

**СЪЮЗ НА ТРАКИЙСКИТЕ ДРУЖЕСТВА
В БЪЛГАРИЯ
ТРАКИЙСКИ НАУЧЕН ИНСТИТУТ**

ИЗВЕСТИЯ НА ТРАКИЙСКИЯ НАУЧЕН ИНСТИТУТ

КНИГА ОСЕМНАДЕСЕТА – ДЕВЕТНАДЕСЕТА

© Съюз на тракийските дружества в България
Тракийски научен институт, 2022
© ИЗДАТЕЛСКИ КОМПЛЕКС – УНСС, 2022
ISSN 1312-6741

СЪЮЗ НА ТРАКИЙСКИТЕ ДРУЖЕСТВА В БЪЛГАРИЯ
ТРАКИЙСКИ НАУЧЕН ИНСТИТУТ

ИЗВЕСТИЯ
НА
ТРАКИЙСКИЯ
НАУЧЕН ИНСТИТУТ

КНИГА ОСЕМНАДЕСЕТА – ДЕВЕТНАДЕСЕТА

ИЗДАТЕЛСКИ КОМПЛЕКС – УНСС
София, 2022

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Проф. д.ф.н. Васил Проданов – Главен редактор
Д-р Ваня Стоянова – Научен секретар

и членове:

Проф. д.и.н. Светлозар Елдъров
Проф. д.и.н. Илия Тодев
Проф. д.с.н. Таня Неделчева
Доц. д-р Геновева Михова
Доц. д-р Георги Митринов
Доц. д-р Валентина Ганева-Райчева
Доц. д-р Наталия Рашкова
Доц. д-р Борислав Градинаров

Отговорни редактори на тома:

Проф. д.ф.н. Васил Проданов и д-р Ваня Стоянова

УВОДНИ ДУМИ

Представяме на читателите поредния 18-19 том от Известията на Тракийския научен институт. Срещата с него закъсня две години. Забави я пандемията, която разстрои ритъма на научноорганизационния ни живот. В настоящото издание включихме докладите от последната научна конференция, проведена на Петрова нива през изминалата година, но също така изследвания по теми, свързани с различни аспекти на Тракийския въпрос, документи за миналото на тракийските българи, отзиви за нови книги на тракийски творци, обогатили научната и художествената ни книжнина.

Материалите в този том са обособени тематично и жанрово в пет дяла. Основният акцент в него дават изследванията, поместени в първата част, свързани с организираното тракийско движение в България. Поводът е 125-ата годишнина от неговото начало, което отбелязахме през 2021 г. Встъпителната статия на чл.-кор. проф. Васил Проданов проследява развитието на Тракийския проблем и тракийската организация в зависимост от различните етапи на развитието на световната геополитика, на сблъсъците на големите геополитически сили, на междудържавните отношения на Балканите и мястото на България сред печелившите или губещите в хода на историята. Следва обзорната студия на проф. Светлозар Елдъров за историята на националноосвободителните борби на българите във и от Тракия след Берлинския конгрес през 1878 г., която припомня събитията, героите и мъчениците в битката за свобода и национално единство. Статията на доц. Дияна Стоянова ни връща към дружество „Странджа“ и неговия печатен орган, поставили началото на организираното тракийско движение. Стоян Райчевски прави преглед на

тракийския печат до Втората световна война като трибуна на тракийската кауза, опора и глас на тракийските българи за справедливо решаване на бежанския въпрос и хранилище на тяхната родова и национална памет. Изследователят на тракийската организация в Ямболския край д-р Станислав Иванов представя тук две статии (подадени в две последователни години, които едва сега могат да бъдат обнародвани). Те са посветени на тракийските дружества в Тополовград и Елхово и разкриват малко известни страници от тяхната история в годините след Втората световна война. Студията на д-р Ваня Иванова поглежда към дейността на СТДБ през призмата на паметта и идентичността, които той се стреми да запази и развие. Специално внимание е отделено на поклоненията и съборите и ролята им за популяризирането на тракийското културно и историческо наследство, за свързването на познанието за миналото с уроците за бъдещето. Завършекът на тази част дава проф. Боряна Бужашка, която представя книжовните и документалните центрове в София и страната, съхраняващи свидетелствата за миналото на тракийските българи, за техния бит, традиции, езиково богатство, борби за освобождение и обединение и за защитата на техните права и интереси.

Втората част на изданието включва изследвания на историята на тракийските българи във и извън България, представящи етнодемографски процеси (д-р Ваня Стоянова), антропонимни и статистически данни за населението (доц. Георги Митринов), преселвания и заселвания в контекста на бежанския въпрос (Иванка Делева).

В самостоятелна рубрика, озаглавена „Документални свидетелства“, е подготвената от проф. Илия Тодев специално за този том на Известията пилотна публикация на документи

за Българското възрождане в Тракия, част от предстоящия да излезе обемен документален сборник на същата тема.

На двама юбиляри в живота и науката и изследователи на Тракия – чл.-кор. проф. Тодор Бояджиев и проф. Светлозар Елдъров – са посветени материалите в рубриката „Юбилеи“, която въвеждаме за първи път.

В последната част на тома – „Книгопис“ – са представени произведенията на четирима творци от и за Тракия в науката и поезията: историците Геновева Михова и Диана Стоянова, поетесата Елена Алекова и незабравимия Ивайло Балабанов, който ни напусна през изминалата година.

Включените в настоящия том студии, статии и отзиви уплътняват фактологично познанието за тракийските българи, осмислят тяхното минало, настояще и перспективи за бъдещето, задават нови посоки за изследователите на тракийската проблематика. Те са предназначени както за професионалисти, така и за по-широка аудитория: съмишленици на тракийската кауза, наследници на тракийски бежанци или любознателни читатели, които не са безразлични към националната история и съдба.

Първа част
125 ГОДИНИ ОРГАНИЗИРАНО ТРАКИЙСКО
ДВИЖЕНИЕ В БЪЛГАРИЯ

ГЕОПОЛИТИКА НА ТРАКИЙСКИЯ ПРОБЛЕМ
И ТРАКИЙСКАТА ОРГАНИЗАЦИЯ
В БЪЛГАРИЯ

ВАСИЛ ПРОДАНОВ

1. Геополитиката и тракийският проблем

Известна е фразата на Уинстън Чърчил, че „Балканите произвеждат повече история, отколкото могат да консумират“, но факт е, че това „производство на история“ и съответно – на различни видове идентичност, са в много висока степен обусловени от геополитическата битка на големите сили в този регион, сред които съществено място заема и Великобритания. Става дума за територия, която именно поради тази битка става известна като *„барутния погреб на Европа“*. Типичен пример в това отношение е станалото с тракийските българи в този регион през последните два века. Тракийският проблем и тракийската организация се появяват и минават различни етапи в резултат на различните етапи на развитие на световната геополитика, на сблъсъците на големите геополитически сили и свързаните с тях отношения между държавите на Балканите, на битката между тях и разделението

на печеливши и губещи. Два са особено важните фактори от геополитически характер, които предопределят появата, етапите и възможностите за решаване на тракийския проблем, съответно и на целите на създадения преди 125 години СТДБ.

Първият от тях са промените в световното съотношение на силите и следствията от това за България. Геополитическата битка за Балканите от 19. в. насам при промените в световните геополитически сили предопределя и съдбата на България и българите. Тя минава четири основни етапа:

(1) на мултиполярна битка и упадък на световния хегемон Великобритания от 19. в. до Втората световна война, в която Балканите са най-активно въввлечени, а България се освобождава от османско робство, но след това претърпява няколко национални катастрофи, а етнонационалната карта на Балканите непрекъснато се прекроява;

(2) на биполярен свят между 1945 и 1989 г.;

(3) на монополярен глобализиран американизиран свят след 1989 г. до миналото десетилетие, когато отново имаме радикално етнонационално прекрояване на Балканите;

(4) началото на нова мултиполярна битка при упадък на световния хегемон САЩ, което е свързано в перспектива с проксивойни, регионални войни и съюзи, в които Балканите, а и България тепърва ще бъдат въввлечени.

Вторият фактор е променящото се съотношение на силите на Балканите, което започва с упадъка на Османската империя от 19. в насам и постепенното отделяне на нейни части в самостоятелни държави в резултат на различни войни, нейния разпад, появата на Турската република през 1923 г. и постепенния ѝ възход, променящ и нейното външно-политическо поведение и интерпретации на историята на околните страни. Минава се от заника на Османската им-

перия до нейния нов възход във формата на неоосманистка стратегия на формиране на нови съотношения на силите.

Поради стратегическата роля на Балканите като кръстопът между различни региони те са предмет на интерес на всички големи сили и не къде да е, а именно тук се появява геополитическият феномен „балканизация“ – надробяването на една територия на много малки държави, при което всяка от тях създава различна история за себе си и за другите, а във всяка държава има общност и региони, за които някоя друга претендира. Само нашият регион в световен план се свързва с това понятие – етническо и национално „балканизиране“ и то се употребява като метафора при разпадни процеси на други региони – в момента например се говори за „балканизация на интернет“ и за стратегията на САЩ за „балканизация“ на Централна и Южна Азия в резултат на отстъплението им от Афганистан и предаването на властта на талибаните там.

Балканите са регионът, в който са водени най-много войни през 20. в. и имаме най-голямо умножаване на броя на държавите, съответно на нациите и националните идентичности. Във всяка страна има малцинства от другата, които не се признават. Ние признахме например правата на турците, но в Турция и Гърция няма признание на българския характер на помаците, живеещи там. При всяка промяна в геополитическото съотношение на силите и геополитическа битка се прекрояват границите. Учебниците по история в училищата на различните балкански държави имат съществени различия в интерпретацията на едни и същи събития и в тези интерпретации винаги присъства в някаква форма образът на врага, представен от някоя съседна държава.

На Балканите се водят най-големи битки за историята, за обосновката на националната идентичност и смените на национални идентичности. За това водят борба Хърватия и

Сърбия, Румъния и Молдова, Гърция, България и Северна Македония. И в момента в различните балкански страни има различни интерпретации на собствената история и историята на околните страни. Неслучайна е безпътницата, в която изпадна българо-македонската комисия по история. А различният прочит на нашата обща история е геополитически детерминиран и подкрепян и от външни сили, включително и от СССР, а и от Русия до днес. Не е случайно, че на Балканите са водени най-много войни в Европа през 20. в. и тук имаме най-голямо надробвяване на населението на отделни държави. На всеки етап това надробвяване и различна интерпретация на историите е била подкрепяна от големи геополитически сили. Българската държава е най-губещата от това пренаписване на историята и промени в геополитиката. Губеща при всички основни геополитически войни – Балканската и Междусъюзническата, Първата световна война, Втората световна война, Студената или Третата световна война. Това води до радикални промени и намаляване на възможностите за признаване на геноцида и въздаване на справедливост за имотите на тракийските българи.

2. Първи етап на мултиполярна битка, появата на България, тракийските българи и българския национален въпрос

Началото на феномена „балканизация“ се появява през 19. в. с упадъка на Османската империя и руско-турските войни за проливите. България се появява отново като самостоятелна държава във времето на намаляване на ролята на Великобритания като световен хегемон и възхода на алтернативни геополитически сили – на първо място САЩ, а в Европа – на Германия и Русия. През 1890 г. САЩ изпреварват Велико-

британия по брутен вътрешен продукт (БВП). Промяната на съотношението на силите в Европа и упадъкът на британската хегемония стават по-осезаеми с възхода на Германия след Френско-пруската война и излизането ѝ през 1898 г. преди Великобритания по произвеждания БВП. Освобождението на България идва като резултат на стремежа на Германия да измести Великобритания от мястото, което заема в отношенията ѝ с Османската империя, поради което Бисмарк убеждава Русия да започне Руско-турската война, но след това подкрепя Санстефанския договор, защото не иска Русия да има силна държава под свое влияние на Балканите. Това е факторът и за Освобождението, но същевременно Германия и останалите западни държави подкрепят Берлинския договор, за да не дадат възможност на Балканите да се появи голяма проруска държава, а това оставя тракийските и македонските българи извън границите на българската държава. Разделението на геополитическите сили и нарастващата икономическа обвързаност на България със Западна Европа водят до появата на русофили и русофоби у нас, а Русия е недоволна от българския княз Александър Батенберг, поради което не подкрепя Съединението на България през 1885 г., докато зад Батенберг и Съединението застава Великобритания, бореща се за ограничаване на руското влияние у нас.

Това е времето на идеала за Велика България, за обединение на българите на Балканите, епопеята на съвместна освободителна борба на тракийци и македонци, които са заедно в единна революционна организация в Илинденско-Преображенското въстание. Тогава именно възниква СТДБ, който вече повече от 125 години се бори да съхрани историята на тракийските българи и да се постигне справедливост за прогонването и геноцида над тях.

Символът на тракийското движение и създателят на тракийската организация Петко Войвода е първата по-значима българска геополитическа фигура през 19. в. – бори се за освобождението и на България, и на Гърция, и на Италия, където има издигнати паметници. Това е първият българин, приет и награден от руския император за помощта, оказана на руската армия в Руско-турската война. Става жертва на следвоенното разделение на България в резултат на различните геополитически сили, които действат в нея, водещи до появата на русофили и русофоби (западници).

След това битката между Германия и Великобритания за Балканите и контрол над железница към Близкия изток ражда Балканската война, а собствените грешки на българския цар водят до Междусъюзническата и загубата на Тракия и Македония, съответно и до геноцида над тракийските българи. Но това става в самото начало на големите геополитически битки на 20. в.

Независимо от геноцида над тракийските българи в края на Балканската война само няколко години по-късно България става съюзник на Османската империя. Геополитическото съотношение на силите и външните зависимости я карат да пренебрегне стотиците хиляди прогонени и избити българи и да се обедини с държавата, която го е направила. Вливането заедно с Турция на страната на Германия е опит да се върне част от загубеното – Западна Тракия и Македония, но в резултат на това загубата е още по-голяма, а оттук и следствията за тракийските българи. Пренебрегването от българското правителство още в началото на тракийския геноцид е свързано с факта, че през Първата световна война, веднага след геноцида България и Турция се оказват съюзници срещу Русия във формираното се геополитическо разделение на две големи коалиции по време на войната. И отново се оказва на

губещата геополитически страна, което води и до съответните пагубни за нея международни договори.

Първият от тях е Ньойският договор, подписан на 27 ноември 1919 г., и неговият чл. 48, според който „България се отказва в полза на главните съюзни и сдружени сили от всички свои права върху територията на Тракия, които са принадлежали на българската монархия“. След това с Лозанския договор през 1923 г. тези земи отиват у гърците и турците.

Вторият е т.нар. Ангорски договор – „Договор за приятелство между България и Турция“, с който се установяват дипломатически отношения между двете загубили в Първата световна война страни – съюзници. Договорът е подписан на 18 октомври 1925 г. от Симеон Радев и Тевфик Кямил Бел, държавен подсекретар на Министерството на външните работи на Турция. В Протокола към него няма клаузи, задължаващи Турция във връзка със загубените от тракийските българи 2 милиона декара земя и 213 000 декара гори и пасища, а се предвиждат парични обезщетения за тях. Паричните обезщетения предполагат обаче съответни документи от техните собственици, които в повечето случаи липсват, поради това, че те са били принудени отчаяно да бягат и да се спасяват, а личното им имущество е заграбено и унищожено.

Третият договор е Спогодбата „Моллов-Кафандарис“ с Гърция от 8 декември 1927 г., одобрен и от Съвета на обществото на народите по-късно. Той урежда размяната на население между двете страни, финансовите въпроси по ликвидиране на българските имоти в Гърция и на гръцките в България. Гърция се задължава да изплати 1 050 00 лв. на България, която обаче има репарационен дълг към Гърция, който по същество се заплаща с имуществото на българските изселници от Западна Тракия. Впоследствие България трябва да изплати обезщетение на своите граждани, чието иму-

щество е послужило за погасяването на държавния дълг – нещо, което продължава десетилетия.

Между двете войни СТДБ продължава да действа и да пледира за решаване на имуществените проблеми, но закриването му през 1934 г. слага край и на това.

3. Втори етап на тракийската организация и тракийският проблем в биполярния свят

Следващ етап в историята и интерпретацията на тракийския проблем и тракийската организация идва с края на Втората световна война и на предходната мултиполярна битка. Появява се ново геополитическо разделение, в което е включена и България – биполярен световен ред, в който имаме две глобални коалиции, разделени с т.нар. „желязна завеса“, водещи „студена война“, а помежду им е т.нар. „трети свят“. Предлагат се алтернативни идеологически, политически, икономически модели и различни интерпретации на миналото, настоящето и бъдещето на света.

В края на Втората световна война България е отново на губещата страна, макар в последния момент да сменя единия съюз с другия и това ѝ спестява една много по-мощна загуба. Макар от есента на 1944 г. до май 1945 г. да участва във войната срещу Германия, тя не е призната за „съвоюваща“, но приносът ѝ в разгрома на нацизма по-късно е аргумент в полза на постигането на по-благоприятен мирен договор. Става дума за това, че в подготвяния от Европейската консултативна комисия в Лондон проект за Съглашение за примирие с България ръководна роля имат САЩ и Великобритания, тъй като на тях България е обявила война, а третият член на комисията – СССР, е само в ролята на наблюдател заради запазените дипломатически отношения с България. Англо-аме-

риканският проект е готов на 25 август 1944 г. и предвижда не само изтегляне на българските войски и администрация от Югославия и Гърция, съответно от Вардарска и Егейска Македония и Западна Тракия, но и окупация на българската територия от войските на западните държави. Има опасност страната ни да се върне към границите на княжество България. След като на 4 септември 1944 г. правителството на К. Муравиев, съставено от партии от „легалната опозиция“, не посмива да скъса отношенията с Райха, на следващия ден СССР обявява война на България, което го „изравнява“ с Великобритания и САЩ при подготовката и подписването на примирието. Това от своя страна подбужда свалянето на съществуващия режим на 9 септември, идването на власт на партии от Отечествения фронт, които имат антифашистки и просъветски характер, както и присъединяването на България към антихитлеристката коалиция. На Парада на победата срещу нацистка Германия на Червения площад в Москва на 24 юни 1945 г. е и водачът на Първа българска армия, сражавала се редом с Трети украински фронт генерал Владимир Стойчев, който марширува заедно с маршал Толбухин и другите генерали от съветската армия.

Независимо от това България окончателно загубва Беломорска Тракия и надеждата някога да я върне като своя територия. За Източна Тракия въпросът изобщо не стои, защото Турция не е участвала във войната, но след това тя влиза в НАТО и е отделена с „желязна завеса“ от България. На Парижката мирна конференция 1946 г. победителите постигат съгласие границите на България да останат такива, каквито са били на 1 януари 1941 г., т.е. страната ни успява да запази само върнатата след Крайовската спогодба през 1940 г. Южна Добруджа, която сме загубили преди това при Междусъюзническата война.

България попада от едната страна на новия геополитически биполярен ред и това предопределя и посоките на решаване на тракийския проблем. Другите, свързани с историята на този проблем две балкански държави, са Турция и Гърция, които обаче са от противоположната страна на биполярната световна система, в друг военен съюз, с друга обществено-икономическа формация и политическа система, което предопределя по същество липсата на възможности за неговото решаване.

В тези условия още през октомври 1944 г. се взема решение за предприемане на действия по възстановяване на СТДБ в една нова социално-икономическа и политическа система, нов геополитически, военен и икономически съюз и затова организацията възстановява преди всичко своите културно-просветни функции.

Държавата няма средства, а и в новата идеологическа среда няма и предпоставки да се спазват стари договорености, поради което през 1950 г. е публикувано постановление на Министерския съвет, с което се спира изплащането на облигациите по спогодбата „Моллов-Кафандарис“.

В международен план в отношенията с Турция се правят опити имуществените проблеми на тракийските българи да се предявяват като алтернатива на имуществените претенции от Турция за овъзмездяване на изселените се през 1949 – 1951 г. доброволно или принудително около 155 00 български турци. Водят се преговори за българските екзархийски имоти в Турция. Особено активни са опитите в това отношение през 60-те години по времето, когато външен министър е Иван Башев. През 1968 г. България и Турция подписват спогодба за изселване на български турци, чиито роднини са се изселили до 1952 г. Тя е в сила в продължение на десет години. Турция обаче непрекъснато я саботира, а и нейните претенции за

компенсация на изселените се български турци от началото на Турската република насам са огромни. През 1981 г. тя предявява искания за имуществата на 618 000 турци, изселили се от България след 1923 г. В същото време Турция непрекъснато има претенции за грижа за „турското национално малцинство“ в България. Имуществените проблеми изглеждат нерешими. Така се стига до решението на Политбюро на ЦК на БКП от 1 февруари 1977 г., което преустановява дейността на дружествата на СТДБ „поради изчерпване на основните им задачи“.

В същото време в политиката по националните проблеми на българското правителство започват промени, които го отличават от съветските визии за Балканите. Започва преосмисляне на националното минало и на редица дейци от това минало, имаме засилващ се акцент върху патриотизма, серия от големи културни прояви, филми, събития при честване на 1300-годишнината на българската държава. В разрез със съветското виждане, според което македонците са самостоятелна нация, България се връща към исторически вярното становище за българския произход на македонците. Затова и когато през 1979 г. Дина Станишева, професор по славистика в БАН и съпруга на секретаря на ЦК на БКП Димитър Станишев публикува работи, в които се придържа към съветското виждане за македонците като самостоятелна нация със свой различен език и култура, тя получава съответната санкция и е преместена на друго място на работа независимо от позициите, които заема мъжът ѝ.

През 1958 г. започва преустановяване на обучението по турски и на турски език в България, спиране на изданията на турски език и в същото време за интеграцията на българските турци в българското общество те получават предимства при кандидатстване в средните и висшите училища. Засилващата

се дейност на Турция по използване на българските турци за свои цели, както и все по-мощната дейност на турските служби засилват страховете у нас, че е възможен нов вариант на тяхната намеса чрез действия от типа на т.нар. „кипърски проблем“ и това на определен етап става един от факторите, които водят до възродителния процес, решенията за който също се вземат независимо от Съветския съюз.

Перестройката след идването на власт на Горбачов през 1985 г. постави началото на разрушаване на биполярната геополитическа система, промени на икономическите отношения между СССР и бившите социалистически страни. Това стана предпоставка за опити на българското ръководство за промени на отношенията в новата геополитическа ситуация най-напред по посока на рязкото засилване на взаимовръзките със Западна Германия и Япония. Тогава именно на 11 септември 1986 г. бе подписана Декларация за приятелство, добросъседство и сътрудничество с Гърция, а неофициално бе постигнато споразумение за взаимна подкрепа в случай на нападение от трета страна, под която негласно се разбираше Турция, с която гърците бяха в конфликт, особено след разделението на остров Кипър. Същевременно, след като икономически Горбачов радикално промени характера на отношенията с нашата страна, Тодор Живков се опита в съюз с лидера на провинция Бавария в Германия Франц Йозеф Щраус да изгражда синергетичен модел на българската с германската икономика, сходен с този, който Китай изграждаше със САЩ. Това са важни фактори, които станаха предпоставка за организирането от Горбачов на преврата срещу Живков, което доведе до разпад на предходната социално-икономическа и политическа система и влизане в нови геополитически зависимости и противопоставяния.

4. Трети геополитически етап в историята на тракийската организация и тракийския проблем в монополярния американизиран свят

Горбачовата перестройка доведе до „катастрофка“ – не само до разпад на предходната икономическа система на СИВ и военната на Варшавския договор, съответно на биполярния геополитически свят, но и до най-големия разпад на държави от Първата световна война насам. Разпад на Съветския съюз и Чехословакия, от една страна. От друга страна, имаме завръщане на геополитиката и радикалната трансформация на Балканите с подкрепения от западноевропейски държави и САЩ разпад чрез серия от граждански войни в продължение на десетилетие на Югославия, нов етап на ускорена балканизация и най-голямата война в Европа от Втората световна война насам. В нея етническите и религиозните разделителни линии играят водеща роля. Това става един от моделите, които пораждат през 90-те години знаменитата концепция на Самюел Хънтингтън за „сблъсък на цивилизациите“. Според нея на Балканите имаме сблъсък на западната с православната и ислямската цивилизация. Те именно са съчетани преди това в Югославия, което става предпоставка за нейното разпадане. Най-напред се отдели католическа Словения, свързана със западната цивилизация според концепцията на Хънтингтън. След това започнаха войни на Сърбия с Хърватия (православната и западната), после с Босна и Херцеговина (православната срещу ислямската) и накрая дойде и отделянето на Македония, което обаче бе без война, тъй като и сърби, и македонци принадлежеха към православието. Тези събития дадоха началото на действията на САЩ като монополярен хегемон, нападащ Югославия и налагащ отцепването на Косово от Сърбия. В резултат на тази „трета балканска

война“ – тази най-голяма война в Европа от Втората световна война насам, са убити по различни оценки над 140 000 души, милиони хора са прогонени от родните си места и имаме връщане на цели региони назад в миналото¹.

Какво става със СТДБ след 1989 г. при новата ситуация на реставрация на капитализма и създаване на еднополярен свят, доминиран от САЩ и ЕС? След разпадането на Съветския съюз в България взривно се появиха финансирани от западни, главно американски източници, неправителствени организации, които се превърнаха във водещи субекти на идеологическа и пропагандна обработка в полза на неолиберален американизиран капитализъм. В същото време на Балканите като цяло имаме рязко нарастване на ролята на националната и религиозната идентичност, идващи на мястото на разпадналата и делегитимирана социалистическа идентичност. В тези условия се появиха нови надежди, че тракийският проблем би могъл отново да стане актуален, което доведе на 10 януари 1990 г. до начало на възстановяване на тракийската организация. Съответно отново се подновиха исканията за правата и възмездяването на тракийските българи, водещи до Постановлението от 14 август 1991 г. за актуализиране на държавния бюджет, отменящо Постановлението от 1950 г., с което е спряно изплащането на облигациите по спогодбата „Моллов-Кафандарис“. Облигациите станаха отново ценни книжа. Това стана възможно обаче едва през 1995 г., когато парламентът с огромно мнозинство гласува допълнително в бюджета за 1996 г. 315 млн. лева за изплащане на тракийските облигации и непогасените купони за лихви по спогодбата „Моллов-Кафандарис“.

¹ Yugoslav Wars, https://hrvwiki.net/Wikipedia_Yugoslav_Wars#cite_note-ictj-10, December 20, 2021

България отчаяно се нуждаеше в новата геополитическа ситуация от договаряне със страните, с които имаше проблеми. На първо място, това бе Турция и свързаният с турската общност у нас възродителен процес. На среща на 30 октомври 1989 г. в Кувейт между турския външен министър Месут Йълмаз и зам.-председателя на Министерския съвет Георги Йорданов се поставя основата на уреждане на отношенията с Турция. Непосредствено след 1989 г. правителството на Андрей Луканов води преговори по този въпрос и има вариант за много по-благоприятно споразумение с Турция, но то не се реализира, тъй като в желанието си да стигматизира предходното управление на Живков върхушката около Луканов заклеява възродителния процес и се съгласява на връщането на имената на българските турци. Паралелно с това, в разрез с конституцията, се даде право за създаване на етническа партия на българските турци на наша територия, подкрепя на мултикултурализма и предпоставки за нарастващи етнически разделения в българското общество, което би било в полза на Турция.

В този контекст се разгърнаха и българо-турските отношения. В новата геополитическа ситуация през 1992 г. е подписан Договор за приятелство, добросъседство, сигурност и сътрудничество с Турция, препотвърждаващ Ангорския договор и Одринското споразумение. Като се има предвид обаче, голямата вълна от български турци, изселващи се от България от 1989 г. насам, Турция се съгласи да създаде двустранна комисия с България за решаване на имуществените проблеми от различните периоди, водеха се активни преговори, но това не доведе до съществени резултати. Турция използва тези преговори за налагане на идеята за турско национално малцинство, финансиране и закрила на исляма у нас и за решаване на имуществените проблеми на изселените се български турци. Становище-

то на СТДБ обаче бе, че не трябва да се решават имуществените, социалните и хуманитарните въпроси на изселилите се български турци, докато не бъдат решени аналогичните проблеми на българите, изгонени от Източна Тракия и Мала Азия. Това негово искане обаче бе пренебрегнато и при управлението на правителството на Иван Костов Турция спечели в преговорите, постигна едностранни договорености за изплащане на пенсиите на емигриралите, за запазване на гражданство им и за право на двойно (българско и турско) гражданство, за финансиране и контрол на ислямското вероизповедание у нас от турския Дианет. Така последователно при преговорите най-напред от правителството на Андрей Луканов, а по-късно на Иван Костов с Турция България едностранно бе поставена в губеща позиция. Турция наложи свои изгодни искания по отношение на изселилите се български турци, докато това не бе използвано като средство да се постигне съгласие по исканията на тракийските българи.

Това допълнително изостри битката, която води СТДБ, пренасяйки тази битка и на общоевропейско равнище в контекста на влизането на България в новия геополитически и геоикономически Европейски съюз. На 21 май 2008 г. Европейският парламент гласува решение в доклада за напредъка на Турция да се включи и проблемът с имотите на тракийските бежанци, като турските власти бяха приканени да засилят диалога по въпроса. В същото време в контекста на засиления натиск от Турция за признаване на турско национално малцинство у нас СТДБ бе категоричен за това, че България е еднонационална държава и се противопостави на тезата за национални малцинства. На тази основа той настояваше и настоява за държавна стратегия по националния въпрос.

Успоредно с това СТДБ работеше с водещи чужди посолства за запознаването им с тракийския проблем и евентуалното полу-

чаване на подкрепа от новите геополитически сили. На събора в Маджарово на 30 септември 1995 г. са поканени и се отзовават посланиците на Русия, САЩ, Испания, както и представители на Украйна и Гърция. Сега, когато СССР вече го няма, специално внимание се обръща на стотиците хиляди тракийски българи в Бесарабия, Банат, Южна Украйна, както и в Европа, Австралия, Америка. Смята се, че на тях трябва да се окаже морална, материална и международна подкрепа.

В същото време през първото десетилетие на 21. в., когато предстои влизането на България в ЕС и в контекста на идеологията за „отвореното общество“, заклеяването на Берлинската стена и на ограниченията за движение на хора през границите, в СТДБ се появява едно идеалистично очакване за бъдещите ни отношения за това, че границите между България, Турция и Гърция ще паднат, ще се преодолеят преградите между нас. Това подхранва стратегията за едно бъдеще на „Тракия без граници“, когато всички влязат в ЕС. През 2006 г. в този контекст се провежда в Стара Загора конференция на тема „Интеграция на Тракия в рамките на Европейския съюз“. Подготвя се рамково споразумение за създаването на еврорегион Тракия и дори примерен проект за Устав за неговото управление. В същото време се поддържа тезата, че Турция не бива да става член на ЕС, докато не обезщети тракийци за заграбените имоти. А вече след голямата икономическа криза през 2008 – 2009 г. постепенно ще стане ясно, че Турция няма бъдеще в ЕС, а и самата тя ще поеме съвсем нов курс. Това показва, че перспективи за интеграция на всички части на Тракия в рамките на ЕС надали има, а и самата Турция поема в нова посока на неоосманистка стратегия в една нова ситуация, в която надробените на множество малки държавици Балкани като цяло са икономически, демографски, военно по-слаби, отколкото възходяща Турция.

5. Четвърти геополитически етап в развитието на тракийската организация и тракийския проблем в условията на започваща нова мултиполярна битка

Сега сме в началото на историята на СТДБ и тракийския проблем през 21. в. С какво се характеризира новата геополитическа ситуация, определяща тази история? От началото на миналото десетилетие се появяват синдроми на криза на монополярния американизиран свят и на промени в световната геополитика не само от гледна точка на съотношението на силите, но и разгръщането на алтернативни идеологически и политически модели от рода на „социализма с китайски характеристики“, неоосманизма и пантюркизма на Турция. Създадени бяха предпоставки за различни стратегии – нова глобална мултиполярна стратегия на Китай и континентална стратегия на Турция. Русия също поиска ново място в международните отношения. Началото бе поставено с речта на Путин през 2007 г. пред 43-ата международна конференция за сигурност в Мюнхен, в която той критикува Запада за настъплението на НАТО към Източна Европа. Този процес се ускори през 2013 – 2014 г. с Майдана в Украйна и присъединяването на Крим към Русия. През същата година Китай надмина САЩ по БВП по паритет на покупателната способност. Заговори се за упадък на САЩ, замяната му с Китай, както и за т.нар. „капан на Тукидит“, изразяващ се във възможна война между САЩ и Китай. Появиха се понятията за „нова студена война“, „хибридни войни“, „кибервойни“, „технологични войни“, „протекционистки войни“, „икономически войни“, описващи новата ситуация в условията на променяща се геополитика, резултат на упадък на Запада като дял от БВП, съответно упадък и на САЩ и възхода на Китай и целия азиатски регион. Знакови в този упадък станаха фено-

мени като Брекзит във Великобритания, идването като президент на Доналд Тръмп, отказването на САЩ от Трансатлантическото и Транстихоокеанското търговско споразумение, паническото бягство на САЩ от Афганистан, създаденият от тях хаос в Близкия изток и реалното им поражение там, кризата на либералния интервенционизъм, на неолибералната глобализация и заместването на офшоризацията на икономиките с реофшоризация и ниърофшоризация, засилващи новите протекционистки битки. Формираха се нов световен ред и претенции за ново преразпределяне на силите в света. Досегашните международни организации като инструменти за колективни решения намаляват своята роля

Имаме не просто упадък на един световен хегемон, а онова, за което говори още по времето на Първата световна война Освалд Шпенглер – „Залезът на Запада“ и възходът на Азия и азиатските държави. В Азия през 2020 г. Китай създаде с още 14 азиатско-тихоокеански държави обединението „Регионално всеобхватно икономическо партньорство“, представляващо най-голямата икономическа групировка в света, свързваща Китай, Австралия, Япония, Нова Зеландия и още 10 азиатски държави, в които живеят 2.2 милиарда души, и се произвежда една трета от световния БВП. Китай изпреварва САЩ в редица области на научните изследвания в природните, инженерните и математическите науки. Превърна се в конкурент в разгръщаща се битка за доминиране в областта на изкуствения интелект, а според Владимир Путин този, който излезе напред в тази област, ще господства над света през 21. в.

Вътре в отделните държави имаме възход на консервативни и националистически сили, разделение на политическите настроения и организации на русофилски, еврофилски, американофилски, русофобски и пр. и битката помежду им. Го-

вори се за криза на либералната демокрация и нарастваща поляризация и противоречия в САЩ и други водещи капиталистически страни. У нас битката между новопоявяващите се и досегашни партии има и такива измерения, същото е и с неправителствените организации. България е страна с периферизиран, компрадорски, клептократски капитализъм, която в нарастваща степен е замесвана в геополитическите противопоставяния и това все повече влияе върху политическия живот в страната, геополитическата ѝ позиция, интерпретацията на историята, националната идентичност и проблеми.

Настъпва епоха на нестабилност, на нови сфери на геополитическо влияние, на увеличаващи се регионални обединения, заместващи глобалния пазар, на политически реализъм, заместващ досегашната политика на общи „евроатлантически ценности“, характеризиращи се с неолиберално разбрана свобода на движение на хора, стоки и капитали през границата, с абсолютизирани индивидуални права, с мултикултурализъм, джандъризъм, феминизъм и пр. Във възход са нов тип войни на 21. в. – хибридни войни, кибервойни, технологични войни. Това ще води до нарастващо количество локални войни, регионални обединения и засилващ се хаос в различни региони. В тази ситуация през 2015 г. държавният секретар на САЩ Виктория Нюланд обяви превръщането на Балканите и Черно море отново в територия на нарастваща геополитическа битка, нарече България „фронтна държава“. Наблюдава се тенденция за активно включване на България в нарастващата битка и опасност от войни в отношенията между САЩ, Русия и Китай.

На Балканите се засилва тенденцията на противопоставяне на Великите сили и на първо място на САЩ, ЕС, Русия и Китай. Има опасности от нова балканизация, а и нови войни на наша територия. Битката за историята на Балканите отно-

во се засилва. Това води до нарастващ геополитически контрол отвън върху България, особено от страна на САЩ. Това се вижда през последната година от прилагането на закона Магнитски от САЩ спрямо България в размери, несравними досега с подобни действия спрямо други държави. Имаме не-обичайна активност на американската посланичка, а „Овергаз“ е вече 50% собственост на компания от Тексас. Опитващият се да замести политически Бойко Борисов Слави Трифонов обяви, че негови образци са Тачър, Рейгън и Франсоа Саркози. Предложи за министър на образованието програмен директор на „Америка за България“, а за министър на енергетиката програмен директор на една от американските централи „Марица-изток“. Голямата част от водещите фигури в спечелилата на изборите в края на 2021 г. най-много гласове партийна структура „Продължаваме промяната“ са свързани с водещата американска неправителствена организация „Америка за България“.

Отново имаме противопоставяне на русофили и русофоби, на евроатлантически и неолиберални глобалисти срещу консерватори и националисти. Новата геополитическа битка на Балканите е свързана с алтернативни сценарии, които биха означавали и различни коалиции и войни, в които да е включена България. От една страна, имаме нарастващото противопоставяне на САЩ и НАТО срещу Русия, което въ-влича и България, а от друга страна, има сценарии, при които САЩ се договарят с Русия за връщането на позициите ѝ на Балканите и Източна Европа, за сметка на отказ от съюзяването ѝ с Китай, който се разглежда като основна опасност от губещия досегашен световен евроатлантически хегемон.

6. Какво е новото в отношенията ни с Турция в тази геополитическа ситуация?

Първо. България се намира на Балканския полуостров, на който се извършиха най-радикалните промени в Европа и света през последните три десетилетия. Държавите се удвоиха, засилиха се рязко стари идентичности, трансформираха се отношенията между различните страни. Имаме множество малки държавици, много от които са с неуредени проблеми помежду си и Турция допълнително се намесва и засилва това разделение. Особено активна е тази намеса в Босна и Херцеговина, в Косово, в Македония, Албания, където има големи групи мюсюлманско население. В България на парламентарните избори през ноември 2021 г. турската държава и изселническите организации на българските турци директно се намесиха активно в увеличаването на броя на гласуващите там за ДПС. В момента надеждите и перспективите за влизане на Западните Балкани с ЕС и обединението им по този начин отслабват. Тенденцията е да се засилва ново разделение между членки и нечленки на ЕС, между Турция и останалите Балкани, между геополитическите сили зад всяка от тях.

Второ. За България особено важни са геополитиката на македонския проблем и геополитиката на тракийския проблем.

Ще се спрем на **геополитиката на тракийския проблем** при променящите се позиции на Турция в световната геополитика, при глобализиран монополярен свят, след войните на Балканите и етническата фрагментация на полуострова, промяната на демографската, икономическата и политическата роля на различните балкански държави.

През изминалите няколко десетилетия се реализираха радикални промени и дисбаланси в икономическата, демографската военна мощ на Турция спрямо останалите балкан-

ски държави, появиха се силови дисбаланси между Турция и България, които правят по-малко възможно от когато и да е преди решаването на имуществените проблеми на тракийските българи, още по-малко признаването от Турция на геноцида над тракийските българи. Кои са тези промени, които промениха геополитическия статус и политика на Турция и изправят СТДБ пред нова ситуация?

(1) Имаме радикални промени в демографската мощ на Турция. През 1990 г. при разпадането на предходната геополитическа система числеността на населението на Турция е 53 милиона, което е 75% от населението на останалите балкански държави. След това протече ускорено демографско нарастване на Турция и демографски геноцид, намаляващ рязко населението на останалите балкански държави. Три десетилетия по-късно Турция е с над 50% по-голямо население от 84 милиона, което е повече от населението на всички останали балкански държави, взети заедно (63 милиона), равняващо се на 125% от техния демографски потенциал. В Европа тя е втората по големина демографски страна след Германия и средната възраст на нейното население е една от най-ниските на континента – през 2016 г. е 31.5 години, което означава, че демографското ѝ предимство не само ще се запазва и расте през следващите години, но ще допринася и за ускорен растеж на икономическа, пропаганда и военна сила². България сега е около 6.5 млн. души, или около 13 пъти по-малка от Турция, а прогнозите са да падне под 5 млн. през следващите две десетилетия, т.е. разликата помежду ни ще бъде повече от 20 пъти.

(2) Имаме скок в икономическата мощ на Турция. Турция ускорено увеличи през последния четвърт век своята икономика, докато останалите балкански държави претърпяха в ре-

² *Shaheen, K.* Turkey's waning fertility threatens Erdogan's vision of strength, In: *The Guardian*, December 25, 2017.

зултат на разпадните процеси на държавния социализъм разрушителна деиндустриализация. През 2000 г. БВП на Турция се равнява на 107% от БВП на всички останали балкански държави, а през 2017 г. той е вече 123% независимо от фондовете и преките инвестиции, които получават те от ЕС³. През 2021 г. Турция заема мястото на 20-ата икономика в света номинално по БВП и на 11-ата икономика в света по БВП по паритет на покупателната способност. БВП на Турция през 2020 г. е 720.10 млрд. дол., а на България – 69.11 млрд. дол., т.е. близо 11 пъти по-малко.

(3) Имаме огромни различия във военната мощ. Турция е страната с втората по големина армия в НАТО и на девето място по брой в света. Турската армия в момента е около 650 000 души в редовни формирования, докато българската армия е около 32 000 души, т.е. над 20 пъти по-малка. А знаем, че унищожаването на българските ракети и на голяма част от въоръжението на българската армия станаха след 1989 г. и под турски натиск, на който се поддадоха нашите политици. По подобен начин бяха ликвидирани разузнавателните и контраразузнавателни структури, свързани с Турция, а немалка част от българските турци, които бяха включени в тях на наша страна, бяха предадени от реставриралите капитализма български политици. В същото време турското разузнаване получи възможности у нас, които никога преди това не е имало.

(4) Имаме рязко нарастване на т.нар. мека сила на Турция, влияние чрез туркофилска и ислямистка пропаганда, а също и с конкурираща се на Балканите с Холивуд продукция от филми и сериали. Създава се позитивен имидж не само на днешна Турция, но и на Османската империя чрез сериали от

³ *Каракурт, Х.* Третя мировая война: Балканский фронт войны между Турцией и ЕС, В: Katehon, <http://katehon.com/ru/article/tretya-mirovaya-voyna-balkanskiy-front-voyny-mezhdu-turciy-i-es>, 15.11.2016.

рода на „Великолепният век“, гледани от огромно количество хора на Балканите и в Близкия изток. В българското интернет пространство действат активно турски сайтове на български, както и групи от български турци. Това от своя страна води до опити за преосмисляне на османския период от нашата история сред част от българското население и опити за заместване на досегашния дискурс за този период като „робство“ с дискурса за „владичество“.

(5) При тази нова геополитическа мощ неслучайно Турция създаде геополитическата стратегия на неоосманизма за превръщането ѝ в сила, която контролира териториите на бившата Османска империя, идеализирайки османското минало и по-малко готова от когато и да е било да признае негативи в това минало от рода на тези, за които става дума в историята на тракийските българи. Стратегически стремежът е да се изчисти образът на Османската империя и да се пренапише нейната история в главите на всички народи, които са били включени или свързани с нея. Нейният създател Ахмед Давудоглу говори, че *„Османските векове са успешна история, която трябва да възстановим“*. Затова и лидерът на ДПС Мустафа Карадайъ говори, че има обща прародина, анаватар или „майка-родина“, с турските лидери. Като се има предвид, че той е роден в България, това може да бъде или Османската империя, или тюркските племена преди това. Нещо повече, в разговор с президента Радев той произнесе една ключова фраза, а тя е, че българите имат същата „прародина“. Тук ще отбележа нещо изключително важно – ако вземете в Уикипедия статиите за България и българите на английски, руски, български и други езици, това, което откривате там, че пише и се чете от милионите хора по света, че името България идва от **името на племе от тюркски произход**, което е създавало българската държава. Според най-мощния източник

за информация за страната ни за милиарди хора по света ние всички тук, заедно с Карадайъ имаме обща прародина и това са тюркските племена. Например във версията на статията „Прабългари“ на български в Уикипедията през лятото на 2021 г. се казва: „**Прабългарите** са група тюркски полуномадски племена, които се появяват за пръв път в историята в Източна Европа през късната античност.“⁴ Тази теза може да бъде открита и в работите на част от българските историци. В този контекст именно българите са част от пантюркистката стратегия с обща прародина с Мустафа Карадайъ. В най-голямата публична енциклопедия в историята България е тюркска държава и ние всички имаме същата прародина, както Карадайъ. Тезата, че тюрките са в основата на развитие на българската общност, развиват и в издадената през 2013 г. от издателство „Сиела“ книга „Туран – от скитите и хуните до тюрките и българите“ и български автори като Стоян Динков⁵. Става дума за концепция, която обслужва съвременна Турция с нейните неоосманистки и пантюркистки политики, които са особено активни на Балканите и в Централна Азия. И у нас никой не обръща внимание на това, докато се сърдим на македонците, че в учебниците си по история пишели за нас като за татари. За македонците сме татари, за турците – тюрки и част от неоосманисткия и пантюркисткия свят. А факт е, че не кой да е, а изследванията на екипи на българските генетици и антрополози като акад. Ангел Гълъбов и проф. Иво Кременски показват, че българите са народ с европейска генетична структура, поради което тюркската

⁴ Прабългари, В: <https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B8>, 15.08.2021.

⁵ Динков, С. Туран – от скитите и хуните до тюрките и българите (Геополитическа ретроспекция на еволюционните миграции), С., Сиела, 2013.

теза за техния произход трябва да бъде отхвърлена и това може да бъде прочетено както в техните научни изследвания, така дори също и в статия в Уикипедия⁶. Между впрочем първоначалната туранска теза за произхода на прабългарите е смекчена в по-новите версии на статията „Прабългари“ в Уикипедия. Тя продължава да съществува обаче в руската, английската, немската, турската и останалите езикови версии на тази статия, която може да бъде прочетена от милиарди хора по земята и да им даде обяснение за общия произход и прародина на българи и турци.

СТДБ е трън в очите на турските служби за сигурност. Националната разузнавателна организация на Турция МИТ внимателно следи сайта на СТДБ и на него се гледа като на организация, която не може да има подкрепа. Неведнъж по дипломатически път Турция е искала закриването на СТДБ.

(6) В отношенията между България и Турция се променят инструментите на влияние върху другата страна. България никога не е имала сериозни инструменти, с които да накара Турция да признае геноцида върху тракийските българи и да се получи справедливо овъзмездяване. Обратно, Турция стратегически е поддържала инструменти за такова влияние. От времето на прогонването на тракийските българи насам виждаме стратегия, при която Турция унищожава и прогонва българско население на нейна територия, но прави всичко възможно да запази значително турско население на наша те-

⁶ Антропологични и генетични проучвания на българите, В: https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8_%D0%B8_%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%83%D1%87%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F_%D0%BD%D0%B0_%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B5#cite_note-60, 15.01.2022

ритория, за да може да му влияе и да прокарва свои политики на наша територия. Неслучайно, когато от България бе решена т.нар. „голяма екскурзия“, Турция затвори границите си. Затова и за тези български турци, които тя прие, направи всичко възможно България да запази българското им гражданство и те да имат двойно гражданство, въпреки че турската конституция го забранява. В същото време и Турция, и ДПС полагат всякакви усилия децата на изселените се след Втората световна война в различни периоди български турци да получат българско гражданство, което рязко би увеличило броя на турците, които могат да влияят върху българския политически живот. Получи възможност да организира това население чрез етническа партия и да влияе върху изборите у нас чрез емигрантите, включително и чрез изселническите организации. Кърджалийската област е от малкото, чието население нараства, и то доминиращо турско население, а турските икономически инвестиции в тази област допълнително дават възможности за съхранение и позиции на това население.

Когато по времето на Иван Костов се водят преговори за правата на напусналите България турци, турските дипломати успяват да запазят техните социални придобивки, докато от българска страна така и не се издействаха никакви отстъпки за тракийските българи. През последното десетилетие Турция получи нов мощен инструмент за влияние – емигрантският натиск на милиони бежанци от Близкия изток и Централна Азия.

На определен етап се смята, че както става сега с Македония, може и спрямо Турция да прилагаме политиката, че ще подкрепим влизането ѝ в ЕС, ако признае исканията на тракийските българи. Затова, когато ЕС взе решение да започнат преговори за членството ѝ през 2005 г., СТДБ прие Деклара-

ция под надслов „Турция не може и не бива да става член на Европейския съюз, докато не обезщети тракийските българи за заграбените им частни имоти.“ Проблемът обаче е, че все повече за Турция това не е значима цел с нейното засилващо се преорентиране към икономически връзки с други страни и с амбициите ѝ да се превърне във водеща икономическа и геополитическа сила на границата на няколко континента, обединявайки милиони жители на централноазиатските републики, Близкия изток и Балканите с пантюристка и неосманистка пропаганда и идентичност.

(7) Разпадането на монополярния геополитически свят под американски контрол и променящото се поведение на Турция са свързани и с променящата се геополитическа роля на православната църква, която е важен фактор за националната идентичност и съотношението на геополитическите сили, използващи православието като основен елемент в тази идентичност. В този контекст за СТДБ от значение е геополитическата роля на Вселенския патриарх, агент на чуждо разузнаване и капитан от турската армия, опитващ се да унищожи българското наследство в Одрин и в Истанбул, налагащ гръцки език и свещеници в българската църква в Одрин. Същевременно турската държава активно финансира и подкрепя мюсюлманското вероизповедание у нас, привличайки на своя страна и немалка част от българомохамеданите и българските роми. През 2018 г. бе публикувано на английски изследването на Ахет Йозтук от университета в Страсбург и Симаха Сйозери от университета в Амстердам „Дианетът като инструмент на турската външна политика: доказателства от Нидерландия и България“, направено чрез интервюта с експерти, духовници и политици. В него се показва, че Ди-

анетът е основен инструмент на турската външна политика в страни като България⁷.

(8) В тази ситуация както външни, така и вътрешни фактори се опитват да дестабилизируют СТДБ, като това става по два основни начина.

Единият е спиране на неговото финансиране. Западните НПО за 32 години са получили над 2 млрд. долара, за да налагат определена глобалистка неолиберална идеология. Турският Дианет също вложи големи средства в ислямското вероизповедание. Соросоидните НПО са с гигантски ресурси, но антinationално и глобалистично настроени, налагащи мултикултурализъм и джендърство, които са в разрез с ценностите и идентичностите на национално настроените политически сили и неправителствени организации. Техни представители са включени и в структурите на различни институции, чрез които те въздействат на решенията на държавата да подкрепя национално значими организации. В същото време се прави опит да се задуши СТДБ с липсата на финанси и в този процес участва дори организация като ВМРО, независимо че някога двете организации са водили заедно битката за две български общности.

Вторият начин са опитите за разкол и в СТДБ, които са резултат както на фрагментизацията и разпадните процеси на българското общество, на кризата в либералната демокрация и срива на доверието във всякакви авторитети, така и на чужди влияния. Става дума за ключови градове като Кърджали, Варна, Бургас и Пловдив, където се направи опит местните тракийски организации да бъдат откъснати от СТДБ, а това са стратегически за Турция наши градове с тракийски българи.

⁷ *Öztürk, A. E. and S. Sözeri. Diyanet as a Turkish Foreign Policy Tool: Evidence from the Netherlands and Bulgaria, In: Politics and Religion , Vol. 11, N 3, 2018, pp. 624-648.*

В тази ситуация имаме разделения и противопоставяния на различни патриотични формации. Разделението между русофили и русофоби, съответно между национално ориентирани и неолиберално глобалистки партии и организации е свързано и с различно отношение към тракийския проблем и СТДБ, а в някои крайни случаи води до атаки и към символи на тракийската организация.

7. Каква е стратегията на СТДБ в тази нова геополитическа ситуация?

Ръководството на СТДБ през последното десетилетие има ясна представа за геополитическата обусловеност на решението на тракийския проблем и още през ключовата за геополитическите промени 2014 г. предприе мерки за информиране на Европейския парламент, организира специално посещение на наша делегация там, среща с депутати и в резолюция на Европарламента за напредъка на евроинтеграцията на Турция бе включен текст, призоваващ турската държава да изпълнява ангажиментите си, поети с международни спогодби.

Паралелно с това бяха предприети активни мерки по информиране на световната общественост за истината за тракийските българи и книгата на Любомир Милетич за прогонването на тракийските българи бе преведена на два основни езика – английски и руски, изпратена до световните библиотеки, дадена на съответните посолства. Активни връзки се поддържат с руското посолство и се търси допълнителна информация за контактите на Петко войвода с руския император и мястото, на което да сложим паметна плоча, посветена на него. Тъй като геополитически за нас основна роля при съдействие за решаване на този проблем имат САЩ и Русия,

стрежежът е за активни връзки с тях. Имахме специална среща с новия руски посланик. Подкрепихме издигането в София на паметник на Удро Уилсън, който в края на Първата световна война защитава българското единство и суверенитет върху Царибродско, Южна Добруджа и Беломорска Тракия. Противопоставя се на подкрепените от Сърбия и Румъния гръцки планове за фактическо ликвидиране на България като държава чрез разкъсването ѝ на три „автономни“ области, подчинени на Гърция, Сърбия и Румъния.

Цялата стратегия на СТДБ в момента е сведена, от една страна, за съхраняване на паметта и истината за тракийските българи в нашата страна, противопоставяне на опитите за разрушаване на тракийската организация, а от друга страна, отчитайки геополитическите фактори за решаване на тракийския проблем, активно да се търсят контакти, да се взаимодейства и информират водещите геополитически сили за този проблем.

СТДБ активно работи също по приобщаването на тракийските българи в Украйна, Молдова, Русия и останалия свят. В Украйна живеят около 350 000 потомци на българите, а в Молдова – около 100 000. И до днес те са запазили своите тракийски корени, език, бит и култура. Поддържат се активни връзки с тях. Екип на ТНИ бе изпратен за активна изследователска работа с архиви на преселени тракийци в Одеса. СТДБ е активен мост между България и тракийските българи навсякъде по света и се стреми чрез своя сайт да създава глобален мост за връзка и информация за всички тях.

СТДБ и ТНИ следят и извършват изследователска работа върху неоосманистката стратегия и практики на Турция спрямо България. Правят се конференции на тази тема. Имат редица декларации, свързани с намесата на Турция в българските проблеми. Внимателно следят тенденциите, свързани

с формирането на нови геополитически регионални обединения и са готови да подкрепят всяко от тях, което ще бъде от полза за България в ситуация на неоосманиска заплаха. Следят тенденциите на ислямизация на Родопите. Реагираха на опитите за промяна на идентичността на българомохамеданите чрез финансираната от външни сили с огромна сума неправителствена организация Европомак на Ефрем Моллов.

Открит въпрос засега е каква трябва да бъде търпимостта към двойното гражданство на лицата, определящи се за турци, и да се пренебрегва турското законодателство, дефиниращо понятието за турчин. Според член 66 на турската Конституция от 1924 г. *„Всеки, свързан с Турция посредством връзките за гражданство, е турчин“*. Съгласно тази правна разпоредба български гражданин не може да бъде турчин. Независимо от това засега не се реагира активно срещу това двойно гражданство, тъй като това би създавало пък проблеми в отношенията ни с тракийските българи в страни като Украйна.

В заключение това, което ще кажа, е, че именно в новата геополитическа ситуация на много по-силни рискове за България и дисбаланси на силите, свързани с тракийския проблем, паметта за Тракия и оцеляването на страната ни изобщо, СТДБ придобива нарастваща значимост и от нас зависи той да изпълнява колкото се може по-успешно своята дейност.

**„НЕ ЗАБРАВЯЙТЕ,
НО НЕ ОТМЪЩАВАЙТЕ!“
БОРБИТЕ НА ТРАКИЙСКИТЕ БЪЛГАРИ
ЗА СВОБОДА И ПАМЕТ
(Исторически обзор)**

СВЕТЛОЗАР ЕЛДЪРОВ

Встъпителни думи

На 26 март честваме Деня на Тракия. В този ден през 1913 г., 13 март по стария календарен стил, българската армия превзема Одрин и слага край на Балканската война. Измокрен, гладен, уморен, българският войник изуми света със своя подвиг. Одринската епопея е една от най-славните победи в нашата военна история за всички времена, която всяка година си припомняме със заслужена гордост.

Денят на Тракия е празник и на Съюза на тракийските дружества в България (СТДБ) – организацията, която обединява в своите редици потомци на тракийските българи. За тракийци датата 26 март е символ на борбата за свобода и готовността за саможертва, ден за прослава на загиналите герои, но и паметен ден за преклонение пред жертвите на едно от най-трагичните събития в новата българска история. Разорението на тракийските българи от турската войска през лятото на 1913 г., в разгара на Междусъюзническата война, в същността си е етническо прочистване и геноцид, които също трябва да помним.

Подвигът и саможертвата на нашите предци, бойната слава на българската армия и героичната история на тракийци,

триумфът и мъката на националния идеал, символизирани от Деня на Тракия, 26 март – Одринската епопея и разорението на тракийските българи – ще живеят вечно в националната памет, само ако ги помним, тачим и се вдъхновяваме от тях. Тъкмо затова заветът на тракийци, който е и девиз на СТДБ, гласи: *Не забравяйте, но не отмъщавайте!* С други думи – памет и толерантност.

Наистина мъдри са били нашите предци, щом са ни оставили завет, който призовава да държим будна историческата памет. Миналото на един народ, на едно общество, на група хора или на отделната личност не е нещо, което е изтекло безвъзвратно в небитието, а нещо съвсем реално, което е част от настоящето под формата на национална, семейна и индивидуална памет, фолклор и вярвания, народна празнично-обредна система и официални държавни празници, опит и поука, образование и възпитание, историческа наука и другите клонове на академичното хуманитарно познание. Взето в своята съвкупност, миналото на един народ е духовно и материално културно-историческо наследство, което оформя сърцевината и облика на националната идентичност. Неразривна част от нашето културноисторическо наследство и от националната ни идентичност съставлява историята на националноосвободителните борби на българите във и от Одринска Тракия и Македония след Берлинския конгрес през 1878 г. От това как помним, как възпоменаваме и как се вдъхновяваме от събитията, героите и мъчениците на тази едновременно славна, героична и драматична глава от националната ни история зависи не само нашето настояще, но и бъдещето на България и българския народ.

Този исторически обзор във връзка с достигнатата вече и достойно отбелязана 125-годишнина на СТДБ, който води началото си от създаването на дружество „Странджа“ във Варна през 1896 г., има за цел да припомни героичната борба на тра-

кийските българи за свобода и национално единство, за смисъла на саможертвата и корените на победния дух, за несломимата сила на националния идеал и ползата от историческата памет. Смяя да вярвам, че неговото публикуване по страниците на *Известия на Тракийския научен институт*, отдавна утвърдил се като академично хранилище на тракийската памет, ще бъде полезно не само за професионалната научна колегия, но и за по-широк кръг читатели, които държат на своите родови корени и българското културноисторическо наследство, на първо място членовете, съмишлениците и симпатизантите на СТДБ. В текста обръщам внимание най-вече на периода от Освобождението на България през 1878 г. до войните за национално обединение през 1912 – 1918 г. по две причини. На първо място той е относително по-малко проучен от историческата наука, особено годините преди учредяването на дружество „Странджа“ през 1896 г., когато тракийските българи, макар и без самостоятелна организация, не са странични наблюдатели и статисти, а активни дейци и строители на българската история. Разбира се, правя това и поради обстоятелството, че именно на този период са посветени редица мои изследвания и публикации, което ме улеснява в написването на настоящия обобщаващ исторически обзор. Използвам врязани заглавия, за да открия най-важните тематични акценти и по този начин да улесня читателите. Със същата цел не претрупвам текста с цитирания под линия, а давам накрая подбрана библиография, в която може да се намери цялата необходима информация за процесите, събитията и личностите, споменати тук.

При първоизвора на тракийската борба

В историята на всеки народ има една епоха, която е извор на гордост и самочувствие. Оттам той черпи сили за настоящето, там намира упование за бъдещето. Такава епоха за

българския народ е Възраждането. Българското възраждане роди българската нация. Тогава бяха родени и нашите национални добродетели, благодарение на които днес още ни има: гордост от величието на българската държава в миналото, гняв към незаслужената и несправедлива участ в настоящето, упование в собствените сили и вяра, твърда вяра, че съдбата може да бъде променена. Именно защото беше горд със себе си, българинът не искаше повече да живее в една изостанала деспотско-тиранска система, той се смяташе достоен за чиста и свята република. И той започна да я гради още в годините на робството чрез своите национални институции – българската църква, българското училище, българските националноосвободителни организации.

Въоръжената борба за национално освобождение на Тракия започва още в епохата на Българското възраждане. Революционната титулатура на Васил Левски като „Главен апостол на Цяла България, Тракия и Македония“ най-точно отразява общобългарската основа на националноосвободителното движение. В създадената от него мрежа от революционни комитети в края на 60-те и началото на 70-те години на XIX в. са увлечени и българите от Странджанския край. Именно през този период, сполучливо наречен от Димитър Страшимиров „Комитетското десетилетие“, започва своята революционна дейност и капитан Петко войвода, легендарният закрилник на родопските и тракийските българи. Размахът на революционното движение в българските земи е най-могъщ в Тракийската равнина, като към гъстата мрежа от революционни комитети се прибавят и тези в Лозенградско и Малкотърновско. С Априлското въстание през 1876 г., в което основната тежест на героството и мъченичеството изнесе IV революционен окръг, и с Руско-турската освободителна война през 1877 – 1878 г., в която чрез Българското опълчение на Шипка и чрез

дружината на капитан Петко войвода в Родопите и Беломорието тракийци дават своя саможертвен принос, националният идеал беше докоснат с прелиминарния Санстефански мирен договор. Той обаче остава само на хартия, за да бъде жертван в името на политическото равновесие между Великите сили. Берлинският конгрес през 1878 г. потвърди правото на българския народ на самостоятелно политическо битие чрез създаването на Княжество България и автономната област Източна Румелия, но остави Одринска Тракия под робство. Затова периодът от Освобождението на България през 1878 г. до Балканската война през 1912 – 1913 г. за тракийци, също както за сънародниците им от Македония, е своеобразна *Епоха на удължено Българско възраждане*, в която борбата за свобода и национално единство продължава с неотслабваща сила, както преди – с училищата и църквите, с революционните организации, с четническите движения и с въстанията.

Одринска Тракия след Берлинския конгрес

В административно отношение Одринска Тракия изцяло влиза в състава на Одринския вилает, а в географско отношение се дели на две части от р. Марица – Източна Тракия и Западна или Беломорска Тракия. Река Места разделя Одринска Тракия от Македония, а българо-турската граница, установена от Берлинския конгрес през 1878 г., очертава нейните северни предели. Одринският вилает се състои от 6 санджака (окръзи) – Одрински, Лозенградски, Текирдагски, Галиполски, Дедеагачки и Гюмюрджински, които от своя страна се разделят на 32 кази (околии) и 117 нахии (общини). В онази епоха населението на Одринска Тракия е пъстро по етнически и религиозен състав, а статистиките невинаги отразяват обективно неговата численост. Според известния български

книжовник, етнограф, историк и тракийски деец Стою Н. Шишков жителите на областта в края на XIX – началото на XX век възлизат на 968 785 души, от които 410 407 (42.37%) българи (християни и мюсюлмани), 338 878 (34.77%) турци, 180 622 (18.64%) гърци и 40 877 (4.22%) арменци, евреи, албанци и други. Според друга статистика, също приемана от историческата наука за меродавна, населението на Одринска Тракия през този период възлиза на около един милион души, от които 355 982 турци, 332 884 българи (от които 212 884 християни и 120 000 мюсюлмани), 253 253, гърци 22 121 евреи, 16 924 арменци, 9960 албанци, 5000 цигани, 250 власи и 1108 други. Според изтъкнатия познавач на тракийския въпрос проф. Стайко Трифонов, ако се вземат предвид само трите основни народностни групи, може да се приеме, че в навечерието на Балканската война в Одринска Тракия има приблизително 350 000 българи, 310 000 турци и 220 000 гърци. В числото на българите влизат около 200 000 мюсюлмани, 107 843 екзархисти, 35–40 000 патриаршисти и около 2000 – 3000 униати (католици от източен обред).

Тази етническа картина в Одринска Тракия е плод колкото на историческото ѝ развитие, толкова и на целенасочена политика на турските власти да увеличат броя на турско-мюсюлманското население за сметка на християните и най-вече на българите. Всъщност прогонването на тракийските българи се превръща в стратегическа цел на Османската империя, която се проявява в различни форми, методи и средства. В зависимост от конкретния момент те варират и еволюират от икономически и административен натиск до масови насилия и опит за геноцид. Става въпрос за целенасочената политика за обезбългаряване и етно-религиозно хомогенизиране на един стратегически район, за който Високата порта след 1878 г. не храни и капка съмнение, че в обозримо бъдеще ще

се превърне в основен операционен театър в неизбежната война между Османската империя и България.

Изселническата вълна сред българите в Одринска Тракия се надига веднага след подписването на Санстефанския мирен договор и засяга районите, които остават извън проектираните граници на новата българска държава. Тя се разпростира в целия регион, когато стават известни решенията на Берлинския конгрес, въпреки че тогава Одринска Тракия се намира под руско военно-административно управление (окупация). Русия няма интерес от обезбългаряването на областта – и по политически причини заради стремежа ѝ към Проливите, и по стопански заради икономическите затруднения, които масовият наплив на бежанци ще причини на Княжество България и Източна Румелия. Затова още на 27 юли 1878 г. императорският комисар княз Александър Дондуков-Корсаков съобщава на Одринския генерал-губернатор, че не разрешава преселване на тракийски българи. От разменените по този повод писма става ясно, че османските власти не предприемат мерки да овладеят административния хаос, да обуздаят ширещите се насилия и да пресекат слуховете за предстоящи масови репресии. Според една ведомост на Временното руско управление от 28 октомври 1878 г. броят на бежанците от Одринска Тракия в Княжество България и Източна Румелия възлиза на 16 636 души. Според друга статистика пак от временното руско управление от началото на декември с.г. техният брой вече се покачва до 30 000.

Изселването на българи от Одринска Тракия продължава и след конституирането на българската власт в Княжество България и Източна Румелия, но със затихваща интензивност. Понякога в историографията се споменава числото 50 000, но то по-скоро е плод на механичния сбор на тракийските и македонските бежанци. Числа като 150 – 200 000, каквито се срещат в интернет, са фантастични и неверни.

За преустановяването на изселническата вълна основна роля изиграват нормализирането на политическата обстановка в региона и на Балканите със стихването на Източната криза в началото на 80-те години, възстановяването на екзархийското църковно-училищно дело и първите опити за реформи в духа на Берлинския договор, макар и далеч от предвидената в чл. 23 политическа автономия. Освен чрез поддържане на лоялни отношения с Османската империя и с покровителството на Великите сили българското правителство прибегва и към още една радикална мярка за недопускане на изселване на българи от Одринска Тракия, както също и от Македония. На 12 декември 1891 г. Народното събрание променя чл. 8 от Закона за населяване на ненаселените земи от 1880 г. така, че преселниците от Турция да не се ползват с привилегиите да бъдат освобождавани от данъци за 3 години и от военна служба за 7 години, както преселниците от други страни. Лично Стефан Стамболов настоява за това със следния мотив: „По принцип съм съгласен да се дадат привилегии на тия, които ще се заселят в България от чуждите държави, обаче на тия от Турция, които искат да се преселят, да не се дават никакви привилегии. Ний нямаме нужда със закон да подмамваме хората от Турция да дохождат в България.“

Благодарение на този комплекс от фактори през втората половина на 80-те и до края на 90-те години на XIX в. процесът на изселничеството на тракийските българи на практика се преустановява с изключение на отделни или индивидуални случаи.

Епохалното дело на Българската екзархия

Училищното дело на Българската екзархия се развива в рамките на един добре премислен и съобразен с националните възможности и възделения проект. Средището на бъл-

гарската просвета се установява в Солун, където се създават две пълни гимназии – мъжката „Св. Св. Кирил и Методий“ и девическата „Св. Благовещение“. В големите вилаетски центрове Скопие, Битоля и Одрин има класни училища, които трябва да се развият в средни учебни заведения. В другите по-важни градове или санджакски средища като Велес, Охрид, Лозенград и пр. действат двукласни и трикласни училища. Широката основа на тази пирамида са началните училища (отделенията), които трябва да се разкрият навсякъде, където има българско население. Просветната стратегия на Българската екзархия е ориентирана към създаването на многобройна и силна българска интелигенция, възпитана в национален дух и снабдена с общообразователен мироглед, която да застане начело на борбата за съхраняване и развитие на българщината в Одринска Тракия и Македония.

Първата победа е извоювана с изтръгването на българската просвета от влиянието на елинизма. Дотогава Цариградската патриаршия брутално налага попечителството си върху българското училищно дело в Османската империя. Никой български учител не може да упражнява професията си без писменото разрешение на гръцките владици, които са отговорни пред властите за образованието и възпитанието на православно население в епархиите. През 1880 г. обаче на тази своеволна и користна опека е сложен край. Българските училища са подчинени на специални просветни комисии, учредени от турските власти в по-важните центрове на европейските вилаети. Макар подложено на строг контрол и вмешателство от страна на османските власти, българското просветно дело поне е спасено от явните денационализаторски намерения на Цариградската патриаршия.

Следващата стъпка на екзарх Йосиф, който от 24 април 1877 г. е начело на Българската екзархия, е да укрепи нейния

статут, като осигури признаване и препотвърждаване на легитимността ѝ от страна на Високата порта, т.е. от османското правителство. След много постоянство и упорство на 17 декември 1883 г. в лична аудиенция при султан Абдул Хамид II той получава уверение, че църковните права на българите в Османската империя не са унищожени. Още на другия ден екзархът е приет от великия везир, за да обсъди подробностите за възвръщане на предвоенното статукво в устройството и управлението на Екзархията.

Въпреки че Високата порта дълго време отказва да издаде бера̀ти (укази) за български владици, просветно-религиозното дело сега преминава в ръцете на българските църковни общини във вилаетите. Върху тяхната инициативност, предприемчивост и готовност за материални жертви ляга образованието и възпитанието на децата в основните училища. В следващата по-висока степен на класното, педагогическото и гимназиалното образование издръжката и отговорността пада върху Екзархията. На нея принадлежи и върховният надзор върху цялата училищна система в Одринска Тракия и Македония.

Друга важна задача на екзарх Йосиф е да осигури материалната основа за съществуването на Българската екзархия. Главен източник на средства за общинските училища са църковните приходи, но ако за някои по-големи и заможни градове те са относително редовни и задоволителни, в други победни селища са крайно недостатъчни и непосилни за местното българско население. Затова екзарх Йосиф се уповава и на подкрепа от страна на българската държава. През 1882 г. правителството на Княжество България за първи път отпуска на Екзархията по-голяма сума в размер на 100 000 лева. Оттогава насетне тази финансова субсидия се влива като живителна струя в българския национален организъм в Македония и

Одринска Тракия и го прави от година на година по-силен. Още през 1883 г. българската държавна субсидия нараства на около 600 000 лева и продължава прогресивно да се увеличава с всяка учебна година.

Резултатите от съвместните усилия и жертви на църковните общини, Екзархията и българската държава не закъсняват. Българското просветно дело в Османската империя стартира през учебната 1882 – 1883 г. с 237 училища, 351 учители и 16 068 ученици. За десет години тези показатели се удвояват и през учебната 1891 – 1892 г. възлизат на 590 училища, 888 учители и 31 537 ученици. Българщината в Македония и Одринска Тракия не само е изправена на крака, но вече разполага с достатъчно сили за нов национален порив.

Положението на българите в Одринска Тракия обаче е много по-трудно от онова на сънародниците в Македония. Османското правителство никога не позволява на Българската екзархия да има свой владика със султански берат в Одрин, както тя успява да си извоюва това за седем епархии в македонските вилаети. Цариградската патриаршия също гледа ревниво на българското църковно-училищно дело в този регион и прави всичко възможно да препятства неговото развитие. Това прави постигнатото от Българската екзархия още по-ценно и достойно за уважение. През учебната 1892 – 1893 г. в Одринския вилает тя поддържа 119 училища, от които 99 мъжки, 9 девически и 11 смесени. Броят на учениците възлиза на 4643 души, от които 3918 момчета, 349 момичета и 376 деца в смесените забавачки. За тяхното обучение и образование се грижат 114 учители и 16 учителки.

Центърът на културно-просветното дело на Българската екзархия в Одринска Тракия е Одрин. Той е вторият по брой на населението град в европейските вилаети на Османската империя след Солун. В онази епоха градът наброява около

80 000 жители, от които 30 000 мюсюлмани, в мнозинството си турци, но също албанци и цигани, 22 000 гърци, 10 000 българи, 12 000 евреи, 4000 арменци и 2000 други, предимно европейци.

Одрин се превръща в средище на българското културно-просветно и църковно-религиозно дело в Одринския вилает още през Възраждането и утвърждава тази си роля в годините след Берлинския конгрес. Тогава в града съществуват 6 основни училища, едно от които е класно и централно. През 1896 г. от него израства Българската мъжка реална гимназия „Д-р Петър Берон“, оставила ярка следа в образователното, възпитателното и културното минало на одринските българи. С откриването на шести клас за учебната 1896 – 1897 г. тя е преименувана на Българска мъжка педагогическа гимназия „Д-р Петър Берон“. В продължение на три десетилетия тя е „ковачница за просветителски и революционни кадри в областта“ по думите на известния изследовател на екзархийското културно-просветно дело проф. Воин Божинов. През учебната 1897 – 1898 г. тя има 133 ученици, от които 96 от Одринския вилает, 15 от Македония, 15 от Княжество България и 7 от Цариград и околностите. Екзархийското училищно-просветно дело в Одрин се допълва от Девическата педагогическа гимназия „Янко Касъров“. В града известно време съществува екзархийско трикласно свещеническо училище – Духовна семинария. Българите екзархисти в Одрин имат още четири смесени начални училища.

Одрин е средище и на културно-просветното дело на българските униати (католиците от източен обред). От 1883 г. там пребивава униатският владика Михаил Петков, който е родом от града. В Одрин в полза на българите действат и няколко католически ордени – полските възкресенци, френските успенци и загребските милосърдни сестри. Полските възкресенци

поддържат известната Българо-католическа гимназия в Одрин, която е призната от Министерството на просвещението в София и се ползва с голям престиж сред българите без разлика дали са екзархисти или униати. Девическата педагогическа гимназия на загребските милосърдни сестри също привлича много български девойки не само от Одринска Тракия, но и от свободна България. На високо равнище е и образователното дело на френските успенци, които имат свое учебно заведение с пансион в предградието Караагач. Макар да са малобройни като численост, българите униати в административния център на Одринска Тракия имат внушително присъствие като религиозни и просветни институции, а това е от полза за българското национално дело в града и региона. Само взето в своята съвкупност, просветно-религиозното дело на българите – екзархисти или униати – е в състояние да противостои на елинизма и културно да оправдае политическите стремежи на България към Одрин. Поотделно това не е по силите нито на едните, нито на другите.

От тази здрава основа на българското културно-просветно дело израства многобройна интелигенция, от чиито среди се ражда и укрепва идеята за революционна борба в името на свободата и националното единство. Тя обаче получава импулс и от друг източник – от България.

Тракийци в Четническата акция на Македонския комитет през 1895 г.

Началото на организираното тракийско движение в България по традиция се поставя със създаването и дейността на дружество „Странджа“ във Варна през 1896 г. То обаче има своята прехистория и е следствие от важни събития, които коренно променят политическата обстановка в България и в региона.

Първото е падането от власт на министър-председателя Стефан Стамболов на 18 май 1894 г. Авторитарният уклон в неговото управление, както и външната му политика, белязана с противопоставяне срещу Русия и сближение с Османската империя, не дават никаква възможност пред бежанците от Одринска Тракия, както и от Македония, да се самоорганизират и да поведат борба за извоюване на законните политически права, произтичащи от предвидените в чл. 23 на Берлинския договор реформи. С неговото отстраняване от власт, а след малко повече от година и жестокото му убийство, тази пречка изчезва.

Другото събитие, което дава тласък на македоно-одринското движение в България, са арменските кланета в Мала Азия. През 1894 г. в планинския район Сасун в Източния Анадол, населен предимно с арменци, избухва въстание. След няколко месеца съпротива въстанието е потушено. Операцията завършва с масово клане, при което са избити над 10 хиляди арменци, мъже, жени и деца. Това събитие поставя началото на вълната от арменски кланета в империята, която от 1894 до 1896 г. взема между 50 хиляди до 300 хиляди жертви според различните изчисления. Жестокостта и мащабите на тези събития предизвикват широк отзвук сред европейското гражданско общество и политическите лидери. Всъщност и Берлинският договор от 1878 г., който съдържа специален член (чл. 61) за въвеждането на реформи в анадолските вилаети на Турция, ги задължава за това.

Арменските кланета предизвикват широк отзвук и в България, който се изразява във вълна от протестни митинги. Политическите лидери, които виждат отвъд чувствата и емоциите, добре разбират, че щом Арменският въпрос излиза на политическата сцена, шансове получава и Македонският въпрос, чието решаване е главна стратегическа цел на българ-

ската национална политика в онази епоха. А щом се заговори за Македония, няма как да не се спомене и Одринско...

Скоро България е залята от мощна вълна на протестни митинги, които осъждат насилията в Османската империя и настояват за прилагане предвидените в чл. 23 от Берлинския договор реформи. В разгара на това протестно движение започват да се организират дружества. Те се наричат „македонски“, но в тях масово се включват и тракийските българи, които на някои места играят водеща роля. „Македонско“ се самоназовава например дружеството „Пирин планина“ в Бургас, въпреки че от неговите 43 членове 29 са от Княжество България, 8 от Одринска Тракия, по един от Северна Добруджа и Бесарабия и само 4 от Македония. Председателите на две от най-големите и важни дружества в страната – Варненското и Шуменското, са братята Петър и Никола Драгулеви, родом от Малко Търново. Тракийци са представени и със свой член в състава на Македонския комитет, учреден на 28 март 1895 г. в София като ръководен орган на новата организация – Полихрон Нейчев, родом от Лозенград.

През лятото на 1895 г. Македонският комитет организира т.нар. Четническа акция – въоръженото нахлуване на чети и отряди в Източна Македония. В това предприятие участват и офицери от българската армия. Най-голям успех постига четата на подпоручик Борис Сарафов, който с дръзко и ефектно нападение успява да превземе Мелник. В Четническата акция участва и един тракийски офицер, който се нарежда сред нейните герои – поручик Стойчо Гаруфалов от Малко Търново. Той е сред командния състав на Първа Струмишка дружина, а малко по-късно се опитва да навлезе с чета и в Одринска Тракия.

Четническата акция не минава и без участието на най-известния тогава тракиец – капитан Петко войвода. Той е пока-

нен лично от председателя на Македонския комитет Трайко Китанчев, който му възлага важна мисия – да отиде в Средните Родопи, да разузнае състоянието на българо-турската граница и да проучи възможността за разширяване на четническото движение в Беломорието. Първата спирка на капитан Петко войвода в новото му родопско пътешествие е Станимака (Асеновград). Тук той се свързва с дейците на новооснованото македонско дружество, прави преглед на събралите се доброволци, но не приема предложението да стане техен войвода, а продължава пътя си към сърцето на Родопите. В Чепеларе събира старите си другари и започва да организира чета. Капитан Петко войвода престоюва в селото около седмица, като същевременно обхожда Широка лъка и околните селища. По това време обаче правителството рязко променя своето отношение към Четническата акция и започва да възпрепятства нейното развитие. Капитан Петко Киряков е принуден да се завърне във Варна, но посятото от него семе дава добри плодове. След заминаването му в Чепеларе и околните села остават верни съмишленици, които през следващите години ще държат жив огъня на освободителната борба в сърцето на Родопите.

Преобладаващото отрицателно отношение на историческата наука към Четническата акция през 1895 г., донякъде оправдано от задкулисните политически манипулации с нея, подминава най-същественото – тя издига политическото съзнание на македонските и тракийските българи на качествено ново равнище, на което освободителната борба за извоюване на политическата автономия вече няма алтернатива. Въодушевлението, всеотдайността и жертвоготовността, с които през 1895 г. стотици доброволци от средите на македонската и тракийската емиграция тръгват да освобождават своите поробени краища, ще вливат и през следващите години неизчерпаемата енергия

и несъкрушимата сила на борбата за свобода и човешки правдини. Именно от движението през 1895 г. води началото си и дружество „Странджа“.

Дружество „Странджа“ и началото на организираното тракийско движение в България

През април 1896 г. група дейци, родом от Одринска Тракия и с местожителство във Варна, вземат решение за създаване на самостоятелно дружество, различно от македонското дружество в града. В две поредни заседания те формират временно настоятелство, учредяват бъдещата програма и изработват проектоустав. На 28 април 1896 г. временното настоятелство разпространява „Възвание към преселниците из Одринско“, с което ги приканва да се запишат за членове на новото дружество и да участват в учредителното събрание, насрочено на 12 май. На тази дата във варненското училище „Св. Методий“ се провежда общо събрание на тракийци в града и околията, което официално учредява дружество „Странджа“ и приема неговия устав. За членове на новото дружество се записват 315 души от Варна и околните села, а за председател е избран д-р Младен Желязков от Лозенград, племенник на първия български екзарх Антим I. На 8 юли с.г. обаче по лични причини той е освободен от заемания пост. Настоятелството окончателно се конституира в състав: Петър Драгулев – председател, Петко Киряков и Манол Ковачев – подпредседатели, Никола Тодоров – деловодител, Георги Петров – касиер, и Григор Ланджев, Михаил Ковчазов, Р. Попов, Петър Стамов и Димо Стоянов – членове. С малки изключения този състав на настоятелството се запазва до края на съществуването на дружество „Странджа“.

Датата 12 май 1896 г. се приема за начало на организираното тракийско движение в България. В ръководството и дей-

ността на дружество „Странджа“ във Варна най-важна роля играят трима души – братята Петър и Никола Драгулеви и Петко Киряков (капитан Петко войвода), заради което е справедливо и обосновано за тях да се кажат по няколко думи.

Петър Диков Драгулев (22 март 1859 – 11 март 1929 г.) е роден в Малко Търново в семейство, оставило трайни следи във възраждането на българщината в Странджанския край. В Княжество България се преселва заедно със семейството си с първата бежанска вълна след Освобождението. Бил е съдия в различни градове на Княжество България. През 1894 г. е член на Шуменския окръжен съд. Точно на 12 юни с.г., когато започва Четническата акция на Македонския комитет, той напуска съдебната длъжност и става адвокат. В края на 1894 г. участва в основаването на македонското дружество в Шумен и заема председателския пост в неговото настоятелство до март 1896 г. Делегат е на Първия македонски конгрес в София през март 1895 г. През същата година за кратко издава в Шумен в. „Македонски новини“. В началото на 1896 г. се премества на адвокатска практика във Варна и отдава голяма част от времето си на дружество „Странджа“.

Негов пръв съмишленик и помощник е брат му Никола Драгулев (1866 – 1930). Той също е адвокат, един от учредителите и пръв председател на Централното политическо македонско дружество „Отечество“ във Варна. Заема този пост от декември 1894 до май 1895 г., но и след това остава като член в настоятелството. През февруари 1896 г. напуска македонското дружество и се присъединява към организаторите на самостоятелното тракийско дружество. Повечето от членовете на настоятелството на дружество „Странджа“ са малкотърновци като братята Петър и Никола Драгулеви.

От тази земляческа общност изключение прави легендарният родопски войвода Петко Киряков. Известният българ-

ски революционер, посветил живота си на освобождението на тракийските българи, е достатъчно популярен, за да има необходимост тук да се разказва неговата биография. Достатъчно е да се изтъкне, че историческата памет за капитан Петко войвода е материализирана в 26 паметника в България, по един в Германия, Италия, Украйна и САЩ и по още много и най-различни начини. За голяма част от българите образът на капитан Петко войвода се слива изцяло с този на актьора Васил Михайлов, който буквално се преобрази в своя герой. Дванадесетсерийният телевизионен филм от 1981 г. по сценарий на Николай Хайтов с режисьор Неделчо Чернев и оператор Димо Коларов се превърна в своеобразна кинематографична инкарнация, след която в съзнанието на мнозинството българи капитан Петко Войвода живее в образа и излъчването на Васил Михайлов. Когато се учредява дружество „Странджа“, Петко Киряков е на 52-годишна възраст и безспорно е най-популярният представител на тракийските българи в Княжество България.

Уставът на дружество „Странджа“ се състои от 36 члена, разпределени в 8 глави, които определят целта и средствата на дружеството и установяват правата и задълженията на неговите членове. Съгласно устава дружеството има за цел „нравственото и умственото повдигане на българщината в Одринска област“. Средствата за постигането на целта са подпомагане на бедни учители, свещеници и църковно-училищни общини в Одринския вилает, издръжка на тракийски ученици в България, дипломатически постъпки за въвеждане на предвидените в Берлинския договор реформи, печатна пропаганда на интересите на поробеното българско население чрез вестника на дружеството. Дружество „Странджа“ е независимо от вътрешнополитическите борби в България и се финансира от членски вноски, доброволни пожертвува-

ния, лотарии, заеми, приходи от театрални представления, литературно-музикални вечеринки и концерти. Дружеството се ръководи от изборно настоятелство, а решенията се вземат на общи дружествени събрания. Върховният контрол се осъществява от конгреса на упълномощените представители на всички тракийци в България, който има правомощия да извършва и промени в устава.

От 25 май 1896 г. като официален орган на дружеството във Варна започва да излиза в. „Странджа“, в който братя Драгулеви също играят водеща роля. В първия брой на вестника е публикувано възванието към одринските преселници, придружено с кратък коментар. В него и в статиите в следващите броеве вестникът доразвива идеите на възванието и устава и набелязва предстоящите задачи на дружеството. Мотото на в. „Странджа“ е: „Духовна и политическа свобода се придобива чрез нравственото и умственото развитие на народите.“ По този начин със своите програмни документи и с официалния си орган дружество „Странджа“ се самоопределя като културно-благотворителна организация и възприема тактиката на легалните действия. То обаче не е чуждо и на средствата и методите на въоръжената борба. Още в периода на учредяването настоятелството му проектира създаването на таен революционен комитет, който да организира и ръководи нелегална дейност в Одринска Тракия.

Още през 1896 г. клон на дружество „Странджа“ се учредява в Бургас. Той брои 58 членове, някои от които, предимно кметове и учители, живеят в селата на околията. Тук водеща роля играят Григор Дяков от Малко Търново, Георги Кондолов от с. Велика, Малкотърновско, Георги Минков от Лозенград. Тогава клон на дружество „Странджа“ се създава и в Ямбол с председател Димитър Игнатов. През 1897 г. клонове възникват в Айтос, Анхиало (Поморие), Аланкайряк (с. Ясна

поляна), Хебибчево (Любимец) и Широка лъка. Клон на дружество „Странджа“ става и дружество „Родопи“ в София, учредено още през 1894 г. от група бежанци от Ахъчелебийско (Смолянско) и Одринско. Това става по настояване на Петко Киряков.

От рубриката „Кореспонденция“ на в. „Странджа“ се вижда, че дружеството поддържа връзка с отделни съмишленици и в Пловдив, Хасково, Харманли, Стара Загора, Казанлък, Карнобат, Шумен и други градове в Северна и Южна България. Чрез доверени хора от пограничните пунктове във вътрешността на Одринска Тракия се създава мрежа от нелегални канали, по които куриерите на дружеството пренасят революционна литература и главно броеве на в. „Странджа“. Вестникът намира добър прием в Малкотърновско, Лозенградско и Бунархисарско и изиграва важна роля при тяхното революционизиране.

Под въздействието на тази революционна пропаганда в началото на 1898 г. в Малко Търново се създава нелегалното дружество „Странджански край“. То е организирано от завърналите се там членове на бургаския клон на дружество „Странджа“ Лефтер Мечев и Петко Жребечков. Дружеството си поставя за цел чрез беседи и четене на книги да революционизира своите членове и бъдещи съмишленици. Скоро членовете му нарастват и установяват връзка с други малкотърновци, ученици в българската мъжка гимназия „Д-р Петър Берон“ в Одрин.

На 29 декември 1896 г. дружество „Странджа“ свиква многолюден митинг, ръководен от Петко Киряков. Приета е кратка резолюция, която бележи коренен поврат в схващанията на тракийци и поставя началото на нов етап в тяхната дейност. Тя е адресирана до посланиците на Великите сили в Цариград и повече прилича на ултиматум. В точка първа се зая-

вява, че поробените народи в Османската империя, особено македонските и тракийските българи, няма да приемат други реформи, освен пълна политическа свобода, независимост и самоуправление. В точка втора се настоява за *„ликвидиране на турската империя в завоюваните ѝ и узурпирани области, т.е. да се застави тя да изпразни Балканския полуостров, Армения и пр.“* Точка трета уверява посланиците, че ако не направят това, тракийци ще прибегнат до средствата и методите на революцията. Точка четвърта призовава българското правителство да се застъпи за правата на своите сънародници, ако трябва и с оръжие в ръка.

Резолюцията е преведена на френски и изпратена на посланиците на Великите сили в Цариград, на българското правителство, на граф Игнатиев и Уйлям Гладстон и до някои по-авторитетни европейски вестници. Промяната в политическата линия и стратегията на дружеството рефлектира и в мотото на в. „Странджа“, което вече гласи: „Политическата свобода и човешките правдини се придобиват чрез революцията – с меч и огън.“

От 19 до 21 февруари 1897 г. в Бургас заседава Първият извънреден конгрес на организацията, на който присъстват 36 делегати от централното дружество във Варна и клоновете му в страната. Конгресът дава висока оценка на извършената дотогава работа, одобрява новата стратегия на организацията и политическата линия на в. „Странджа“, приема някои изменения в устава и начертава насоките на по-нататъшната дейност. В заседание на по-тесен кръг делегати, предимно ръководителите от Варна и Бургас, е формирана „тайна революционна група“, която да организира предстоящата въоръжена борба в Одринска Тракия. За ръководител на тази дейност е избран капитан Петко Киряков. Със своите решения конгресът бележи преход от революционна пропаганда към опит

за непосредствена революционна дейност. През пролетта и лятото на 1897 г. на инспекционна обиколка из пограничните пунктове са изпратени дейци със задача да направят ревизия на каналите и куриерите и да проучат състоянието на турската погранична стража. През април 1897 г. започва формирането на Първа въстаническа чета „Странджа“. В сборния пункт в Аланкайряк очакват над 40 души, но идват само 14. От тях петима, включително и войводата Минчо Томов, са родом от Македония, останалите са от Одринско. През април и май 1897 г. при крайно неблагоприятни климатични условия – почти непрестанен дъжд, четата предприема обиколка из българските села в Малкотърновско, Лозенградско и Бунархисарско. След като има няколко престрелки и дава трима пленници, четата се завръща в България. Вестник „Странджа“ дава обширна, но твърде преувеличена информация за нейната дейност, като я обявява за начало на масово повсеместно въстание, започнало на 26 април. В духа на революционната пропаганда се споменава за няколко въстанически отряда, за кръвопролитни боеве, които ангажирали турски войски чак от Лозенград, Одрин, Текирдаг и Виза, за изгорени села. Това също е част от борбата за свобода.

На 7 декември 1897 г. във Варна е свикан голям митинг с участието на около 10 000 души, организиран от двадесетчленен комитет, в който влизат представители на централното дружество „Странджа“, македонското дружество в града и дейци на политическите партии. В приетата резолюция отново се приканва българското правителство да се застъпи потвърдо и енергично за правата на поробеното българско население и се апелира към Великите сили да окажат въздействие върху Османската империя за прилагане на реформите. Резолюцията е изпратена до редакциите на някои европейски вестници.

В края на 1898 – началото на 1899 г. дружество „Странджа“ подготвя меморандум до Великите сили с искане за реформи в Одринска Тракия, който е връчен на Великите сили чрез българското правителство. Междувременно идейно-политическите схващания на ръководителите на тракийската организация търпят еволюция. Вестник „Странджа“ постепенно изоставя революционната пропаганда и отново изразява предпочитание към легалната културно-просветна дейност. За разлика от македонските дейци тракийци не предвиждат етап на автономия, а настояват за пряко присъединяване на Одринска Тракия към България.

В края на 1899 – началото на 1900 г. в името на единството на националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи дружество „Странджа“ се саморазпуска, а членовете му се вливат в организацията на Върховния македоно-одрински комитет. Първата стъпка е направена в Бургас на 2 септември 1899 г., когато по инициатива на Георги Кондолов и Георги Минков бургаският клон се слива с местното македонско дружество и се преименува на „Македоно-одринско дружество“. Подобни настроения обхващат и другите клонове, които също изявяват желание за обединение на македонските и тракийските българи в една обща организация. Тази идея се подкрепя и от новия председател на Върховния комитет в София поручик Борис Сарафов. В края на 1899 г. той лично посещава два пъти Варна, среща се с ръководителите на дружество „Странджа“ и успява да ги убеди в необходимостта от единство. Задграничните представители на Вътрешната македоно-одринска организация в София Гоце Делчев и Гьорче Петров също настояват за обединение. На 19 февруари 1900 г. или навръх „Празника на Освобождението“ (3 март по новия стил) на общо събрание на членовете на централното дружество „Странджа“ и на ма-

кедонското дружество в града двете се сливат в едно общо Македоно-одринско дружество. Тази дата бележи края на дружество „Странджа“, но не и на тракийското движение в България, тъй като то намира по-широка рамка за развитие в Македоно-одринската организация на Върховния комитет.

Участието на тракийци в революционната борба на Върховния комитет и Вътрешната организация

След четническата акция през 1895 г. и особено след отделието на тракийци с дружество „Странджа“ Македонската организация в България начело с Върховния македонски комитет в София изпада в продължителна идейно-политическа и организационна криза. Броят на македонските дружества в страната намалява, те не проявяват никаква сериозна активност, а Върховният комитет се задоволява, също както дружество „Странджа“, само с апели и меморандуми до Великите сили. От лятото на 1897 г. офицерите от българската армия, участници в четническата акция или техни симпатизанти, започват да се самоорганизират в Български освободителни братства, популярно наричани Тайни офицерски братства. Те подпомагат с пари и оръжие въоръжената борба на българското население в Македония и Одринско, което ги сближава с Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО). Именно с нейна помощ през пролетта на 1899 г. офицерите от братствата излизат начело на македонското движение в България, за да го извадят от кризата и да му дадат нов мощен тласък за развитие. За председател на Върховния комитет е избран поручик Борис Сарафов, в комитета влизат и други офицери, а македонските дружества получават подкрепата на офицерски братства. Тяхна основна цел става масовизирането на

организацията в България, като първата и най-решителната стъпка за това е обединението на македонските и тракийските дейци, прокламирано на 19 февруари 1900 г. във Варна. Седмият извънреден македоно-одрински конгрес в София с.г. официално преименува организацията на Македоно-одринска организация (МОО) в България, а ръководния ѝ орган във Върховен македоно-одрински комитет (ВМОК).

Благодарение на упоритата и целенасочена дейност за по-малко от две години МОО се превръща в най-голямата обществено-политическа сила в страната. В своите спомени Борис Сарафов говори за 250 македоно-одрински дружества, но очевидно има предвид само тези от тях, които се ползват със самостоятелен статут и имат право да кореспондират директно с Върховния комитет. Още по-голям обаче е броят на клоновете, които често обхващат повече от едно населено място. Цели общини и околии, особено в пограничните райони, се оказват включени в организацията на Върховния комитет. Общо членовете на МОО заедно с помощните ѝ структури достигат 50 – 60 хиляди души, чието съотношение по месторождение е следното: 64 процента са родом от държавните предели на Княжество България, 30 процента произхождат от Македония, 5 процента – от Одринска Тракия, и 1 процент – от другаде. Така МОО от предимно градска и емигрантска се превръща в масова и общонародна организация на българското население независимо от политическите граници, които го разделят.

На пръв поглед тези 5 процента тракийци не изглеждат много. Трябва обаче да се знае, че в онази епоха в тази организация, както изобщо в политическата дейност, участват предимно мъже, глави на семейства. Това означава, че в македоно-одринското движение в България са представени около 2500 – 3000 семейства на бежанци от Одринска Тракия, или

между 11 000 и 15 000 души. Със сигурност в България в онази епоха няма друга организация или политическа партия с такова многочислено тракийско присъствие.

Тракийските българи вземат достойно участие и във Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО). Тя е основана на 23 октомври 1893 г. в Солун и първоначално нейната дейност е по-активна в Македония. Революционната идея обаче вече си пробива път и в Одринска Тракия. Още през 1893 г. учителят Петър Митев учредява таен революционен комитет в Мустафापаша (Свиленград). Неговите членове се снабдяват с революционна литература от България. В разгара на четническата акция П. Митев е разкрит и трябва да търси спасение в България. През 1895 г. в Лозенград и околията революционна агитация и организационна дейност осъществява и Павел Генадиев, който също е екзархийски учител. Заедно със свои съмишленици измежду учителите той организира комитети в Лозенградско и Бунархисарско. По същото време учителят Христо Попкоцев от екзархийската мъжка гимназия „Д-р Петър Берон“ в Одрин е натоварен да организира революционен комитет в града. И други учители в различни градове и села на областта се включват в нелегалната дейност. На този етап повечето от тях са македонски българи, но тракийци все по-масово възприемат освободителната идея.

С решенията на Солунския конгрес на ВМОРО през пролетта на 1896 г. националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи навлиза в нов етап на своето развитие, свързан с масовизирането на ВМОРО. Тогава е направено първото разпределение на организационната територия. Следвайки общобългарската революционна традиция, за основна териториална единица е приет окръгът. Така възниква Одринският революционен окръг на ВМОРО. Той се

ръководи от окръжен революционен комитет със седалище в Одрин. Всъщност българската мъжка гимназия „Д-р Петър Берон“ е най-важното средище и опора на освободителна борба в града и вилаета. От 1895 до 1907 г. председателите на Одринския окръжен революционен комитет са неизменно учители от гимназията: Христо Коцев (1885 – 1897), Лазар Димитров (1897 – 1901), Спас Мартинов (1901 – 1902), Велко Думев (1902 – 1903), Андрей Мацанов (1903 – 1904), Петър Васков (1904 – 1907). Секретарите и членовете на комитета също са от средите на гимназиалните учители, те са организатори и ръководители на околийските и местните комитети в Одрински революционен окръг.

През 1896 – 1897 г. революционната комитетска мрежа се разширява. В Мустафापаша (Свиленград) председател на околийския комитет на ВМОРО е Павел Генадиев, а секретар Петър Стоев, също екзархийски учител. Активна дейност през учебната 1897 – 1898 г. в Лозенград развива учителят Лазар Маджаров, председател на околийския комитет. Освен в селата на околията той полага основите на организацията и в Бунархисарско. Много активно се работи в Малко Търново и околията, особено след присъединяването на дружеството „Странджански край“ към Вътрешната организация. Революционната дейност се прехвърля и в Западна Тракия, която се свързва с организацията на Върховния комитет в България чрез граничния пункт в Чепеларе. Подобни пунктове са създадени и в други селища на българска територия по протежение на границата. През тях минават организирани тайни канали, по които се прехвърля революционна литература, оръжие, кореспонденция. Чрез тях революционните дейци могат незабелязано да пътуват до България и обратно.

За масовизирането на революционното движение и укрепването на организацията в Одринско важна роля изиграва

обиколката на Гоце Делчев през пролетта на 1900 г. Заедно с Лазар Маджаров и Стоян Лазов той посещава Малкотърновска, Лозенградска и Бунархисарска околия, като свиква ръководителите на съвещания, запознава ги с развитието на революционното движение, разяснява им организационните принципи, дава им конкретни съвети за по-успешна и плодотворна работа.

Три месеца след обиколката на Гоце Делчев и Върховният комитет в София подготвя своята първа чета за Одринско с войвода Георги Тенев. Вместо да се занимава с агитационна и организационна дейност, тя отвлича един гръцки лекар от Лозенград с намерение да получи за него голям откуп. Четата успява в това си начинание, но за сметка на това предизвиква масови арести от страна на турските власти, които разстройват организацията в Лозенградско. През февруари 1901 г. Върховният комитет изпраща друга чета начело с Вълчо Антонов в Средните Родопи, която също се отдава на обири, а не на агитационна и организационна дейност. С такава цел навлиза в Одринско и четата на Слави Мерджанов. На 5 юли 1901 г. тя е обкръжена от турската войска край с. Киречкьой (дн. с. Верник, Свиленградско) и дава в сражението шест жертви. Войводата заедно с още двама четници са заловени живи, осъдени на смърт от военен съд и обесени публично в Одрин.

В Одрински окръг обаче все повече заякват и се утвърждават революционните чети на ВМОРО. Такава е например четата на известния тракийски войвода Георги Кондолов, която през лятото на 1901 г. действа в Малкотърновско и допринася за укрепването на организацията в околията. В Мустафашанско със същата цел обикаля четата на Атанас Кипров. Четата на Лазар Маджаров пък действа в Лозенградско и Бунархисарско. Появяват се все нови и нови чети, а с тях израства и ново поколение калени и опитни дейци.

На 13 – 15 април 1902 г. в Пловдив се провежда конгрес на Одринския окръжен революционен комитет. В него участват 16 души, сред които Гоце Делчев, Михаил Герджиков, Лазар Маджаров, Георги Кондолов, Христо Караманджуков, Александър Кипров и други легални и нелегални дейци. Конгресът взема важни решения за развитието и укрепването на революционното движение. Окръгът е разделен на две инспекционни области с граница помежду им по р. Марица. Начело на всяка област застава ревизор-инспектор с права на подвижен нелегален член на Окръжния комитет. На тези длъжности са назначени Михаил Герджиков за източната и Вълчо Антонов за западната област. Направено е разпределение на околиците и са назначени околийски войводи. Вътрешната организация в Одринска Тракия, също както и в Македония, мобилизира своите сили, защото тогава се очертава жестока борба на живот или смърт – борба за оцеляването на тракийските и македонските българи.

Пълзящият геноцид

През лятото на 1899 г., след близо 20-годишен период на относително затишие на бежанския въпрос, сред българите в Одринска Тракия някак внезапно се проявяват и бързо се разпространяват настроения за изселване в България. Според управляващия търговското агентство (консулство) в Одрин Тома Карайовов, един от най-добрите познавачи на етнодемографското състояние на региона, причините на това явление се крият в данъчния, административния и съдебния натиск над тракийските българи. Точно по същото време, разбира се, едва ли случайно, започва масово изселване на турско-мюсюлманско население от българска и румънска Добруджа. Преселниците, наричани мухаджири, целенасочено и пред-

намерено са настанявани в Одринска Тракия, фаворизират се от властите във всяко отношение и още повече утежняват положението на тракийските българи. Във връзка с изселническите настроения, които от есента на 1899 г. в отделни села вече започват да се осъществяват, Министерството на външните работи и изповеданията (МВРИ) в София инструктира търговското агентство в Одрин да разубеди тракийските българи и да ги предупреди, че няма да срещнат съдействие от българската държава при настаняването им. В тази превантивна агитация е включен целият апарат на екзархийското културно-национално дело, на първо място учителите и свещениците. Бежанската вълна е овладяна, преди още да се надигне. Няма съмнение обаче, че Високата порта се опитва чрез използване на „мека сила“ да провокира изселване на тракийските българи, за да подкопае неговата демографска основа и така да задуши революционното движение.

В края на 1902 – началото на 1903 г. изселническите процеси в Одринска Тракия отново рязко се изострят. Сега турските власти вече открито започват да използват насилие, макар и не повсеместно, а по отношение на отделни села и райони. Тази промяна в турската политика по отношение на българското население не убягва от погледа на екзарх Йосиф. Без съмнение заради естеството на оглавяваната от него институция, която чрез владиците, архиерейските наместници, църковните общини и енорийските свещеници и учителите контактува с народа ежедневно и повсеместно, той забелязва бруталното насилие, стоварило се върху българите през пролетта и лятото на 1903 г. По този повод екзархът предупреждава българската държава с три обширни изложения.

Първото е от 17 май и е адресирано до МВРИ. С него екзарх Йосиф обръща внимание на рязкото завишаване и повсеместното упражняване на организираната репресия срещу българи-

те в Македония и Одринска Тракия. Целта на Високата порта е „да смаже и обезличи българите, като ги разрези и доведе до степен на несъзнателна маса, която да държи последно място в империята по численост, значение, роля и право“.

На 4 юни 1903 г. екзархът изпраща изложение със сходно съдържание и до княз Фердинанд. И то започва с тревога заради новата турска политика спрямо българите: „Повече от 200 хиляди войска и башибозуци, пръснати по българските села и паланки, грабят, безчестят, колят, разоряват безнаказано българските челяди, изкореняват българската народност, опустошават българските села. Българската църква стои пред най-ужасната и потресна картина: изтребата на българската народност във вилаетите.“ Тук екзархът прави аналогия между кланетата на арменците в Мала Азия и положението на българите в Македония и Одринска Тракия.

Още по-ярко се откроява „арменският синдром“ като същност и съдържание на новата турска политика спрямо българите в Македония и Одринска Тракия в изложението на екзарх Йосиф до МВРИ в София от 23 юни 1903 г., един месец преди избухването на Илинденско-Преображенското въстание. Като описва близкото минало и настоящето на арменците, екзарх Йосиф всъщност прогнозира каква ще бъде предстоящата съдба на македонските и тракийските българи. Той е наясно, че „еднаквите причини имат и еднакви следствия“, и знае, че използваните срещу арменците репресивни мерки „се прилагат с някои ограничения днес срещу българите във вилаетите“. Тъкмо затова българският църковно-народен водач е убеден, че ръководителите на външната политика на България трябва да познават методите, с които си служи турската репресивна машина. И той ги описва и систематизира по вид, като за всеки дава подробна и конкретна фактология от ежедневието на българското население в Македония и Одринска Тракия.

Изложенията на екзарх Йосиф не говорят за обикновени контрачетнически мерки и репресии, те крещат за етническо прочистване и геноцид. Вярно, българският църковно-народен водач никъде не е използвал тези думи, но това е по простата причина, че тогава те все още не съществуват в ежедневния или политическия език на българите, пък и на когото и да било друго по света. Явлението обаче, което екзарх Йосиф описва с речника на книжовния български език от своята епоха като „*крушение и гибел*“, „*рушение и изтребление*“, „*клане и съситване*“, „*омаломощаване и разреждане на българското население*“ и пр., е същото, което днес ние описваме с понятията „*етническо прочистване*“ и „*геноцид*“.

По всичко изглежда, че този ускорен преход на традиционната репресивна политика по отношение на българите в Македония и Одринско от станалата вече обичайна репресия към непознатите дотогава форми на геноцида и етническото прочистване се дължи на неточен анализ за състоянието на македоно-одринското революционно движение от страна на Високата порта. Много е вероятно турските власти напълно погрешно да са изтъквали експериментите на някои дейци на ВМОРО с терористичните средства и методи като доказателство, че българите са възприели тактиката на индивидуалния терор по подобие на арменците и от това да са извадили заключение, че организацията се е разпаднала на отделни терористични ядки и е загубила масовата си опора. Една такава погрешна преценка лесно би могла да съблазни ръководителите на турската политика да се възползват от момента и да се опитат да пренесат „арменския модел“ на репресия от Анадола на Балканите.

Илинденско-Преображенското въстание или смисълът на саможертвата

Ръководителите и дейците на ВМОРО обаче също като екзарх Йосиф разгадават истинската цел на новата турска политика. Вместо да чакат да ги бият и унищожават поотделно, те решават да разобличат „пълзящия геноцид“ на турските власти с повсеместно и масово въстание. Съдбоносното решение е взето на 3 януари 1903 г. от Солунския конгрес на ВМОРО. Един от най-убедените привърженици на въстанието е делегатът на Одринския революционен окръг Велко Думев, учител в екзархийската мъжка гимназия „Д-р Петър Берон“ в Одрин. Малко по-късно в София с помощта на офицери от Тайните офицерски братства е разработен „Общ план и цел на въстанието“, който да послужи като основа за изготвяне на въстаническите планове в различните окръзи. В него е казано дословно: *„Целта на борбата е не да победим Турция, а тя да не може да ни победи.“* Веднага след това, в точка трета на документа, авторите на стратегическото планиране се позовават на злощастната съдба на арменците:

„За предпочитане е едно дълготрайно въстание [макар] и по-слабо, отколкото силно, но кратковременно, защото в последния случай, щом се потуши въстанието, Турция ще се възползва от случая да каже на Европа: „Редът е възстановен“ – и ние губим също както в Армения: додето арменците бяха страшни, арменският въпрос бе на маса; щом ги унищожиха, техният въпрос изгасна. Остана само един жален спомен – нищо повече. Един вид успокои се и Турция, и Европа.“

Затова целта на въстанието не е само политическа – извоюване на автономията на Македония и Одринска Тракия, но и екзистенциална – спасяването на македонските и тра-

кийските българи от прогонване и унищожение, т.е. от етническо прочистване и геноцид. За да осигурят условия за по-дълготрайно въстание, ръководителите на ВМОРО залагат в основата на стратегическото планиране „стъпаловидното“ започване на въоръжената борба, т.е. въстанието да не се обяви на една-единствена дата, а всеки окръг последователно да прави това. Най-добре подготвените окръзи през 1903 г. са Битолският, който по новата военновременна териториална структура на ВМОРО е I въстанически окръг, и Одринският, който става VII въстанически окръг. На 17 – 19 април в с. Смилево, Битолско, се провежда конгресът на Битолския въстанически окръг. Одринският въстанически окръг организира своя конгрес на 28 – 29 юни в местността „Петрова нива“ край с. Стоилово, Малкотърновско. В него участват 47 делегати, избрани измежду най-активните дейци на революционното движение.

Конгресът на Петрова нива взема важни решения за организационната и военнотехническата подготовка на въстанието и управлението на бойните действия. Територията на окръга е разделена на пет въстанически района: I. Малкотърновско-Лозенградско-Бунархисарски, II. Чокенски, III. Мустафापашанско-Одрински, IV. Дедеагачко-Гюмюрджински, V. Ахъчелебийско-Скеченски. От своя страна въстаническите райони са поделени на участъци, във всеки от които трябва да бъде формирана участъкова чета. Най-добре подготвен е Малкотърновско-Лозенградско-Бунархисарският район, който обхваща района на Странджа планина. Той е разделен на 12 участъка, които обхващат от 2 до 6 села. За общо ръководство на въстанието в окръга е избрано Главно ръководно боево тяло с участието на Михаил Герджиков, Лазар Маджаров и капитан Стамат Икономов.

На 5 и 6 юли край с. Карлуково (дн. с. Славеино), Смолянско, е свикан т.нар. „Родопски конгрес“. На него дейците от

Ахъчелебийско-Скеченския район, който обхваща Централните Родопи, обсъждат възможностите за развитието на въстанието в Родопите. Избрано е Районно боево тяло с участието на войводата Пею Шишманов, Христо Караманджуков и Никола Данаилов. В следващите дни и седмици в Странджа и в Родопите тече интензивна военнотехническа подготовка на районните, участъковите и селските чети, наричани „смъртни дружини“.

Илинденско-Преображенското въстание избухва най-напред на 20 юли, Илинден, в Битолския окръг, а Одринска Тракия въстава в нощта на 5 срещу 6 август, Преображение Господне. Тук е уместно да се отвори една скоба за наименованието на въстанието. То е дадено от историците, не от въстаниците. За тях то е просто „въстание“, въоръжен протест, борба на живот и смърт с една тирания, борба за лично, семейно и национално оцеляване. Названието „Илинденско въстание“ добива популярност след войните през 1912 – 1918 г., когато македонските и тракийските българи, дотогава единни в своята културна и революционна борба, тръгват по различни политически пътища. Като по-многобройни и активни, македонските дейци налагат това име. Тракийци пък започват да наричат въстанието в Одринска Тракия „Преображенско“. Тези наименования обаче, използвани поотделно, дават повод погрешно да се мисли, че става въпрос за две различни въстания и някои недобронамерени историци се възползваха от това, за да твърдят, че Илинденското въстание било македонско, а Преображенското – българско. През 80-те години на ХХ в. българската историческа наука направи много, за да популяризира названието „Илинденско-Преображенско въстание“. То по-точно отразява същността на националноосвободителната борба на българите от Македония и Одринска Тракия от Берлинския конгрес до Балканската война. Борба-

та е „македоно-одринска“, организациите се самоназовават „македоно-одрински“ и затова е редно в наименованието на въстанието да присъстват имената на църковните празници, на чиито дати е обявено въстанието в Македония и Одринско – Илинден и Преображение. Някои историци настояват към названието на въстанието да се добави и „Кръстовденско“, тъй като на 14 септември, Кръстовден, е обявено началото на бойните действия в IV въстанически окръг „Пирин“ (бившият Серски революционен окръг). Това е излишно по посочената по-горе причина, а още и затова, че ако трябва да бъдем чак такива перфекционисти, ще се наложи да добавим и названията на църковните празници, които Българската православна църква прославя на датата, на която формално е обявено въстанието в VI въстанически окръг „Овче поле“ (бившият Скопски революционен окръг) – 27 юли. А те са общо три – Св. Пантелеймон, Св. Седмочисленици и Успение на Св. Климент Охридски. Въстанието на българите в Македония и Одринска Тракия през лятото и есента на 1903 г. наистина е най-продължителното в новата българска история, но едно такова описателно название ще му дойде в повече. Достатъчно е да го наричаме Илинденско-Преображенско.

В нощта на 5 срещу 6 септември 1903 г. на територията на I Малкотърновско-Лозенградско-Бунархисарски район се разиграват редица мащабни въоръжени акции, които придават на въстанието масов и повсеместен характер. Сред тях се откроява дръзкото нападение и овладяване на гр. Василико (дн. гр. Царево) от въстанически отряд под ръководството на Михаил Герджиков. Непосредствено преди нападението той се обръща към въстаниците с огнени слова: „Часът, за който работехме ден и нощ, купувахме пушки, скитахме из балканите и пълнехме занданите, най-сетне е ударил. Вместо с темане, всеки душманин ще се посреща с нож и куршум, догде-

то не се очисти нашата страна от душманите или се подчинят на нашия ред и заживеят с нас не като мъчители и господари, а в братство и мир, с еднакви права и задължения.“

Отрядът на Михаил Герджиков в състав от 130 въоръжени бойци устремно атакува Василико и след продължително и ожесточено сражение сломява съпротивата на противника. Оцелелите от турския гарнизон се спасяват с гемии в морето. Друг въстанически отряд превзема Ахтопол, изоставен от изпадналите в паника турски войници. В с. Граматиково под командването на войводата Пеньо Шиваров и в с. Стоилово, под ръководството на Дико Желебов, въстаниците разбиват турските гарнизони. В останалите участъци на района също се разгарят ожесточени сблъсъци, в които въстаниците надделяват. Падат и първите свидни жертви, сред които изпъква войводата Георги Кондолов. Предварително обмисляната идея за нападение срещу Малко Търново е изоставена, за да не се подлага на риск животът на хората в тази крепост на българщината в Странджа. В освободените райони се установява революционна власт с местни органи на управление. Тази своеобразна въстаническа република просъществува 26 дни и остава в историята под името „Странджанската комуна“.

В другите райони на Одринския въстанически окръг въстанието взема предимно партизански характер с отделни въоръжени нападения. Извършени са и диверсионни акции срещу железопътните линии, а телеграфните съобщения са прекъснати на много места. Междувременно въстанието в Македония се развива масово и повсеместно и бележи своя връх с Крушевската република. През септември и октомври 1903 г. въстанически движения или четнически акции се осъществяват на територията на Серски, Струмишки и Скопски окръг.

Общо в Илинденско-Преображенското въстание в Македония и Одринска Тракия през юли – октомври 1903 г. участ-

ват 26 500 въстаници. Те водят 236 боя с турските войски, чиято обща численост надхвърля 350 000 души. Жертвите на въстаническата армия в убити и ранени са 994, а на турската войска се доближават до 6000 души. Това е близо три пъти повече от жертвите ѝ в Гръцко-турската (Тесалийската) война от 1897 г. Сами по себе си тези числа категорично доказват, че въстанието не завършва с поражение, не е безсмислена хекатомба и жертвите не падат напразно.

Наистина българското население в Македония и Одринско дава свидни жертви и понася големи щети. Загиват 4694 души, главно жени, деца и старци, опожарени са 221 села с 12 440 къщи, 70 825 са обездомените българи. Само в Одринска Тракия статистиката сочи 2565 убити от невъоръженото население, 66 опожарени села с 2610 къщи, 12 860 души останали без дом. Близо 30 000 българи от Македония и Одринска Тракия потърсват убежище в България като бежанци. Близо 2/3 от тях са тракийци.

Загиналите българи в Илинденско-Преображенското въстание са непрежалими свидни жертви за техните семейства и за цялата българска общност, но все пак са несъизмерими с жертвите на арменците, изчислявани с десетки и стотици хиляди. Наистина всеки човешки живот е ценен и сам по себе си трябва да се разглежда не като статистическа единица, а като тежка и безвъзвратна загуба за личността, семейството и общността. Но тъкмо затова трагичната съдба на загиналите българи в Македония и Одринска Тракия през 1903 г. се осмисля в съдбата на националната общност – с цената на техния живот е прекършен и разобличен геноцидният план на Високата порта. Илинденско-Преображенското въстание спаси македонските и тракийските българи от геноцид и запази културно-националното дело на Българската екзархия. Тази кауза заслужава своите жертви!

Въплъщение на добре премислена военнополитическа стратегия, Илинденско-Преображенското въстание има своето заслужено място в българската история и заслужава да се чества и прославя не като поражение, а като национален подвиг.

Борбата продължава

Това е смисълът на саможертвата, която ВМОРО решава да поеме от името на българите в Македония и Одринска Тракия, за да ги спаси като общност и народ. Оставен без отпор, пълзящият геноцид на турските власти вероятно би успял в рамките на 3 до 5 години да разрежи българското население в европейските вилаети до степен на незначително малцинство, която не заслужава вниманието на Великите сили и не оправдава освободителната мисия на България.

Що се отнася до щетите, претърпени по време на въстанието, трябва добре да се знае, че те са възстановени само за няколко години. Въпреки трудностите Българската екзархия успява да изправи църковно-училищното дело на крака. По силата на амнистията, наложена на Високата порта от турско-българското споразумение от 26 март 1904 г., от затворите и заточенията са освободени 1640 българи, от които около 200 учители. Въпреки създаваните от турските власти всевъзможни пречки повечето от тях успяват да се върнат на старите или да получат нови назначения. По сходен начин е решен и проблемът със свещениците. Получават право да се върнат по родните си места и бежанците и по-голямата част от тях се възползват от него. Българското правителство осигурява един милион лева за тяхното настаняване и за възстановяването на опожарените им къщи.

От особено значение е и ролята на Българската екзархия и лично на екзарх Йосиф за възстановяване на българското

културно-просветно дело. И тук България помага. Само за първите пет години след въстанието субсидията на българската държава за Екзархията се удвоява – от 49 000 златни турски лири през учебната 1902 – 1903 г. на над 83 000 през учебната 1907 – 1908 г. Мобилизира своите морални и материални сили и българското население в Македония и Одринска Тракия. Така още през 1907 г. Екзархията успява да възстанови училищното дело в предишните му статистически размери. В навечерието на въстанието тя разполага с 958 основни и класни училища с 1621 учители и 46 128 ученици. През 1907 г. броят на училищата вече възлиза на 940 с 1620 учители и 43 174 ученици. През следващите години българското църковно-народно дело още повече напредва. С подкрепата на България и с лишения от собствения си залък македонските и тракийските българи буквално успяват да издигнат върху пепелищата на турските опустошения нови, по-просторни и още по-хубави училища и храмове. По-добър материален символ за триумфа на българската солидарност и саможертва над турския геноциден план едва ли може да се намери.

Борбата продължава и на революционното поприще. От 14 до 17 февруари 1904 г. във Варна се провежда конгрес на Одринския революционен окръг. На него присъстват най-изтъкнатите легални ръководители, войводи и участници във въстанието, сред които се открояват Михаил Герджиков, Лазар Маджаров, капитан Стамат Икономов, Пею Шишманов, Таню Николов и др. Обсъдени са подготовката, ходът и резултатите от Илинденско-Преображенското въстание и бъдещата стратегия и тактика на революционната борба на територията на окръга. Отхвърлена е идеята да се действа с малки терористични групи и се приема освободителното движение да остане масово и повсеместно, като се укрепят организационните структури на ВМОРО на всички равнища. Избран е

нов Окръжен революционен комитет в състав Лазар Маджаров, капитан Стамат Икономов и Лазо Лазов. Учредено е и Задгранично представителство на Одринския революционен окръг със седалище в Бургас. Тази длъжност е поверена на Велко Думев и Павел Ковачев, като първият същевременно е член и на Задграничното представителство на ВМОРО в София. Обновява се и Окръжният революционен комитет в Одрин, чийто състав продължава да се формира от учителите от екзархийската гимназия „Д-р Петър Берон“. Възобновяват дейността си и околийските и местните революционни комитети, организирани са нови нелегални канали до България за пренасяне на оръжие, кореспонденция и революционна литература, подновена е и четническата дейност, но като внимателно се избягват сблъсъците с турската войска.

Съюзът на Одринските благотворителни братства в България

В нов етап навлиза и тракийското движение в България. След като в началото на 1903 г. българското правителство преустановява дейността на Върховния комитет и неговата организация, отново на дневен ред излиза взаимоспомагателната и благотворителната тенденция. Още през лятото и есента на 1903 г., докато Илинденско-Преображенското въстание е в разгара си, в София и в други градове на страната започват да се възстановяват старите или да се учредяват нови благотворителни братства. На 5 август техните ръководители се събират на съвещание в София. Тракийци са представени от д-р Полихрон Нейчев и Ст. Русев. Взето е решение македоно-одринското движение в България да се продължи под формата на благотворителността, а на първо време всички помощи да бъдат предназначени за въстаниците. За ръководство и коор-

динация е учредена Върховна емиграционна комисия, в която влизат и двамата тракийски представители. През следващите дни е решено да се изпрати специална делегация в Русия, която да пледира пред руските власти за българската кауза. За Петербург заминават проф. Любомир Милетич, проф. Иван Георгов и д-р Полихрон Нейчев. Те се срещат с министъра на външните работи Хартвиг, но ефектът от мисията им е далеч от очаквания. След това Върховната комисия не се занимава с подобни инициативи и насочва вниманието си към организиране и сплотяване на македонската и тракийската емиграция в страната и въздействие върху българското правителство.

През януари 1904 г. Върховната комисия приема Наредби на македоно-одринската емиграция, които регламентират целта, средствата, организационните принципи и структурата на новата организация под името *Федерация на македоно-одринските благотворителни братства в България*. Целта на благотворителните братства е „да помагат морално и материално на съотечествениците си тука и в родината“. Моралната помощ е дефинирана като подробно изучаване на положението на македонските и тракийските българи и осветляване на емиграцията, българската общественост и чужденците чрез сказки, конференции, митинги, брошури, вестници, меморандуми и пр., а материалната помощ е определена като „парично и веществено“ подпомагане на пострадалите в Македония и Одринско. Вътрешната уредба на братствата си остава същата, както и преди и те продължават да се формират на регионален принцип. Всяко братство делегира по двама представители в общия ръководен орган, който сега се нарича не Върховна, а Обща емиграционна комисия, за да не се правят аналогии с бившия Върховен комитет. Одринското благотворително братство „Антим I“ по това време наброява 130 членове, а в Общата емиграционна комисия е

представено от д-р Полихрон Нейчев и Ст. Русев. Останалите 13 братства са на македонските българи. През 1905 г. организацията се преименува на *Съюз на македоно-одринските благотворителни братства в България*.

Още с учредяването си благотворителните братства започват да формират свои клонове и в други градове на страната. В Пловдив през 1903 – 1905 г. съществува общо македоно-одринско благотворително братство. Във Варна през февруари 1905 г. е създадено тракийско благотворително дружество „Георги Кондолов“. Подобни братства, които се считат клонове на Одринското благотворително братство „Антим I“ в София, се създават също в Бургас, Стара Загора, Ямбол и други градове, в които има бежанци от въстанието или по-стари заселници от Одринска Тракия.

След първоначалния ентузиазъм постепенно дейността на Съюза на македоно-одринските благотворителни братства започва да запада. Това кара тракийските българи, особено по-младите между тях, да потърсят алтернатива в създаването на самостоятелна организация. През 1906 г. в Одринското благотворително братство „Антим I“ се активизират такива дейци, повечето от които са студенти във Висшето училище и имат съприкосновение със социалистически и други радикални социални идеи. В тази група изпъкват Ангел Попкиров, Ангел Томов, Христо Караманджуков и др. Първите двама успяват да влязат като членове на братството. По същото време на мястото на угасналото Македоно-одринско благотворително братство в Пловдив се явява самостоятелно Одринско благотворително братство. Негов председател е Стоян Калоянов, а секретар – Димитър Общински.

През 1907 г. Одринското благотворително братство в Пловдив поема инициативата за обединяване на всички тракийски братства в самостоятелна организация. То поканва всички

по-изтъкнати дейци от Одринско на събор в града, насрочен за 23 април. На поканата се отзовават около 40 души. След обстоятелни разисквания на положението в Одринска Тракия и състоянието на бежанците и изселниците от тази област съборът решава да свика конгрес за учредяването на самостоятелна тракийска организация. Тъй като избраната за целта комисия не се показва достатъчно активна, младите вземат инициативата в свои ръце. Те подготвят и издават „Одринско календарче за 1908 година“, което съдържа статии на А. Попкиров, А. Томов, Хр. Караманджуков и Д. Катерински. Тяхната основна идея е, че революционното движение и тактиката на въоръжената борба не са подходящи за условията в Одринска Тракия, а са привнесени механично от Македония. Авторите на „Одринското календарче“ търсят алтернатива в културно-просветната и легалната дейност. Те са убедени, че Османската империя тръгва по пътя на демокрацията и парламентаризма, че нови прогресивни и революционни сили излизат на обществената сцена, които ще открият широки възможности за всестранно развитие на българите в Одринска Тракия. Това е един напълно погрешен анализ за политическите идеи и намерения на младотурците, които всъщност са изразители на крайния турски национализъм.

Конгресът на одринските благотворителни братства се провежда в Пловдив от 26 до 28 октомври 1908 г. В него участват 24 делегати от цялата страна. Конгресът осъжда въоръжената борба на ВМОРО и приема Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г. като ненавременен и неуместен. Като единствено правилна и полезна дейност за българското население в Одринска Тракия е призната културно-просветната дейност. Революцията е отложена за времето, когато и другите народности в Османската империя ще узреят за свободата си. Тези постановки залягат в резолюцията, която е

приета с 13 гласа „за“ и 11 „против“. Конгресът изработва и приема устав на новата организация, която приема името *Съюз на одринските благотворителни братства*. Решено е да се издава вестник „Одрински глас“ като официален съюзен орган с редактор Ангел Томов, главен архитект на новия курс. В Управителния съвет на съюза също преобладават неговите привърженици.

Вестник „Одрински глас“ излиза в 24 броя от 12 януари до 16 юли 1908 г. По дух и тенденции той напълно следва идеите на „Одринското календарче“ и резолюцията на Пловдивския конгрес. Не всички дейци на одринските благотворителни братства обаче са съгласни с насоката на съюзния орган. Още на конгреса в Пловдив тази линия среща голяма съпротива и успява да се наложи само с два гласа. След разгласяването на резолюцията във в. „Одрински глас“ някои членове на управителния съвет подават оставки. Недоволните дори замислят издаването на нов съюзен вестник под името „6 август“, в памет на въстанието от 1903 г. Така едва създадена, новата тракийска организация в България фактически се оказва разединена и разцепена. Вътрешните идейни противоречия не позволяват на Съюза на одринските благотворителни братства да развие някаква по-значителна дейност.

В навечерието на Балканската война

Младотурската революция през 1908 г. поставя край на т.нар. „Ера на зулума (престъпленията)“, увенчала последните години на султан Абдул Хамид II и открива „Епохата на хуриета (свободата)“ – конституционното управление в Османската империя. Това събитие бележи началото на нов етап в развитието на българското националноосвободително движение в Македония и Одринска Тракия, свързан с преус-

тановяване на въоръжената борба на ВМОРО, разпускане на четите и преминаване към средствата и методите на легалната политическа дейност. Първите седмици и месеци след възстановяването на конституцията на 11 юли 1908 г. са време на истинска народна еуфория и големи надежди. Завърналият се бежанци от Илинденско-Преображенското въстание се включват в новосъздадените легални организации.

За Одринска Тракия това е време на относително спокойствие и укрепване на българското национално дело. През учебната 1908 – 1909 г. в Македония и Одринска Тракия се наброяват общо 1255 училища с 2080 учители и 76 000 ученици. Така още в първата година на „хуриета“ българската просвета в двете области далеч надхвърля равнището от предходните години, включително и от предилинденския период.

Само една година след много шумното възстановяване на конституцията красивите лозунги заглъхват, братските прегръдки се забравят, „хуриетът“ се превръща в невъзвратимо минало, а самата дума – в опасна и преследвана от закона. Младотурският грим постепенно избледнява и под него се показват чертите на едно буквално до болка познато, но подмладено старотурско лице. Обявени са редица закони, които целят да укрепят господството на турците над останалите народности в Османската империя. В края на 1909 г. започва обезоръжителна акция, която цели да отнеме оръжието на българите в Македония и Одринска Тракия. През 1910 г. за първи път от съществуването на Османската империя е въведена всеобща и задължителна военна служба, в която са включени и християните. Българите обаче не горят от желание да служат в турската армия и това отприщва нова бежанска вълна. Този път тя е съставена изключително от млади мъже в донаторна възраст.

Приблизително по същото време започват процеси на активизация и консолидация сред македоно-одринските благот-

ворителни братства. През пролетта на 1909 г. техният Федеративен съвет свиква няколко събрания, които приемат важна организационна промяна. Всички братства в София се сливат в едно общо Македоно-одринско културно-просветно дружество. Неговото настоятелство с председател проф. Любомир Милетич поема функциите на ръководен орган вместо Федеративния съвет, който се саморазпуска. Македоно-одринските братства в провинцията стават клонове на Софийското дружество. Целта, която то си поставя, е: „а) да помага морално и материално на българите в Македония и Одринско, като обръща по-голямо внимание на ония покрайнини, които се заплашват от чуждите пропаганди и б) да осветлява емиграцията и външния свят с положението на тия две провинции устно и печатно“. Тракийци с радост се присъединяват към новата организация, тъй като разбират, че само борбата с общите усилия на всички българи може да има успех.

През 1912 г. се раздвижват и дейците на бившите офицерски братства. На 17 юни на съвместно събрание на представители на офицерите и ръководителите на македоно-одринските братства се решава да се извърши мобилизация на цялата емиграция, за да окаже натиск върху българското правителство да обяви война на Османската империя с цел извоюване на политическата автономия на двете области при запазване на тяхната териториална цялост. В събранието от страна на тракийци участват подполковник Стойчо Гаруфалов, д-р Полихрон Нейчев и Ст. Русев. В следващите два месеца е осъществена кратка, но интензивна организационна дейност, в резултат на която на 12 август 1912 г. в София се провежда т.нар. Всенароден събор с участието на близо 600 делегати на македонските и тракийските българи. Докато траят заседанията, по столичните улици дефилират македоно-одринските братства със своите знамена. Денят завършва

с многолюден митинг, чиято резолюция настоява пред царя и правителството за незабавна освободителната война. Съвсем скоро тя става факт.

Балканската освободителна война и Одринската епопея

На 17 септември в България се свиква обща мобилизация, а на 5 октомври 1912 г. заедно със своите съюзници Сърбия и Гърция обявяват война на Османската империя. По това време Черна гора вече воюва. Започва Балканската война, която отваря нова глава в историята на България и балканските народи.

Тракийските българи не остават безучастни наблюдатели на грандиозните събития, а активно участват в тях. В България е създадено Македоно-одринско опълчение (МОО), което дава възможност на македонските и тракийските българи, които не са служили в българската армия, да вземат участие във войната с оръжие в ръка. Формирани са 12 опълченски дружини, обединени в три бригади. Една от тях е 5-а Одринска дружина, в която освен тракийци има и българи от Македония. За временен командир на дружината е назначен фелдфебел Радул Канели от Одрин, известен български режисьор и драматург. Забележителна е и 12-а Лозенградска дружина, която се формира в Бургас. В нея като първа рота е зачислен т.нар. „Юнашки легион“ с командир подофицерът от швейцарската армия Луи Айер, съставен от доброволци от Съюза на гимнастическите дружества „Юнак“ в България, втора рота се състои от арменски доброволци начело с подпоручика от българската армия Гарегин Нъждех, а в трета рота влиза почти целият състав на македоно-одринското братство в Бургас. Общата численост на опълченците в началната фаза

на войната е 14 670 души, от които 1215 са родом от Одринска Тракия.

Редом с МОО се сформират партизански чети и отряди за действие в тила на противника. В тях влизат главно бивши войводи и четници на ВМОРО и участници в Илинденско-Преображенското въстание. Тракийци също са представени достойно в тях. Най-многочислена е Лозенградската партизанска дружина или чета № 3 с войвода подпоручик Михаил Герджиков. До обявяването на войната тя има личен състав от 178 души, от които 139 са родом от Одринска Тракия, а оперативният ѝ район е Черноморска Странджа. Тракийските българи са представени също в чета № 16 с войвода Кръстю Българията, която наброява 20 души, в чета № 21 на Никола Гюмюшев в състав 18 души, в чета № 22 на офицерския кандидат Никола Данаилов, също 18 души, в чета № 45 на Апостол Дограмаджиев от 14 души и в чета № 46 на Димо Николов от 7 души. Първите три са предназначени да действат в Средните Родопи, а последните две – в Дедеагачко. В хода на войната се сформират и нови партизански чети от освободените вече тракийци.

Македоно-одринското опълчение и партизанските чети и отряди оказват важно съдействие на българската армия по време на Балканската война. 1-а и 2-а дружина на МОО участват в бойните действия в Източна Тракия, а 3-а дружина – в състава в освобождението на Родопите. През пролетта на 1913 г. МОО влиза в състава на новосъздадената 4-а армия и участва в паметните боеве за отблъскването на турския десант при Шаркьой. Партизанската дружина на Михаил Герджиков се отличава в боевете в Странджанско-Черноморския район, където действа заедно с 10-а погранична дружина. Ценно съдействие на Родопския отряд оказват четите на Кръстю Българията, Никола Гюмюшев и Никола Данаилов.

Решаващата роля в Балканската война обаче извоюва българската армия. За шест месеца – от октомври 1912 до март 1913 г., светът става свидетел на най-грандиозната дотогава концентрация и динамика на военна сила и бойна мощ. На 5 октомври 1912 г., на едно пространство, разположено симетрично около 50-километровата ос, колкото приблизително е разстоянието между Одрин и Лозенград, т.е. в сърцето на Източна Тракия, се изливат една срещу друга две могъщи човешки вълни, заредени със стомана, барут и ярост. На трите български армии – 1-а, 2-а и 3-а, които общо наброяват над 200 000 души, противостои приблизително равен по численост противник, съставен от Източната Турска армия и Одринския гарнизон. Заедно с оперативните резерви, тиловите части и постоянно прехвърляните от другите райони подкрепления числеността на въоръжените мъже надхвърля половин милион. В срещните боеве на 9 и 10 октомври при Гечкенли, Селиолу, Ескиполос, Петра и Ериклер смелото българско сърце надделява, волята на противника е пречупена и Източната турска армия се отдръпва като попарена, изоставяйки Лозенградската крепост без бой. Цялата тази човешка маса се излива на юг, за да се срещне повторно на още по-тясно пространство по линията Люлебургаз – Бунархисар. Петдневните кръвопролитни боеве на 15 – 19 октомври, в които българският боен дух повторно и още по-категорично триумфира, можеха да бъдат щастлив и заслужен епилог на тази историческа битка, ако политическата мъдрост беше надделяла. Турската молба за примирие обаче е отхвърлена надменно, за да се стигне до безсмислената атака на Чаталджа на 4 ноември 1912 г. След тримесечно примирие, докато траят преговорите за мир в Лондон, бойните действия са подновени през януари 1913 г., като този път България сама изнася цялата тежест на втората фаза на войната. При Чаталджа и

Булаир българските войски отразяват атаките на противника, ликвидиран е и опитът за десант на брега на Мраморно море при Шаркьой. Докато българите воюват за сметка на Балканския съюз, сърбите и гърците вече наливат основите на своето владичество в Македония. На 13 март 1913 г. 2-а българска армия, подкрепена от две сръбски дивизии, с 48-часова денонощна атака овладява Одринската крепост. Това е и триумфалният край на Балканската война.

Одринската епопея можеше и трябваше да бъде и триумфалният завършек на борбите на тракийските българи за свобода и национално единство. Балканската война завършва с подписването на Лондонския мирен договор на 17 май 1913 г., по силата на който България си осигурява граница в Одринска Тракия по линията Мидия – Енос. Тази линия най-пълно отговаря на етническото разпространение на тракийските българи и на стратегическите интереси на българската държава. За съжаление българските държавници и политици не се оказват на висотата на уникалния исторически момент. Те се поддават на провокациите на Сърбия и Гърция, които предявяват необосновани претенции за български земи в Македония и допускат да бъдат въввлечени в Междусъюзническата война. „Престъпното безумие“ на 16 юни 1913 г. не само донася първата национална катастрофа за България, но причинява и най-голямата трагедия в историята на тракийци.

Разорението на тракийските българи през 1913 г.

Докато България води безумната война с бившите си съюзници в Македония, турската армия внимателно изчаква сгодния момент при Чаталджа и Булаир, като непрестанно попълва своите сили. На 27 юни 1913 г. във войната се намесва и Румъния. На 30 юни двете групировки на турската

армия навлизат в опразнената от българските войски Източна Тракия и достигат до линията Мидия – Енос. Тук изчакват окончателното поражение на България и едва на 6 юли се осмеляват да тръгнат на поход за реокупиране и на останалата част. Навсякъде по пътя си турските войски разграбват и опожаряват българските села, избиват жителите им и извършват нечувани и невиждани дотогава насилия. Слуховете за тях се разпространяват мълниеносно и се надига най-голямата и последна бежанска вълна. Официалната статистика сочи, че от Източна Тракия са прогонени 20 187 български семейства от 250 селища. При 5 членове на семейство, което тогава е среднестатистическият стандарт, това прави над 100 000 души. Изцяло обезбългарена е и Беломорска Тракия, където през септември 1913 г. се създава т.нар. „Гюмюрджинска република“, официално назовавана Временно или Независимо управление на Западна Тракия. Всъщност това е само форма за прикритие на организираното насилие, което тогава е извършено над беломорските българи. Общо в Източна и Западна Тракия през втората половина на 1913 г. са избити без пощада между 30 000 и 50 000 българи.

За тези събития трудно се чете и още по-трудно се пише. Като посрещам с уважение всяка нова монография, документална публикация или статия по тази болезнена тема и приветствам авторите им за тяхната научна и гражданска смелост, ще си позволя да приканя читателите все пак да не забравят и по-старите издания, особено книгата на професор Любомир Милетич „Разорението на тракийските българи през 1913 година“. Всеки тракиец и българин трябва да познава тази книга, да я има в домашната си библиотека и да я чете, колкото и мъчително да е това. За разлика от всички други научни, документални или мемоарни публикации по тази тема, книгата на проф. Любомир Милетич е писана още тогава, по

„горещите следи“ на престъпленията, чрез лични разговори с жертвите, с посещения в разорените села, с точно и обективно регистриране на всяко свидетелско показание, на всяка улика. Българската историческа наука и българската общественост винаги ще бъдат в дълг към този забележителен учен, който съхрани за поколенията толкова автентични страници от нашата история. Четейки или препрочитайки „Разорението на тракийските българи през 1913 година“, съвременният читател преди всичко ще бъде шокиран от необятните измерения на злото. Насилието и страданието се разкриват като кръговете на Дантевия „Ад“, всеки следващ все по-ужасяващ и по-смразяващ от предходния. Изправено пред зловещата, но обективна картина на разорението, точно и правдиво нарисувана от проф. Милетич, нормалното човешко съзнание се бунтува, не може да си представи, че всичко това е било възможно да се случи. Още в първите страници човек изтръпва пред грозните насилия, извършени над българите от Булгаркьой, Кешанско, едно от най-многолюдните и богати български села в Одринска Тракия. После връхлитат насилията над други български села, провеждани планомерно, методично, по план от турската войска с активното съучастие на турското население. Вече си мислиш, че това е пределът на човешката жестокост, когато започват страниците за страданията на българите в Беломорска Тракия. Покрован и другите села в Ортакьойско, днес Ивайловградско, в Димотишко и Софлийско, в Дедагачко и Ксантийско, Армаганската долина, Ятаджик (дн. Маджарово) и Аврен, район по район, село по село, съдба по съдба. Макар да си чел книгата, ще ти се този кошмар да спре, надяваш се едно или друго село все пак да се спаси, желаяш бежанската колона да стигне невредима до България. Не и не! Историята се развива такава, каквато е, веднъж регистрирана, тя не подлежи на промяна и колкото да

не ти се иска, черното става все по-черно – от насилията над мъжете, от насилията над жените, от насилията над децата. Няма пощада, няма спасение...

Професор Любомир Милетич е назвал засвидетелстваното от него с думата „разорение“. Неоснователно е да го укоряваме, че също както екзарх Йосиф през 1903 г. не го е нарекъл „геноцид“ и „етническо прочистване“. Тези думи тогава все още не съществуват в ежедневния и политическия език на българина, както изобщо за всички съвременници на епохата, макар явлението, което отразяват, вече да е било присъщо за политическите практики на Османската империя в края на XIX и началото на XX в. За тогавашните българи обаче, в мнозинството си селяни и земеделци, думата „разорение“ е достатъчно образна и разбираема. Тя е метафора на злото, която извиква в съзнанието образа на гигантски безпощаден плуг, който опустошава нивите, лозята и горите, разрушава домовете, църквите и училищата, унищожава стада и имота на тракийските българи, разорава техните тела, сърца и души. Разорение, унищожение, разрушение, опустошение от корен. За съвременния българин, загубил до голяма степен живата връзка със земята и земеделския труд, случилото се през лятото и есента на 1913 г. в Одринска и Беломорска Тракия не може да се назове по друг начин, освен геноцид и етническо прочистване.

Трудно се чете книгата на проф. Любомир Милетич. Трудно и мъчително. Но трябва да се чете! Тъкмо затова заветът на тракийци гласи: „Не забравяйте, но не отмъщавайте!“! Тогава, преди сто години, акцентът е поставен върху недопускането на помисъл или действие за отмъщение, тъй като и да са искали, жертвите на грозните насилия и техните близки не биха могли да ги забравят. Днес за потомците на тракийските българи, а и за целия български народ този лозунг е по-раз-

бираем, ако се обърне: „Не отмъщавайте, но не забравяйте“! Никой в България днес не мисли за отмъщение, но и нищо от преживяното от тракийските българи през 1913 г. не бива да бъде забравяно.

Тракийци в навечерието и по време на Първата световна война

България излиза от Междусъюзническата война с тежестта на национална катастрофа. От цяла Одринска Тракия за нея остава само тясна ивица в Странджа с гр. Малко Търново и Западна или Беломорска Тракия. Прогоненото оттам българско население получава възможност да се завърне в своите домове, там се заселват и бежанци от Източна Тракия, Македония и Мала Азия. В тези смутни времена, когато жестоката рана от Междусъюзническата война още кърви, а задаващата се още по-страшна война вещае да отвори нова, тракийските българи потърсват сила в сплотеността и солидарността. На 14 май 1914 г. в София се учредява дружеството „Одринска Тракия“, което си поставя за цел да поддържа духовното и националното единство на българите в едноименната област и в свободната българска държава. Тракийци все още хранят надежда да се завърнат в родните земи и възнамеряват да постигнат това с мирни средства – издаване на вестник, публикуване на мемоари и исторически изследвания, организиране на беседи, театрални представления и концерти. Инициатор за създаването на дружеството и негов председател е Димитър Попниколов от с. Карахадър, Лозенградско, учител и революционер, деен участник в борбата за свобода и национално единство. Той предвижда да се създават клонове навсякъде, където е възможно, за да се превърне дружеството в обща организация за всички тракийци. За първи път тогава

за тракийски празник е приета датата 13 март – славната българска победа при Одрин.

По силата на българо-турската конвенция, подписана в навечерието на войната (24 август 1915 г.), към България е присъединена ивица земя, простираща се западно р. Марица, в която се намират одринското предградие Караагач, гр. Димотика и няколко села. Макар с площ само от 2000 квадратни километра, тази зона има известно стратегическо значение, защото през нея минава железопътната линия от България за пристанището Дедеагач и Беломорска Тракия (отнета отново след злополучния край на войната, този път в полза на Гърция).

Влизането на България в Първата световна война на 1 октомври 1915 г. не дава възможност на дружество „Одринска Тракия“ да осъществи уставните си цели. Но и в тези драматични времена тракийските българи не са странични наблюдатели на събитията, а техни активни protagonисти. Малцина съвременници знаят, дори от средите на професионалните историци, че немалка част от командния и редовия състав на 11-а пех. Македонска дивизия по произход е от Одринска Тракия. В някои роти и дружини на тази дивизия, която на практика е организационно и кадрово продължение на Македоно-одринското опълчение от предишната война, тракийци дори са мнозинство. Тракийски българи тогава има и в други части и съединения на българската армия. Само Странджанският край е дал 25 офицери, като 12 от тях са били участници също в Балканската и Междусъюзническата, а един дори и в Сръбско-българската война от 1885 г. Тук ще спомена само няколко имена на офицери от Одринска Тракия, които трябва да се знаят и помнят във връзка с участието на тракийските българи в бойните действия на българската армия през 1915 – 1918 г.

На първо място според военното старшинство следва да бъде поставен генерал-майор Алекси Попов (1870 – 40-те

години на XX в.), родом от Малко Търново, възпитаник на Българо-католическата гимназия в Одрин, завършил Военното училище в София през 1892 г., участник в Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война, отличил се в боевете при Каймакчалан през 1916 г. като командир на 1-а бригада от 3-а пех. Балканска дивизия. Не по-малко известен и заслужил е и полковник Стойчо Гаруфалов (1868 – 1924), негов съгражданин и близък приятел, също възпитаник на Българо-католическата гимназия в Одрин и Военното училище в София. Освен офицер от българската армия той е и активен участник в македоно-одринската освободителна борба и един от най-изтъкнатите членове на Тайните офицерски братства. През 1915 – 1918 г. е командир на дружина във 2-и пех. полк на 11-а пех. Македонска дивизия, после служи като дружинен командир в Планинската дивизия, бил е началник и на военните окръжия в Тетово и Щип. По същото време полковник Петър Калканджиев от Малко Търново е командир на 42-и пех. полк от 2-а бригада на 1-а Софийска дивизия. Началник-щаб на същата дивизия пък е подполковник Стефан Тодоров (1874 – неизвестно) от Лозенград. Към тях могат да се добавят още много имена на офицери от Одринска Тракия, но тук ще спомена само известния деец на македоно-одринското революционно движение Михаил Герджиков (1877 – 1947), който в годините на Първата световна война служи като подпоручик в 43-и пех. полк от 3-а бригада на 9-а пех. Пловдивска дивизия.

Нова национална катастрофа и нова тракийска борба

За съжаление Първата световна война завършва с нова, още по-страшна национална катастрофа за България. И тук отново на преден план изпъква несломимата воля на тракий-

ци, тяхната твърдост и постоянство в стремежа им да опазят своето, без да ламтят за чуждото.

Надвисналата опасност да загубят и последното късче от своята родина – Беломорието, подтиква тракийските българи да се самоорганизират и мобилизират за отпор с легални средства. На 22 – 24 декември 1918 г. в Караагач по инициатива на председателя на дружество „Одринска Тракия“ Д. Попниколов е свикан тракийски събор. Приетата с пълно мнозинство резолюция призовава Великите сили да осигурят възможност на бежанците да се върнат по родните им места и в съответствие с принципа за самоопределението на народите Одринска Тракия да се присъедини към България. Съборът избира ръководен орган под името Върховен изпълнителен комитет с председател проф. Димитър Михалчев, известен български философ и общественик, родом от Лозенград. Като основа за дейността на новата тракийска организация е приет уставът на дружество „Одринска Тракия“. В началото на 1919 г. клонове на дружеството се създават както в България, така и в Беломорска Тракия, която тогава все още е под българска власт.

Върховният комитет подготвя „Петиция на изгонените българи от Одринска Тракия“, адресирана до Парижката мирна конференция. Тя е подписана от главите на 31 176 семейства със 166 650 членове. Това са само част от тракийци, тъй като времето и условията не позволяват да бъдат издирени всички. Петицията доказва българския характер на Одринска Тракия с исторически свидетелства и статистики и подробно описва борбата на тракийските българи за свобода и национално единство. Документът завършва с увереността, че на Парижката мирна конференция справедливостта ще възтържествува и Одринска Тракия до линията Мидия – Енос ще бъде присъединена към България. Победителите обаче имат

свои интереси, които изобщо не зачитат интересите на другите, особено на победените. По силата на Ньойския мирен договор, подписан на 27 ноември 1919 г., България не само не придобива нищо от Източна Тракия, но надвисва пагубна и необратима опасност да загуби и Беломорието.

През октомври 1919 г. българската войска и администрация се изтеглят от Западна Тракия и на тяхно място са въведени военни части на Антантата. Всъщност преобладават френските войски, докато присъствието на англичаните и италианците е символично. Град Ксанти и околията му обаче са окупирани от една гръцка дивизия. Целият този окупационен корпус е командван от френския генерал Шарпи, на когото е възложено и административното управление. С цел да внесе известно успокоение в областта той създава Върховен административен съвет в състав от 15 души. В него има само двама български представители, въпреки че българите тогава все още са относително мнозинство.

В този преходен период демографският облик на Западна Тракия търпи динамични промени. Още след първата национална катастрофа там се заселват около 70 000 – 80 000 българи от Източна Тракия, Македония и Мала Азия. С изтеглянето на българската военoadминистративна власт само до края на 1919 г. областта е напусната от над 20 000 души, а последвани от още 30 000 души в началото на следващата година. На тяхно място започват да прииждат гръцки заселници. Според преброяването от пролетта на 1920 г. населението на Западна Тракия възлиза на 212 622 души, от които 80 893 българи (69 154 християни и 11 739 мюсюлмани), 73 220 турци, 51 706 гърци, 3500 евреи, 1969 арменци, 1834 цигани и останалите от различни народности.

Международната конференция в Сан Ремо на 19 – 26 април 1920 г. попарва надеждите на тракийци за оставане в грани-

ците на България или поне за автономия. Съвсем несправедливо от национална, икономическа и географска гледна точка Западна Тракия е предадена на Гърция. Това отприщва нова, още по-масова бежанска вълна сред тракийци. За България остава хипотетичната възможност за икономически излаз на Бяло море, който така и не е осигурен.

Вътрешната тракийска революционна организация

Още в годините на Първата световна война, когато България и Османската империя са съюзници, между българите и турците в Западна Тракия се поражда сътрудничество на основата на взаимни интереси. Сближението и единодействието става още по-тясно, когато се очертава възможността областта да бъде присъединена към Гърция. Срещите между българските и турските политически, обществени и революционни водачи зачестяват през първата половина на 1920 г. и достигат връхна точка след конференцията в Сан Ремо. И двете народности се чувстват застрашени от гърците, които полагат целенасочени усилия да променят драстично етническият облик на областта. Освен в общи легални прояви – митинги, петиции и пр., това сближение и сътрудничество намира изява и в съвместна въоръжена борба.

На 25 май 1920 г. край Гюмюрджина се провежда Първият българо-турски конгрес, в който участват български и турски войводи заедно със своите чети и всички по-изявени политически и обществени лидери и дейци. На практика от българска страна това са представителите на ВМОРО и тракийските организации, а от турска – бивши дейци на Западнотракийското автономно правителство и неговите въоръжени милиции. Така старите вражди са погребани в името на общото бъдеще и за съвместната борба срещу гръцката

власт, от която и двете народности се чувстват застрашени. Формирано е временно правителство на Западна Тракия в състав от 7 турци и 3 българи. Преобладаването на турските представители отразява текущата фаза на етнодемографските процеси в Западна Тракия, в която по това време са останали не повече от 30 000 българи, докато турците са около 80 000. Като политическа цел на временното правителство е издигнато придобиването на автономен статут за областта под протекцията на Великите сили. Започва формирането на българо-турски въоръжени отряди, които да се противопоставят на предстоящата гръцка окупация.

В съответствие с решението на международната конференция в Сан Ремо гръцките войски в състав от три дивизии окупират Западна Тракия на 27 и 28 май 1920 г. Временното българо-турско правителство обявява обща мобилизация и се опитва да се противопостави с въоръжени средства. Макар съотношението на силите да е неравно, на много места стават ожесточени сблъсъци между гръцките войски и българо-турските отряди. Всички тези събития карат мнозина българи отново да поемат пътя на изгнаничеството и да потърсят спасение в България. Временното българо-турско правителство също се евакуира в България, където под натиска на правителството на Александър Стамболийски прекратява дейността си. Гръцките войски не се задоволяват само с Беломорието, а окупират и цяла Източна Тракия без Цариград, който тогава е окупиран от англичаните.

В края на август – началото на септември 1922 г. гръцките войски търпят съкрушително поражение в Мала Азия. Гръцкото население оттам е напълно прогонено, а голяма част от него се установява в Западна Тракия и драстично променя нейния национален облик. Турците си връщат също Цариград и Източна Тракия. Това отново изважда на дневен ред въпро-

са за Западна Тракия. На 22 ноември с.г. в Лозана започва международна конференция, която да реши неуредените въпроси в региона. Тракийската организация издига идеята за автономията на Източна и Западна Тракия под протектората на Обществото на народите. България също официално подкрепя тази идея на Лозанската конференция. Турската реокупация на Източна Тракия обаче е необратима и автономната перспектива остава възможна само за Западна Тракия.

През ноември 1922 г. в с. Казаците, Кърджалийско, на среща между български и турски дейци е учредена Вътрешна тракийска революционна организация (ВТРО), която да се бори за пълна политическа автономия на Западна Тракия. Избран е Централен комитет от трима души – войводата Таню Николов и двама турски представители. Таню Николов е определен за председател на ЦК и главен войвода на ВТРО. Приети са устав и правилник, а като цел е издигнато извоюването на пълна политическа автономия на областта чрез средствата на въоръжената борба. Новата организация се изгражда по модела на ВМОРО и се ползва от нейния опит. Много сериозна база ВТРО си създава в пограничните райони на българска територия, където се ползва с подкрепата на военните и административните власти. Всъщност именно в България е нейната организационна база и оттам четите и отрядите извършват своите акции. Въоръжените сили на ВТРО са 20 отлично въоръжени и екипирани чети с числен състав над 600 души, от които 13 чети с 400 души са български, а 8 чети с 200 души – турски.

ВТРО започва своите въоръжени акции още със създаването си, но най-голяма активност проявява през януари 1923 г. Тогава са осъществени дръзки четнически нападения срещу градовете Дедеагач, Гюмюрджина и Фере, както и други населени места. Гръцките войски понасят значителни

загуби, но отговарят с още по-жестока и повсеместна репресия. Около 10 000 българи са интернирани по егейските острови или във вътрешността на континентална Гърция. Под натиска на Великите сили правителството на Александър Стамболийски започва да ограничава дейността на ВТРО, а след преврата на 9 юни 1923 г. българските власти отказват всякаква военна и политическа подкрепа и напълно пресичат възможностите за въоръжена борба. Главният войвода Таньо Николов се подчинява на новия правителствен курс. От организацията се оттеглят и турците, след като става ясно, че Източна Тракия окончателно остава в пределите на Република Турция.

Въпреки това ВТРО не е унищожена. Някои от ръководителите и войводите ѝ не се примиряват с преустановяването на въоръжената борба и успяват да запазят част от оръжието. През септември 1923 г. те се събират на нелегален конгрес в Хасково, който избира ново Централно управително тяло начело с Димитър Маджаров. Точно по това време обаче в България избухва Септемврийското въстание, организирано от комунистите и земеделците срещу правителството на Александър Цанков. Тъй като във ВТРО има привърженици и на двата политически лагера, на практика тя се разцепва. През март 1924 г. в Пловдив е свикан нов конгрес, на който надделяват привържениците на Таньо Николов. Издигнатата от тях нова цел – „свободата на Тракия в нейните географски граници“ – до голяма степен вече е нереална и неосъществима, особено що се отнася до Източна Тракия, която тогава е напълно обезбългарена.

Въпреки вътрешните противоречия и фракционните борби през следващите години ВТРО осъществява сериозна организационна дейност, като укрепва своята база в пограничните райони. Тя оказва съдействие на легалната тракийска ор-

ганизация и на бежанците, води бори против разбойничеството и се противопоставя на административните произволи в Родопите и на други места. Някои нейни действия, особено опитите ѝ да обложи с данък тютюневите фирми, влизат в противоречие със законите на страната и предизвикват ответна реакция от страна на българските власти. На 12 октомври 1927 г. ВТРО официално обявява, че слага край на своето съществуване. Въръжените чети са разпуснати, а много ръководители, войводи и четници се вливат в легалните културно-просветни дружества на тракийци. Направен е опит нелегалната дейност да бъде продължена под друга форма и в същия ден, в който ВТРО се саморазпуска, е учреден Комитет за свободата на Тракия. Той си поставя за цел „борба до край за освобождението на поробена Тракия и присъединяването ѝ към България“ и предприема известна организационна подготовка за нейното осъществяване, но до възстановяване на четническото движение не се стига. Тракийското революционно движение е преустановено окончателно след военния преврат на 19 май 1934 г., когато са ликвидирани ВМРО и аналогичните организации на добруджанските и западнопокрайните българи.

Съюзът на тракийските дружества в България

Успоредно с опитите за въръжена борба продължава и легалната дейност на тракийските бежанци в България, която от 1914 г. (а активно от 1918 г.) се ръководи от дружество „Одринска Тракия“. През 1920 г. то се преименува на дружество „Тракия“, като по този начин показва, че изразява интересите на българите както от Източна, така и от Западна Тракия. Това става на Четвъртия редовен тракийски събор, проведен на 6 юни в София. Уставните цели, организационната струк-

тура и символиката на дружество „Тракия“ остават същите, каквито са приети през 1914 г. Начело на организацията стои Върховният изпълнителен комитет, за чийто председател е преизбран проф. Димитър Михалчев. Знамето на тракийци е с цветовете на националния трибагреник, а дружественият празник остава 13 март – Одринската епопея. От 1921 г. като дружествен орган започва да излиза в. „Тракия“. Тракийски културно-благотворителни дружества под името „Тракия“ се учредяват и различни градове на страната като клонове на централното дружество в София.

Тракийската организация в България постоянно укрепва, увеличава своята организация и умножава броя на членовете си. Всяка година в различни градове на страната се свикват тракийските събори (конгреси), които отчитат извършената през годината работа и начертават насоките на бъдещата дейност. През 1926 г. дружество „Тракия“ с клоновете му в страната брои 11 858 организирани членове, през 1927 г. – 14 732, през 1928 г. – 18 617. Така продължава и през следващите години. Успоредно с членската маса се увеличава и броят на дружествата. През 1922 г. има 60 организирани дружества, през 1929 г. техният брой нараства на 92, през 1930 г. вече са 221, а през 1933 г. достига до 252, като на практика обхващат цялата тракийска емиграция в България.

Тракийската организация чрез Върховния изпълнителен комитет и дружествата в страната осъществява активна културно-просветна, взаимоспомагателна и благотворителна дейност в страната, като нито за момент не забравя и пропагандата на българската кауза по Тракийския въпрос и защитата на интересите на тракийските бежанци в чужбина. Няма международна конференция през 20-те и 30-те години на XX в., на която по някакъв начин да не е поставян проблемът на тракийските българи – чрез петиции, меморандуми, делега-

ции и пр. По същия начин организацията се стреми да държи отворен Тракийският въпрос и пред българското правителство и българското общество. Особено внимание се обръща на подкрепата на бежанците при тяхното пристигане в страната и подпомагането им при настаняването на новите места.

От 1922 г. започват да се създават и младежки тракийски дружества. Първото е основано във Варна под името „Антим I“. През следващите години такива младежки дружества или групи възникват и в редица други градове. На 17 – 19 август 1924 г. в Пловдив се провежда Учредителен конгрес на тракийските младежки дружества, на който са представени със свои делегати 12 дружества с 984 членове. Избран е Върховен тракийски младежки комитет. Целта на тракийската младежка организация е да сплотява своите членове, да възпитава у тях чувства на солидарност и взаимопомощ, да ги подтиква да изучават и помнят историята на българщината в Тракия, да ги насърчава да се подкрепят морално и материално помежду си. С годините тракийските младежки дружества се умножават – през 1925 г. те са 40 с 2500 членове, а през 1931 г. вече са 73 със 7824 членове. От 1925 г. започва да излиза в. „Завет“ като орган Върховния тракийски младежки комитет. В рамките на младежката организация възникват театрални трупи, футболни клубове, организират се излети до исторически местности, изнасят се сказки, води се интензивен организационен и културно-просветен живот.

Неразделна част от развитието на тракийското движение в България е организирането и активизирането на жените тракийки. Първото женско културно-просветно дружество „Тракия“ е учредено през 1930 г. във Варна. Тази инициатива е подкрепена от Върховния изпълнителен комитет и пропагандирана чрез в. „Тракия“. Женски дружества или дамски комитети възникват и в други градове. На 28 октомври

1933 г. в София е свикана национална конференция, която се превръща в учредителен конгрес на Тракийския женски съюз. Той просъществува до 1940 г., като съсредоточава дейността си върху културно-просветната дейност чрез изнасяне на сказки, подпомагане на ученици, грижа за децата и възрастните и други подобни социални дейности.

От 1928 г. по решение на Върховния изпълнителен съвет са основани поредиците „Тракийски сборник“ и библиотека „Тракия“, редактирани от проф. Димитър Михалчев, Христо Караманджуков и Константин Петканов. Публикуваните в тях книги дават ценни исторически свидетелства за борбата на тракийци за свобода и национално единство или осветляват всестранно и обективно Тракийския въпрос. Дружественият орган в „Тракия“ достига тираж от 4000 екземпляра и се превръща в актуална и авторитетна трибуна за отстояване и популяризиране на тракийската кауза. Вестникът на младежките тракийски дружества „Завет“ също заема важно място в културно-просветната дейност на организацията. Много дружества поощряват и подпомагат своите членове да издават брошури и книги на тракийска тематика.

През 1929 г. е учреден фонд „Тракийско дело“ със задача да осигурява финансови средства и да подпомага дейността на организацията в страната и чужбина. Фондът се попълва от дарения или отчисления от обезщетения за имотите на тракийските българи по спогодбата Моллов – Кафандарис. През следващите години неговият капитал достига до 4 милиона лева. Част от средствата отиват за благотворителна дейност, като подпомагане на бедни и болни тракийци, стипендии за ученици и студенти, организиране на летни почивни станции и зимни детски градини и др.

Военият преврат на 19 май 1934 г., който утвърждава авторитарния режим в България, силно ограничава дейността

на тракийските дружества. Пред опасността от пълна забрана и ликвидация на организацията Върховният изпълнителен комитет решава да създаде Тракийски научен институт (ТНИ), който при необходимост да поеме ръководните функции. Учредителното събрание е свикано на 30 септември 1934 г. и тази дата се превръща в събитие с дългосрочни последици. В института членуват изтъкнати български учени, писатели и общественици от ранга на проф. Димитър Михалчев, Димитър Попниколов, Стою Н. Шишков, Христо Караманджук, Иван Орманджиев и др. На практика ТНИ се превръща в научен и интелектуален център на тракийското движение в България.

Скоро бъдещето само показва, че това решение е било правилно и навременно. На 26 февруари 1936 г. със заповед на Министерството на вътрешните работи и народното здраве Върховният изпълнителен комитет е разпуснат. Още от предната година е преустановено издаването на в. „Тракия“. Тракийските културно-просветни дружества продължават да съществуват, но дейността им е поставена под строг полицейски надзор. Благодарение на ТНИ продължават да излизат книги от поредиците „Тракийски сборник“ и библиотека „Тракия“, а също и в. „Завет“, орган на младежката организация.

Втората световна война още повече влошава условията за дейността на тракийската организация. През 1941 г., след като войските на Третия райх разгромяват Гърция, Беломорска Тракия заедно с Вардарска Македония е предадена за администриране от страна на България. Там са въведени български войски и е установено военновременно управление. Това обаче не радва тракийци, защото техният горчив опит ги е научил, че подобни решения са нетрайни и обречени. Така и става. През септември 1944 г. българската войска и администрация се изтеглят от Западна Тракия, а с тях си тръгват

и всички, които междуременно са се върнали в родните си домове.

След 9 септември 1944 г. в България е установена нова държавно-политическа система, доминирана от Българската комунистическа партия, с която трябва да се съобразява и тракийското движение. На 24 декември с.г. в София е свикана конференция, която да начертае бъдещата дейност при новите условия. Избран е Централен изпълнителен комитет с приемливи за отечественофронтовската власт лица. Вниманието на тракийци тогава е съсредоточено върху работата на Парижката мирна конференция през 1946 – 1947 г. Изработен е меморандум до делегациите на Великите сили, който с исторически свидетелства и факти обосновава искането Западна Тракия да бъде върната на България. През лятото на 1946 г. в много градове на страната са свикани митинги за подкрепата на тази кауза. Тя се пропагандира ревностно от съюзния орган в. „Тракия“, който тогава отново започва да излиза. В Париж е изпратена тракийска делегация начело с председателя на Централния изпълнителен комитет Никола Спиров. Тя осъществява множество срещи с изтъкнати политици и общественици, дава интервюта и по всякакъв начин пропагандира българската кауза по тракийския въпрос. Както и преди обаче Великите сили следват своите интереси и пренебрегват историческата правда. Западна Тракия остава в пределите на Гърция, но за сметка на това са отхвърлени необоснованите гръцки териториални претенции към България.

През пролетта на 1947 г. в София е свикана национална конференция, която играе ролята на конгрес. Приет е нов устав на тракийската организация в България, който се съобразява с идеологическите и политическите рамки на новата власт. През следващите години официално се приема името Съюз на тракийските културно-просветни дружества

с централно ръководство в София и културно-просветни дружества „Тракия“ по места. Съюзният орган в. „Тракийска дума“ излиза два пъти месечно През тези години тракийската организация развива активна културно-просветна дейност, като се стреми да запази жив споменът за националноосвободителната борба. Всяка година се чества годишнината на Илинденско-Преображенското въстание в Одринска Тракия като традиционен празник на тракийци. На 19 август 1958 г. в местността Петрова нива е открит величествен паметник на героите от въстанието, който става средоточие на тракийските чествания през следващите години. В Хасково и във Варна са издигнати паметници на капитан Петко войвода, който става символ на борбата на тракийските българи за свобода и национално единство. Установява се и традиция да се възпоменават и трагичните събития от 1913 г. чрез ежегодни събори при гр. Маджарово. Към по-големите дружества в София, Пловдив, Бургас, Варна, Хасково, Ямбол и др. се създават певчески, танцови, театрални и други подобни състави, изнасят се концерти и представления, организират се изложби, четат се беседи, провеждат се научни конференции. Тракийският научен институт продължава своята дейност като пазител на културноисторическото наследство на тракийските българи. През 60-те и 70-те години в страната се наброяват близо 200 тракийски културно-просветни дружества.

Дейността на Съюза на тракийските дружества в България със своята ярка национална насоченост влиза в противоречие с интернационализма и националния nihilизъм, които стоят в основата на тоталитарния режим. С решение на Политбюро на ЦК на БКП от 1 февруари 1977 г. дейността на СТДБ е преустановена „по целесъобразност“. Имуществата му са одържавени или предадени на Отечествения фронт, към който преминава и художествената самодейност. Тракийските

дружества се превръщат в културно-просветни клубове към местните комитети на ОФ и дейността им постепенно губи своя исторически облик.

Послеслов

Рухването на тоталитарния режим на 10 ноември 1989 г. и демократизацията на политическия живот в страната създават благоприятни условия за възобновяване на тракийското движение. На 10 януари 1990 г. представители на 18 тракийски културно-просветни клубове се събират на съвещание в София и приемат декларация за възстановяване на Съюза на тракийските дружества в България. Избрано е временно ръководство, натоварено с организационната подготовка. На 7 февруари с.г. в София се открива национална конференция с участието на делегати от 26 тракийски дружества, която дава нов импулс за активизиране на тракийци. Възстановяват се местните структури, подновяват се традиционните дейности, възстановява се Тракийският научен институт.

Днес Съюзът на тракийските дружества е наследник и продължител на организираното тракийско движение в България. Девизът на тракийци „Не забравяйте, но не отмъщавайте“ изразява нашия морал и идейна същност: дълбока връзка с предците, родолюбива памет за миналото, зачитане на човешкото достойнство и съзидателен поглед напред в името на благоденствието на българския народ, преуспяването на българската държава, мира и добросъседските отношения с балканските народи.

Девизът на тракийци може да се приеме и като лично послание, което разкрива могъщата сила на родовата и семейната памет. Именно тя ни прави това, което сме, оформя ни като личности, изгражда ни като общност, събира ни в нация. Уроците

от учебниците получават същинския си смисъл само когато се срещнат с родовата и семейната памет. Тогава историята оживява, разчупва оковите на явленията и процесите, възплъщава се в конкретни съдби, получава човешко лице. Това олицетворение на историята ни помага да разберем своето истинско място в координатната система на времето като единство на минало, настояще и бъдеще не само като индивиди, но и като част от една организация със 125-годишна история.

Във връзка със своя исторически юбилей СТДБ вдъхна живот на много инициативи, които отдадоха дължимото уважение към подвига и саможертвата на нашите предци, към техните мечти и идеали, към героите и мъчениците на тракийската борба. Има сякаш нещо символично в обстоятелството, че дори юбилейната годишнина на тракийското движение беше белязана от извънредните условия на глобалната пандемия, която върна човечеството към най-екзистенциалния проблем – борбата за оцеляване. За мнозина това е извънредно събитие, за тракийци отдавна е начин на живот. Защото тракийското движение е било и продължава да бъде преди всичко борба. Борба за живот, борба за свобода, борба за права, борба за справедливост, а понякога, особено днес – и борба за историческа памет. Тъкмо от тази борба произтича нашата сила. Силата да превръщаме паметта за миналото в оптимизъм за бъдещето.

Не забравяйте, но не отмъщавайте!

Подбрана библиография

Арнаутов, М. Екзарх Йосиф и българската културна борба след създаването на Екзархията (1870 – 1915). С., 1940.

Божинев, В. Българската просвета в Македония и Одринска Тракия 1878 – 1913. С., 1982.

Бужашика, Б. Източнотракийският въпрос в българо-турските дипломатически отношения 1913 – 2016 г. С., 2017.

Д-р Петър Берон и Одринската българска мъжка гимназия „Д-р Петър Берон“. Сборник от статии и документи. Съставители Ив. П. Орманджиев и Ив. Ст. Пенаков. С., 1958.

Данаилов, Л., С. Нойков. Националноосвободителното движение в Тракия 1878 – 1903, С., 1971.

Елдъров, С. Върховният македоно-одрински комитет и Македоно-одринската организация в България (1895 – 1903). С., 2003.

Елдъров, С. Дружество „Странджа“ и македоно-одринското революционно движение (1896 – 1900 г.). – Военноисторически сборник, 1990, № 5, 44-65.

Елдъров, С. Полковник Стойчо Гаруфалов (1864 – 1924). Българска педагогическа поема от войните за национално обединение. С., 2015.

Елдъров, С. Срещи във времето. Страници от миналото на тракийските българи. Книжовно наследство и родова памет. С., 2020.

Елдъров, С. Тайните офицерски братства в освободителните борби на Македония и Одринско 1897 – 1912. С., 2002.

Илинденско-Преображенското въстание 1903 г. Подготовка на въстаническата армия и ход на бойните действия. С., 2003.

Караманджуков, Х. Западнотракийските българи в своето културно-историческо минало, с особен поглед към тяхното политико-революционно движение, С., 1934.

Кирил, Патриарх Български. Българската екзархия в Одринско и Македония след Освободителната война 1877 – 1878 г. С., 1969.

Македония и Одринско (1893 – 1903). Мемоар на Вътрешната организация. С., 1904.

Милетич, Л. Разорението на тракийските българи през 1913 година. С., 1918.

Националноосвободителните борби на българите от Македония и Одринска Тракия през Балканската война (1912 – 1913). С., 1994.

Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи 1878 – 1944. Т. 1, С., 1994; Т. 2, С., 1995; Т. 3, С., 1997.

Пандев, К. Националноосвободителното движение в Македония и Одринско 1878 – 1903. С., 1979.

Петко войвода 1844 – 1899. Сборник от статии, документи и материали за капитан Петко Киряков. С., 1954.

Попниколов, Д. Одринска Тракия. С., 1919.

Райчевски, С. Етническото прочистване на българите от Източна и Западна Тракия и Мала Азия (1903 – 1913 – 1923). С., 2013.

Райчевски, С. Източна Тракия. История, етноси, преселения XV – XX век. С., 1994.

Силянов, Х. Освободителните борби на Македония. Т. 1, С., 1933; Т. 2, С., 1943.

Стоянова, В. Българските училища в Източна Тракия (1913 – 1918 г.). – В: Българската общност в Турция. Исторически аспекти и съвременен състояние. С., 2020, с. 161-178.

Стоянова, В. Българската политика за запазване на екзархийските имоти в Турция (1913 – 1945). – Известия на ТНИ, Кн. 8, 2008, с. 57-68.

Иванова, В. Съюзът на тракийските дружества в България в битка за паметта и търсене на историческа справедливост (1990 – 2020). С., 2021.

Тодев, И. Българското национално движение в Тракия 1800 – 1878. С., 1994.

Трифонов, С. Антантата в Тракия 1919 – 1920. С., 1989.

Трифонов, С. Българското националноосвободително движение в Тракия 1919 – 1934. С., 1988.

Трифонов, С. Тракия. Административна уредба, политически и стопански живот 1912 – 1915. С., 1992.

Филчев, И. Тракийският въпрос и тракийското движение в България. С., 2002.

ДРУЖЕСТВО „СТРАНДЖА“ И НЕГОВИЯТ ЕДНОИМЕНЕН ОРГАН НА УПРАВЛЕНИЕ¹

ДИАНА СТОЯНОВА

Общоприето е да се казва, че човек без памет е като дърво без корен. Вероятно това се дължи на факта, че ако не знаеш кой си, няма да знаеш на какво си способен или какво те кара да се чувстваш част от нещо по-голямо. Паметта свързва днешния ден с утрешния, миналата година с тази, в която живеем днес, миналото с бъдещето и т.н. Липсата на памет води до историческо безвремие, в което някои народи и етноси са попаднали, вследствие на което са се претопили или са изчезнали. Без паметта човешките цивилизации биха се трансформирали така, че нито хората, нито светът щяха да бъдат същите днес. Изграждането и опазването на паметниците на културата са начинът, по който хората показват, че имат общо минало, общо бъдеще и не на последно място – обща памет.

Създаване на дружество „Странджа“

Вестник „Странджа“ е тясно свързан с възникването на дружество „Странджа“ (1896 – 1900). То е създадено по инициатива на преселници от Одринския вилает, които насилствено са изселени от родните им места в периода след Руско-турската война от 1877 – 1878 г. и последвалите решения от Берлинския конгрес през 1878 г., по силата на които

¹ Тази статия отразява дейности по проект „Иновативен модел за изследване и социализация на странджанското книжовно-документално културно наследство“, по договор № ДН 05/5 от 14.12.2016 г., финансиран от фонд „Научни изследвания“ при МОН.

Одринска Тракия остава в границите на Османската империя. Това принуждава много българи от този район да търсят спасение в пределите на Княжество България. Голяма част от изселниците се установяват да живеят в град Варна и неговите околности, вероятно защото там е бил съсредоточен сериозен брой бежанци от Македония и Одринско. По сведения на различни автори² и изследователи³ във Варна се преселват заможни и образовани българи, които са участвали активно в борбите за църковна и национална независимост.

Вероятно на това се дължи и тяхното последващо дейно участие при създаването на различни органи и механизми за популяризиране на идеите и целите на източнотракийските българи за отстояване на техните права и свободи в Македония и Тракия.

Инициативата за създаване на дружеството е продиктувана от безизходицата, в която изпада легалното Македоно-одринско движение, което в периода 1895 – 1896 г. е с отслабен ръководен център в лицето на Върховния македонски комитет (ВМК). За това допринася проведената неуспешна четническа акция на ВМК в Македония през м. юли 1895 г., останала известна в историята като Мелнишкото въстание⁴.

² Вж. по-подробно: *Герджиков, М.* Спомени, документи, материали. С., Наука и изкуство, 1984. 438 с.; *Орманджиев, И.* Принос към историята на въстаническото движение в Одринско (1896 – 1903). Кн. 3, 1933, 12 с.; *Апостолов, С.* За свободата на Тракия. Бургас, Либра Скорп, 2002, 239 с. и др.

³ Вж. по-подробно: *Елдъров, С.* Върховният македоно-одрински комитет и македоно-одринската организация в България (1895 – 1903). С., Иврай, 2003, 342 с.; *Войников, Д.* Българите в най-източната част на Балканския полуостров – Източна Тракия. С., Коралов и Сие, 2009, 296 с.; и др.

⁴ Мелнишкото въстание от 1895 г. е известно още като Мелнишката акция и представлява организиран въоръжен опит на Македонския комитет, който по-късно се трансформира във Върховен македоно-одрински комитет (ВМОК) за отстояване на правата на българите в Македония и Тракия.

Загубата и неуспехът от проведените военни действия, както и последвалата внезапна смърт на Трайко Китанчев предизвикват разногласия в организацията. Всичко това довежда до криза в отношенията между членовете на ВМК. Събитията около смъртта на Трайко Китанчев се превръщат в повод през декември 1895 г. да бъде свикан Вторият извънреден конгрес на ВМК, на който е избран новият му ръководен състав с председател запасният генерал Данаил Николаев и подпредседател Йосиф Ковачев.

В резултат на описаните събития през м. април 1896 г. по инициатива на Петко Киряков, братята Петър и Никола Драгулеви, Манол Ковачев и други техни съидейници се провежда общо събрание на одринските преселници в града и околията, което официално учредява дружество „Странджа“. За членове на новосъздаденото дружество се записват първоначално 315 души от Варна и околните села, но техният брой през годините прогресивно нараства.

На 28 април 1896 г. временното настоятелство с председател д-р Младен Желязков съставя и гласува бъдещата програма за действие и проектоустава на дружеството. Като официален печатен орган на дружеството се създава в. „Странджа“, а негов пръв редактор е малкотърновецът Петър Драгулев. Вестникът изиграва важна роля за *нравственото и умственото развитие на българското население в Одринския вилает*⁵, а тези думи се превръщат и в мото на печатното издание.

Стига се до формирането на отряди и чети и провеждането на военни действия, защото Османската империя не изпълнява обещаните в чл. 23 на Берлинския договор от 1878 г. реформи в областите, населени с християни, и по-специално тези в Македония и Одринско. Неуспехът на въстанието дава сериозно негативно отражение върху Македонския комитет.

⁵ Странджа. Органъ на дружеството „Странджа“. Варна, год. I, бр. 1, 25 май 1896, с. 1.

Временното настоятелство на дружеството бързо разпространява вместо програма *Възвание към преселниците из Одринско*⁶, което приблизително месец по-късно е отпечатано на заглавната страница на първия брой на в. „Странджа“ от 25 май 1896 г., с което ги приканва да се запишат за членове на новото дружество и да участват в учредителното събрание, насрочено за 12 май 1896 г.

Когато на 12 май 1896 г. се организира дружество „Странджа“, Петър Драгулев е избран за негов председател. Създаването на дружество „Странджа“ е прието от Македонската организация като опит за отделяне на одринската емиграция и на 15 май 1896 г. Върховният комитет пише до Драгулев, като му посочва, че неговите действия нанасят удар върху единството на общата легална организация и настоява за незабавното им прекратяване. Отрицателно е посрещнато създаването на дружеството и от по-голямата част от членовете на Варненското македоно-одринско дружество. В отговор Драгулев твърди, че решението им е продиктувано от пълното игнориране на преселниците от Одринска Тракия в дружествата и във Върховния комитет⁷.

Това повлиява и върху проведения през м. юли 1896 г. избор за настоятелство. След свалянето на д-р Младен Желязков от поста на председател за постоянен председател е избран Петър Драгулев, а за подпредседатели Петко Киряков и Манол Ковачев, деловодител Никола Тодоров, касиер Гради Петров и членове Григор Ланджев, Михаил Ковчазов, Р. Попов, Петър Стамов и Димо Стоянов.

⁶ Странджа. Органъ на дружеството „Странджа“. Варна, год. I, бр. 1, 25май 1896, с. 1.

⁷ Дружество „Странджа“ и македоно-одринското революционно движение (1896 – 1900). – В: *Елдров, С.* Върховният македоно-одрински комитет и македоно-одринската организация в България (1895 – 1903). С., Иврай, 2003, с. 161-162.

Дружество „Странджа“ във Варна се утвърждава като център на източнотракийската емиграция. Скоро след това близки другари и сподвижници на варненските деятели основават подобно дружество и в Бургас. Това са Стоян Топузов, Иван Златарев, Георги Грудов, Тодор Търновски, Георги Кондолов, Георги Минков и др. Повечето от тези хора са от Малко Търново и Лозенград. Създават се дружества и в други източнобългарски градове, но от тях главно Айтос и Карнобат са играли известна по-важна роля, защото са по-близо до централния път, по който се движат източнотракийските бежанци от Турция⁸.

Налага се дружествата от големите градове и безименните групи, възникнали тук-там, да обединят и уеднаквят своята дейност. Затова на 19 януари 1897 г. в Бургас се свиква обединителен конгрес, с 36 делегати от цялата страна, които са преселници от Одринско. Заседанията се провеждат на 19, 20 и 21 януари, тайно. Решенията на конгреса стават известни именно чрез в. „Странджа“. За пръв път в Източна Тракия прониква български вестник, което предизвиква възторг. Грамотните го четат, а неграмотните слушат или просто опипват страниците, защото повечето от тях за пръв път виждат вестник изобщо⁹.

⁸ Първата организация на източнотракийската емиграция в България – дружество и вестник „Странджа“, град Варна. – Във: *Войников, Д.* Българите в най-източната част на Балканския полуостров – Източна Тракия. Електронен текст по 2. прераб. и доп. изд. (С., Коралов и сие, 2009), любезно предоставен от г-н Емил Войников. Достъпно на http://macedonia.krogaina.com/dv/dv_21.html (посетено на 12.04.2019).

⁹ Първата организация на източнотракийската емиграция в България – дружество и вестник „Странджа“, град Варна. – Във: *Войников, Д.* Българите в най-източната част на Балканския полуостров – Източна Тракия. Електронен текст по 2. прераб. и доп. изд. (С., Коралов и сие, 2009), лю-

Вестник „Странджа“ и неговите рубрики

Появата на вестник „Странджа“ е обоснована от необходимостта да има официален орган на самото дружество, макар през годините то да разширява своята програмна рамка. За наименованието на изданието научаваме от статия, поместена в самия вестник. Тъй като материалът е анонимен, с голяма доза вероятност може да се приеме като програмен, излязъл изпод перото на тогавашния главен редактор Петър Глушков¹⁰. *„Питат ме приятелю, защо дружествения вестник носи името „Странджа“, от где е взето това име и какво значи? Сякаш, че не сте чели географията и песента на революционера [Христо] Ботев. И страшен беше хайдутина за чорбаджии и турци; Ала за клетки сиромаси крило бе Чавдар войвода. За туй му пее песента на Странджа баир гората и на Ирин-Пурин тревата¹¹. <...> ей там, отсреща, где е морското пространство, направо с нос Емине се подават сини върхове, като на коджа-балкана, там е Странджа гориста, там е приятност и страх!“¹²*

Вестник „Странджа“ има основно предназначение да популяризира идеите, програмата и действията на дружеството.

безно предоставен от г-н Емил Войников. Достъпно на http://macedonia.kgoraina.com/dv/dv_21.html (посетено на 12.04.2019).

¹⁰ Петър Глушков е роден на 10 юли 1873 г. във Велес, Османската империя, днес в Република Северна Македония. През 1892 г. завършва с четвърти випуск педагогическите курсове на Солунската българска мъжка гимназия. Още като младеж влиза във ВМОРО и е близък съратник на Гоце Делчев. Емигрира в Румъния и става председател на македонското дружество „Съгласие“ в Кюстенджа. От 25 май 1896 г. до февруари 1898 г. е отговорен редактор на в. „Странджа“. През 1902 г. започва да се занимава с печатарство и открива печатница във Варна, а по-късно в София. Печата различни вестници и издания, свързани с Македонския въпрос.

¹¹ Странджа, I, бр. 3, 8 юни 1896, с. 1-2.

¹² Пак там, с. 2.

Поради тази причина той се нарича още „**Орган на дружеството „Странджа“**“. В първия брой на централно място е отразено, че „в. „Странджа“, като орган на същото дружество, винаги ще има пред очи всичко гореизложено, за да бъде верен пазител на интересите на дружеството; за да бъде верен тълкувател на желанията и намеренията на дружествените членове; за да бъде разпространител и вдъхновител на светата идея, за да бъде отражение на чувствата, болките и нуждите на онова население, за което дружеството ще да ратува“¹³.

Медията започва да излиза на 25 май 1896 г., а последният брой е от 12 септември 1899 г. Изданията са разпределени, както следва: год. I – 50 броя; год. II – 50 броя; год. III – 19 броя; общо 119 са издадени за период от три години. Всички броеве се съхраняват и до днес в архива на Исторически музей „Проф. Александър Фол“ в град Малко Търново под инв. № 189, раздел БА, а пълна информация за изданията има в интернет на сайта на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“¹⁴.

От съществено значение са сведенията на страниците на в. „Странджа“, които очертават етнодемографския облик на региона. В описанията на градовете и местата на памет, свързани с живота на българите в района на Одринския вилает, четем следното: „Странджа планина захваща по-голямата част на Одринския вилает и в нея по-главни градища като: Лозен-град (Кърк-кисие) до полите на Странджа с 14 хиляди души жители, повечето българи и гърци, малко турци и евреи.“¹⁵ Откриваме интересни сведения и за повсеместния

¹³ Странджа, I, бр. 3, 8 юни 1896, с. 1-2.

¹⁴ В колекция „Продължаващи издания, 1844–1878 г.“ Достъпно на: http://www.nationallibrary.bg/wp/?page_id=294&lang=bg (посетен на 09.04.2018).

¹⁵ Странджа, I, бр. 3, 8 юни 1896, с. 2.

живот на българи, гърци и турци, като авторите правят паралел със съществуващите към онзи момент училища, църкви и други постройки. Използват като основни елементи на културата езика и вероизповеданието, за да разграничат заслугите на етносите при оформянето на културноисторическия облик на района. „Гърците почти всички знаят български и се занимават с търговия. Българите също. Те носят особено приятна народна носия (българите). Главният поминък е лозарството. Църкви гръцки има 4, така и училища. Български три [църкви]: Св. Спиридон (Главната), Св. Никола и Св. Атанас. Училища три основни и едно IV-то класно екзархическо, което се помещава в конаците на бившия мю-тесарифин [окръжен управител] българин Дим. Пандуров, стопанин на в. „Новини.“¹⁶ В броевете има интересна информация, свързана с климата на Странджа, облика на градовете, характеристика на населението по градове и села в района на Източна Тракия и подробности, разкриващи основни черти от поминъка на населението.

Друга тема, която заема място на страниците на вестника, касае гръцкото духовенство и проблемите с Екзархията. Така например в бр. 14 от 1896 г. се появява в малко каре новина, която в следващите броеве намира своето продължение. Тя касае важен въпрос, засягащ живота на българите в Цариград, в основата на който са действията на Българската екзархия, нейните решения и препоръки и борбата с гръцкото духовенство. „Българи, пристигнали тия дни от Цариград, за положителна предават новината, че Българский, Екзарх, по заповед от Портата повикал в Екзархията всички първенци българи и ги помолил час по-скоро, те сами, и всички проживаващи в Цариград българи, да се изселят от този град и

¹⁶ Странджа, I, бр. 3, 8 юни 1896, с. 2.

да си идат в родните места или в свободна България.¹⁷ От поместените материали във вестника става ясно, че Българската екзархия е безсилна пред гръцкото духовенство и независимо от случая, който се разисква, българите са подвластни и подчинени на гърците, макар това да не кореспондира с техните желания.

На страниците във вестник „Странджа“ се появява и специално обособена рубрика „**Новини от Одринско**“. В нея се съобщава за събития от живота на местното население в района на Одринско, като новините са свързани с проблемите на българите, касаещи тяхното духовно и физическо оцеляване. Видимо редакторът цели да представи на аудиторията чрез дописници от Малко Търново, Лозенград, Бунархисар, Виза, Одрин и др. положението, в което са изпаднали неговите събратя, като проследява развързката от събитията понякога в няколко последователни броя. Това показва моралната ангажираност на редакционния екип и особено много на дописниците, които предават информация директно от мястото на събитията. В рубриката се съобщават новини, които най-често са съпроводени с описания на случки, акцент в които е проявеното насилие от страна на турците над българското население. Преобладаващи са сведенията за зверствата над жени и деца.

Така например в бр. 6 откриваме донесение за един прочут чапкънин и злосторник – Ферадаа от с. Евренозово, който видимо тормози и насилва българите в района на Малкотърновско. Дописникът съобщава: „*Няма в Гьоктепе [дн. Звездец] и в околните български села българска жена и мома от него не закачена или най-малко – не гонена и насилвана за обезчестявания.*“¹⁸ Следва подробно описание

¹⁷ Странджа, I, бр. 14, 21 септ. 1896, с. 3.

¹⁸ Странджа, I, бр. 6, 6 юли 1896, с. 2.

на поредния опит за насилнически полов акт над българско момиче, за който дописникът с нескрито възмущение пише, че ще остане безнаказан. Независимо от многобройните жалби на хора, които са очевидци на проявеното насилничество, техните молби остават нечути от каймакамина в Малко Търново – „той им казал, че не вярва Ферадъ да е извършил такава работа, затова да си вземат назад арзухала [жалбата – б.м., Д. Ст.] и им го върнал“¹⁹.

Не по-различна е съдбата и на българите в с. Граматиково, които са поголовно бити, наказвани с камшик, безпричинно откарвани в затвора и насилствено убивани. Дописниците съобщават, че това е честа практика на местните османски власти в този край, чиято цел е „турският аскер, както всякой българин знае, не обича ни мирно да стои, нито пък, при удобни случаи, силата и надмощието си да крие <...> от тях зависи и живота, и имота, и честта на гяурина“²⁰, да проявяват своята сила абсолютно незаконно, потъпквайки правата на българите и демонстрирайки своето самочувствие за величие и сила.

За съжаление и ситуацията в с. Дерекьой не е добра за българите. Повод за спречквания между турци и българи е решението на каймакамина в Малко Търново да засели „в чистобългарското село Дерекьово повече от сто турски моаджирски семейства“²¹. Българите се противопоставят на това решение, но тяхната дума не се взема под внимание. Независимо от тяхното негодувание моаджирите са заселени в съседство до дерекьовчани и след този случай се създава вражда между двата етноса, която прераста и води до опожаряване на мерите и горите на българите. Не след дълго мо-

¹⁹ Странджа, I, бр. 6, 6 юли 1896, с. 2.

²⁰ Странджа, I, бр. 7, 17 юли 1896, с. 2.

²¹ Странджа, I, бр. 6, 6 юли 1896, с. 3.

аджирите, които извършили палежите, били заловени от българите и предадени на властта. „Но каймакачимът вместо законно да ги удовлетвори, изпроводил в Дюрекуево Ибреам Чауш с 20 – 30 души стражари, обсажда селото, избива и издушава кого где срещне и връзва та отвежда в М. Търново първенците <...> Там тия хора били хвърлени в най-тъмните зандани на затвора, след като били бѣхтани [бити – б.м., Д. Ст.] по 10 – 15 пъти до умираие.“²²

Освен за различните форми на посегателства и насилие срещу българското население често в редовете на в. „Странджа“ редакционният екип не пропуска да помести сведения от дописници по места, свързани с жестокостите, извършвани срещу кореспонденти и пратеници на вестника²³. Заради това важни новини и съобщения не стигат до изданието или пък биват публикувани със закъснение.

Както е видно, рубриката „Новини от Одринско“ става все по-черна. Българското население е подложено на постоянен терор, който в края на XIX в. взема невиждани размери. Целта на турската политика е да принуди българите да напуснат родните си места. В районите, които са близо до българо-турската граница, се настаняват мюсюлмани, за да се създаде зона с лоялни поданици на империята, а това поражда нови и все по-тежки конфликти.

Друга голяма тема във вестника е за реформите, която заема централно място на първите страници в много броеве. Резултата от действията на Високата порта по отношение на обявените реформи откриваме в бр. 18 от 19 октомври 1896 г., където се появява една изключително критична статия, за съжаление – без посочен автор, озаглавена „Едно потвърждение на нашите думи“. В текста ясно проличава

²² Странджа, I, бр. 6, 6 юли 1896, с. 3.

²³ Странджа, I, бр. 15, 28 септ. 1896, с. 3.

недоволството на българите от действията на Османската империя по отношение на изпълнение на реформите, заложили с приемането на Берлинския договор от 13 юли 1878 г., който има за цел да уреди промените в териториалното разпределение на някои дотогавашни владения на Османската империя. Като важни новосъздадени центрове на националноосвободителни борби се утвърждават градовете Варна, Шумен и др., където се преселват повече от 500 000 българи от района на Източна и Западна Тракия и Македония. В продължение на шест месеца на страниците на в. „Странджа“ водеща тема са именно реформите, които трябва да извърши Османската империя в две от най-уязвимите ѝ места, а именно Одринско и Македония. Във всеки брой е отделено специално място, където се поставят директно исканията и молбите на българите за справедливото прилагане на чл. 23 от Берлинския договор. Както е видно от публикациите във вестника, независимо от взетите решения Османската империя не извършва реално реформи в европейските си владения. Многократно в статиите за пример се дава Органическият устав на остров Крит от 1868 г. с последвалите там промени, който трябва да служи като образец за политическата и административната автономия и в Одринско. Подбудите за това са продиктувани от факта, че там преобладава християнско население, което се нуждае от местен управител християнин, който да гарантира техните права и свободи. Допълнително се нагнетява обстановката, когато османските власти възприемат тактиката на отлагане и протакане на изпълнението на постановленията от Берлинския конгрес. Българите осъзнават, че по този начин Османската империя цели да провали всички опити за реформи, което ще доведе до негативни последици за развитието на населението в изконните им територии в икономически, културен и социален план.

Друг аспект с особено важно значение за българите от Източна и Западна Тракия и Македония са регламентираният промени в чл. 62 от Берлинския договор. Този член дава право на религиозна свобода за християните, които се намират в рамките на Османската империя. Правилното изпълнение и прилагане на постановленията в чл. 62 има важно значение за бъдещото развитие на Екзархията, която през този период има значителна роля в решаването на българския национален въпрос.

Независимо от всичко и по волята на Великите сили Берлинският договор оказва пагубно влияние върху съдбата на християнското население след петте века робство. Това проличава и в заглавията, които се появяват на страниците на в. „Странджа“: *„ний [редакторите на в. „Странджа“ – б.м., Д. Ст.] бяхме прави, като казвахме, че Турция е зло неоправимо и рана незабравима – тя никога не ще да даде реформи на християните в държавата си, но и ако даде такива, то те ще бъдат нови средства, чрез които властта на Турция иска да поощри турското население и да го предизвика на нови аларми, дори и на нови жестоки кръвопролития“*²⁴. В следващите редове проличават позицията и отношението на автора на статията към проблема с реформите в Османската империя. Независимо от афишираното гласуване и приемане на реформи, касаещи християнското население в Източна Тракия, авторът дава много точно определение на Турция като страна, определяща териториите си *„педя, по педя, само след потоци кръв“*. Нежеланието и неспособността на „турската империя“, както я определят в статията, да извърши реформи, като изгради и следва политика, насочена към народа или по-точно към християните, очевидно ще предизвика негативен отзвук и в Европа, която *„ще има пълно основание, явно*

²⁴ Странджа, I, бр. 18, 19 окт. 1896, с. 1.

*да вземе страната на християните в турската империя, за да възстанови човешки ред в пределите на тази империя*²⁵.

В отговор на всички тези събития се появяват неслучайно и патриотични текстове, които имат гръмки заглавия, като преобладаващите думи в тях са „Родината“, „Братя“, „Отечеството“²⁶ и др. Те са съпроводени или с малки подзаглавия, или с кратки цитати на революционери като Христо Ботев, Васил Левски, Г. С. Раковски или на европейски мислителни, философи и революционери и др., вероятно защото редакторският екип търси онази приемственост между личностите и събитията от преди Освобождението.

Друг акцент във вестника са статиите, посветени на чуждестранния опит в политиката, в които се прави интересна съпоставка между европейски личности, които имат отношение към българската политика и история, които са променили хода на дадени исторически събития. Примерът, който определено провокира вниманието на читателите, е този за Ото фон Бисмарк, който се оказва основна фигура в преговорите и подписването на Берлинския договор през 1879 г. Главният редактор и неговият екип не пропускат възможността да напомнят на читателите за злонамереността на този човек, която намира израз в прекрояването на границите на България и грубото незачитане на Санстефанския мирен договор. *„Германия, Англия и Австрия бяха три най-върли наши противници в Берлин, когато се решаваше съдбата на Санстефанска България. Тия имаха три свои противници, които в много въпроси им опонираха – това бяха Русия, Франция и Италия; но цифрата три на Бисмарка беше по силна и победи; той като председател с Биконсфилда и Андраши издадоха това злополучно решение, което до веки веков ще напомня*

²⁵ Странджа, I, бр. 18, 19 окт. 1896, с. 1.

²⁶ Странджа, I, бр. 13, 12 септ. 1896, с. 1.

на робите силата на Бисмарковата цифра три, за да отправят нему и на другарите му всичкото свое проклятие.²⁷

В статията, озаглавена „Цифрата три в живота на един велик човек и в духовно религиозно отношение“, по ироничен начин са представени отделни съвпадения в годините на раждане, смърт или други събития от живота на Бисмарк, а в текста по дипломатичен начин се споменава (или по-скоро напомня на читателите) за силата на вярата. От една страна, се споменават Светата Троица и ролята на църквата в живота на българите, а от друга, се прави сравнение с Великите сили и техните несправедливи решения, засягащи съдбата на българския народ. „Християните три пъти Богу се покланят; патриарсите и владиците по три пъти благославят; словословията по три пъти се повтарят; набожните по три пъти се прекръстват и по три поклона правят; епитафиото по три пъти обикаля и три пъти се вдига и слага; младенците по три пъти се миросват и по три пъти обрязват; приемниците три пъти се отричат от сатаната и три пъти се обещават на Бога за младенческата безгрешност и колко още други неща има в черковните обряди и треби, които се повтарят по три пъти!“²⁸

Разглеждана във вестника тема за един доста продължителен период, който е обвързан исторически с проблемите около другите християнски народи в Източна Тракия, е тази за арменците. Личи си ангажираността на главния редактор с тази тема. Проследяват се проблемите на арменците, личи ясно позицията, която заемат българите в подкрепа на арменския народ. Често се случва да вдъхват надежда и да дават за пример по линия на революцията борбите на арменците, за да надигнат и българския дух към порив за свобода. В продъл-

²⁷ Странджа, I, бр. 12, 24 авг. 1896, с. 4.

²⁸ Пак там.

жение на повече от 12 броя (до 14) се съобщават на заглавната страница новини от Цариград, които касаят упражнените насилия над арменците. Съобщава се броят на загиналите в сблъсъците между турци и арменци – 7000 души. Коментира се позицията на църквата, споменават се отделни имена на висши духовници и техните сподвижници, конкретни места, на които се е случило събитието. Дори понякога дописникът пише и часа, независимо че действията са станали късно през нощта. Това показва заинтересоваността на българите към всичко, което се случва по местата, където живеят.

Безспорно една от най-съществените части във вестник „Странджа“, оформена и излизаща в рубриката „Външна политика“, проследява и представя на страниците кратки съобщения от чуждестранната преса, която излиза през този период и също следи международните новини, в които водещи са и събитията от района на Източна Тракия. Така например научаваме новини от вестник „Voss Zait“ (Хамбург, Германия)²⁹, „Western Daily Mercure“ (Девън, Англия), „Daily News“ (Лондон, Англия), „Frankfurter Zeitung“, „Barl Tagd“, „Московские ведомости“³⁰ „Corr. Buro“, „Presse“, „Standard“³¹ и др.

В рубриката „Външна политика“ се говори предимно за положението в Турция и турските реформи, за политическата основа, на която стъпва и „омразата“ на Англия към Турция, и др. В обръщанията към читателите не липсват емоционални изречения (което се избягва в съвременната преса). Често срещани на страниците на вестник „Странджа“ са имената на чуждестранни писатели, политици, революционери, дипломати и др. Целта на тези текстове е да се покаже положението отвъд Изтока – какво е постигнал Западът. Прехвърлянето на

²⁹ Странджа, I, бр. 14, 21 септ. 1896, с. 3.

³⁰ Пак там.

³¹ Странджа, I, бр. 17, 12 окт. 1896, с. 3.

чуждестранния опит и понякога дори авторитет чрез кратки, но съдържателни цитати, служи като пример за всички читатели. Отделът за външна политика показва за пореден път, че българинът от Източна Тракия, който принудително остава извън пределите на цивилизования свят, не се отказва от своето европейско бъдеще. Въпреки липсата на механизми за ефективна самозащита, странджанските българи продължават да се борят за свое достойно място сред културните народи. Заслуга за това има и разгледаният тук местен печат с всичките му несъвършенства и съвършенства!

Във вестника откриваме още и обяви с най-разнообразен характер. Така например в първите броеве на вестника те са преобладаващо имотни. Съобщава се за продажба или отдаване под наем на имоти на българи, които са предназначени за българи, идващи в района на Варна и околията. В допълнение се появява информация за броя на стаите, нивите и прилежащите територии към имота. Прави впечатление, че вестникът играе ролята на посредник между отдаващите и търсещите имоти. Не липсват и обявления за „Свето венчание“ на млади българи, като украсата при оформлението на този вид новини е тържествена. Този белег на текстуално и графично оформление има своите образци и в тези ранни за България издания, което е белег за професионалната култура на първите ни журналисти и издатели.

Прави впечатление, че на заглавната страница на броевете, които излизат в деня на голям църковен празник или непосредствено преди неговото настъпване, се появяват в лявата колонка обявления, че конкретен известен в града човек, който по канон има личен празник (имен ден), няма да приема гости в дома си. Понякога се посочват причините за това. Например Димитър Войников съобщава в два последователни броя, че няма да посреща гости на именния

си ден – в бр. 18 и 19 от октомври 1896 г., като и двете съобщения гласят: „**ДИМИТРЪ ВОЙНИКОВЪ** известява, че на именния си ден – 26 Октомврий по домашни причини няма да приема посещения.“³²

В заключение можем да кажем, че основната насоченост на вестника е да прокламира желанията на одринските и македонските българи за отстояване на правата им в поробените територии. Характерно за епохата на Възраждането е печатането на различни издания, в които на преден план изпъкват теми, касаещи политиката, образованието, културата, религията и като цяло – ежедневието на българите. Макар официално българите да са успели да отвоюват своята свобода, те за съжаление все още не са независими, защото постоянно са подложени на тормоз и издевателства от страна на турците. Всички несправедливости спрямо българите в Източна Тракия намират отзвук на страниците на в. „Странджа“, където различни дописници успяват чрез силата на словото и смелостта си да дадат гласност на нестихващите проблеми и безспирните жестокости, извършвани срещу християнското население. Забележете: само няколко години след Освобождението! Затова ние, потомците им през ХХI век, трябва да отдадем дължимото на вестник „Странджа“, който е крепил духа на народа ни в този регион в продължителната му борба за излизане от азиатската изостаналост. ***А дали това е достатъчно?! Отвореният въпрос очаква отговор... от всички нас...***

³² Странджа, I, бр. 19, 25 окт. 1896, с. 1.

ТРАКИЙСКИЯТ ПЕЧАТ ДО ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

СТОЯН РАЙЧЕВСКИ

Тракийският печат като понятие може да озадачи съвременния българин, тъй като той е свикнал да се говори и да се цитира по-често македонският печат, когато е ставало въпрос за изданията на Македоно-одринското освободително дело или за такива на бежанците от Македония и Одринско, които се установяват в пределите на българската държава, прогонени от родните им места по време на националноосвободителните борби и войните за обединение на българите. Причините по-малко да се говори за тракийски печат и въобще за съдбата на Тракия са различни. Една от тях е, че „Тракия“ като политическо понятие в българската историография след Освобождението на България се заменя с „Одринско“, както започва да се нарича онази част от географската област Тракия, която остава в пределите на Османската империя. Това много ясно проличава и в названието на българската организация, която поема и води борбата за освобождението на българи от Македония и Тракия, оставени по силата на Берлинския мирен договор отново под османска власт, а именно Македоно-одринска вътрешна революционна организация (ВМРО) с първо документирано название в печатно название БМОРК – Български македоно-одрински революционни комитети.

Това уточнение е необходимо, защото първите печатни издания след Освобождението на България, които са органи на родолюбиви организации, обединяващи предимно тракийските бежанци и изселници след 1878 г., не съдържат в наимено-

ванието си географското название Тракия. Характерен пример за това е и излизаният във Варна вестник „Странджа“.

Странджа се възприема като символ на Източна Тракия, както и Родопите – на географското и по-късно станало политическо понятие Западна Тракия. Редица регионални вестници, даващи трибуна на организираният тракийския българи, носят също имена на географски обекти – големите тракийски реки Марица, Тунджа например на Бяло море и др. Могат да се посочат няколко регионални и централни вестници, излизали в разни периоди, които носят името на Тракия или са свързани с проблемите на бежанците от Тракия и предоставят страниците си за техните проблеми и стремежи – завръщането по родните места, за съхраняването паметта за Тракия, нейния фолклор и традиции и героична история на националноосвободителните борби като тук посочените, подредени по азбучен ред:

„Тракийска дума“ – седмичен вестник, който започва да излиза в Хасково през 1945 г. като „орган на тракийската емиграция“ – тракийските бежанци, заселили се в Хасковския край. Печата се в печатница „Дамянов“, а негов главен редактор е Стаю Кирев. Тогавашният председател на хасковското тракийско дружество Георги Сапунаров определя непосредствените задачи на „Тракийска дума“ така: *„Да не остане тракийска къща, която да не получава своя вестник. Да се организират редовни дописници на вестника по места и напред да излиза с чиста тракийска физиономия“*; да се направи всичко възможно *„нашата справедлива кауза да стане достояние на великите демокрации и на всички свободолюбиви народи“*.

Вестникът насочва вниманието на своите читатели към очакваната Парижка мирна конференция, която трябва да реши съдбата на българите от Беломорието и цяла Тракия.

Подчертава, че 500 хиляди души от Беломорска и Източна Тракия, които *„влячат нерадостния бежански живот, са дълбоко уверени, че ще бъдат правилно разбрани и ще се направи всичко възможно за тяхното възвръщане по родните им краища“*. В Хасково се провежда събрание на тракийските бежанци, на което те изслушват отчет на изпратената в Париж делегация. Дописки във вестника съобщават за организационния живот на тракийските бежанци, за проведените събрания и взетите на тях решения. Обсъжда се създаването на Тракийски фонд и неговата перспектива. Поддържа се постоянна рубрика „Спомени от миналото“, в която се описва подвигът на тракийските войводи Руси Славов и Димитър Маджаров при охраната на бежанския керван в кървавата 1913 г., за злодеянията в Армаганската долина и др.

„Тракийска трибуна“ – ратник за свободна и независима Тракия. Излиза в София през 1932 г. в три броя с редактор Ламби Данаилов. Отпечатани са три броя: първи на 12 януари – трети на 24 март 1932 г.

„Тракийска трибуна“ – вестник на „тракийската прогресивна младеж“ с редактор Н. Янков. Излиза в София от 20 януари 1934 до 23 март 1934 г.

„Тракийски завет“ – издание на Тракийската културно-просветна организация „Отец Паисий“ – гр. Шумен, 1934 г. Ратува за излаз на Бяло море.

„Тракийски зов“ – периодичен лист на Варненската тракийска младежка организация „Екзарх Антим Първи“ гр. Варна. Излиза от 29 юни 1933 до 5 април 1935.

„Тракийски новини“ – източнотракийски седмичник. Излиза в Ямбол през 1923 г. като местен вестник на тракийската емиграция. От бр. № 2 е с подзаглавие: „Орган на тракийската емиграция“ – ратува за обединение на всички бежанци от Тракия и за насочването им в една обща и вър-

ховна цел – служене на отечеството. Отпечатани са седем броя: 1 на 18 август 1923 – последен на 17 ноември с.г.

Към тази група вестници ще споменем и българските вестници, излизали за кратък период в Беломорска Тракия под българска администрация в годините 1941 – 1944. В Беломорието за един кратък период излизат няколко вестника, които отстояват тракийската кауза. Те не са издания на Тракийската организация по понятни причини, но в тях работят и сътрудничат заслужили дейци на тази родолюбива организация. Достатъчно е да споменем журналистката и забележителната деятелка за тракийското дело Мара Михайлова, която от 14 март 1942 г. издава в Гюмюрджина първия брой на в. „Тракия“, отпечатан в печатницата на Иван Терзиев в Дедеагач. *„Когато получих разрешение за издаване на в. „Тракия“, нямах никакви средства – пише тя година по-късно, „но имах подкрепата на родолюбиви тракийци.“*

„Беломорска България“, Ксанти, уредник Д. Нашев (от бр. 305 Стоян Ив. Вутов), излиза 1 брой 15 юни 1941, последен брой № 973 от 10 септември 1944 г.

„Беломорец“ – седмичник за политика, стопанство и култура, излиза в Дедеагач, брой 1 на 17 май 1941 г., бр. 108 – 1 юли 1944 г.

„Беломорие“ – излиза в гр. Кавала, 1 бр. – 24 септември 1941 г., последен брой – 8 юли 1942 г.

„Български журналист“ – излиза в Гюмюрджина през 1943 г., редактиран от Мара Михайлова.

„Свободна Гюмюрджина“ – излиза в Гюмюрджина през 1942 г. Вж. Мара Михайлова.

„Тракия“ – независим вестник за информация, стопанство и култура. Гюмюрджина, изд. и редактор Мара Михайлова, 1 брой 14 март 1942 г. – последен брой 29 юни 1944 г.

Тракийският печат, който възниква и се поддържа от организираниите тракийски българи, е представен от органите на

техните организации от 1896 до 1935 г. в лицето на вестниците „Странджа“ – печатен орган на дружество „Странджа“, и в. „Тракия“ – печатен орган на Върховния тракийски комитет. Това е период, изпълнен, от една страна, с остри вътрешни политически борби, национален подем и националноосвободителните борби на българите, останали под османска власт, чийто връх е въстанието в Македония и Одринска Тракия 1903 г., три войни за национално обединение (Балканска, Междусъюзническа и Първа световна) и две национални катастрофи, които заливат страната с българи – бежанци от отнетото и останалото под чужда власт българско етническо землище. Тази огромна маса бежанци намира своя опора и средство да се чуе гласът им в търсенето на път за справедливо международно решаване на бежанския въпрос, който да им позволи да се върнат по родните си места именно чрез създадените от техните организации печатни органи, каквито за организираните тракийски българи са най-вече вестниците „Странджа“ и „Тракия“.

Дружество „Странджа“ и неговият печатен орган са привличали неведнъж вниманието на българската историография. Затова следващите редове са посветени на най-дълго излизалия тракийски вестник в България, който през 2021 г. чества 100 г. от отпечатването на първия си брой.

Вестник „Тракия“ е орган на Върховния тракийски комитет и започва да излиза след преживяната национална катастрофа след Първата световна война и Ньойския мирен договор. В навечерието на мирните преговори в Париж, които трябва да уредят следвоенното положение на България и въпроса за границите на държавата на 22 – 24 декември 1918 г. в Одрин (Караагач) по инициатива на Тракийското дружество в София се провежда събор с участието на делегатите от всички кази на Източна Тракия, около 30 души. Съборът приема

резолуция, с която се отправя молба до Великите сили от Антантата и САЩ да признаят правото на тракийските българи да бъдат стопани на родната си земя, като родните им места се включат в пределите на българската държава. Настоява се да се помогне на бежанците от Източна Тракия, за да могат те да се завърнат по бащините си огнища и да им бъде върнато заграбеното имущество, а също и бежанците да бъдат обезщетени за заграбените след жестокото им прогонване от Източна Тракия имоти. Изработена е и петиция относно българския характер на Тракия, която да се представи на Мирната конференция в Париж. Избран е Върховен комитет с председател проф. Димитър Михалчев. Съборът възстановява организираното тракийско движение и продължава основните цели, заявени преди и в дружество „Странджа“. Доказателство за това е приетият устав, в основата на който стои уставът на Софийското дружество от 1914 г. Той потвърждава основните цели: да подпомага изгнаниците от Тракия и да се бори за тяхното завръщане по родните места; да осъществява духовното единство между българите от Одринско и в свободното царство България.

Вторият събор се провежда отново в Одрин (на 10 август 1919 г.) с участието на 115 делегати от 20 селища, третият – в София (19 октомври 1919 г.) с представители на всички дружества, четвъртият – отново в София (6 юни 1920 г.) в присъствието на 110 делегати. На този събор организацията „Одринска Тракия“ се преименува на дружество „Тракия“. През следващата 1921 г. година започва да излиза вестник „Тракия“ като орган на Върховния тракийски комитет.

От брой 56 вестникът е с подзаглавие „Вестник на тракийската организация“.

Първият му брой е отпечатан с дата 14 януари 1921 г. в изпълнение решенията на Четвъртия конгрес на тракийската

организация. Основател и постоянен редактор – главен редактор до 35-ия му брой, е Димитър Николов, от брой 36 – Михаил Балджиев с помощници Георги Атанасов и Христо Караманджуков, а от 373 бр. – Константин Петканов. Печата се в печатницата на Либералния клуб на Б. А. Кожухаров.

Вестник „Тракия“: **„Разглежда тракийския въпрос в неговото минало, настояще и бъдеще. Защишава интересите на тракийските бежанци. Ратува за присъединяването на Тракия към България.“**

Такава е волята на неговите най-масови читатели – бежанци и потомци на бежанците от Тракия и програмата на създателите му.

Вестник „Тракия“ бързо се превръща в ценен източник на информация за тракийските българи и спомага извънредно много за тяхното организиране и активно участие в тракийската организация. Той увеличава бързо тиража си и се явява важен инструмент за организационна дейност, разпространител и разяснител на тракийската кауза сред бежанската маса в частност и сред българската общественост като цяло. Всеки редовен член на организацията се абонира за вестник „Тракия“ и в края на всяка отчетна година местните дружества докладват за състоянието на абонамента. От тези отчети се вижда, че някои дружества отчитат по-голям брой абонаменти, отколкото са техните членове, а като се има предвид, че почти всички бежански семейства от Тракия са абонират за вестника, следва изводът, че в „Тракия“ печели привърженици и извън кръга на тракийските бежанци.

Вестникът изиграва извънредно голяма роля по време на настаняването и оземляването на бежанците, като информира заинтересованите за всички правителствени разпоредби и срокове. Изнася възникналите проблеми и сезира държавни органи. Същевременно настоява за справедливото уреждане

на бежанския въпрос, за правото за завръщане по родните места, за обезщетения и др. Чрез дописките и съобщенията във вестник „Тракия“ разделени семейства и родове и цели села, разпръснати при бягството си през страшната 1913 г., се откриват, възстановяват и поддържат земляческите и родовите си връзки. Ветерани от борбите за освобождение на Тракия и участници в Балканската война, в обсадата и превземането на Одрин, в боевете при Чаталджа и др. обнародват по страниците на в. „Тракия“ своите спомени, които днес допълват другите писмени извори, с които разполага историографията ни за историята, фолклора и народната култура на тракийските българи. Много ценни в това отношение са и сведенията, оставени от екзархийските учители и свещеници в Одринска Тракия. Най-драматични и вълнуващи са поместените разкази на преживелите геноцида над българите в Източна Тракия през 1913 г., когато десетки хиляди от тях загубват не само бащините си огнища, но и много от близките си, станали жертва на първото етническо прочистване в Европа през 20. век. Вестник „Тракия“ осведомява редовно своите читатели и за всички международни събития, които имат отношение към идеалите на тракийските българи и надеждите им да видят и стъпят отново на родна земя. Поради тази многообразност на темите вестник „Тракия“ е полезен енциклопедичен справочник за Източна и Западна Тракия и безценен извор за опазване на паметта и тракийското наследство в общобългарската култура.

Превратът на 19 май 1934 г. забранява всички политически партии и обществени организации, в т.ч. и тракийската организация. Забраната не позволява провеждането на подготвения за 21 – 23 1934 г. редовен събор. Вместо събора на 23 и 24 декември с.г. се провежда конференция с по един делегат от всички дружества, на която се обсъжда отчетът

и се приема бюджетът за 1934/1935 г. и се избира нов ВИК с председател Иван Орманджиев. С писмо от 5 март 1936 г. дружествата се известяват, че със заповед на Министерството на вътрешните работи Върховният изпълнителен комитет на тракийската организация се разтурва, считано от 28 февруари 1936 г. Вследствие на това дейността на незасегнатите в писмото подразделения на тракийската организация като културно-просветни дружества „Тракия”, младежките, женските и студентските дружества се затруднява. Преставя да излиза вестник „Тракия“ – последният му брой е от 28 февруари 1935 г. под № 603. Отменят се тържествата на Петрова нива.

Отпечатаните броеве на в. „Тракия“ 1921 – 1935 г.

Годишнина	Отпечатани броеве	През периода
I	1 – 35	1921 /22
II	36 – 68	1922/23
III	69 – 111	1923/24
IV	112 – 161	1924/25
V	162 – 211	1925/26
VI	212 – 257	1926/27
VII	258 – 308	1927/28
VIII	309 – 354	1928/29
IX	355 – 399	1929/30
X	400 – 448	1930/31
XI	449 – 493	1931/32
XII	494 – 538	1932/33
XIII	539 – 580	1933/34
XIV	581 – 603	1934/35

След спирането на в. „Тракия“ като единствен печатен орган на тракийските българи остава и се запазва до 1943 г. списание „Завет“.

„Завет“ . Орган на Съюза на тракийските младежки дружества при тракийската организация, излиза в София три пъти месечно от ноември 1925 г. до декември 1943 г. Започва като вестник по решение на първия конгрес на Съюза на младежките тракийски дружества. От октомври 1932 г. по решение на VII конгрес става списание, като запазва наименованието и номерацията си. От 1935 г. „Завет“ е единственият орган на тракийската емиграция и тракийските бежанци и в известно отношение поема някои от функциите и на спрения в. „Тракия“. След брой 704 списанието изоставя номерацията на вестника и запазва само годишнината като „издание за просвета и организационен живот“. От декември 1926 до ноември 1929 „Завет“ не излиза и е заместен временно от „Младежка Тракия“.

Освен чрез вестник „Тракия“ тракийската проблематика пред българската общественост се поддържа на научно ниво и от издавания от Тракийския върховен изпълнителен комитет „Тракийски сборник“.

„Тракийски сборник“ – издава Тракийски върховен изпълнителен комитет, редакционен комитет проф. Д. Михалчев, К. Н. Петканов, Хр. Караманджуков, София, печатница „Родопи“.

На проведен на 25, 26 и 27 септември 1927 г. в гр. Пловдив конгрес на тракийската емиграция се взема и решение да започне издаване на научна етнографска, историческа и географска книжнина за Тракия. Вносителите на това предложение изтъкват, че до този момент *„липсва сериозна литература, която да обхваща живота, бита, страданията и неволята, правата и борбите на българите от Тракия“*, *„като елемент на труда, мира и на културата, а също така и като дейци за осъществяването на българските общонародни идеали“*. Нещо повече, те заявяват директно с укор: *„Такава книжнина*

не съществува въпреки епическите борби, водени и от тракийци, наравно с всички останали българи, за обединението на народа ни; въпреки обстоятелствата, че долината на Марица – даже в долното ѝ течение, което представлява беломорска и приморска Тракия – всякога е имала български облик; въпреки факта, че българи от тоя край, чрез своето здраво прикрепване към майката земя и чрез своето примерно трудолюбие бяха създали здрава българска култура и цветущи области, като Лозенградско, Малкотърновско, Свиленградско, Одринско, Узункюпрійско, Малгарско, Кешанско – дори до Чаталджа и Мраморно море – Дедеагачко, Гюмюрджинско, Ксантийско, Ахъчелебийско и др. И в процеса на развитие на Тракийския въпрос, нека го признаем тая слаба страна на осветление на нашата кауза, бе, може би, от съдбоносно значение.”

Тази основателна критика към меродавните кръгове, че се проявяват небрежност и не си служат с печата и книжницата, за да пропагандират българските национални интереси, каквото за разлика от нас усилено вършат не в наш интерес другите народи, се оказва актуална и в наши дни. Но да се върнем към изразеното в позицията на проф. Михалчев, Константин Петканов и Христо Караманджуков на 1 юни 1928 г.: *„Истината, която е ясна за нас, трябва да блести и да се навира в очите на другите. Нашата неволя, страдания и стремежи, с които живеем, трябва да бъдат достъпни и на другите. За истината и за правдата, които докосват нашата съдба, оставаме да приказват другите, несправедливо и тенденциозно.“*

Така те предричат създаването на един институт, който да събере и напечата всички материали, които засягат историята, етнографията и географията на Тракия. Да се изгради и остави на поколението един здрав мост от миналото към бъдещето.

В резултат на тези усилия на избрания от Временния изпълнителен комитет редакционен комитет с постоянен председател проф. Д. Михалчев издава четири тома от „Тракийски сборник“: през 1928 г. – книга I, през 1930 г. – книга II, през 1932 г. – книга III, и през 1933 г. – книга IV. Успоредно с „Тракийски сборник“ Тракийският върховен изпълнителен комитет издава и осем заглавия от поредицата библиотека „Тракия“.

След наложените от правителството ограничения, както и спирането на вестник „Тракия“ тракийските дейци реализират и утвърждават идеята за създаване на Тракийски научен институт. За тази цел в София се свиква учредително събрание, на което присъстват 21 души. Христо Караманджуков докладва проектоустава на Тракийския научен институт, който има основна цел: да се изследват и представят пред българското общество и в чужбина чрез научни издания географията, етнографията, стопанският и общественият живот, политическото положение, борбите и страданията на българите от Тракия за освобождение и обединение на българския народ и българските земи.

След приемането на устава е избрано ръководно тяло от пет души: председател – Христо Караманджуков, секретар – редактор Иван Орманджиев, касиер-счетоводител Анастас Разбойников и членове: Никола Константинов и Константин Петканов. За почетен председател на Тракийския научен институт е избран Софийският митрополит Стефан.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНО ДРУЖЕСТВО „ТРАКИЯ“ – ЕЛХОВО (1947 – 1977 г.)

СТАНИСЛАВ ИВАНОВ

В настоящата публикация ще проследим дейността на Културно-просветно дружество „Тракия“ – гр. Елхово, през третата четвърт на миналия век. В хода на работата си ще акцентираме върху културно-просветната дейност, годишните планове и проектобюджетите на елховското тракийско дружество главно въз основа на документите от ф. 888 на Държавен архив – Ямбол (ДА – Я). Актуалността на темата се определя от липсата на задълбочени изследвания върху дейността на тракийското дружество в Елхово през втората половина на двадесети век.

През 1934 г. Културно-просветното дружество „Тракия“ – Елхово, прекратява легалната си дейност под натиска на обстоятелствата: след преврата на деветнадесети май с.г. политическите партии и повечето обществени организации са официално забранени. В продължение на десет години организацията провежда само тайни събрания и скромни чествания на бележити дати от националния календар. Тази ситуация се променя едва след преобразуването на ОФ, когато родолюбивата тракийска организация в България отново възстановява структурите си¹.

Първата задача на новото ръководство на дружеството в Елхово, избрано след националната конференция в София (през май 1947 г.), е да възстанови активността на организа-

¹ *Филчев, И.* Тракийският въпрос и тракийското движение в България. С., 2018, с. 320-321.

цията и да подмлади състава ѝ. За да реализират тези си намерения, новоизбраният председател и колегите му от настоятелството провеждат широка разяснителна кампания сред населението с тракийски корени от района, като за тази цел използват и съдействието на държавните и общинските власти. Паралелно с това перманентно се организират културно-масови прояви, родови срещи и честване на бележити дати за сплотяване на колектива и за съхранение на традициите.

Тук трябва да отбележим факта, че първоначалното въодушевление на ръководството не се споделя от основната маса тракийски бежанци в града и близките села. Малцина са тези, които откликват на поканите за членство в организацията, незначителен е и процентът на младежките активисти, участващи в масовите прояви на дружеството². Временните неуспехи не отчайват неговото ръководство, което продължава да работи още по-настойчиво за изпълнение на поставените му задачи – масовизиране и подмладяване на организацията. С тази цел до края на 1947 г. по предварително утвърден график са проведени няколко срещи със старите членове на дружеството и техните роднини, посетени са училищата в града и е потърсено съдействието от Съюза на народната младеж за работата с младежите (преименуван по-късно в ДКМС).

Задълбочава се и сътрудничеството с представителите на четвъртата власт в града, по примера на ямболските си колеги членовете на ръководството публикуват и статии, и брошури за успехите на тракийци (в местните издания) в изпълнението на петилетните планове и участват в предавания по местната радиоточка, за да достигнат до сърцата на колкото се може повече симпатизанти на тракийската идея. В тази връзка трябва да отбележим, че едно от най-интересните и запомнящи се културномасови събития в Елхово, подготвено от местното

² Елхово. С., 1988, с. 218.

тракийско дружество и проведено на 12 май 1955 г. в центъра на града – концертът на група за народно творчество „Тракийска песен”, получава широко отражение в пресата³.

Императивите на времето след присъединяването на България към Източния блок принуждават ръководството на тракийската организация в Елхово (както и в останалата част от страната) да следва неотклонно политическата линия на БКП и да пропагандира марксистката идеология и успехите на новата власт по време на редовните си събрания. От своя страна болшинството активисти на дружеството (част от които членуват и в БКП или БЗНС) редовно участват във всички по-масови прояви на ОФ. По време на всяка изборна кампания на събранията на организацията задължително присъстват кандидати за кметове, общински съветници или депутати, за да представят пред актива новите икономически, спортни, културни и др. успехи на управлението на БКП. Нещо повече, през 1957 г. елховското дружество участва пряко в изборите, като издига кандидатурата на своя председател Никола Спиров за народен представител⁴.

През първите години след възстановяването на организацията неизменно се налага практиката да се оказва съдействие на тракийците от града и селата за решаването на различни проблеми. В определени дни от месеца квалифицирани специалисти на дружеството приемат потърпевшите и им предоставят безплатни консултации за всеки конкретен казус. Като пример можем да посочим случая с поборника от с. Маломир – Петко Костенков, участник в македоно-одринското движение, получил отличие за храброст и пенсия за заслуги, която обаче му е отнета без обяснение след 1944 г.⁵ За решаването на проблема

³ Държавен архив – Ямбол (ДА-Я), ф. 888, оп. 1, а. е. 6, л. 2.

⁴ ДА-Я, ф. 888, оп. 1, а. е. 6, л. 4.

⁵ ДА-Я, ф. 888, оп. 1, а. е. 6, л. 5.

лобира лично председателят на тракийското дружество в Елхово Н. Спиров. В резултат на разменената кореспонденция между Централния изпълнителен комитет (ЦИК) и Министерството на социалните грижи става ясно, че право на пенсии за заслуги имат само участниците в националноосвободителното движение, действали преди 1908 г., поради което пенсията на П. Костенков е отнета.

Ръководството на Културно-просветно дружество „Тракия“ – Елхово, си сътрудничи тясно с ЦИК и по много други въпроси, делегати от малкия град присъстват на всички мероприятия на централата в София, а председателят му редовно изготвя справки и отчети за проведените дейности.

В края на 1957 г. ЦИК на тракийските културно-просветни дружества изпраща специално писмо с указания за критерии, на които трябва да отговарят бъдещите членове на ръководството и на ревизионната комисия (те трябва да са активни лица с висок морал и авторитет, с родов корен от Източна или Западна Тракия). В заключение се препоръчва да се гласува по-голямо доверие на младото поколение и на представителките на нежния пол⁶. Напътствията на ЦИК са приложени в действие през месец декември 1958 г., когато е проведено поредното отчетно-изборно събрание на Културно-просветно дружество „Тракия“ – Елхово, на което са определени своеобразни квоти за младежи и дами в ръководството. В резултат на тайния вот на активистите за членове на настоятелството са избрани: Демир Недялков (председател, пенсионер, член на БКП), Стойчо Сапунджиев (подпредседател, началник на местния Винпром, член на БКП), Тодор Маджаров (секретар, служител в БНБ – клон Елхово, активист на ОФ), Кирил Марков (култур. просветник, ДОСО – инструктор, член на БКП), Керана Гагъмова (раб. сред жените, магазинер, член

⁶ ДА-Я, ф. 888, оп. 1, а. е. 6, л. 11.

на БКП), Димитър Япаджиев (касиер, РКС – магазинер, член на БКП), Чута Младенова (член, ОК на ОФ, инструктор, член на БКП), Маври Ушев (член, РКС работ., активист на ОФ) и Димитър Черкезов (член, автомонтър, активист на ОФ). Прави впечатление фактът, че в настоятелството влизат само членове на ОФ и на БКП, които с изключение на Ст. Сапунджиев не заемат висши ръководни постове⁷. През този период в организацията активно членуват 80 души, които редовно се включват в инициативите на ръководството⁸.

Както вече многократно подчертахме, една от основните задачи на всяко настоятелство на Културно-просветното дружество „Тракия“ – Елхово, е свързана с привличането на нови членове и симпатизанти. Ето защо незабавно след встъпването си в длъжност новият председател Д. Недялков свиква редовно заседание на организацията, по време на което е избрана специална комисия, чиито сътрудници трябва лично да посетят по-големите села в общината, за да проведат разяснителна кампания сред тракийските бежанци и семействата за привличането им в организацията.

През същата година отново на дневен ред излиза и проблемът с липсата на клубно помещение на организацията. По обективни причини старата сграда, в която се помещава дружеството, вече не е подходяща за осъществяването на нормалната работа на председателя и за провеждането на културномасови прояви.

Въпреки че членовете на ЦИК и ОК на БКП са известени за тези неуредици, десетките молби на настоятелството за съдействие до Градския народен съвет – Елхово, не получават задоволителен отговор. Трайно решение на проблема се намира едва в началото на 1969 г., когато на 15 януари тържест-

⁷ ДА-Я, ф. 888, оп. 1, а. е. 6, л. 7.

⁸ ДА-Я, ф. 888, оп. 1, а. е. 2, л. 1.

вено е открита новата клубна сграда на елховската тракийска организация, ремонтирана със собствени средства⁹.

Спазвайки установената традиция, в края на мандата си председателят Недялков представя подробен отчет за резултатите от дейността на дружеството за периода от месец май 1957 г. до декември 1958 г. От него научаваме, че през изминалия отчетен период настоятелството стриктно изпълнява решенията на ЦИК и работи по изпълнението на поставените му от София задачи. Най-активно се действа по въпроса с масовизирането на организацията посредством привличането на младежи – потомци на тракийските бежанци. С тази дейност, както вече споменахме, е натоварена специално създадената агитационна комисия, чиито членове в кратък срок успяват да посетят десетки адреси на тракийски бежанци и да привлекат нови активисти в редиците на организацията. Успоредно с това настоятелството на дружеството, черпейки опит от ямболските колеги, изработва нова програма за културномасова дейност и създава локални тракийски организации в селата от околията, в които живеят многобройни семейства на бежанци от Тракия (Изгрев, Пчела, М. Манастир, Дряново, Кирилово, Мамарчево, Шарково и др)¹⁰.

Продължава и работата по събирането и обработката на документи на ветераните на тракийското движение от Елховско, имащи право на поборническа пенсия. През 1959 г. със съдействие на председателя Недялков до Министерството на социалните грижи са изпратени молбите на борците за свободата на Тракия Маври Ушев и Грозю Горалийчев за отпускане на поборническа пенсия¹¹. В следващите редове накратко

⁹ ДА-Я, ф. 888, оп. 1, а. е. 6, л. 16.

¹⁰ ДА-Я, ф. 888, оп. 1, а. е. 6, л. 3.

¹¹ ДА-Я, ф. 888, оп. 1, а. е. 6, л. 6.

ще представим заслугите на двамата поборници в националноосвободителното движение на тракийските българи.

Маври Ушев е роден през 1886 г. в село Чобанкьой (Дедеагачко), откъдето се преселва в България през 1925 г. През целия си живот той съзнателно работи за освобождението на поробените тракийски земи и за защитата на правата на тракийските българи. По време на Междусъюзническата война се включва в четата на известния Таньо войвода и участва в сраженията при гара Бук срещу гръцките войски, а по-късно и срещу турските башибозуци край река Арда в местността „Папас“. Масовите репресии на гръцките власти срещу българското население в Беломорието след Първата световна война го принуждават да напусне родния си край и да потърси убежище в България. Но дори и след като се установява в пределите на родината, М. Ушев продължава да защитава тракийската кауза, но вече с мирни средства като член на Културно-просветното дружество Тракия – Елхово¹².

Не по-малки са заслугите и на Грозю Горалийчев, роден около 1876 г. в село Теке (Софлийско). Дълги години той е ятак и преводач на четите на ВМОРО и често рискува живота си, за да предоставя сведения на воеводите за движението на турските потери в района. През 1920 г. Г. Горалийчев се преселва в село Маломир (Елховско), но животът в свободните предели на отечеството, подобно на М. Ушев, не го променя и той продължава да работи за тракийското дело като активист на организация в Елхово¹³. През следващата година са подготвени и представени данни и за другарите Стойчо Костадинов и Панайот Кайков, участници в четата на Д. Маджаров през 1913 г., която брани мирното българско население

¹² ДА-Я, ф. 888, оп. 1, а. е. 6, л. 7.

¹³ ДА-Я, ф. 888, оп. 1, а. е. 6, л. 6.

от Западна Тракия¹⁴. В този случай обаче възниква неочакван проблем, срещу Костадинов и Кайков е изпратен анонимен донос, че са сътрудничали активно на властите преди 9 септември 1944 г.

За да провери информацията и да изясни проблема, ръководството на организацията провежда щателно разследване с помощта на органите на МВР, в резултат на което е установено, че тези твърдения не намират потвърждение в архивните документи. Респективно С. Костадинов е реабилитиран и получава право на поборническа пенсия¹⁵.

Липсата на допълнителни документи във фонда на дружеството не ни позволява последователно да разгледаме отделни периоди от историческото му развитие, поради което сме принудени да преминем направо към спокойната 1961 г. На 16.05.1961 г. се провежда поредното отчетно-изборно събрание на тракийското дружество в Елхово, на което е избрано новото му ръководство: председател Стойчо Сапунджиев (многократно преизбиран на този пост), зам.-председател Тодор Демирев, културнопросветник Кирил Марков, отговорник за работа с младежта Манол Мерджанов, отговорник за работата с жените Керана Червенкова и членове Ангел Кузманов, Петко Станков и Христо Дърменов. От възстановяването на легалната си дейност до 1977 г. Културно-просветното дружество „Тракия“ – Елхово, работи изключително много за съхраняването на традициите и обичаите на тракийските българи. С усилията на всички членове на ръководството в града ежегодно се провежда съборът „Тракийско надпяване“

¹⁴ Виж подробно *Райчевски, С.* Етническото прочистване на българите в Източна и Западна Тракия, както и Мала Азия (1903 – 1923). С., 2013, с. 23 и сл.

¹⁵ ДА-Я, ф. 888, оп. 1, а. е. 10, л. 14.

с участници от цялата страна. Открита е и сбирка с предмети от бита на тракийските българи.

През 1968 г. се навършват 65 години от избухването на Илинденско-Преображенското въстание. Поради тази причина ЦИК приема програма за честванията, според която всеки клон на организацията в страната трябва да организира и да проведе специфични мероприятия за отбелязване на годишнината. Основните точки в плана, касаещи и елховските тракийци, са:

- организиране на публични лекции, на които да се поясни ролята на тракийските организации в България за патриотичното и интернационалното възпитание на българския народ;

- провеждане на беседи на теми за съпротивата на българското население в Тракия срещу решенията на Берлинския конгрес, за църковно-училищните борби, за Илинденско-Преображенското въстание и за легендарния Петко Войвода;

- поставяне на историческа пиеса за живота на капитан Петко Войвода;

- медийно отразяване на събитията;

- организиране на семейни вечеринки, младежки срещи, излети, екскурзии и др. за членовете на местните дружества и техните семейства;

- организиране на срещи с дейците на македонското движение (с богата художествено-музикална програма в периода от 1 до 19 август) съвместно с комитетите на ОФ и на македонските културно-просветни дружества в България.

Освен това на организациите в Ямбол, Елхово, Тополовград и Сливен е поставена задачата съвместно да подготвят народен събор „Тракийска среща“ на 9 юни в местността „Караколевата пещера“ край село Устрем¹⁶. Както можем да предположим, ръководството на елховското дружество и

¹⁶ ДА-Я, ф. 888, оп. 1, а. е. 6, л. 11-14.

този път приема и изпълнява отговорно задачите на ЦИК. През цялата година се организират лекции на историческа тематика, вечеринки, другарски и младежки срещи, на които присъстват известни народни изпълнители и танцови състави (успешно е проведена и тракийската среща край с. Усрем съвместно с останалите организации от окръга).

Не по-малко богата на културни прояви и събития е и следващата 1969 г., през която се навършват двадесет и пет години от победата на „социалистическата революция“. За да отбележат събитието, председателят съвместно с членовете на настоятелството публикуват няколко статии в местния печат за трудовите успехи на тракийци във всички сфери на производството и кооперативното стопанство, участват в две специални предавания по местната радиоредба, посветени на темата за тракийските бежанци и изграждането на социализма и организират множество концерти и забави. Незаслужено по-малко внимание обаче е отделено на честването годишнината от превземането на Одрин, проведено съвместно с елховския гарнизон главно поради конюнктурни причини.

През втората половина на годината (отново по идея на ЦИК) Културно-просветното дружество „Тракия“ – Елхово, организира родовата среща на представителите на големия род Тековците от село Теке (Софлийско). Сбирката на рода е проведена на 28 септември 1969 г. в културния дом на града, като на нея присъстват повече от 380 души¹⁷.

За доброто настроение на гостите любезните домакини подготвят разнообразна културна програма: първоначално Иван Димитров (от тракийското дружество) изнася кратка лекция за историята на рода, след което пионерите от град-

¹⁷ *Шалапатов, Д.* По пътя на спасението от Курбалъка до Ятаджик през 1913 г. и век по-късно. Известия на Тракийския научен институт, 13, 2014, с. 183.

ската гимназия поднасят букети с цветя на присъстващите, следват изпълнения на народни песни и танци и тържествен обяд в градския парк¹⁸. За да засвидетелстват уважението си към Тековците, на концерта в културния дом лично присъстват Кънчо Янев (първи секретар на градския комитет на БКП) и Слави Илиев (секретар на Градския комитет на БКП) и Георги Димитров (председател на Градския комитет на ОФ). Острата нужда от подмладяването на членския състав на тракийските организации в провинцията принуждава ЦИК в края на 1970 г. отново да изпрати писма с указания за работата с младежите.

Както винаги, настоятелството на Културно-просветното дружество „Тракия“ – Елхово, взема под внимание препоръките на централата и при провеждането на редовното си отчетно-изборно събрание в началото на 1971 г., гласува доверие на няколко младежи, доказали качествата си в организационната работа. В резултат на това в състава на новото ръководство балансирано са представени различните поколения и полове: Стойчо Сапунджиев (председател), Христо Дърмонов (зам.-председател), Тодор Маджаров (касиер) Андрея Костадинов (секретар), Иван Вълков (културно-просветна дейност), Чута Младенова (женски отговорник), Слави Илиев (член). Контролната комисия е в състав: Христо Чакъров (председател), Ангел Кузманов (член), Киро Вълков (член)¹⁹. (ДА-Я, ф. 888, оп. 1, а. е. 6, л. 29).

С малки промени този състав на настоятелството получава одобрението на членовете на дружеството и на следващото отчетно-изборно събрание, проведено на 5 март 1972 г. Новото (старо) ръководство разширява сътрудничеството си с колегите от окръга. През 1972 г. елховската, тополовградската и

¹⁸ ДА-Я, ф. 888, оп. 1, а. е. 6, л. 17-19.

¹⁹ ДА-Я, ф. 888, оп. 1, а. е. 6, л. 29.

ямболската тракийска организация отново си съдействат при подготовката на популярния регионален събор на тракийци край Вакъфския манастир (до с. Устрем). За да координират по-тясно действията си по организацията, председателите на трите дружества провеждат няколко съвместни заседания за уточняване на детайлите. Както винаги, на срещата присъстват стотици гости от окръга и от страната, за чието добро настроение е подготвена интересна литературно-музикална програма²⁰.

В този ред на мисли трябва да отбележим обстоятелството, че под контрола на Градския комитет на БКП, в унисон с официалната държавна политика настоятелството на дружеството редовно отбелязва годишнините от девети и двадесет и трети септември, от рождението на Сталин, на Димитър Благоев и други дейци на комунистическото движение²¹. Болшинството от членовете на ръководството, както и много активисти членуват в БКП или в ОФ.

В средата на 1974 г. на дневен ред отново излиза проблемът с клубната сграда на дружеството, защото градската управа изземва канцеларията на организацията, като я компенсира със сумата от 6000 лв. за закупуване на друга. Но тези средства стигат единствено за покупката на новата сграда в центъра на града, без да покриват разходите за необходимия ремонт. Необходимостта от помощ принуждава председателя на дружеството да се обърне с молба до ЦИК за отпускане на заем в размер на 2000 лв. за извършване на ремонта, който да бъде погасен за срок от две години²². След намесата на ръководството на ОК на БКП в Ямбол искането му е удо-

²⁰ ДА-Я, ф. 888, оп. 1, а. е. 6, л. 16.

²¹ ДА-Я, ф. 888, оп. 1, а. е. 10, л. 12.

²² ДА-Я, ф. 888, оп. 1, а. е. 6, л. 36.

влетворено и в началото на 1975 г. дружеството се премества на новия си адрес.

Както и в предходните части на нашето изследване и тук в заключение, ще засегнем въпроса за финансовото състояние на организацията. От запазените отчети на контролната комисия разбираме, че приходите на Културно-просветното дружество „Тракия“ – Елхово, за 1958 г. възлизат на скромната сума от 949,34 лв., като от тях 681,44 лв. са отчислени за членски внос на Градския комитет на ОФ, 40,00 лв. са предадени на ръководството на Елховската смесена гимназия за изграждането на модерен кабинет, 15,00 лв. са заделени за абонамент на в. „Отечествен фронт“ и 13,36 лв. са разходвани за агитационни материали, или всичко 749,93 лв., остатъкът от 198,94 лв. е внесен по сметка в ДСК²³. Любопитен е фактът, че въпреки ограничения бюджет на дружеството ръководството му отделя дарения за развитието на образованието в Елхово, още едно доказателство за любовта на тракийските българи към просветата.

Не по-различни са цифрите за 60-те години на миналия век. В проектния план на бюджета за 1961 г. като приход е заложена сумата от 1000 лв. (600 лв. от членски внос, 250 лв. от благотворителна томбола, 100 лв. от календари и 50 лв. от допълнителни източници). До края на годината те са разходвани, както следва: 100 лв. за канцеларски материали, 300 лв. за културни мероприятия, 300 лв. отчисления за ЦИК, 150 лв. за делегатски разходи, за непредвидени нужди 100 лв. Остатъкът от 50 лв. отново е внесен в ДСК²⁴.

Финансовото положение на организацията се подобрява частично едва след развиването на дребна стопанска дейност. По идея на ръководството в сградата на дружеството са отво-

²³ ДА-Я, ф. 888, оп. 1, а. е. 5, л. 1.

²⁴ ДА-Я, ф. 888, оп. 1, а. е. 5, л. 4.

рени малко кафене и лавка за търговия с хранителни стоки, от продажбата на които в бюджета постъпват допълнителни приходи за издръжка. Счетоводните баланси показват, че през 1974 г. са продадени артикули на стойност 613,72 лв., като от тях: за заплати на персонала са отделени 240 лв., за възнаграждение на счетоводителя към дружеството 60,00, за вноски на ДОО към заплатите 63,18 лв., други разходи 43,00 лв., за осветление 31,72 лв., за ремонт 50,00 лв., за консумативи 42.03 лв., за отопление 11,49 лв., или чиста печалба след приспадане на разходите 72,30 лв.²⁵

Част от тези средства са изразходвани за пътуването на членовете на рода Чобанкьовци от (с. Изгрев) до град Кърджали за участие в местния тракийски събор²⁶.

На 12 февруари 1977 г. се провежда последното отчетно-изборно събрание на Културно-просветното дружество „Тракия“ – Елхово (преди демократичните промени). Събитието протича по добре познатия ни ред, след представянето на отчета на ръководството и на контролната комисия се провежда обсъждане на организационни въпроси, след което се пристъпва към процедура на гласуване. В резултат на тайния вот за председател на организацията отново е преизбран ветеранът на тракийското движение в града Стойчо Сапунджиев. В ръководството влизат още: Никола Тишев (зам.-председател), Тодор Маджаров (секретар-касиер), Андрея Костадинов, Трендафил Кръстев, Христо Чакъров, Христо Дормонов, д-р Христо Димитров и Стойчо Варелов (членове). Респективно в контролната комисия са избрани: Кирил Марков (председател), Милка Черкелова и Кунчо Тонев (членове)²⁷. Няколко дни след конституирането на новото ръководство обаче прис-

²⁵ ДА-Я, ф. 888, оп. 1, а. е. 5, л. 15.

²⁶ ДА-Я, ф. 888, оп. 1, а. е. 9, л. 12, 21.

²⁷ ДА-Я, ф. 888, оп. 1, а. е. 10, л. 20.

тига решението на ЦК на БКП за закриване на тракийските организации в Елхово и преминаването им към структурите ОФ. С този акт е прекъснато самостоятелното съществуване на тракийското дружество в Елхово.

В заключение можем да направим следните изводи:

1. *Културно-просветното дружество „Тракия“ – Елхово, възстановява легалната си дейност след преврата от 1944 г.*
2. *В редиците на елховската тракийска организация членуват много заслужили дейци на ВМОРО.*
3. *Позитивните тенденции в развитието на Културно-просветното дружество „Тракия“ – Елхово, продължават до началото на 1977 г.*

БИБЛИОГРАФИЯ

ИЗТОЧНИЦИ

АРХИВИ:

Държавен архив – Ямбол – ф. 888, оп. 1.

ИЗСЛЕДВАНИЯ:

Елхово. С., 1988.

Райчевски, С. Етническото прочистване на българите в Източна и Западна Тракия, както и Мала Азия (1903 – 1923). С., 2013.

Филчев, И. Тракийският въпрос и тракийското движение в България. С., 2018.

Шалапатов, Д. По пътя на спасението от Курбалъка до Ятаджик през 1913 г. и век по-късно. Известия на Тракийския научен институт, 13, 2014.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНО ДРУЖЕСТВО „ТРАКИЯ“ – ТОПОЛОВГРАД (1947 – 1977 г.)

СТАНИСЛАВ ИВАНОВ

В настоящата публикация ще представим дейността на Културно-просветното дружество „Тракия“ – гр. Тополовград. Основната ни цел е да разгледаме организационния живот на дружеството през периода от 1947 до 1977 г., когато е прието решението на ЦК на БКП за закриването на Съюза на тракийските дружества в България. В хода на работата си ще акцентираме върху културно-просветната дейност на настоятелството, годишните му планове за работа и взаимодействието му с централната и местната власт.

Културно-просветното дружество „Тракия“ – Тополовград, възстановява легалната си дейност малко преди националната конференция на тракийската организация в София през месец май 1947 г. С тази цел по инициатива на временния председател на организацията Никола Николов през втората половина на 1946 г. са проведени няколко неформални срещи с ветерани на тракийското движение, на които е взето решение предстоящото отчетно-изборно събрание на организацията да се състои на 16 февруари 1947 г., за да може новоизбраното ръководство да вземе участие на събора в столицата¹. На 16 февруари в сградата на читалището в Тополовград в присъствието на няколко десетки тракийци е открито първото след 1934 г. легално събрание на Културно-просветното дружество „Тракия“ – Тополовград. По пред-

¹ *Филчев, И.* Тракийският въпрос и тракийското движение в България. С., 2018, с. 320-321.

ложение на Н. Николов то протича при следния дневен ред: точка първа – отчет за състоянието на организацията, точка втора – освобождаване от длъжност на старото настоятелство, и точка трета – избор на ново ръководство и приемане на членове².

В началото на заседанието думата взема заслужилият деец на тракийското движение в града Стоян Чернев, за да представи подробен отчет за финансовото и организационното състояние на дружеството в Тополовград. В словото си той многократно констатира факта, че поради различни причини (икономическата криза, тежката външнополитическа обстановка и поредния крах на националните идеали) тракийското дружество в града не развива активна дейност след промените в страната, настъпили след 9 септември 1944 г. Второ, мнозинството от членовете на организацията се отнасят небрежно към проблемите на тракийското дело и трето, липсват добре подготвени млади кадри, които да поемат отговорността за бъдещето на тракийската идея в региона, както и свежи финансови постъпления за финансиране на бъдещата културно-просветна дейност.

Събранието приема изнесенния отчет без възражения, след което пристъпва към дългоочакваната процедура за избор на настоятелство. Процедурата по избора преминава без изненади. За редовен председател на организацията с пълно мнозинство е избран добре познатият в града Н. Николов. За съжаление в документите от събранието не е запазен пълният състав на ръководството и на контролната комисия.

Сложните проблеми пред организацията и натискът от Градския комитет на Българската комунистическа партия (ГК на БКП) принуждават новото ръководство да пристъпи

² Държавен архив – Ямбол (ДА-Я), ф. 889, оп. 1, а. е. 2, л. 1.

към изпълнение на гласуваните неотложни мерки за консолидиране на редиците на тракийци.

С тази цел настоятелството организира и провежда серия от срещи по местоживеене със старите членове на дружеството и отправя молба за съдействие до кметството в Тополовград за решаване на проблема с липсата на клубна сграда. Успоредно с това през следващите месеци до края на календарната година са разпратени официални покани до повечето младежи – потомци на тракийските българи, за членство в дружеството. Започва и подготовката за дългоочакваната национална конференция в София, която трябва да вземе важни решения за бъдещето на тракийските културно-просветни дружества в страната.

По указания на ЦИК на тракийските дружества председателят на тополовградския клон свиква извънредно събрание, за да бъде проведен избор на делегати, които да вземат участие в националната конференция (на тракийските дружества в град София на 10 май 1947 г.).

По стара традиция заседанието е открито от председателя на организацията (в случая Никола Николов), който представя пред активистите решенията на Централния изпълнителен комитет (ЦИК) за провеждане на форума в София и ги призовава да направят предложения за делегати. Респективно от постъпилите десет кандидатури са одобрени само пет, колкото е квотата на тополовградската организация, като сред тях попадат имената на опитните оратори Никола Николов и Васил Караколев, притежаващи дългогодишен опит в административното дело.

Касиерът на организацията отпуска сумата от 1500 лв., която да покрие частично разноските на делегатите, свързани с пътуването и престоя им в столицата³. Николов и Караколев

³ ДА-Я, ф. 889, оп. 1, а.е. 2, л.2.

оправдават избора на другарите си, като представят достойно позицията на тополовградската организация на високия форум. Въпреки че конференцията продължава само два дни, по време на заседанията ѝ е прието историческото решение за възстановяване на тракийските дружества след продължителното прекъсване на легалната им дейност. В резултат още няколко десетки организации в провинцията отново подновяват дейността си.

Както вече отбелязахме, един от основните проблеми на тракийците от Тополовград през този период е липсата на млади кадри, които да се включат дейно в работата на дружеството. Ето защо председателят Н. Николов и колегите му от настоятелството предприемат серия от действия за привличане на младежи (потомци на преселници от Източна и Западна Тракия), които обаче постигат само частичен успех. Много малко младежи откликват на призива им да се влеят в редиците на дружеството. Паралелно с това е възстановена и практиката да се организират чествания на бележити исторически дати и личности (свързани с освободителните борби), както и да се провеждат другарски срещи и беседи за миналото на родния край.

В този ред на мисли трябва да отбележим факта, че тополовградското дружество си взаимодейства интензивно с органите на местната и на централната власт по въпроса за разпределянето на финансовата помощ за тракийските преселници. Членовете на настоятелството участват активно в работата на новоучредения комитет за социални грижи, по събирането и обработването на данни за материалното положение на тракийските бежанци, за да могат те впоследствие да получат помощ от държавата⁴. Въз основа на докладите на комисията

⁴ Вж. подробно *Кълвачев, В.* Страдания, мъка и спомени: посвещава се на българските бежанци-мъченици на Майка България. Хасково, 2013, с. 65 и сл.

социалното министерство отпуска сумата от 750 000 лв., предназначена за семействата на бежанците от Одринска и Беломорска Тракия (като механизмът на преразпределение трябва да се изготви и приеме лично от дейците на тракийското дружество в Тополовград).

За да изпълни настоятелството тази задача, специално сформирана комисия от членове на дружеството изработва и приема справедливи критерии за подпомагане на бежанците, според които на по-заможните тракийци (получаващи по високи доходи) се отпуска еднократна сума в размер на 2000 лв., а на по-бедните – пропорционално в зависимост от нуждите им. Прието е и решението една малка част от държавната помощ да се отдели в специален фонд за непредвидени обстоятелства и за компенсация на членовете на дружеството и техните семейства в случай на трагични инциденти.

Изнурителната работа и сложната политическа обстановка в страната принуждават членовете на настоятелството да прекратят предсрочно пълномощията си и да насрочат дата за извънредно отчетно-изборно събрание, което да излъчи ново ръководно тяло, като за най-подходящ ден е избран 13 април.

Събранието е открито от председателя Николов, който предоставя думата на представителя на ГК на БКП, за да представи успехите на новата власт във всички сфери на живота. След това по утвърдена традиция е представен отчетът на старото ръководство за състоянието на организацията, който е приет без възражения. Във втората част на събранието е засегната и болезнената тема за обезщетенията на тракийци. Тук трябва да вметнем, че по предварително настояване на членовете на дружеството на събранието е поканен и народният представител от района Стамо Комаринчев, за да говори именно по този въпрос. Комаринчев се отзовава на поканата на избирателите си и обстойно представя позицията на пра-

вительството за конфликта с гръцката държава по тракийския въпрос и проблема с обезщетенията на бежанците. Тези въпроси са засегнати и в изказването на председателя в оставка, който също акцентира върху политиката на българското правителство по тракийския въпрос. Нещо повече, в края на емоционалната си реч Николов отправя апел към присъстващите в залата за единението на тракийци в името на родината и за пълна подкрепа на правителството на Георги Димитров, работещо по националния въпрос⁵.

Непосредствено след изказванията на гостите и на председателя следва кратка пауза, по време на която са подготвени документите за избора на нови ръководни органи. Въпреки че демократичните разпоредби на устава на дружеството дават право на активистите да издигат кандидати за членове на настоятелството, всички се съобразяват с мнението на Н. Николов. Съответно с пълно мнозинство за членове на ръководството са избрани Иван Димитров (председател), Иван Коняров (секретар), Никола Терзиев (подпредседател), Димитър Къосев (касиер), Бойко Шалапатов (член) и Димитър [не се чете] (член)⁶.

Трябва да отбележим, че новоизбраното ръководство до голяма степен продължава политиката на предшествениците си. Подновена е практиката за провеждане на срещи с членовете и активистите на организацията по местоживееене, отново се търси съдействието на представители на местните партийни и общински власти за решаване на организационни въпроси и за обмяна опит. Редовно се изпращат материали за живота на тополовградските тракийци до редакцията в „Тракийска дума“, като за тази дейност отговаря лично председателят И. Димитров, назначен за активен дописник във вест-

⁵ ДА-Я, ф. 889, оп. 1, а. е. 2, л. 3.

⁶ ДА-Я, ф. 889, оп. 1, а. е. 2, л. 3-6.

ника. Формирана е представителна група от активисти, която взема участие в честването на всички национални празници в града.

Липсата на финансови средства обаче възпрепятства провеждането на по-мощните начинания на ръководството. За да се справи с този хроничен проблем настоятелството на организацията в лицето на председателя ѝ прави всичко възможно да осигури допълнителни източници на постъпления, включително и чрез извършването на стопанска дейност. Към организацията е изградено специално звено, което постепенно разширява дейността си и в продължение на три десетилетия ѝ носи известни приходи. Работи се и по кадровите проблеми на Културно-просветното дружество „Тракия“ – Тополовград, а именно ниската мотивация на членовете, липсата на млади кадри и негативните настроения на част от активистите срещу правителствената политика.

За тази цел на 3 декември 1949 г. председателят на организацията свиква извънредно общо събрание, на което са предложени и приети мерки за „стягане на редовете“. Най-важните сред тях са: назначаване на координатор на организацията (срещу заплащане), който да контролира изпълнението на поставените задачи и да оказва съдействие на активистите, упражняване на строг контрол върху финансовите средства, устройване на срещи с наследниците на бежанците с цел привличането им в редовете на тракийското движение и не на последно място, организиране на вечеринки за обединение на колектива с културна програма и конкурси с награди за младежите. В края на събранието присъстващите приемат оставката на председателя Ив. Димитров, като на негово място е избран помощникът му Никола Терзиев.

Рокадите в ръководството не се отразяват на работата на организацията, тъй като новият председател е отлично запоз-

нат с плановете на старото ръководство и поддържа линията му за „стягане на редиците“.

На 2 януари 1949 г. е проведено първото за годината редовно заседание на тракийското дружество в Тополовград, по време на което е конституирано новоизбраното ръководство и е изготвен задължителният годишен план за организационна и културномасова дейност, съобразен с приетите мерки за укрепване на организационния живот на последното отчетно-изборно събрание. Закономерно сред приоритетите в новия план за работа на организацията се нареждат: събирането на сумите от членски внос за изминалата 1948 г. и на таксите за абонамента на вестник „Тракийска дума”, пласирането на определените за дружеството бройки на тракийския календар, организирането на тракийска вечер, поставянето на една пиеса за живота на българското население от Беломорска Тракия, отбелязването на бележити дати и не на последно място – провеждането на срещи с младежи (потомци на тракийските бежанци) с цел привличането им в организацията⁷.

Анализите на отчетите на ръководството показват, че новата стратегия на ръководството, макар и бавно, дава своите положителни резултати. Преодолени са разногласията между членовете по организационните въпроси, активизира се работата на контролната комисия, редовите членове приемат и изпълняват много по-съвестно поставените им задачи, до края на текущата година са организирани и проведени множество културно-масови прояви (концерти, седенки, вечеринки), които силно привличат вниманието на жителите на Тополовград и близките села към проблемите на тракийското дружество, назначени са и млади сътрудници, които поемат агитационната работа. Нещо повече, по идея на настоятелството през следващите години тополовградското дружество

⁷ ДА-Я, ф. 889, оп. 1, а. е. 2, л.10.

започва да провежда фолклорни прояви с национално значение. В средата на месец август 1953 г. е отбелязана петдесетата годишнина от Илинденско-Преображенското въстание с концерт и тракийска вечер, на която са поканени заслужили дейци на тракийското движение от окръга и страната, както и партийни ръководители.

След две години са организирани още по-разнообразни прояви: честване на Илинденско-Преображенското въстание с фолклорен концерт, участие на представителна група от дружеството в общоградската манифестация по случай 9 септември, провеждане на тракийска вечеринка, поставяне на театрална пиеса и оформяне на тракийски кът с битови предмети в читалището. За осъществяването на тези начинания дружеството разчита много на финансовата подкрепа на общинските власти, тъй като бюджетът му е силно ограничен. Доказателства за това откриваме в приходната книга на ревизионната комисия, според която постъпленията на организацията през 1955 г. възлизат на сумата от 1500 лв., като от тях 500 лв. са приходите от членски внос, 300 лв. от забави и вечеринки, 400 лв. от наеми, 400 лв. от дарения. Тези средствата са разходвани за: вноски за градското ръководство – 125 лв., за културно-просветни задачи – 400 лв., текущи разходи – 150 лв., командировъчни – 500 лв., непредвидени разходи – 325 лв. В края на 1955 г. е регистриран още един успех на ръководството – градската управа предоставя на дружеството за неограничено във времето ползване помещенията на отечественофронтовската организация в града⁸.

Положителните тенденции в развитието на тракийската организация в града се запазват и през следващата 1956 г., когато за първи път е осъществена екскурзия до местността Петрова нива, на която се провежда традиционният събор на

⁸ ДА-Я, ф. 889, оп. 1, а. е. 2, л.16.

тракийци, с който се почита паметта на героите от Илинденско-Преображенското въстание.

Паралелно с това на 19 август – Преображение Господне – в салона на местното читалище е устроен тържествен концерт за местните тракийци и жителите на общината с участие на състави от съседните градове. В този ред на мисли трябва да споменем, че в писмата си до ЦИК председателят на тополовградската организация с радост констатира факта, че програмата за културно-просветната дейност на дружеството с всяка изминала година включва все повече събития с регионално и национално значение и че организацията успешно конкурира колегите си от Елхово и Ямбол. Но най-известната проява на тополовградското дружество е националният събор край с. Устрем, проведен за първи път през 1961 г.

Подготовката за мащабното събитие започва още в края на 1960 г., когато настоятелството взема решение за свикване на народен тракийски събор в местността Караколюви дупки край село Устрем, на който да бъдат поканени всички тракийски организации от окръга и страната. С течение на времето мероприятияето придобива все по-широка популярност, нестихваща и до днес.

Три години по-късно дружеството е домакин и на престижно състезание по надпяване „Сакар“.

Все по-интензивно се работи и по въпроса за обновяването на организацията. На проведеното през 1954 г. отчетно-изборно събрание в състава на ръководство с малки изключения са избрани главно представители на по-младото поколение тракийци, потомци на бежанците: Янко Петров Сулев (председател), Майсторов (подпредседател), Владо Костов (подпредседател), Иван Димитров (секретар) и др. Подобна е ситуацията и с редовите членове на настоятелството като: Павел Иванов, Димитър Комаринчев, Симеон Киров, Петко

Панов, Захаринка Стоянова (отговаря за културно-просветната дейност), Веска Райнова, Вела Хараламбиева, Тодор Дамянов и Кирчо Ингелиев.

Необходимо е да подчертаем, че тези промени до голяма степен се дължат на енергичните усилия на опитния председател на дружеството Христо Караиванов, който активно работи и по въпроса за отпускането на поборническите пенсии на участниците в националноосвободителното движение (членове на дружеството). В архива на организацията откриваме тринадесет документа от бивши дейци на ВМОРО (членове на тополовградското тракийско дружество) за отпускане на пенсия за заслуги. Властите приемат молбите на поборниците и оторизират ръководството на тракийската организация да установи истинността на сведенията им.

Отчитайки натрупания опит от минали кампании, председателят на дружеството Янко Петров възлага тази дейност на специално избрана комисия от младежи (активисти на организацията)⁹, която посещава поборниците и обработва документите им, които впоследствие изпраща до социалното министерство.

От запазените отчети на председателя научаваме, че в хода на работата си членовете на комисията не само лично посещават домовете на участниците в националноосвободителните борби и на техните роднини, но и записват разказите им за отминалите събития, които впоследствие са нотариално заверени. Сред тях безспорно се открояват спомените на Стоян Стоянов от село Дервент (Дедеагачко), ятак на четите на ВМОРО, автобиографията на Ангел Бояджиев, също роден в село Дервент, участник в четата на войводата Димитър Маджаров през 1913 г., удостоверение за дейността на Петър Лафчиев от с. Еникьой, укривал четите на Таньо Николов и

⁹ ДА-Я, ф. 889, оп. 1, а. е. 2, л. 28.

Апостол Дограмаджиев, и на Георги Сяров от с. Хаджилар (Гюмюрджинско), касиер на четите на ВМОРО и личен приятел на войводата Христо Арнаудов¹⁰.

Приемането на молби за пенсии на заслужилите дейци на освободителното движение, преселили се в тополовградския край, продължава и през следващите години до разпускане на организацията, в резултат на което списъкът с имащите право на поборническа пенсия се увеличава многократно. В писмо до Окръжния народен съвет – Ямбол, централните власти изискват верифициране на информацията за Димо Кьосев, Петкана Митрова, Михаил Дурчев, Никола Иванов, Ангел Чавдаров, Карю Карев и Тодор Зонгов – членове на тополовградското тракийско дружество, относно участието им в Илинденско-Преображенското въстание¹¹.

Позитивните тенденции в развитието на Културно-просветното дружество Тракия – Тополовград, продължават до началото на 1977 г., когато по решение на ЦК на БКП централното ръководство на съюза е закрито, а част от локалните дружества преминават към ОФ.

В заключение ще отбележим, че Културно-просветното дружество „Тракия“ – Тополовград, възстановява легалната си дейност непосредствено след промените през 1944 г. Положителните тенденции в развитието на тополовградската тракийска организация продължават до началото на 1977 г., когато е прието решението за преустановяване на дейността на Съюза на тракийските културно-просветни дружества.

Организацията активно отстоява правата на членовете си, много от които са участници в националноосвободителните борби.

¹⁰ ДА-Я, ф. 889, оп. 1, а. е. 13, л. 1, 6, 13, 24.

¹¹ Райчевски, С. Етническо прочистване на българите в Източна и Западна Тракия и Мала Азия. С., 2013, с. 60- 63.

БИБЛИОГРАФИЯ

АРХИВИ:

Държавен архив – Ямбол – ф. 889, оп. 1.

ИЗСЛЕДВАНИЯ:

Кълвачев, В. Страдания, мъка и спомени: посвещава се на българските бежанци-мъченици на Майка България. Хасково, 2013.

Райчевски, С. Етническо прочистване на българите в Източна и Западна Тракия и Мала Азия. С., 2013.

Филчев, И. Тракийският въпрос и тракийското движение в България. С., 2018.

ПАМЕТ И ИДЕНТИЧНОСТ В ДЕЙНОСТТА НА СТДБ

**Поклоненията и съборите – места за почит,
за популяризиране на тракийското културно
и историческо наследство и уроци по родолюбие**

ВАНЯ АНГЕЛОВА ИВАНОВА

Съюзът на тракийските дружества в България (СТДБ) е между малкото организации в страната, която се опитва да свързва настоящето с миналото и бъдещето, да запази паметта и българското духовно богатство. Още с възстановяването си през 1990 г. съюзът започва създаването на своя съвременна традиция, свързана с провеждането на масови прояви на исторически места и дати.

Във времена, в които елитът, изфабрикуван за нуждите на т.нар. преход, ентузиазирано прави „нов цивилизационен избор“, без да се допита до народа, тракийци почитат трагизма, героизма и саможертвата на предците си, съхраняват националните традиции и се борят за запазване на българската си идентичност. Те не желаят да бъдат безродна маса, затова насочват своите усилия за опазване и популяризиране на тракийското културно и историческо наследство чрез богатата програма от прояви, на които събират стотици хиляди българи за паметни чествания, поклонения и събори. Там по неповторим начин се съпреживява героичната история на тракийци, съхранява се паметта за миналото, популяризира се огромното българско духовно богатство.

В първите години след възстановяването на организацията честванията на забележителни дати от националноосво-

бодителните борби на тракийци се използват като места за почит, но и за връщането на съюза на обществената сцена като организация с патриотична насоченост и социална значимост. През 1990 г. тържествено е отбелязана 87-ата годишнина от Преображенското въстание, а край Ятаджик (дн. гр. Маджарово) е почетена паметта на избитите бежанци от района на Одринска и Беломорска Тракия през кървавата есен на 1913 г. Честването на 95-ата и 100-годишнината от началото на организираното тракийско движение през 1991 г. и 1996 г. преминават под знака на популяризиране на тракийската кауза и организационното укрепване на СТКПДБ¹.

На по-късен етап честванията продължават да са места за почит, но се използват и за популяризиране на тракийското културно и историческо наследство, за запазване идентичността на тракийската общност, за утвърждаване и засилване влиянието на СТДБ в българското общество и неговата роля в отстояване на националните интереси и за патриотичното възпитание на младото поколение. Показателна в това отношение е 2007 г., когато честванията се провеждат под мотото: „Тракия – минало, настояще, бъдеще“.

През годините събитията и мероприятията от програмите на СТДБ преминават под знака на една или няколко основни годишнини. Така например през 2004 и през 2009 г. всички мероприятия са под знака на годишнини от рождението на капитан Петко войвода. 2010 г. е посветена на 140-ата годишнина от създаването на Българската екзархия и е обявена за година на екзарх Антим I. 2011 г. е под знака на капитан Петко войвода. 2012 г. е посветена на 100 години от началото на Балканската война. През 2013 г. честванията са под мотото

¹ Архив СТДБ. Протокол № 13 от заседание на Председателството, 6 ноември 1990, с. 3 – 4; Доклад на К. Карамитрев пред пленум на СТКПД. 16.11.1990, с. 4 – 5; В: „Тракия“, бр. от м. май 1991 и 1996 г.

на три годишнини: 100 години от Балканската война и Одринската епопея, 100 години от разорението на тракийските българи и 110 години от Илинденско-Преображенското въстание. 2015 г. е под знака на 90-ата годишнина от подписването на Ангорския договор. 2016 г. е белязана от две кръгли годишнини, които са водещи в календара на СТДБ, и през 2017 – 120 години от началото на организираното тракийско движение в България и 200 години от рождението на екзарх Антим I. 2018 г. минава под знака на 115 години от Илинденско-Преображенското въстание и 105 години от геноцида над тракийските българи. Мероприятията, предвидени в план-програмата на СТДБ за 2019 г., са посветени на 175-ата годишнина от рождението на капитан Петко войвода, а 2020 – на 150 години Българска екзархия и 120 години от смъртта на капитан Петко войвода².

Постепенно програмите на Съюза на тракийските дружества в България, в които предварително се планират мероприятията, придобиват вид на своеобразна стратегия за защита на българщината и православието, която последователно се изпълнява.

Традиционно годината на тракийци започва и завършва с поклонение пред делото на Петко Киряков Калоянов (18.12.1844 – 07.02.1900), известен като капитан Петко войвода, който е патрон на Тракийската организация. Животът на войводата е низ от подвизи и геройства в закрила на тракийци, на бедните, сиромасите и онеправданите, на Родопите и Беломорието. Той е сред колосите на националноосвободителното ни движение, заел своето трайно място в сърцата на българите.

Легендарният войвода е роден на 18 декември през 1844 г. в българското село Доган Хисар (днес Есими), разположено

² Архив СТДБ. План-програми на СТДБ; План програмите за 2011– 2020 са достъпни и на сайта на съюза.

в Беломорска Тракия, която след Първата световна война, по силата на Ньойския договор, остава в Гърция. Житейският му път е изпълнен със страдание и героизъм. Едва 17-годишен, той става хайдутин, след като вижда как турци заклали по-големия му брат Матю заедно с неговия братовчед Вълчо. Постепенно Петко Киряков се утвърждава като лидер и организира чета, която защитава тракийци от безчинствата на турските управници. Четата се превръща в заплаха за турската власт и покровителстваните от нея потисници, а войводата ѝ става легенда, чиято слава се разнася далеч извън пределите на Родопа и родната му Тракия³.

През есента на 1864 г. българският войвода пристига в Атина по покана на гръцкия комитет, който готви въстание за освобождение на остров Крит. Прекарва зимата като слушател в местното военно училище, където изучава военно дело. Твърдо решен да помогне на критските въстаници, Петко Киряков замина за о. Капри, за да търси съдействие от италианския революционер Джузепе Гарибалди. Начело на малка дружина гарибалдийци и българи-доброволци Петко войвода се сражава за свободата на о-в Крит и за кратко време си спечелва уважението на всички, осъществявайки редица дръзки нападения, в които се проявява като смел и талантлив военачалник. Именно по това време за първи път е удостоен със званието „капитан“⁴.

Участието му в Критското въстание, в което български войвода се сражава редом с Джузепе Гарибалди за освобождение на Крит, е уникален случай в историята на освободителните борби, когато италианец и българин се борят рамо до рамо за свободата на друг народ. След потушаването на Критското

³ Кратка биография на капитан Петко войвода. В. „Тракия“, бр. 24, 15 дек. 1994 г.

⁴ Пак там.

въстание Петко Киряков предприема продължително пътуване до Египет, Франция и Италия. Когато се завръща, той се установява в Атина, откъдето изпраща призови към сънародниците си да се вдигнат на всеобща борба за освобождение. Възторжен борец за свобода, прославен защитник на всички страдащи от гнета и беззаконията на поробителя, той апелира и за обща борба на балканските народи срещу турската тирания.

През 1869 г. организира военен отряд, с който започва да действа в Родопите, борейки се за освобождаване на планината от турците. Отрядът се превръща в страшилище за османските власти, а местните българи намират в него опора и защита.

След началото на Руско-турската освободителна война капитан Петко войвода установява временно управление в Западна Тракия в очакване на руските освободители. След установяване на руската администрация в Одрин той подпомага активно руските войски и тяхната администрация за ликвидиране на остатъците на турските войскове части и башибозушките банди. В знак на признателност ген. Скобелев го кани в Русия и го представя на руския император Александър II, който го удостоява с чин капитан от руската армия, с орден за храброст „Георгиевски кръст“ и с имение в Киевска губерния.

Начело на своя отряд капитан Петко войвода участва в борбите на българите от Източна Румелия срещу загробващите България решения на Берлинския конгрес.

През 1880 г. капитан Петко войвода се установява във Варна. През 1896 г. заедно с братята Петър и Никола Драгулеви става съосновател на дружество „Странджа“, чиято цел е борба за защита интересите на българското население, оста-

нало в пределите на Турция съгласно решенията на Берлинския конгрес.

Като отявлен русофил той се бори против режима на Стефан Стамболов, критикува ориентацията на страната към западните държави и опитите за отдалечаването ѝ от Русия. Неодобрението си от политиката на княза и правителството смелият народен закрилник изразява, като поставя на къщата си черно знаме с надпис: „*Погребахте България.*“⁵

По режисиран сценарий Петко Киряков е обвинен в опит за атентат срещу министър-председателя Стефан Стамболов. Легендарният войвода е арестуван и измъчван жестоко. Сломан и състарен от изтезанията, капитан Петко войвода умира на 7 февруари 1900 г. във Варна⁶.

Животът на войводата е пример за патриотизъм и родолюбие. Неоспорими са неговата обич към родината, съчетана с мъжество и достойнство. След смъртта му родопският книжовник Стою Шишков получава писмо от приятел на войводата, което завършва с думите: „*Той умря, но неговото име, неговите благи намерения и подвизи, неговите добри дела и примери ще останат вечно в сърцата на всички ни и ще се предават с уважение към покойника от поколение на поколение. Неговото име ще остане със златни букви записано в историята.*“⁷

⁵ Кратка биография на капитан Петко войвода. В. „Тракия“, бр. 24, 15 дек. 1994 г.

⁶ Вж. подр. за биографията на войводата *Попконстантинов, Хр.* Петко войвода, бранител на родопските българи до 1879 г. Черти от живота и подвизите му. Пловдив, 1885; *Шишков, Ст. Н.* Беломорска Тракия в Освободителната война през 1877 – 1878 г. Пловдив, 1929. *Хайтов, Н.* Капитан Петко войвода. С., 1981. Известия на Тракийския научен институт. С., 2004 г., кн. 5, с. 227–240.

⁷ *Шишков, Ст. Н.* Беломорска Тракия... цит. съч., с. 145.

Пророчески думи, които се потвърждават. **Всяка година, на 7 февруари**, по повод поредната годишнина от смъртта на своя патрон Съюзът на тракийските дружества в България и тракийските дружества в цялата страна организират **възпоменателни събития**, по време на които **почитат паметта на капитан Петко войвода** пред неговите многобройни паметници⁸, паметни плочи или паметни места. Машабни възпоменателни събития се организират във Варна, с която са свързани последните дни от живота на легендарния войвода. През 2011 г. по предложение на СТДБ и на кмета на морската столица Кирил Йорданов Общинският съвет удостоява Петко Киряков посмъртно със званието „Почетен гражданин на Варна“ за неговите изключителни заслуги в борбите за освобождението и обединението на България, за единението на българската нация и по повод 115-ата годишнина от създаването на тракийско дружество в града⁹.

По повод 120-ата годишнина от смъртта на войводата директорът на ТНИ проф. **В. Проданов публикува статия с показателното заглавие:** „Капитан Петко войвода, хаджи Иванчо Пенчович и битката за историческата памет“. **В нея се открояват няколко акцента**, които заслужават вниманието на читателите:

„Води се жестока геополитическа битка за паметта, тъй като не само вътрешни, но и външни сили са заинтересовани от промени не само на политико-идеологическото съзнание, но и на цивилизационната идентичност на българина. Политическото и геополитическото разделение у нас е разделение и в паметта за миналото, като когато ста-

⁸ Генева, Пенка Чакалова. Паметниците на Капитан Петко войвода. Хасково, 2014.

⁹ Капитан Петко войвода стана почетен гражданин на Варна. В: Морето нет, 4 май 2011 г. В. „Тракия“, бр. 10, 26 май 2011.

ва дума за миналото от времето на турското робство, при пренаписването на историята имаме външна заинтересованост и активност от две основни геополитически посоки, откъдето се финансира този процес. Едната посока е Турция, която по неоосманистки пренаписва историята от времето на Османската империя, а другата е САЩ, които след като осъществиха целта на студентата война със Съветския съюз и доведоха до разпада му, сега водят нова студентата война с Русия.

Петко войвода е свързан с нашата история от времето на Османската империя, която играе важна роля в днешната неоосманистка политика, самочувствие и амбиции на Турция за регионален лидер, поради което с по-голяма категоричност от когато и да е тя отхвърля и тракийския, и арменския геноцид. У нас съзнателно или несъзнателно тази линия на пренаписване на историята се реализира от всички, които искат да смачкат по някакъв начин СТДБ, който е основната институция, издигаща Петко войвода като свое знаме в битката за каузата на тракийските българи. В опитите да разбият тракийската организация, да я обезсилят финансово, те на практика се опитват да разрушат стълба на паметта за времето на османското робство и ролята на Петко войвода в битката за освобождението на нашата страна.

Възстановеният след 1989 г. СТДБ си постави като една от основните свои задачи (...) възраждането и поставянето на истинското място в националния пантеон на Петко войвода. ¹⁰

¹⁰ Проданов, В. Капитан Петко войвода, хаджи Иванчо Пенчович и битката за историческата памет. В. „Тракия“, бр. 4, 28 февр. 2020.

Споделям изказаното мнение, че през годините СТДБ се превръща в основна институция, съхраняваща паметта за легендарния войвода и за важни дати от българската история.

26 март е ден за отдаване на признателност към борците за свободата на Тракия и българската бойна слава през Балканската война. На тази дата през 1913 г. Втора българска армия под командването на генерал-лейтенант Никола Иванов превзема Одрин. Българският войник изумява света със своя подвиг, който слага край на Балканската война. Последвалият Лондонския мирен договор от 17 май 1913 г. предоставя почти цяла Тракия на запад от линията Мидия – Енос на България. Това е смисълът на този ден, който тракийци почитат и превръщат в празник на своята организация. Датата 26 март символизира съдбовни събития – бойната слава на българската войска и стремежът на тракийските българи към свобода и присъединяване към отечеството.

Триумфът от победата много скоро е помрачен от трагедията на стотици хиляди българи, които през лятото и ранната есен на 1913 г. са подложени от турската войска и башибозуци на гонения, разорение и физическо унищожение. Погромът над тракийските българи няма аналогия в новата ни история. Намерили подслон в България, стотиците хиляди бежанци и техните потомци съхраняват и днес спомена за разорението и тъгата по своя бащин край и родов корен. **Тези славни и драматични събития залягат дълбоко в паметта на нацията и са част от нейната идентичност.**

Създаденото през 1914 г. дружество „Одринска Тракия“ утвърждава датата **26 март за дружествен празник**, който започва да се празнува една година след знаменателната Одринска епопея. **През 1920 г. 26 март е утвърден като празник на всички тракийци.**

Пожълтелите страници на вестник „Тракия“ от 20-те години на миналия век са запазили дописки от градове и села, на-

селени с тракийски бежанци, които всяка година на 26 март провеждат тържества, съпроводени с църковни молебени, митинги, вечеринки и паметни вечери.

За кратък период от време след 1947 г. като празник на тракийската организация се чества 19 август – датата на Преображенското въстание, а Денят на Тракия почти не се споменава. Деветнадесетият конгрес на СТКПД, проведен през март 1992 г., възстановява традицията 26 март да се чества като ден на Тракия¹¹.

На 24 март 2000 г. радио „Стара Загора“ излъчва поздравление към тракийци и към всички български патриоти от председателя на СТДБ К. Карамитрев. Успоредно с него е направено и предложение от името на централното ръководство на съюза – денят на Тракия да бъде провъзгласен от 38-ото Народно събрание за официален български празник. На 26 март с.г. поздравлението и предложението на ЦР на СТДБ са излъчени от Българското национално радио¹².

През 2000 г. денят на Тракия и 87-ата годишнина от Одринската епопея са отбелязани в цялата страна от всички тракийски дружества с литературна програма и концерти. В София тържеството се провежда пред паметника на героите от Одринската епопея. Във Варна честването е придружено с откриването на площад, носещ името на Тракия. Тракийският киносалон в Бургас се оказва тесен, за да побере тракийци и гостите на дружественото събрание, посветено на 26 март, по време на което слово произнася председателят на тракийското дружество д-р Стамат Апостолов.

В Долината на розите стотици тракийци, председателят на СТДБ К. Карамитрев и П. Мечева – председател на ТЖС,

¹¹ Архив СТДБ. Решения на XIX конгрес... цит. док. В. „Тракия“, бр. 7, 8 апр. 1999.

¹² В. „Тракия“, бр. 7, 6 апр. 2000 г.

участват в тържествата. Те започват с църковна служба в храма „Рождество Христово“ и продължават с приветствени слова на г-жа Доксанлиева – кметицата на Шипка, и на Костадинка Димитрова – председател на Казанлъшкото тракийско дружество. Достоен завършек на тържествата са културна програма, поклонението и поднасянето на венци в Казанлък пред паметника на героите от 23-и пехотен Шипченски полк, паднали при Одрин¹³.

Години наред тракийци сами почитат 26 март като ден на Тракия и отправят предложения към държавната власт да превърне този ден в официален празник. **На 26 март 2003 г.** тържеството, съпроводено с национален митинг-шествие в Стара Загора, се провежда под патронажа на кмета на общината д-р Евгений Желев. Участниците в него отправят **апел до министър-председателя Симеон Сакскобургготски, с който искат 26 март да бъде обявен за официален празник на Република България**¹⁴.

На 26 март 2004 г. тракийци изпращат до президента Георги Първанов, до председателя на Народното събрание Огнян Герджиков и до премиера Симеон Сакскобургготски своето **поредно предложение за обявяването на 26 март за официален празник и вписването му в официалния национален календар**¹⁵.

С постановление № 62 от 23 март 2006 г. Министерският съвет обявява 26 март за ден на Тракия¹⁶. Това е сериозна победа за тракийската организация, чието искане е прието и денят на Тракия е официално признат от българската държава.

¹³ В. „Тракия“, бр. 6, 23 март 2000 г.

¹⁴ Пак там, бр. 7, 10 апр. 2003 г.

¹⁵ Пак там, бр. 7, 15 апр. 2004 г.

¹⁶ Държавен вестник, бр. 27, 31 март 2006 г., в сила от 31 март 2006 г. Вж. и Мечева, П. Тракия не ще забравим... цит. съч., с. 217.

От 2007 г. до днес денят на Тракия се чества тържествено в цялата страна. Негови организатори са СТДБ, местните тракийски дружества, Съюзът на офицерите и сержантите от запаса и резерва, местната власт, армията и църквата. През годините Съюзът на тракийските дружества в България успява да събере на националното тържество представители на държавата, тракийци, политици, общественици и културни дейци, за да отдадат почит на падналите в обсадата на Одрин български воители и да уважат борбите на тракийци за свобода и единение с майка България. По традиция честването започва със заупокойна молитва, продължава с тържествени слова на председателите на съюза, на историци и официални лица, последвани от богата културна програма и поднасяне на цветя и венци пред паметника на Одринската епопея в София и пред паметниците и паметните места в цяла България¹⁷.

По време на кръгли годишнини както например през 2013 г. програмата на СТДБ не само в деня на Тракия, а през цялата година е наситена с мероприятия, които се провеждат под мотото на годишнините. В конкретния случай: 100 години от Балканската война, 110 години от Илинденско-Преображенското въстание и 100 години от разорението на тракийските българи¹⁸. Основен акцент във всички тях е преклонението пред паметта на загиналите и прогонените и респект към суровите уроци на историята.

Много са държавните мъже и жени на България, произнесли тържествени слова в деня на Тракия, сред които се открояват имената на президентите на Република България Георги Първанов и Румен Радев, вицепрезидентите генерал Ангел

¹⁷ Вж. броевете на в. „Тракия“ м. март от 2007 – 2020 г.

¹⁸ В. „Тракия“, бр. 3, 13 февр. 2013 г.; бр. 5, 13 март 2013 г.; бр. 6, 30 март 2013 г.; бр. 9, 9 май 2013; бр. 10, 23 май 2013 г.; бр. 14 от 17 юли 2013 г. и др.

Марин, Маргарита Попова, Илияна Йотова, вицепремиерът Ивайло Калфин, кметът на Столична община Йорданка Фандъкова, заместник-кметът доц. д-р Тодор Чобанов, председателите на СТДБ К. Карамитрев и Красимир Премьянов, председателите на тракийски дружества в цялата страна.

Във всички изказвания има емоция и патос за възпоменателния повод, чиято цел е да се припомнят подвигът, саможертвата и героизмът на българската армия, историята на тракийци и мъката по неосъщественя национален идеал. **По време на честванията на деня на Тракия се наблюдава съпреживяване на спомена за историческото минало**, основано на желанието да се почете паметта на загиналите по бойните полета на Тракия, но и да не се забравя стремежът на тракийските българи към свобода, както и сполетялата ги трагедия. **Съпреживяването на спомена има за цел да се предотврати забравата, защото героите живеят в националната памет, ако се помнят и почитат, ако са извор на родолюбие и вдъхновение**. В това се състои и заветът на тракийци, който е и девиз на СТДБ: „Не забравяйте, но не отмъщавайте!“¹⁹

В деня на Тракия се включват и тракийски фолклорни групи. Така например през 2018 г. по покана на СТДБ фолклорна формация „Българка“ при Народно читалище „Яна Лъскова – 1905“ и Тракийски клуб – Несебър, участват в тържественото честване в столицата, посветено на деня на Тракия и 105 години от Одринската епопея. С български носии, с патриотично вдъхновение и силно емоционално присъствие фолклорната

¹⁹ Елдърров, Св. 26 март – Одринската епопея и денят на Тракия. В. „Тракия“, бр. 7, 8 април 2016. От същия автор. Денят на Тракия в националната памет. Слово за честването на Деня на Тракия в Хасково, 24 март 2017 г. Достъпно онлайн: http://macedonia.kroraina.com/tr/8/trakija_8_3.pdf

група с ръководител Дафина Христова завладява публика и гости с песните, посветени на бележитата годишнина²⁰.

В честванията на 26 март в столицата и в страната участват учители и ученици, за които този ден е открит урок по история и родолюбие.

Месеците април и май в план-програмите на Съюза на тракийските дружества в България са посветени на националните тракийски събори в Одрин, националният тракийски фолклорен събор „Гергьовден“ в Поморие, националният тракийско-странджански събор „Фолклорен венец Божура“, националният тракийски християнски събор „Спасовден“ в Ямбол и национална инициатива-среща „Завръщане към корените“, някои от които са сравнително нови мероприятия.

Чрез националните тракийски събори, провеждани в Одрин, СТДБ реализира идеите си за „Тракия без граници“ и еврорегион „Тракия“ и последователно защитава българщината и православието извън територията на България²¹.

На 6 май православната църква почита паметта на един от най-тачените български светци – Свети великомъченик Георги Победоносец. На този ден **СТДБ провежда национален тракийски събор в Одрин в българската църква „Свети великомъченик Георги“, която има храмов празник.** Това е значимо събитие както за тракийци, така и за цялата българска нация, което се провежда на територията на днешна Турция.

В Одрин българите са обитавали четири квартала: „Калеичи“, „Илдъръм“, „Къйък“ и „Киришхане“. Имало е 17 български църкви и параклиси. Днес действащите църкви са само две – „Свети великомъченик Георги“ и „Св. св. Констан-

²⁰ В. „Тракия“, бр. 7, 6 април 2018 г.

²¹ Райчева, В. Ганева. Реконструиране на територии чрез наследство... цит. разработка.

тин и Елена²². Храмът „Свети великомъченик Георги“ се намира в североизточната част на града, в квартал „Къйък“. Основите му са положени на 23 април 1880 г., а строежът е завършен същата година. Той е вдигнат от българската община в Одрин, след като гърците не спазват поетото обещание в съвместно построените три православни храма в града да се служи на български и гръцки език.

„Свети великомъченик Георги“ е изцяло българска православна черква, която е осветена на 19 септември 1880 г. от българския владика Синесий Стовийски.

След прогонването на тракийци от родните им земи Българската екзархия продължава да поддържа епархията си в Одрин и до 1940 г. в църквата има български свещеник. След това богослуженията са извършвани от български свещеници от Цариград. През 1951 г. храмът затваря врати за богомолците и сградата постепенно започва да се руши и запада. Оттук нататък започва родолюбивото дело на един от малкото потомствени българи в Одрин – Филип Чъкърък, който полага безвъзмездни грижи за поддържането на тази и на другата българска светиня в Одрин „Св. св. Константин и Елена“. По пътя на бащата тръгва и синът Александър Чъкърък, който завършва духовното си образование в България. През 2001 г. е ръкоположен за свещеник от митрополит Галактион, а от началото на 2003 г. служи в Одрин и се грижи за двете български църкви.

През 1993 г. тракийци от Стара Загора, водени от своя председател Петра Мечева, посещават храма „Свети великомъченик Георги“, който е в окаяно състояние. По време на разговора с Филип Чъкърък става ясно, че българската държава не се интересува и не полага грижи за църквите в Одрин. Това дава повод на Петра Мечева да изпрати от името

²² Пак там..

на централното ръководство писмо до президента Желев, до председателя на Народното събрание Александър Йорданов и до министър-председателя Любен Беров, в което ги информира за разрухата в българските храмове в Одрин и настоява да се предприемат незабавни мерки за опазване на българските светини и за запазване достойнството на България²³. Успоредно с това тракийци от цялата страна започват набиране на средства за обновяване на черквите в Одрин. Те даряват крупни суми, които се оказват недостатъчни и изискват финансова подкрепа от българската държава²⁴.

Съюзът на тракийските дружества в България превръща родолюбивата инициатива в общонационално дело, което се подкрепя от държавните институции, от Светия синод на Българската православна църква (БПЦ) и от българската общественост.

През 2001 г. в България е изготвен проект за реставрацията на църквата „Св. Великомъченик Георги“. Ремонтът започва на 1 октомври 2003 г. и приключва на 30 април 2004 г. Обновеният храм е открит тържествено на 9 май 2004 г. в присъствието на турски и български официални лица, представители на СТДБ²⁵.

В църквата, вдясно от олтара, са изложени надгробни паметници на български войници и офицери от различни войскове части, взели участие в битката за Одрин през 1913 г. На горните етажи се намират библиотеката с книги на български език, филиал на свиленградското читалище „Просвета“ и етнографска експозиция „Делници и празници на българите в

²³ Мечева, П. Родени от Тракия... цит. съч., с. 223–224. От същия автор. Тракия не ще забравим... цит. съч., с. 129 – 130.

²⁴ Пак там, с. 131.

²⁵ Мечева, П. Родени от Тракия... цит. съч., с. 223 – 224. От същия автор. Тракия не ще забравим... цит. съч., с. 131.

Одринска Тракия“. По линия на читалището се организират гостувания на тракийски фолклорни групи към дружествата в Хасково, Харманли, Любимец, Свиленград и др.

В библиотеката, в рамка на стената, е поставен текст, който дава на посетителите историческа справка за Одрин и за българите, живели там:

„Българското население обитава Източна Тракия (Одрински санджак) още от времената, когато тези земи са в границите на Средновековна България и Византийската империя. Българското етническо присъствие в региона значително се увеличава през вековете, когато тези земи са владени от Османската империя. Турските султани, които трябва да изхранват и снабдяват със суровини огромния административен и производствен градски център Истанбул, създават благоприятни условия за заселване на производители. Българите се възползват от тези възможности и между XVI – XIX век се заселват в Одринска Тракия. Към 1878 г. българите са около 400 000. През 1913 г. те са прогонени и остават няколкостотин семейства в Истанбул и Одрин.“

Потомците на прогонените тракийски бежанци от 2005 нататък всяка година на 6 май провеждат Национален тракийски събор, който се планира в програмите на СТДБ. Съборът и храмовият празник на църквата „Св. великомъченик Георги“ събират тракийски българи от дружествата в София, Бургас, Варна, Хасково, Стара Загора, Ямбол, Карнобат, Харманли, Свиленград, Любимец и др., български дипломати, официални представители на Българската православна църква, представители на общинската и областната управа на Одрин.

Съборът по традиция започва с празнична литургия, която е последвана от приветствия на председателите на СТДБ – до 2010 г. от К. Карамитрев, а след 2011 г. – от Кр. Премянов и

от представители на българското генерално консулство в Одрин. Празникът завършва в двора на църквата „Свети великомъченик Георги“ с програма от тракийски песни и танци, подготвени от фолклорните групи към тракийските дружества в Хасково, Харманли, Свиленград, Любимец и др.²⁶

През 2019 г., след ремонт, чийто последен етап е свързан с изработване позлата на купола, монтиране на керамични икони на четирима евангелисти и въздигане на нов златен кръст, приключва реставрацията и реконструкцията на българската църква „Свети Георги“ в Одрин. По този повод на 12 май стоици потомци на тракийските бежанци, които всяка година на Гергьовден провеждат в нея тракийски събор, изпълват светата обител.

Празничният ден започва с тържествена литургия, отслужена от Старозагорския митрополит Киприан със свещеници и хор от Стара Загора. В службата участват и гръцки свещенослужители. В обръщението си към гостите в края на литургията митрополит Киприан подчертава, че черквата с новия купол ще показва винаги, че тук има и ще има православни и че тракийци тачат своя дом Божи²⁷.

На празника присъстват посланикът на Република България в Турция Надежда Нейнски и генералните консули на страната ни в Одрин и Истанбул Васил Вълчев и Ангел Ангелов, Радослава Кафеджийска – първи секретар в консулството в Одрин, настоятели на Фондацията на българските православни църкви, водени от председателя ѝ Васил Лязе. Тук са директорът на дирекция „Вероизповедания“ Емил Велинов,

²⁶ В. „Тракия“, бр. 9, 14 май 2006; бр. 9, 15 май 2008 г.; бр. 9, 14 май 2009 г.; бр.11, 11 юни 2009 г.; бр.16, 27 август 2009 г.; бр.11, 11 юни 2009 г.; бр.16, 27 август 2009 г.; бр. 10, 28 май 2010 г.; бр. 10, 24 май 2012 г. и бр. на вестника от м. май 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018 г.

²⁷ Пак там, бр. 10, 31 май 2019 г.

народният представител Красимир Велчев – председател на парламентарната комисия по вероизповеданията и правата на човека в 44-ото НС, кметът на община Малко Търново Илиян Янчев, областни управители и представители на местните власти.

Официалната част е открита от Мария Чъкърък, която приветства присъстващите и представя официалните лица.

В словото си Емил Велинов припомня усилията на държавата и инвестицията на стойност 350 хиляди евро за реставрацията и реконструкцията на храма, започнати през 2004 г. Той благодари за даренията, направени от Одринската община и Съюза на тракийските дружества в България, чиито членове по неговите думи са „ревностни пазители на българщината и православието“²⁸.

Приветствие към присъстващите отправя и посланик Надежда Нейнски, която заявява, че храмът „Свети Георги“ е символът на православието в Одрин. Тя подчертава необходимостта от духовност и вяра, които са път към доброто.

В словото си председателят на съюза Кр. Премянов припомня историята на тракийци, написана с кръв и страдания, като подчертава, че въпреки огромната болка, която носят, тракийци не търсят мъст за претърпените злини. Той заявява, че СТДБ е организация, за която историческата истина, справедливото решаване на тракийския въпрос и защитата на българщината и православието са каузи, които тя отстоява и винаги ще защитава. Кр. Премянов напомня, че в съдбовни времена, в дни на тежки изпитания за страната българското духовенство винаги е било достоен водач на своя народ, а Българската православна църква е отстоявала принципни позиции за защита на националната идентичност и държавността, които се основават на източното православие.

²⁸ В. „Тракия“, бр. 10, 31 май 2019 г.

За апостолска работа в полза на българската кауза председателят на СТДБ награждава със златен медал „Капитан Петко войвода“ В. Вълчев – генерален консул на Република България в Одрин, Ангел Ангелов – генерален консул на Република България в Истанбул, Васил Лязе – председател на българската църковна община в Турция, и отец Ал. Чъкърък. На читалище „Просвета – 1870“ в Одрин СТДБ дарява книги.

Тържеството приключва с изпълнения на хасковския фолклорен ансамбъл „Китна Тракия“²⁹.

Другата българска църква в Одрин „Св. св. Константин и Елена“ се намира в кв. Киришхане, в югозападната част на града. Тя е построена през 1869 г. от майстор Константин Казаков със средства на българската общност и носи името на Светите равноапостоли Константин и Елена. Император Константин е владетелят, издал през 313 г. Миланския едикт, с който спира преследванията на християните и въвежда християнството като официална религия в Римската империя. Елена е негова майка, която остава в паметта на поколенията с благочестивия си начин на живот и с множеството построени манастири. Заради делата си в защита на християнската вяра императорът и неговата майка са канонизирани за светци.

В края на 80-те години на миналия век църквата „Св. св. Константин и Елена“ е опожарена и разграбена. През 2008 г. духовната обител е обновена в автентичния си вид по стари снимки и документи. Средствата за реставрацията са осигурени от българската държава, тракийските дружества и много граждани. На тракийци принадлежи идеята да дарят средства за три камбани и за построяването на камбанария в двора на

²⁹ Пак там.

църквата „Св. св. Константин и Елена“, от която да звънят, напомняйки на поколенията, че българският дух е жив³⁰.

На 14 септември 2008 г. църквата „Св. св. Константин и Елена“ е открита и осветена от русенския митрополит Неофит, епископ Наум, свещеници от София и Свиленград, в присъствието на българския министър-председател С. Станишев, министъра на културата на Република Турция, българския генерален консул в Одрин Ангел Ангелов и представители на СТДБ³¹.

На 21 май православната църква почита светите равноапостоли Константин и Елена, благодарение на които християнството се превръща в основно вероизповедание за Римската империя. Това е **храмовият празник на българската църква „Св. св. Константин и Елена“, по време на който СТДБ провежда национален тракийски събор в еднотелната църква в Одрин.** Съборът и храмовият празник на църквата събират тракийци от цялата страна, български дипломати, официални представители на българската държава и на Българската православна църква, представители на общинската и областната управа на Одрин.

Празникът започва с празнична литургия в прослава на равноапостолите, която се отслужва от Адрианополския митрополит в съслужение със свещеници от БПЦ и отец Чъкърък. По традиция приветствени слова произнасят председателите на СТДБ и представители на българското генерално консулство в Одрин. Празникът завършва в двора на църква-

³⁰ Мечева, П. Тракия не ще забравим... цит. съч., с. 229 – 230; От същия автор. Памет за... цит. съч. Достъпна онлайн: <https://literaturoensviat.com/?p=82861>

³¹ Пак там. В. „Тракия“, бр. 18, 2 окт. 2008 г.

та с богата културна програма, подготвена от тракийски фолклорни групи³².

На 21 май 2010 г. като част от стратегията на тракийци за защита на православието Негово Високопреосвещенство митрополит Кирил освещава два кръста в храма „Св. св. Константин и Елена“, изработени и монтирани по идея на СТДБ. През октомври 2010 г. с дарения на тракийци в двора на църквата е поставен паметник на родения в Лозенград български екзарх Антим I³³.

На 21 май 2013 г. църквата „Св. св. Константин и Елена“ се сдобива с нова камбана и кръст, изработени с дарения. Това е част от инициативата за отбелязването на 100-годишнината от Балканските войни. Церемонията в Одрин е под патронажа на вицепрезидента на Република България Маргарита Попова. На празничния водосвет и освещаването на камбаната и кръста присъстват зам.-министърът на отбраната Антон Лазаров, българският посланик в Анкара Красимир Тулечки, консултът ни в Одрин Любомир Попов, Васил Лязе – председател на българската църковна община в Истанбул и на Фондацията на православната църква на екзархията, представители на ръководството на СТДБ и тракийци от страната³⁴.

В словото си по време на тържествената церемония Маргарита Попова заявява:

„Чрез тази камбана отправихме послание от православния свят към целия останал свят, без значение на вяра, рели-

³² В. Тракия, бр. 9 от 14 май 2009 г.; бр. 10, 28 май 2010 г.; бр. 11, 11 юни 2009 г.; бр. 16, 27 август 2009 г.

³³ Интервю на А. Бакалска с К. Карамитрев. В: Информационна агенция КРОСС. 25 март 2010 г.

³⁴ Пак там. бр. 10, 23 май 2013 г.

*гия и етнос, за мир, за добруване и за да бъдем всички заедно, в добро или в зло.*³⁵

Празникът завършва с програма от тракийски песни и танци. На 29 септември 2019 г. тържествено е отбелязана 150-ата годишнина от построяването на църквата „Св. св. Константин и Елена“ в Одрин. Празникът се провежда под символичния патронаж на министъра на културата на България Боил Банов. Присъстват Надежда Нейнски, извънреден и пълномощен посланик на България в Турция, Ангел Ангелов, генерален консул на България в Истанбул, Емил Велинов, директор на дирекция „Вероизповедания“ при Министерския съвет, областни управители и кметове от Хасково, Стара Загора, Разград и Първомай, делегация на СТДБ и други. С приветствие към присъстващите от българска страна се обръщат министър Боил Банов, посланик Надежда Нейнски, директорът на дирекция „Вероизповедания“ Емил Велинов, генералният консул в Одрин Васил Вълчев и председателят на Съюза на тракийските дружества Кр. Премянов, представители на УниБИТ. Литургията по повод 150-ата годишнина на храма „Св. св. Константин и Елена“ е водена на български език от архимандрит Богослов, протосингел на Старозагорската митрополия, в съслужение с изпратените от Вселенския патриарх и от Адрианополския гръцки митрополит двама гръцки свещеници³⁶.

³⁵ Вицепрезидентът присъства на празничния водосвет и освещаването на камбаната на българския православен храм „Св. Св. Константин и Елена“ в Одрин. Достъпно онлайн: <https://www.president.bg/news1230/vitseprezidentat-prisastva-na-praznichniya-vodosvet-i-osveshtavaneto-na-kambanata-na-balgarskiya-pravoslaven-hram-sv-sv-konstantin-i-elena-v-odrin.html?lang=bg&skipMobile=1>

³⁶ 150-ата годишнина на българската православна църква „Св. Св. Константин и Елена“ бе тържествено отбелязана в Одрин. Достъпна на сайта на МВНР: <https://www.mfa.bg/embassies/turkeygc/news/22983>

Приветствия към присъстващите от българска страна отправят министър Боил Банов, посланик Надежда Нейнски, директорът на дирекция „Вероизповедания“ Емил Велинов, генералният консул в Одрин Васил Вълчев и председателят на Съюза на тракийските дружества Красимир Премянов.

Към празника се присъединява и Негово Високопреосвещенство митрополит Киприан, с който присъстващи тракийци обсъждат въпроса със служението на български език в храма „Св. св. Константин и Елена“ по повод на предстоящи празници. Темата е провокирана от проведени литургии на гръцки език на храмовия празник на църквата „Св. св. Константин и Елена“ и Спасов ден през 2015 г., на 5 април 2019 г., от настоятелното искане на Вартоломей службите да се водят на гръцки език и недопускането на митрополита да води службата по повод 150-ата годишнина на църквата „Св. св. Константин и Елена“³⁷.

Според митрополит Киприан по този въпрос ще се разчита на съдействието на Генералното консулство в Одрин, но въпросът като цяло е от компетенциите и следва да бъде решен по линия на „църковната дипломация“³⁸.

Тържествата завършват с концерт на ансамбъла за народни песни и танци „Китна Тракия“ към тракийското дружество „Георги Сапунаров“ в гр. Хасково.

Националните тракийски събори в Одрин се утвърждават трайно в календара на СТДБ. Те дават възможност на тракийци за съпреживяване на спомени от наследеното минало, което е в основата на споделяне на празниците и приобщава-

³⁷ *Петрова, Д.* Гръцки тормоз за българския храм в Одрин. В: „Труд“, 21 май 2015 г.; *Иванова, В.* Богослужение на гръцки език в български храм в Одрин. В: Епицентър, бг, 15 април 2019 г. В: „Тракия“, бр. 8, 26 април 2019 г.

³⁸ Сайт на МВнР: <https://www.mfa.bg/embassies/turkeygc/news/22983>

не към тях на всички гости. Съборите играят огромна роля и за сплотяване на тракийци като общност и за защита на българщината и православието на територията на Република Турция.

Единствено през 2020 г. поради епидемичната обстановка традицията не е спазена, но тракийци почитат и двата празника пред иконите в домовете си. В Одрин литургии и в двата храма отслужва отец Александър Чъкърък, подпомогнат от Христо Христов – уредник на храма „Св. св. Константин и Елена“ и от Мария Чъкърък, чиято апостолска работа и всеотдайност са еталон за родолюбие и пример за подражание. На литургиите присъстват дипломати и служители от българското генерално консулство в Одрин.

На 6 май и черноморският град Поморие отбелязва своя патронен празник. От 2003 г. със съдействието на ръководството на местното тракийско дружество „Одринска епопея“ с председател Елена Мурджева градът става **домакин на Националния тракийски фолклорен събор „Гергьовден“**, който е включен в календарния план на общината, на Министерство на културата и на СТДБ. Традиционни негови организатори са община Поморие, Народно читалище „Светлина – 1939“, тракийското дружество в морския град, Регионалният съюз на тракийските дружества в гр. Бургас и Съюзът на тракийските дружества в България.

В рамките на събора се провежда конкурс за надпяване и надсвирване с пролетни, гергьовски песни. Изпълненията на групови и индивидуални изпълнители имат конкурсен характер и се оценяват от професионално жури. Тракийци заедно с граждани и гости на Поморие имат удоволствието да чуят прекрасни песни от Тракия и Странджа, да съпреживеят и

съхранят важни за тях фолклорни традиции и обичаи, чрез които се запазва жива връзката между поколенията³⁹.

По време на 16-ото издание на събора по решение на ЦР на СТДБ председателят Кр. Премянов награждава със златен медал „Капитан Петко войвода“ кмета на Поморие Иван Алексиев и Елена Мурджева – председател на тракийско дружество „Одринска епопея“, за активната им дейност за съхраняване на тракийската фолклорна традиция. За заслугите ѝ към града и за популяризирането на българската култура с подкрепата на СТДБ и видни общественици Елена Мурджева получава и званието „Почетен гражданин“ на Поморие⁴⁰.

В края на май в красивата местност „Божура“ в гр. Средец се провежда Национален тракийско-странджански събор „Фолклорен венец Божура“. Той популяризира тракийския фолклор, стимулира интереса и любовта на българите към богатото културно наследство и съхранява традициите. Началото е поставено през май 1992 г. по инициатива на председателя на Бургаското тракийско дружество д-р Стамат Апостолов. Той организира за тракийския род Шаматанов среща, която е съпроводена с богата литературно-музикална програма. По време на родовата среща е приет призив-обръщение до Централното ръководство на СТДБ за ежегодно провеждане на тракийски фолклорен събор през последните празнични дни на м. май⁴¹.

Една седмица по-късно в местността Божура е проведен фолклорен събор, организиран от община Средец, която заедно с ЦР на СТДБ подкрепя направеното предложение за про-

³⁹ В. „Тракия“, бр. 9, 10 май 2004 г.; бр. 9, 12 май 2005 г.; бр. 9, 15 май 2009 г.; бр. 10, 28 май 2009 г.; бр. 9, 10 май 2012 г.; бр. 9, 9 май 2013 г.; бр. 9, 14 май 2014 г. бр. 9, 15 май 2015 г.; бр. 9, 13 май 2016 г.; бр. 9, 12 май 2017 г.; бр. 9, 11 май 2018 г.;

⁴⁰ Пак там, бр. 9, 17 май 2019 г.

⁴¹ Пак там, бр. 11, 11 юни 1992 г.

веждането на тракийски събор. Така се поставя началото на събора, чието име е избрано след конкурс. В началото съборът е регионален, има конкурсен характер и се провежда два дни – в събота и неделя, през последната седмица на м. май. През първия ден се провежда научнотеоретична конференция на тема „Местната култура в контекста на националната“ и конкурс с участието на певци и инструменталисти, изпълнители на странджански песни и мелодии от 4 – 18-годишна възраст. Класирането се извършва от компетентно жури⁴².

През втория ден се провежда галаконцерт с участието само на класираните певци и инструменталисти от първо до трето място и получилите призови и специални награди. Галаконцертът завършва с участието на най-известните местни изпълнители на странджански песни и инструменталисти от поколението, което се е доказало на сцената и е получило признанието на публиката⁴³. Събитията, свързани с трагичното минало на тракийските бежанци, които са мнозинство в този край, са намерили отзвук в народните песни като отражение на паметта. Мъките, отчаянието и надеждите на странджанско-тракийското население оживяват във фолклора, в песните за хайдути и безстрашни войводи, които, съчетани с красотата на Странджа, навяват смесени чувства. Фолклорът, запазен и пренесен през вековете, е изиграл своята роля за съхранението на патриотизма и родолюбието сред местните хора. Доказателство за това са имената на известните изпълнители и инструменталисти като Комня Стоянова, Янка Рупкина, Калинка Згурова, Димка Владимирова, Кунка Желязкова, гайдарите Костадин и Иван Варимезови и други⁴⁴.

⁴² Пак там, бр. 9, 16 май 2002 г.

⁴³ Пак там.

⁴⁴ Пак там.

През 1998 г. с решение на ръководството на СТДБ съборът става национален и се превръща в истински празник на българщината⁴⁵.

Традиционни организатори на събора са община Средец, Съюзът на тракийските дружества в България, Регионалният съвет на тракийските дружества в гр. Бургас, Народно читалище „Пробуда – 1897“ и Общинският исторически музей в гр. Средец. Фолклорният празник се провежда под патронажа на кмета на община Средец. Неговото деветнадесето издание е включено в пилотен проект „Странджа“ на Министерството на културата. По време на 26-ото издание на фолклорния празник кметът на Средец Иван Жабов връчва на председателя на СТДБ Кр. Премянов специалната награда за цялостен принос към събора⁴⁶.

Днес „Фолклорен венец Божура“ претендира да е един от реномираните събори в Югоизточна България, който има конкурсен характер. Професионално жури с председател проф. Стефан Чапкънов оценява участниците, които показват непреходността на тракийските песни и танци. Отличените получават приз „Фолклорен венец Божура“, приз „Комня Стоянова“, приз на кмета на община Средец за цялостен принос към събора, приз на СТДБ, награда „От раклата на баба“ и др.

Роден от силата и красотата на странджанската песен, съборът се превръща в среща на поколенията и е най-прекият път за предаване на традиции, ценности и уроци по родолюбие на младите хора, които в последните години проявяват подчертан интерес към родния фолклор.

От 2000 г. СТДБ включва в план-програмите си и националния тракийски християнски събор „Спасов ден“. Традицията да се чества Спасовден в местността Бакаджиците край

⁴⁵ Пак там, бр. 10, 31 май 2001 г.

⁴⁶ Пак там, бр. 11, 15 юни 2018 г.

Ямбол е стара. Хората се събирали, тъй като черквата, намираща се в подножието на върха, която използват за молитви там, е „Възнесение Христово – Св. Спас“. Постепенно се стига до идеята, че на Бакаджиците може да се провежда и тракийски събор, на който да се изявяват певци и инструменталисти от различни поколения и така да популяризират и съхраняват българските народни песни и танци. Съборът в началото е регионален, после прераства в национален. Тракийските бежанци, заселили се в този край, почитат Спасовден до ден-дневен⁴⁷.

През 1998 – 1999 г. са проведени два регионални събора. На последния от тях е решено той да стане Национален тракийски християнски събор „Спасовден“, в чиято организация участва и Ямболското тракийско дружество с председател Михаил Вълв. Решението се взема със съдействието на тогавашния председател на Съюза на тракийските дружества в България Костадин Карамитрев и с благословията на сливения митрополит Йоаникий.

На първия регионален събор уважение към дейността на Ямболското тракийско дружество засвидетелстват с присъствието си гости от тракийските дружества в региона, от страната, кметовете на общините в областта, зам.-областните управители, лидери на политически партии и председателят на СТДБ. На втория тракийски регионален събор е оповестено решението на общинската управа за приетото предложение, направено от ръководството на Ямболското тракийско дружество за издигане на паметен знак за отбелязване на годишнината от заселването на тракийци в гр. Ямбол⁴⁸.

Християнският празник Възнесение Господне, или Спасовден, е подвижен. Провежда се на 40-ия ден след Великден, но винаги в четвъртък. През годините броят на участва-

⁴⁷ Пак там, бр. 10, 25 май 2018 г.

⁴⁸ Вълв, М. Спасовден на Бакаджика. В. „Тракия“, бр. 10, 9 май 2020 г.

щите и гостите достига до 3 – 4 хиляди души от областта и съседните села и области. В рамките на събора се провежда конкурс за надпяване на групови и индивидуални изпълнители. Програмата на участниците в надпяването няма конкурсен характер. Въпреки това традицията събира сериозен брой желаещи да се изявят на сцената.

През месец юни 2000 г. се провежда първият Национален тракийски християнски събор „Спасовден“ в местността Бакаджиците. Гости на тържеството по повод откриването на паметника са председателят на СТДБ – Костадин Карамитрев, сливеният митрополит Йоаникий, кметовете на общините Ямбол и Тунджа, председателят на Общинския съвет, зам.-областни управители и представители на тракийските дружества от страната.

Вторият Национален тракийски християнски събор „Спасовден“ съвпада с Деня на светите братя Кирил и Методий, на българската азбука, просвета и култура и на славянската книжовност. Гости на тържествата са Тодор Бояджиев – председател на ПК „Тракия“, председателката на ТЖС – Петра Мечева, сливеният митрополит Йоаникий, зам.-областният управител, председателят на Общинския съвет в Ямбол, кандидат-депутати, гости от тракийските дружества от областта и страната.

Традицията за провеждането на събора е прекъсната през 2009 г. от трагичен инцидент с автобус, който причинява смъртта на 18 души. Трагедията и скръбта по жертвите налага съборът да бъде отложен в продължение на 5 години. На 26 май 2010 г. на лобното място на загиналите е поставен паметен знак и е отслужена панихида. Всяка година на паметния ден членове на Ямболското дружество посещават паметника на трагично загиналите тракийци на Бакаджиците⁴⁹.

⁴⁹ Вълков, М. Спасовден на Бакаджика. В. „Тракия“, бр. 10, 9 май 2020 г.

Провеждането на Националния тракийски християнски събор „Спасовден“ е възобновено на 21 май 2015 г. Успоредно с поклонението пред паметта на загиналите традицията е продължена, защото във времето остава непреходно онова, което съхранява тракийци през годините като част от българския народ. Едно от тези непреходни явления е фолклорът, който е социален феномен, съдържащ в себе си бита и културата на етноса като съвкупност от музика, словесна мъдрост и материална колоритност. Оpozнаването на тракийския фолклор като част от българското духовно богатство съдейства за изграждането на етническа идентификация и принадлежност⁵⁰. В това се състои големият смисъл на тракийските фолклорни събори – в условията на глобализация и унификация да се запази уникалността на българската култура, такава, каквато е създадена от историята и с която светът ни познава като народ.

От 2000 до 2019 г. са проведени общо 15 издания на Националния тракийски християнски събор „Спасовден“, който съхранява връзката вяра – традиция.

Национален тракийски фолклорен събор „Богородична стъпка“ се ражда като реализация на стратегията на СТДБ за изграждане на еврорегион „Тракия“. По време на двадесет и втория конгрес на съюза, проведен през 2006 г., Петра Мечева – председател на тракийското дружество в Стара Загора, развива идеята за провеждане на Национален тракийски фолклорен събор „Богородична стъпка“ с международно участие⁵¹.

⁵⁰ *Проданов, В.* Формиране на идентичности след 1989 г. и битките за българската история. В: Известия на Тракийския научен институт, кн. 17, 2019 г., с. 316–333.

⁵¹ *Мечева, П.* Тракия не ще... цит. съч., с. 225–227. В: „Тракия“, бр. 14, 31 юли 2020 г.

За място на провеждането му е предложено курортното селище Старозагорски минерални бани заради намиращия се там природен феномен Богородична стъпка, който предопределя и наименованието на събора. Феноменът, наподобяващ следа от човешка стъпка, в която водата никога не пресъхва, е открит от траките. Поверието разказва, че стъпката е на св. Богородица. Непосредствено до нея има изграден малък параклис, наречен „Рождество Богородично“. Местността е притегателен център за туристи от страната и от съседните балкански държави.

Националният тракийски фолклорен събор „Богородична стъпка“ е замислен като обединителен фактор и сцена за изява на фолклорното изкуство на изпълнители от България, Турция и Гърция. Идеята за неговото провеждане е подкрепена от тогавашния кмет на община Стара Загора д-р Евгени Желев. Основни организатори стават община Стара Загора, Съюзът на тракийските дружества в България, тракийското дружество „Одринска епопея“ – Стара Загора, кметството Старозагорски бани.

През юли 2006 г. се провежда първото издание на събора, на което присъстват стотици тракийци, граждани и гости на Стара Загора. Съборът е открит от вицепрезидента на Република България Ангел Марин. В словото си той заявява, че съборът има голяма перспектива и може да се превърне в малката Копривщица⁵².

Присъствието на изпълнители и фолклорни формации от балканските страни дава основание на председателя на СТДБ К. Карамитрев да заяви: „Българи, гърци и турци пяха и танцуваха за „Тракия без граници“⁵³.

⁵² В. „Тракия“, бр. 14, 31 юли 2020 г.

⁵³ Отчет за дейността на СТДБ за 2007 г... цит. док., с. 3.

Още първите три издания записват участия на фолклорни състави от Гърция и Турция. През годините съборът се разраства и привлича все повече фолклорни формации и изпълнители. Шестото и десетото издание на „Богородична стъпка“ са внушителни. Участниците наброяват около 4000 души, а гостите са два пъти повече.

През 2011 г. съборът е уважен от Тимур Тургир – зам.-ректор на Тракийския университет в Одрин, Зуия Франкуди – председател на движението на жените в община Тригоно, Гърция, от българския консул в Одрин и от свещеник Александър Чъкърък.

По време на шестия фолклорен събор „Богородична стъпка“ председателят на СТДБ Кр. Премянов награждава Петра Мечева със златен медал „Капитан Петко войвода“ за инициативата ѝ за неговото провеждане и за цялостния принос към тракийската кауза⁵⁴.

През 2014 г. съборът е посветен на 170-годишнината от рождението на капитан Петко войвода. Изнесен е юбилеен концерт с участието на старозагорския почетен гражданин актьора Васил Михайлов, който е потомък на тракийски българи от Беломорска Тракия, легендарната родопчанка и знаменита изпълнителка Валя Балканска, вокален ансамбъл „Вера“ от гр. Самара, Русия⁵⁵.

През следващите години съборът се обогатява с нови идеи. Така например създаденият от домакините „Селски двор“ се утвърждава като самостоятелна сцена, на която гостуващите формации могат да представят характерни за техния регион ритуали и обичаи. Естествената среда, възможността за приготвяне на тракийски кулинарни ястия и кръшните български

⁵⁴ В. „Тракия“, бр. 17, 15 септ. 2011 г.

⁵⁵ Мечева, П. Тракия не ще... цит. съч., с. 228. В. „Тракия“, бр. 14, 31 юли 2020 г.

хора превръщат мястото в един от атрактивните и колоритни кътове на събора.

Провеждането на Националния тракийски фолклорен събор „Богородична стъпка“ и развитието му през годините до голяма степен се дължи на доброто взаимодействие и сътрудничество между общинското ръководство и тракийско дружество „Одринска епопея“ в града на липите. Това дава основание на ръководството на СТДБ през 2016 г. да награди за приноса му към тракийската кауза кмета на община Стара Загора Живко Тодоров с най-високото тракийско отличие златен медал „Капитан Петко войвода“ с лента, а Общинският съвет и Петра Мечева са удостоени със специален юбилеен плакет, посветен на 120-ата годишнина от началото на организираното тракийско движение в страната⁵⁶.

През годините са реализирани редица нови идеи, с които се обогатява Националният тракийски фолклорен събор „Богородична стъпка“:

- детски пленер „Майсторете ръчички за радост на всички“;
- демонстрация с дегустация на традиционна тракийска кухня „Бабини рецепти“, организиран от клуба на жената тракийка при тракийското дружество „Одринска епопея“ – Стара Загора;
- народни игри за деца и възрастни, надиграване между участниците и предизвикателство към гостите (танцуване върху стомна и др.); изработване на картини с естествени материали, обличане и рисуване на бутилка, дървена лъжица и др.;
- демонстрации на прабългарска школа за оцеляване „Багатур“;
- детско ателие „Български килими и черги“ за оцветяване на специални шаблони-моделни;

⁵⁶ Пак там, бр. 16, 31 авг. 2016 г.

- изложба-базар „Улица на занаятите“, демонстрации на занаятчийски умения;
- демонстрация и изучаване на фолклорни танци;
- „Костюмът от нас, фотото от вас“ – атрактивен кът за снимки;
- викторина с награди – щанд на туристически информационен център;
- бесплатно организирано посещение на природния феномен Богородична стъпка и др.

Постепенно съборът се утвърждава като престижен, популярен и желан за изява на фолклорни изпълнители и колективи от България, Гърция и Турция. Той няма конкурсен характер, но за мотивиране на участниците в него са учредени награда на кмета на община Стара Загора, на Съюза на тракийските дружества в България, на тракийското дружество „Одринска епопея“ – Стара Загора, на местното тракийско младежко дружество „Капитан Петко войвода“, на „Зонта клуб“, диплом и плакет за принос в съхраняването и популяризирането на традиционната култура⁵⁷.

Към днешна дата в летописа на събора са записани 15 издания, по време на които се популяризират богатството и пъстротата на българското и балканското фолклорно изкуство, съхраняват се традиции и обичаи, насърчават се приемствеността на традициите и активното участие на младото поколение.

Едно сравнително ново мероприятие в календара на СТДБ е **Националната инициатива-среща „Завръщане към корените“**, чието първо издание стартира през 2010 г. и до 2020 г. има реализирани десет проекта.

Инициатор на срещите е Божана Богданова – член на ВК на СТДБ и председател на Тракийското сдружение национална инициатива „Завръщане към корените“ и „По обратния

⁵⁷ Пак там, бр. 14, 31 юли 2020 г.

път на дедите ни“. Организатори са едноименната национална инициатива, СТДБ, местното тракийско дружество и общината в града домакин. През годините домакини на срещата са били Сливен, Созопол, София, Свиленград, Несебър, Бургас⁵⁸.

На срещите се събират потомци на бежанци от Одринска и Беломорска Тракия и Мала Азия. На мероприятиято, проведено в София, официален гост на тракийци е вицепрезидентът Маргарита Попова, а на това в Несебър – вицепрезидентът Илияна Йотова, които последователно защитават тракийската кауза.

Родовите срещи започват с поднасяне на венци и цветя пред паметници, паметни плочи или паметни места и продължават със заупокойни молитви в памет на загиналите тракийци.

Специална част по време на срещите в Сливен и Созопол са лекциите на експерти от Държавния архив, които представят резултатите от проект „Български имоти на българи – бежанци от Одринска Тракия и Мала Азия“, последвани от дискусия и въпроси от присъстващите⁵⁹.

В програмата на някои от срещите е включено представяне на тракийски ястия по автентични рецепти от Източна и Беломорска Тракия и Мала Азия, приготвени от потомки на бежанци.

Под мотото „Завръщане към корените“ се организират фотоизложби, запалване на свещи в памет на дедите от Бе-

⁵⁸ В. „Тракия“, бр. 8, 24 април 2013 г.; бр. 9, 14 май 2014 г.; бр. 9, 15 май 2015 г.; бр. 7, 8 април 2016 г.; бр. 9, 12 май 2017 г.; бр. 9, 11 май 2018 г.; бр. 8, 26 април 2019 г.

⁵⁹ Созополските тракийци се завърнаха към корените си. 23 април 2013 г. Достъпна онлайн на сайта на община Созопол: https://sozopol.bg/index.php?option=com_content&view=article&id=6645%3A2013-04-23-12-36-57&catid=131%3A2012-06-05-11-24-06 &Itemid=1

ломорска и Одринска Тракия, прожекции на документални филми, раздумки с разговори, интервюта, разказване на спомени, разменяне на снимки, откриване на близки и роднини, срещи по родове и села от Одринска и Беломорска Тракия и Мала Азия и др.

По време на срещите се връчват награди на отличени участници в конкурс на тема: „Завръщане към корените. Родовата памет е жива“, организиран от едноименната национална инициатива, СТДБ и ТНИ.

Интересен момент е засаждането на дърво като символ за бъдещите поколения тракийци, които ще съхраняват тракийските традиции и заветите на техните предци.

Изключително интересна е десетата Национална инициатива-среща „Завръщане към корените“, проведена през 2019 г. в Бургас. На срещата присъстват потомци на бежанци от Одринска и Беломорска Тракия и Мала Азия, ръководствата на СТДБ, ТЖС и ТМС, редакционният екип на вестник „Тракия“, представители на тракийски дружества от цялата страна, представители на държавни и общински институции, историци, юристи и експерти от Комисията по тракийския въпрос към съюза, гости от учреждения и медии.

Богатата програма започва с поднасяне на венци и цветя на паметниците на капитан Петко войвода, Георги Кондолов и Михаил Герджиков в морската градина. Оттам тръгва шествие, за да стигне до морската гара, където акостира корабът „Миранда“, който „докарва“ на пристанището първите бежанци от Беломорска и Одринска Тракия. Така е пресъздадена ситуацията от далечната 1913 г., когато българите са насилствено прогонени от домовете си в тогавашната Османска империя и търсят спасение в отечеството България. Възстановката на трагичните събития от 1913 г., слизането от кораба на майки в тракийски носии с новородени деца на ръце осно-

вателно е наречена от журналистите уникална⁶⁰. Потомците на тракийските българи не съдържат сълзите си при спомена за преживяното. В памет на загиналите тракийци в морето са спуснати венци и цветя.

Божана Богданова – председател на националната инициатива „Завръщане към корените“, приветства участниците в срещата с трогателно слово, пропито от любов към Тракия. Тракийци са поздравени от кмета на Бургас Димитър Николов, който в словото си припомня, че през 1913 г. голяма част от населението от Одринска и Беломорска Тракия търси спасение в Бургас и селищата в региона, които приемат най-голямото количество бежанци през този период. Той благодари на всички, които носят в сърцата и душите си Тракия, чрез която са съхранени фолклорът и паметта на българите.

Приветствия към тракийци поднасят областният управител на Бургас В. Чолаков, председателят на СТДБ Кр. Премьянов и Ст. Колев – председател на тракийското дружество „Странджа“ в морския град.

В словото си председателят на СТДБ поднася благодарност на кмета на община Бургас за домакинството и съпричастността към тракийската кауза, поздравява председателя на дружество „Странджа“ за добрата организация и за съживяване на тракийските традиции в Бургас. За приноса им към тракийската кауза ръководството на съюза награждава с юбилейни медали „Капитан Петко войвода“ областния управител на Бургас В. Чолаков, кмета Димитър Николов, председателя на тракийското дружество „Странджа“ Ст. Колев и Божана

⁶⁰ <http://www.bta.bg/bg/gallery/image/5681993>; <https://www.burgasinfo.com/news/view/5/88298>; <https://bntnews.bg/bg/a/deseta-sreshcha-na-potomstena-trakiyskite-bezhantsi-se-provezhda-v-burgas>; <https://dariknews.bg/regioni/burgas/hiliadi-trakijci-v-burgas-za-zavryshane-kym-korenite-snimki-2159616>

Богданова – председател и организатор на срещата инициатива „Завръщане към корените“.

От морската гара е дадено началото на шествие към църквата „Св. Богородица“, където е отслужена заупокойна литургия в памет на загиналите тракийци. „Завръщане към корените“ продължава със засаждане на странджански дъб, в основата на който е поставено послание за идните поколения. Деца и младежи на възраст от 8 до 18 години рисуват 13-метрова тракийска шевица.

Срещата продължава с разговори, интервюта, размяне на снимки, откриване на близки и роднини, срещи по родове и села от Одринска и Беломорска Тракия и Мала Азия и др. Завършва с празнична програма в държавната опера в Бургас и с фолклорен концерт на открито, на който са представени тракийски песни и танци от ученически, певчески и танцови фолклорни състави.

Националните срещи под мотото „Завръщане към корените“ се превръщат в празник, на който възникват различни емоции на фона на спомените от преживяното минало, пренесено в настоящето, с послания за идните поколения в бъдещето. Тези срещи играят важна роля за съхраняване на родовата памет и за поддържане жива връзката между поколенията. Присъствието на тракийския фолклор от началото до края на срещите е белег за идентификация и принадлежност.

Подобна е ролята и на експедициите поклонение „По обратния път на дедите“, организирани от едноименната инициатива със съдействието на Съюза на тракийските дружества в България. Всяка година потомци на тракийски бежанци от София, Велико Търново, Павликени, Рударци, Пловдив, Димитровград, Розово, Казанлък, Крън, Сливен, Стралджа, Атолово и др., водени от Божана Богданова, посещават родните места на своите деди, докосват се, макар и мислено, до

техния бит, но и до преживяната трагедия, която е сложила траен отпечатък в душите им⁶¹.

В експедициите поклонения през 2017 и 2019 г. участват ученици, спечелили голямата награда от националния конкурс „Завръщане към корените“ (Родовата памет е жива), учители, консултанти, родители и потомци на тракийски българи от София, Сливен, Варна, Карнобат, Силистра, Любимец, Свиленград, Средец и др. За първи път през 2019 г. преобладаващата част от участниците в експедицията са ученици, директори на училища, ръководители на фолклорни формации, участвали в инициативите през 2018 и 2019 г. и наградени от София, Айтос, Несебър, Средец, Свиленград, Любимец, Хасково, Бистрица, Силистра, Ивайловград. За първи път те имат възможността да посетят родните места на дедите си в Одринска и Беломорска Тракия.

По време на експедицията поклонение са посетени българските църкви в Одрин, направени са панорамна обиколка на града и посещение на българското училище „Петър Берон“. Участниците, посетили родните места на дедите си, разглеждат руините и останките от исторически обекти като българската църква в Търново, най-дългия каменен мост в Узункюпрю над река Ергене, български гробища, руини от училища и др. Много участници в експедицията по време на пътуването откриват свои близки и роднини, с които никога не са се виждали, дори не са знаели един за друг. Осъществени са и срещи с кметовете и местното население на Лозенград, Узункюпрю, Чопкьой, Търново, Кешан, Булгаркьой, Ейлягюню, Фере, Дедеагач, Доганхисар, Янурен, Ивайловград, Долно Луково, Свирачи, Вила Армира, с представителите на училищното образование и училищата и т.н. На всички тях са

⁶¹ В. „Тракия“, бр. 15, 12 август 2010; бр. 14, 24 юли 2014 г.; бр. 14, 24 юли 2015 г.

поднесени български дарове и изпълнени тракийски песни и хора⁶².

Думите на Милослава Михайлова, ученичка в осми клас на столично училище, казват всичко за преживяванията на децата, получили своя урок по родолюбие:

„Пътувайки (...) към София си мислех, че нищо и никой не е забравен. Потомците на тракийци пазят спомена за родния дом, за родното място, за загиналите близки.

Щастлива съм и благодаря на тракийските дружества, че ми дадоха възможност да посетя тези свети места за всеки българин.“⁶³

1913 година е зловеща за тракийци, защото е писана с кръв, в т.ч. и на деца. Нищо не може да оправдае случилото се, нищо не може да заличи този спомен.

По време на Междусъюзническата война турски войски и башибозуци издевателстват над българите в Тракия, горят села, избиват мъже, прогонват жени и деца от родните им места. Западноевропейските консули призовават българското население да се събере в Дедеагач, като обещаваат с параходи да го превозят до Варна и Бургас, за да бъдат спасени хората от турските безчинства. Над 40 000 души от близките села пристигат заедно с децата си в ръце. За съжаление консулите оттеглят обещанието си. Излъганото население тръгва по маршрута Дедеагач – Фере – Армаганската долина. По пътя керванът е подлаган многократно на жестока сеч от турския башибозук и потери както в Армаганската долина, така и край град Фере. Основната група бягащи тракийски българи преминава над село Сачанли и се насочва към върхарите

⁶² Богданова, Б. С обич и преклонение. Експедиция-поклонение „По обратния път на дедите“. В. „Тракия“, бр. 15, 16 август 2019 г.

⁶³ Михайлова, М. По стъпките на дедите ни. Достъпна онлайн: <https://1sousofia.org/?paged=13>

и поляните между Крумовград и Ивайловград, стигайки до Илиева нива. Там в началото на XX в. турците избиват безмилостно над 200 невинни тракийски деца.

Една година след кървавите събития, през 1914 г., Любомир Милетич предприема пътуване по тези места и прави фотографски снимки на непогребаните още останки от жертвите и записва в своята знаменита книга потресаващи факти.

Илиева нива завинаги остава в паметта на тракийци като болезнен спомен и отворена рана. Днес на това свято място се издига мемориален комплекс, изграден през 1996 г. по идея на Съюза на тракийските дружества в България с даренията на тракийци и с подкрепата на община Ивайловград. Заедно с Тракийския младежки съюз те са и организатори на ежегодно провеждания **Национален младежки тракийски събор-поклонение.**

До 1999 г. съборът се провежда през месец септември. **От 2000 г. по решение на Централното ръководство на Съюза на тракийските дружества в България традиционният събор-поклонение на Илиева нива се провежда в първата събота от месец юни като ден на тракийското дете.** Датата съвпада с честването на Международния ден на детето. Идеята на Световния ден на детето е да бъдат запазени усмивките на всички деца по света. Тя съвпада с идеята на тракийци – на този ден да се прекланят пред ценността на детския живот⁶⁴.

Всяка година в началото на юни Илиева нива събира ръководствата на СТДБ и Тракийския младежки съюз, представители на ТНИ, ТЖС, председатели на тракийски дружества от Хасково, Харманли, Любимец, Димитровград, Свиленград, Средец, Бургас, стоици тракийци, граждани, народни представители, областния управител на Хасково, кмета на Ивай-

⁶⁴ В. „Тракия“, бр. 21, 24 окт. 1996 г.; бр. 18, 25 септ. 1997 г.; бр. 18, 30 септ. 1998 г.; бр. 18, 23 септ. 1999 г.; бр. 11, 24 юни 2000 г.

ловград и др. През последните години Денят на тракийското дете се провежда под патронажа на вицепрезидента на Република България Илияна Йотова.

Поклонението пред паметта на избитите жертви започва със заупокойна молитва, отслужена пред мемориалния комплекс, продължава с тържествени слова на официалните лица и с полагане на венци и цветя пред паметника на тракийското дете.

През 2012 г. в памет на тракийските деца 200 балона с цветовете на българския трибагреник политат в небето. През 2013 г. деца от Стара Загора прочитат обръщение, в което призовават Българската православна църква да канонизира избитите деца и да ги обяви за светци⁶⁵.

Традиционно съборът приключва с поднасяне на венци и цветя пред паметника на капитан Петко войвода в с. Плевун⁶⁶.

Трудно се прави оценка за факти и събития, които говорят красноречиво. Затова ще си позволя да цитирам част от паметното слово, произнесено през 2018 г. на Илиева нива от областния управител на Хасково Станислав Дечев:

„Историческите факти няма как да бъдат променени. Събитията и жертвите няма как да бъдат забравени. Болката не може да бъде заличена. Защото няма българско сърце, което да не кърви, когато идва тук на Илиева нива. Всеки от вас, потомците на тракийци, има лична причина да бъде днес тук. Защото някъде по тези места е пролята

⁶⁵ Пак там, бр. 11, 7 юни 2012 г.; бр. 11, 5 юни 2013 г.

⁶⁶ Пак там, бр. 11 от м. юни за 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019 г. и бр. 12 от 26 юни 2020 г.; <http://www.bta.bg/bg/c/OF/id/2021542>; <http://epicenter.bg/article/Илиана-Yotova-na-Илиева-нива--Edinenieto-e-nay-golyamata-pochit-za-pametta-na-trakiyskite-detsa-/184640/2/0>; <http://focus-news.net/news/2019/06/01/2665142/vitsepresidentat-iliyana-yotova-na-iliyeva-niva-edinenieto-e-nay-golyamata-pochit-za-pametta-na-trakiyskite-detsa.html>

кръвта на Вашите предци, а костите им още белеят непогребани. По-важното обаче е, че именно Вие, наследниците на тракийските бежанци, дадохте един урок по човечност на всички ни: Вие ни научихте да помним, но да не отмъщаваме! Поклон пред паметта на хилядите жертви, поклон и пред онези 200 тракийчета, които никога не пораснаха, но и никога няма да бъдат забравени! Вечна им памет! Да живее и пребъде България!“

Едно от местата за поклонение, което тракийци свято гачат, е Петрова нива. На това място на 28 юни 1903 г. се провежда събрание, станало известно като странджанското Оборище. Присъстват над триста делегати и гости – войводи, четници, легални дейци, които обсъждат как да подкрепят започналото в Македония Илинденско въстание.

Органът, който трябва да подготви и да вдигне въстанието в Тракия, е наречен Главно боево тяло, включващо Михаил Герджиков, Лазар Маджаров и Стамат Икономов. Прието е решение въстанието в Одринска Тракия да бъде обявено в края на юли 1903 г., но по редица причини началото на бунта се забавя. Той е обявен на 6 (19) август, когато е църковният празник Преображение Господне. Това е началото на Преображенското въстание – първото всеобщо усилие за присъединяване на Странджа, Одринска и Беломорска Тракия към свободна България. За няколко дни Странджа е освободена и е провъзгласена Странджанската република.

Срещу въстаналото население в Македония и Тракия османското правителство изпраща 350 хиляди добре въоръжени редовни войници, снабдени с модерно оръжие и артилерия, подпомогнати от башибозушки части. Изправен пред заплахата за жестоко потушаване на въстанието, главният щаб на въстанието отправя молба за помощ към българското правителство. Управляващите в София, предупредени от

Великите сили за неблагоприятните последици, които биха последвали за България при евентуална намеса, не откликват на призива. Въстаниците демонстрират чудеса от смелост в продължение на месеци и водят неравна борба в името на правото да живеят, да бъдат свободни и обединени в границите на отечеството.

За размера на въоръжената борба и за жестокостите при потушаването на въстанието свидетелстват исторически извори, мемоари и изследвания на историци, чиито цифри не се нуждаят от коментар⁶⁷. Но както справедливо отбелязват изследователи, *„трагичната съдба на близо шестте хиляди загинали българи в Македония и Одринска Тракия през 1903 г. се осмисля в съдбата на националната общност – с цената на техния живот е прекършен и разобличен геноцидният план на Високата порта“*⁶⁸.

Въстанието от 1903 г. има огромно значение, защото чрез него поробеното население показва волята си за свобода и национална независимост. Илинденско-Преображенското въстание е един от най-ярките символи на българската памет. През 1928 г., по повод на неговата 25-годишнина, се провежда първото възпоменание на Петрова нива⁶⁹.

⁶⁷ Пандев, К. Националноосвободителното движение в Македония и Одринско... цит. съч.; Панайотов, Л. Илинденско-Преображенското въстание през 1903 г. С., 1982; Гоцев, Д. Идеята за автономия като тактика в програмата на националноосвободителното движение в Македония и Одринско. С., 1983; Елдъров, Св. Т. Петров, Д. Минчев, Н. Янакиев. Илинденско-Преображенското въстание...; Филчев, И. Тракийският въпрос и тракийското...

⁶⁸ Елдъров, Св. Илинденско-Преображенското въстание прекърши и разобличи геноцидният план на Високата порта и спаси българите от Македония и Одринска Тракия от унищожение. Достъпна онлайн: <https://slivensega.wordpress.com/2014/07/20>

⁶⁹ В. „Тракия“, бр. 16, 25 авг. 2011 г.

Петрова нива е паметно и свято място за тракийци, място за поклонение пред паметта на предците, отстоявали с цената на живота си българската кауза. Там в средата на 50-те години на XX в. е изграден паметник, през 1983 г. е построена музейната сграда⁷⁰, в която е подредена богатата музейна експозиция, показваща героичните събития чрез снимков материал, експонати и документи. През 2003 г. е построен параклис, носещ името на тракийската мъченица „Св. Петка“.

В Устава на СТДБ, приет от XX конгрес през 1995 г., е записано, че **19 август** – годишнината от Илинденско-Преображенското въстание, е **съюзният празник**⁷¹.

След построяването на паметника всяка година на Петрова нива в предпоследната събота на месец август се провежда **Национален тракийски събор-поклонение**, организиран от община Малко Търново, Съюза на тракийските дружества в България и Регионалният съвет на тракийските дружества в Бургас. Съборът събира стотици хиляди потомци на тракийските бежанци, председатели на тракийски дружества, млади българи, представители на местната власт в Малко Търново и Бургас и представители на държавни институции.

Вестник „Тракия“ е запечатал участия на Петрова нива на президенти, вицепрезиденти на Република България и председатели на Народното събрание. Една от първите изяви на президента Желю Желев е на събора Петрова нива. И ако се съди по публикациите във в. „Тракия“, на които няма как да не се вярва, той не е посрещнат особено радушно въпреки амбициозната, но несъобразена с публиката реч. През 1995 г. нито една от държавните институции не изпраща представители на Петрова нива.

⁷⁰ Пак там, бр. 15, 14 авг. 2008 г.

⁷¹ Пак там, бр. 7, 8 април 1999 г.

През 1996 г. на тържествата на Петрова нива, посветени на 93-ата годишнина от Илинденско-Преображенското въстание, присъстват председателят на 37-ото НС акад. Благовест Сендов, президентът Петър Стоянов, депутатът Георги Пирински. През 1997 г. сред официалните лица е вицепрезидентът Тодор Кавалджиев. Вицепрезидентът Ангел Марин няколко пъти участва във възпоменателния събор в памет на героите. На тържествата, посветени на 100-годишнината от въстанието през 2003 г., присъстват президентът на Република България Георги Първанов, министри и депутати. Като президент Георги Първанов е ангажиран трайно с тракийската кауза и винаги присъства на възпоменателните събори на Петрова нива. Единственият президент, който не удостоверява нито веднъж с присъствието си святото място, е Росен Плевнелиев. Но институцията е представена достойно от вицепрезидента Маргарита Попова, която е последователен привърженик на тракийската кауза и споделя с тракийци този паметен ден. От 2017 г. съборът се провежда под патронажа на президента на Република България Румен Радев. Той, както и вицепрезидентът Илияна Йотова от началото на мандата си всяка година участват в честванията на Петрова нива. По този повод И. Йотова заявява: *„Правим го, защото сме убедени в каузата на тракийците, от преклонение към историята и от дълг към бъдещето.“*⁷²

В началото на 90-те години програмата на събора започва с пресконференция на председателя на СТДБ К. Карамитрев, продължава със заупокойна молитва в памет на загиналите за свободата, която е последвана от тържествени речи на присъстващи официални лица, от фолклорни концерти, поднасяне на цветя пред паметника на преобразенци и приключва със заря. **От 2012 г. нататък в програмата на Националния**

⁷² Черноморие-бг., 19 авг. 2020 г.

тракийски събор настъпва промяна, свързана с включването на нови моменти. Той започва с научна конференция, която се провежда в залата музей на Петрова нива, продължава със заупокойна молитва, с тържествена част, с поднасяне на венци и цветя от СТДБ, от тракийските дружества в страната, от държавни институции, от кметове, от депутати, от представители на политически партии и признателни граждани и приключва със заря-проверка⁷³.

През 2012 г. темата на научната конференция е: „Исторически и съвременни проекции на Преображенското въстание“. Тя е организирана от Тракийския научен институт и СТДБ и община Малко Търново. Участниците в нея чл.-кор. проф. В. Проданов, проф. Иван Филчев, проф. Иван Маразов, Стоян Райчевски и д-р Ваня Стоянова споделят резултатите от своя изследователски труд пред потомци на тракийски българи и журналисти⁷⁴.

През 2013 г., когато се отбелязват 110 години от Илинденско-Преображенското въстание, научната конференция е посветена на годишнината и е организирана от Тракийския научен институт, от СТДБ и Историческия музей в гр. Малко Търново. Конференцията е открита с приветствия на Илиян Янчев – кмет на Малко Търново, и Красимир Преманов – председател на Съюза на тракийските дружества в България. Докладите на acad. Георги Марков, чл.-кор. проф. В. Проданов, проф. Светлозар Елдъров, проф. Иван Филчев д-р

⁷³ В. „Тракия“, бр. 18–19, 15 септ. 1994 г.; бр. 15, 7 септ. 1995 г.; бр. 18–19, 19 септ. 1996 г.; бр. 16, 28 авг. 1997 г.; бр. 16, 31 авг. 1998 г.; бр. 16, 28 авг. 1999 г.; бр. 16, 24 авг. 2000 г.; бр. 16, 23 авг. 2001 г.; бр. 16, 22 авг. 2002 г.; бр. 17, 11 септ. 2003 г.; бр. 17 от 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010 г.; бр. 16, 25 авг. 2011 г.; бр. 16, 23 авг. 2012 г.; бр. 15, 20 авг. 2013 г.; бр. 16, 28 авг. 2014 г.; бр. 15–16, 28 авг. 2015 г.; бр. 16, от 2016 г., 2017 г., 2018 г.; бр. 2019 и 2020 г.

⁷⁴ Пак там, бр. 16, 23 авг. 2012 г.

Ваня Стоянова, Таня Марева от РИМ – Смолян, д-р Красимира Узунова от РИМ – Хасково, Михаил Желязков от Бургас, Данка Георгиева от регионална дирекция „Архиви“ – Бургас, Стоян Райчевски, Ивелина Иванова – директор на Историческия музей в Малко Търново и др., се радват на повишен интерес и предизвикват дискусия в залата.

Проф. Ст. Денчев – ректор на Университета по библиотекознание и информационни технологии (УниБИТ), поздравява организаторите на конференцията, оценява високо патриотичната дейност на Съюза на тракийските дружества в България и предлага да бъде подписано споразумение за творческо сътрудничество между Университета, ТНИ и СТДБ⁷⁵.

След конференцията е показан документален филм по спомени на потомци на участниците във въстанието, който е съвместна продукция на УниБИТ, Историческия музей в Малко Търново и Националния военноисторически музей.

През 2013 г. за първи път в музейната експозиция на Петрова нива е показано оригиналното знаме на смъртната дружина на участниците във въстанието от село Заберново. Вечерната програма на събора продължава с камбанен звън, който възвестява началото на заупокойна молитва в памет на загиналите за свободата, отслужена от сливенския митрополит Йоаникий в храма-костница „Света Петка“.

На литургията и на последвалата тържествена част присъстват вицепрезидентът на Република България Маргарита Попова, председателят на 42-ото Народно събрание Михаил Миков, министърът на отбраната Ангел Найденов, началникът на отбраната генерал Симеон Симеонов, министърът на външните работи Кристиан Вигенин, кметът на община Малко Търново Илиян Янчев, областният управител на Бургас Павел Маринов, заместник-командващият на Съвмест-

⁷⁵ Пак там, бр. 15, 20 авг. 2013 г.

ното командване на силите контраадмирал Георги Мотев, командирът на военноморска база – ВМС комодор Митко Петев, председателят на Съюза на тракийските дружества в България Красимир Премьянов, Милен Люцканов и Тодор Бояджиев – заместник-председатели на СТДБ, Маруся Любчева – член на ЦР на СТДБ и депутат в Европейския парламент, председатели на тракийски дружества от цялата страна, членове на ВК на СТДБ, висши военни и официални лица, депутати от 42-ото НС, граждани и гости. Сред гостите е и Антон Киссе – депутат в Украинския парламент и президент на Асоциацията на българите в Украйна, с която СТДБ поддържа партньорски отношения⁷⁶.

Тържествената част на събора е открита със слово на кмета на община Малко Търново, последвано от слово на председателя на СТДБ. В изказването си Красимир Премьянов поднася благодарност на политиците и институциите, които с дейността си допринасят за създаване на необходимите условия за честването на 110-ата годишнина от Илинденско-Преображенското въстание, и на официалните лица, уважили събора. Припомняйки подвига на преобразенци, загинали за освобождение и обединение на отечеството, Кр. Премьянов акцентира на необходимостта от обединение на нацията и изтъква, че пример за това трябва да се черпи не само от историята, „но и от днешния ден, в който на Петрова нива са събрани представители на институции и граждани, изповядващи различни политически идеи, но обединени от уважението пред паметта на предците“⁷⁷.

⁷⁶ Пак там; Вж. и Национален възпоменателен събор на Петрова нива, посветен на 110-ата годишнина от Илинденско-Преображенското въстание. Достъпна онлайн: http://stdbg.org/pin_stdb-krasimir-premyanov-nacionalen-vazpomenatelen-sabor-petrova-niva-2013_556.htm

⁷⁷ Пак там.

Председателят на Народното събрание приема тържествената проверка на ротите, в която участват представителни блокове от Военноморските сили, от Сухопътните войски, от Военновъздушните сили, венценосци и почетни части от Националната гвардейска част, както и Гвардейският представителен духов оркестър. Възпоменателният събор по повод 110-годишнината от Илинденско-Преображенското въстание завършва с поднасяне на цветя пред паметника на преобразенци и със заря-проверка⁷⁸.

Спрях се на сценария на събора, проведен през 2013 г., защото по подобен начин протичат съборите през следващите години, с нюанси в детайлите и добавяне на нови елементи. На сериозен интерес се радват научните конференции, които привличат вниманието както на тракийци, така и на журналисти и гости на събора, сред които броят на младите хора е внушителен. Интересът към тази нова форма предопределя нейното присъствие и след 2012 г., затова ще си позволя да маркирам темите на научните форуми през годините.

През 2014 г. програмата на събора започва с фолклорни изпълнения и продължава с научна конференция на тема: „Странджа и тракийският проблем – от Преображение до наши дни“, организирана от Тракийския научен институт, СТДБ и Историческия музей в гр. Малко Търново. В конференцията със свои разработки участват чл.-кор. проф. В. Проданов, проф. Светлозар Елдъров, проф. Иван Филчев, доц. Геноева Михова, проф. Д. Конакчиев, доц. Боряна Бужашка и др.

Официални гости на събора са Георги Първанов (президент на България 2002 – 2012), служебният министър на образованието Румяна Коларова, областният управител на Бургас Павел Маринов, представители на БСП, на ПП „Атака“, на ПП ГЕРБ.

⁷⁸ Пак там.

В речта си експрезидентът Георги Първанов подчертава, че винаги е бил ангажиран с „Петрова нива“, обещава да съдейства за набиране на средства за паметника, който от създаването си през 1958 г. не е ремонтиран и се руши. Той изразява недоумението си от отсъствието на държавния глава на свято място като Петрова нива.

Новост в сценария е възстановката на избухването на Преображенското въстание, направена от национално дружество „Традиция“. С всеотдайност и ентузиазъм събитията са пресъздадени така, както са съхранени в историческите документи. Заря-проверката припомня имената на героите, отдали живота си за свободата на България⁷⁹.

През 2015 г. тема на научната конференция на Петрова нива е: „Екзархията и българското национално движение в Тракия“, организирана от Тракийския научен институт, Съюза на тракийските дружества в България и община Малко Търново. Със свои доклади участват проф. Илия Тодев – директор на Института за исторически изследвания при БАН, проф. Светлозар Елдъров, проф. Иван Филчев, Стоян Райчевски, Димитър Ошавков, доц. Б. Бужашка и д-р В. Стоянова. Участниците в конференцията приемат декларация, с която се обявяват против опитите за внасяне на разкол и разединение в Българската православна църква⁸⁰.

През 2016 г. научната конференция на Петрова нива е посветена на 120 години организирано тракийско движение в България.

⁷⁹ В. „Тракия“, бр. 16, 28 авг. 2014 г.; Национален тракийски събор на Петрова нива, посветен на 111-годишнината от Илинденско-Преображенското въстание. Достъпна онлайн: http://stdbg.org/pin_stdb-krasimir-premyanov-nacionalen-trakiiski-sbor-petrova-niva-2014-avtor-vania-angelova-ivanova_769.htm

⁸⁰ В. „Тракия“, бр. 15–16, 28 авг. 2015 г.

На фона на документален филм, показващ шествието-протест в защита на моралните и имуществените права на тракийските българи, проведено на 16 април 2016 г. в София, проф. Светлозар Елдъров, доц. Христо Гиневски, Стоян Райчевски, доц. Б. Бужашка, д-р В. Стоянова и Горан Стефанов споделят резултатите от своя изследователски труд. Многобройните въпроси, поставени от присъстващите в залата, и последвалата дискусия свидетелстват за сериозен интерес и активна позиция по тракийските въпроси.

Станала традиционна с обичайните организатори, научната конференция през 2017 г. е на тема: „Тракийският проблем, Балканите и неоосманизмът“. В нея участват доц. Богдана Тодорова от БАН, доц. Хр. Гиневски, посланик Любомир Шопов, проф. Васил Проданов и др. Иванка Делева и Пламена Кирова от регионалния музей в Бургас правят презентация на изложбата „Българските бежанци в нашата памет. Истории, разказани в музея“⁸¹.

В програмата на събора през 2017 г. са включени и нови прояви като туристическия кръгов маршрут „По комитските пътеки“, първи фолклорен конкурс „С песните на Манол Михайлов“ и награждаване на победителите, прожекции на документалния филм „Страници от историята“⁸².

За първи път е проведен и открит урок по история, изнесен от проф. Св. Елдъров, който привлича вниманието на млади и стари с темата за Илинденско-Преображенското въстание като символ на българското национално единство. В края на урока се извеждат няколко основни послания, чиято обединителна идея е родолюбието като ценност, стояща в основата на мирогледа на всяка достойна личност.

⁸¹ Пак там, бр. 16, 31 авг. 2017 г.

⁸² Пак там.

През 2018 г. Националният тракийски събор-поклонение и научната конференция са посветени на 115-ата годишнина от Илинденско-Преображенското въстание. Община Малко Търново и Съюзът на тракийските дружества в България са се погрижили за стройна организация, която дава възможност на тракийци и гости да се докоснат както до епопеята на въстанието и величието на героите, така и до съвременните аспекти на тракийския въпрос⁸³.

Програмата на събора на Петрова нива и през 2018 и 2019 г. започва с туристически маршрут „По стъпките на преображенци“, фолклорен конкурс „С песните на Манол Михайлов“ и детски пленер „Цветовете на Странджа“. В пленера се съревновават деца, вдъхновени от природата и героичната история на този край. Изложбата, която подреждат между дърветата, е доказателството, че делото на Съюза на тракийските дружества не е напразно.

Научната конференция през 2019 г. е част от програмата на СТДБ и на Тракийския научен институт за честването на 175-ата годишнина от рождението на патрона на Тракийската организация и е на тема: „Капитан Петко войвода и борбите на тракийските българи за свобода и справедливост“. С научни разработки участват проф. Светлозар Елдъров, доц. Геновева Михова, доц. Б. Бужашка, доц. Диана Стоянова, д-р Ст. Пейков и Стоян Райчевски.

За втора поредна година се провежда урок по история на открито на тема: „Капитан Петко войвода – 175 години безсмъртие“. Урокът, изнесен от д-р Стоянова, се радва на подчертан интерес сред тракийци и особено сред младите хора, чието присъствие на Петрова нива с всяка година се увеличава. Животът и делото на легендарния войвода има своята

⁸³ Пак там, бр. 16, 31 авг. 2018 г.

роля за тяхното патриотично възпитание и им дава основание да се чувстват горди, че са българи⁸⁴.

През 2020 г. заради противоепидемичните мерки, въведени от министъра на здравеопазването във връзка с разпространението на Ковид-19, традиционният събор на Петрова нива не се провежда. 117-ата годишнина от Илинденско-Преображенското въстание е отбелязана на 19 август в историческата местност само като поклонение в присъствието на ограничен брой представители от ръководството на Съюза на тракийските дружества в България, председатели на тракийски дружества, община Малко Търново и вицепрезидента на Република България.

Пред паметника на преобразенци вицепрезидентът Ил. Йотова благодари на Съюза на тракийските дружества в България, на община Малко Търново и на всички потомци на тракийци, които пазят жив спомена и предават на поколенията трагичния, но славен разказ за героичната и кървава 1903 г. *„Винаги съм се прекланяла пред силата на тракийците. Заветното „Прощаваме, но не забравяме“ тече в нашата кръв, това е българският дух. За миналото прошка може да има, но за бъдещето, което ще изградим за децата ни – не“*, заявява Илияна Йотова⁸⁵.

След поднасянето на венци и цветя пред мемориала официално е открита единствената у нас изложба на открито „Картографският образ на Странджанския край през вековете“, в която са включени 12 карти, отразяващи природните или социално-икономическите условия на тази територия към оп-

⁸⁴ Пак там, бр. 16, 30 авг. 2019 г.

⁸⁵ Пак там, бр. 16, 28 авг. 2020 г.; Поклонение на Петрова нива. В: <http://m.focus-news.net/?action=scandal&id=6992>; Йотова от Петрова нива: За миналото прошка има, но за бъдещето – не. Достъпна онлайн: <https://www.dnes.bg/politika/2020/08/19/iotova-ot-petrova-niva-za-minaloto-proshka-ima-no-za-bydeshteto-ne.460338>

ределени исторически моменти чрез подбрани картографски изображения на Странджа, съхранени в световните архиви и картографските колекции.

Петрова нива е един от най-ярките символи на българската памет. Смисълът на поклонението на това свято място е да се припомни и осмисли героизмът на тракийските българи, които изнасят на плещите си Преображенското въстание, както и последиците от него. Всяка година, когато поднасят цветя и венци, тракийци с дълбока признателност произнасят имената на Михаил Герджиков, Лазар Маджаров, Стамат Икономов, Георги Кондолов и на загинали във въстанието, които са пример и коректив за патриотични стойности.

На Националния събор-поклонение на Петрова нива всяка година стотици тракийци съпреживяват спомена от миналото, който укрепва колективната памет, а децата и внуците им, младите българи стават свидетели на незабравими уроци по родолюбие и патриотизъм.

Акцентирах умишлено на присъствието и отсъствието на политици и държавни ръководители на Петрова нива, защото често с този въпрос се злоупотребява, като се развива тезата, че политиците нямат място там. Считаю подобна теза за манипулативна и невярна. Нещо повече, понякога се създава обстановка, при която ръководителите на СТДБ трябва да доказват за кой ли път, че организацията им не е политическа. Да, не е, но днешните политици са утрешни управляващи и като такива имат своята отговорност към потомците на тракийските бежанци. Мястото на политиците е там, където има българи, каквито са тракийци, които не забравят трагичната си участ и въпреки нея тачат своите предци и паметни места, каквото е и Петрова нива.

По време на Националния тракийски събор-поклонение на Петрова нива през 2012 г. председателят на СТДБ произнася запомнящо се слово, чиито акценти са пределно ясни:

„Днес сме се събрали тук, на това свято за всички българи място, не само за да сведем глави в знак на признателност пред саможертвата на преобращенци в името на отечеството, но и за да отправим призив към младите хора на България, че страната ни има нужда от тях като достойни наследници на свободолюбивия дух и патриотизма, завещани ни от нашите предци. ...

Тук на Петрова нива, макар и за кратко, времето сякаш спира, за да ни даде възможност да се вгледаме в себе си, в заобикалящата ни действителност, да преоткрием миналото и да потърсим неговите проекции в настоящето и бъдещето. Това, че живеем в години, когато думи като „патриотизъм“ и „родолюбие“ не се чуват особено често, а за някои звучат старомодно, с нищо не намалява тяхната стойност.

Патриотизмът ни задължава да изпитваме уважение и преклонение пред загиналите за свободата на отечеството, но и ни задължава да се запитаме дали следваме заветите на нашите предци и дали успяхме да съградим единна, силна и просперираща България, в която всеки гражданин да се чувства сигурен и защитен.

Патриотизмът изисква да се тревожим тогава, когато управляващи и управлявани живеят в два различни свята, когато бодряшки ни обещават влизане в Шенген, без да сме преодолели своя вътрешен Шенген, свързан с мизерия и отчайваща бедност за мнозинството български граждани. Не трябва да забравяме, че нашите предци се бореха за национална независимост, но и за социална справедливост.

Тракийските българи и техните потомци, чиито имоти в Източна Тракия и Мала Азия са заградени през 1913 г. от Турция, все още не са възмездени нито материално, нито

морално. И тъй като в случая става въпрос не само за имуществен проблем, но и за проблем за защита на човешките права и справедливостта, Съюзът на тракийските дружества ви призовава да подкрепите подписката в защита на тракийската кауза.

Патриотизмът ни задължава да изразим дълбокото си възмущение срещу изфабрикувани „експерти“, които си позволяват да искат цензуриране на български класици, дръзват да посегнат на национални светини като Ботев и Левски и препоръчват корекции на българския фолклор.

Патриотизмът ни задължава да не приемаме сервилността, с която народните избраници определиха така наречения възродителен процес като етническо прочистване. Подобна дефиниция е неприемлива за членовете на Съюза на тракийските дружества в България, които са особено чувствителни по темата за трагедията на бежанците, но и непримирими към опитите за пренебрегване на българските национални интереси. От тази трибуна, от името на тракийци и техните потомци искам отговорно да заявя, че България никога не е провеждала етническо прочистване и геноцид за разлика от други народи и държави. Дълбоко неумажително е да се хвърля кал върху образа на България, граден от поколения българи.

Имаме въпующа необходимост от празници като днешния, за да получим вдъхновение от величавия подвиг на илинденци и преображенци и да не забравяме, че сме българи.

Когато преди 109 години се провежда конгресът на Петрова нива, подкрепил съдбоносното решение за обявяване на въстание, преображенци не са мислили за лично благо, а са тръгнали в името на националния идеал за освобождаване и обединение на отечеството. Днес нямаше да сме тук, ако не бяха жертвите на предишните поколения. И ако техният идеал беше единна България, нашият идеал

*в ХХІ век може и трябва да бъде: България – независима, демократична и благоденстваща, обединителка на българите в отечеството и по света.*⁸⁶

Последното изречение трябва да напомни на политиците, че в ХХІ век България няма национална доктрина, че не правят нищо, за да привлекат с подходяща стратегия наши сънародници, живеещи извън страната, които биха могли да заселят стратегически важни райони като Странджа и Родопите, ако им се създадат условия за нормален живот.

Свято място на паметта е и родопското село Славейно, което в края на м. август за два дни се превръща в център на Националния тракийски събор-поклонение, организиран всяка година от СТДБ заедно с община Смолян, кметското наместничество в с. Славейно, читалище „Съгласие“, църковното настоятелство и местното тракийско дружество.

Славейно е с будно и борческо население, чието християнско самосъзнание не приема робската участ. Основоположник на революционната борба срещу турския поробител става Кольо Петровски – трудолюбив и предприемчив българин с голямо семейство и девет деца. Той, съпругата му Мария Кирякова, учителят Вълко Шишманов и селският свещеник Ангел Инджов създават културно-просветно и революционно братство. В него ограмотяват населението и пропагандират идеи за освобождение. По време на една от срещите с Гоце Делчев се ражда идеята за сформиране на бойна чета.

През лятото на 1902 г. младежи от Славейно и околните села се събират и формират четата. Всички четници и цялото население на Славейно полагат клетва за вяност в къщата

⁸⁶ *Премянов, Кр.* Слово, произнесено на Петрова нива на 18 август 2012 г. по случай 109-ата годишнина от Илинденско-Преображенското въстание. Достъпно онлайн: http://stdbg.org/pin_stdb-slovo-krasimir-premyanov-petrova-niva-2012_351.htm

на Мария и Кольо Петровски. Целувайки евангелието, кръста и камата, те изричали заветните думи „смърт или свобода“. Знамето на четата, извезано от Мария Кирякова, е връчено на младия комита Кольо Шишманов. За войвода на четата е извикан от Военното училище в София славейновеца Пею Шишманов, а за прикритие от турските власти е назначен за учител в местното училище⁸⁷.

Четата играе изключително важна роля в борбата за свобода, а Славейно става център на революционната борба в Средните Родопи по време на Илинденско-Преображенското въстание.

На 5 юли 1903 г., след конгреса на Петрова нива, в местността Свети дух край Славейно се провежда т.нар. Родопски конгрес, който приема тактиката на Илинденско-Преображенското въстание, утвърждава структурата на района, като формира пет бойни участъка и избира боево революционно ръководство за целия район с председател Пею Шишманов, наричан родопският Гоце Делчев, човек „велик по душа“ и „скромен по природа“. Избрана е и околийска чета с войвода Пею Шишманов и подвойвода и знаменосец Кольо Шишманов.

В края на юли и началото на август 1903 г. четите се отправят към изходния пункт – местността Кралюв камък, откъдето всяка от тях поема към определения ѝ участък. Действията на въстаниците блокират близо 10-хилядната турска армия и правят невъзможно прехвърлянето ѝ в останалите въстанически окръзи. Извоювана е свободна четническа територия и по този начин Славейно дава своя принос в Илинденско-Преображенското въстание.

⁸⁷ *Гаврилов, М.* Големите чилиаци на комитското Славейно. В: Отзвук бг. Смолян. Достъпна онлайн: <https://otzvuk.bg/golemite-chilyatsi-na-komitskoto-slavejno/>

Кольо Шишманов е родопският знаменосец на Илинденско-Преображенското въстание, безстрашен и смел комита, страшилище за поробителите. Племенник е на войводата на четата, Пею Шишманов, която води сражение в местността Синура над Карлуково. Там Кольо е ранен и се самоубива, за да не бъде заловен жив. Трупът му е докаран за разпознаване в родното му Славейно. Има разпореждане, ако бъде установено, че е местен, в селото да започнат масови арести. Дори родната му майка, за да спаси съселаните си, отказва да го идентифицира.

Когато през август 1928 г. се отбелязва 25-годишнината от Илинденско-Преображенското въстание и живите участници в него поднасят поздравления на Пею Шишманов, с пословичната си скромност той казва: *„Родината и родният край ни зовяха да им помогнем и аз и моите другари поработихме, доколкото можяхме.“*⁸⁸ По решение на Тракийската организация на 19 август 1967 г. костите на Пею и Кольо Шишманови са пренесени на Хайдушки поляни⁸⁹.

Родопите винаги са били и ще бъдат пазител на българщината. Затова от 1928 г. кога последователно, кога с кратки прекъсвания, честването на годишнината от Илинденско-Преображенското въстание се отбелязва и се утвърждава като общоселски събор, по време на който се провежда и Националният тракийски събор-поклонение, събиращ родолюбиви българи за почит на свящото дело и родолюбието на въстаниците.

По традиция Националният тракийски събор-поклонение в Славейно започва с панихида в памет на загиналите герои за свободата, която се отслужва в храм „Св. пророк Илия“. Програмата продължава със слова на кмета на

⁸⁸ В. „Тракия“, бр. 15, 16 авг. 2019 г.

⁸⁹ Пак там.

Смолян и кметския наместник в Славейно, на официални лица, на председателя на СТДБ, на директора на ТНИ и приключва с фолклорен концерт и заря-проверка. На следващия ден се поднасят венци и цветя пред гробовете на Пею и Кольо Шишманови и пред паметника на преобращенци. През 2016 г. за ролята на Славейно във въстанието слово произнася ректорът на Софийския университет проф. Иван Илчев, а през 2017 г. – председателят на БАН акад. Воденичаров.

През 2018 г. слова за ролята и значението на Илинденско-Преображенското въстание в историята на България и за запазване на националната памет произнасят проф. Иван Маразов и доц. Митринов⁹⁰, а през 2019 г. – проф. Стати Статев.

През 2019 г. вицепрезидентът Илияна Йотова е гост на Националния тракийски събор, посветен на 116 години от избухването на Илинденско-Преображенското въстание и 115 години от гибелта на знаменосеца Кольо Шишманов. В словото си тя акцентира на отдадеността на всички жители на Славейно в борбата за свобода на Родопския край и заявява:

„Много са гласовете днес, които делят героите на наши и чужди. Героите принадлежат на народа, който ги направи такива, в името на който те дадоха живота си. Пренаписването на историята е унижение на паметта на загиналите и хилядите, прокудени от домовете си, оскърбление към напоената с кръв и сълзи родна земя.

Вие сте достойни наследници на славни хора. Такива сте тракийците – борбени, непокорни, пример за отдаденост и любов към род и родина. Поздравявам Съюза на тракийските дружества в България за активната му дейност.

Докато разказвате какво е било, ще ни има като народ. Ще ни има, ако успеем да върнем децата си в България, ако

⁹⁰ Пак там, бр. 18, 28 септ. 2018 г.

*заедно работим за нейния просперитет. Това е нашият дълг към героите ни.*⁹¹

В края на събора жителите на Славейно изплакват болката си пред вицепрезидента Илияна Йотова, че в селото им някога е кипял живот, а сега се обезлюдява, липсва поминък, липсват млади хора и деца. Те настояват за целенасочена държавна политика за селата, за да се спре тяхното обезлюдяване. Тази новина е тиражирана в новинарската емисия на БНТ и човек неволно се запитва управляващите не виждат ли онова, за което жителите на малкото родопско село се тревожат⁹².

В никоя друга държава по света населението не се топи толкова бързо, колкото в България. Това е очевидно и в Родопите, и в Странджа, които се обезлюдяват бързо. Ако някога българите са били гонени от чужда власт, днес те бягат поради липсата на условия за нормален живот, които българските управници не са осигурили.

През септември в крмовградското село Аврен се провежда Национален тракийски женски събор-поклонение в памет на избитите 42 жени и деца от беломорското село Манастир.

По време на Междусъюзническата война българското население от с. Манастир е подложено на нечувани жестокости. За да се спасят, на 5 септември 1913 г. жителите му масово напускат селото. Голяма част от хората търсят убежище в горите, но турците намират 50 от тях – жени, деца и шестима въоръжени мъже. В жестоката битка, продължила три часа и половина, са убити няколко души. След като патроните привършват, мъжете решават да пробият обръча и да потърсят

⁹¹ Пак там.

⁹² Илияна Йотова бе гост на Националния тракийски събор в село Славейно. БНТ. Достъпна онлайн: <https://bntnews.bg/bg/a/iliyana-yotova-be-gost-na-natsionalniya-trakiyski-sbor-v-selo-slaveyno>

спасение за жените и децата, като намерят българската войска и съобщят на властите в Гюмюрджина. Така останалите живи 42 жени и деца попадат в ръцете на турците, които няколко месеца ги укриват по турските махали и села, осъществявайки нечувани жестокости върху тях. Страхувайки се, че престъплението им ще бъде разкрито, турците решават да се отърват от тях, като ги погубят. За този ужасен замисъл те избират скалисто място в местността Мъгленик в землището на с. Аврен. Завързват жените една за друга, доубиват ги с пръти и камъни и ги блъсват в пропастта, в която дивите зверове ги довършват. След продължително издирване близките на изчезналите попадат на остатъци от дрехите им, които ги отвеждат до мястото на кървавото престъпление. Останките от труповете са събрани и погребани в общ гроб.

Това жестоко убийство става достояние на българската общественост на 20 февруари 1914 г., когато в „Мир“ публикува следното съобщение:

*„Около с. Аврен завчера са намерени в един дол трупове на 37 жени, моми и деца, избити и изклани. Клането е извършено преди един месец. Цялото Гюмюрджинско население е ужасено.“*⁹³

На скалата, от която са хвърлени жертвите, е поставена паметна плоча, на която пише: „На това място 1913 г. са зверски избити 42 жени и деца от с. Манастир, Гюмюрджинско.“

Със съдействието на българската държава в Аврен е издигнат паметник, който е открит на 17 октомври 1964 г. На ритуала при откриването присъстват потомци на бежанци, представители на българската общественост, жители от с. Аврен и околните села, тракийци от страната, съвременници на събитието, близки и роднини на загиналите, останалите живи от с. Манастир. Събират се за поклонение и почит.

⁹³ Мечева, П. Памет за... цит. съч. Достъпна онлайн: <https://literaturesviat.com/?p=82861>

На 23 март 2001 г. Тракийският женски съюз взема решение за организиране на Национален тракийски женски събор в с. Аврен⁹⁴. Решението е подкрепено от централното ръководство на СТДБ и оттогава всяка година тракийци от цялата страна се събират там в последните дни на септември за поклонение и почит пред невинните жертви.

Първият Национален тракийски женски събор в Аврен се провежда на 24 септември 2002 г. Участие в него вземат стотици тракийци от цялата страна, председателите на клубовете на жените тракийки, членовете на Националния съвет на ТЖС, К. Карамитрев, председател на СТДБ, зам.-областният управител на Кърджали, зам.-кметът на Крумовград, Цанко Атанасов – председател на ТМС, председатели на тракийските регионални съвети: Д. Шалапатов – Хасково, Геновева Божкова – Русе, Румяна Вълчева – секретар на тракийското дружество във Варна.

Първият Национален тракийски женски събор в Аврен е открит от кмета на селото Димитър Антонов. Слово за трагичната съдба на 42-те жени и деца от с. Манастир произнася Петра Мечева – председател на ТЖС. Художествената програма по време на събора включва изпълнения на ансамбъл „Китна Тракия“ от Хасково и фолклорни групи от Стара Загора и Кърджали⁹⁵.

През следващите години провеждането на събора като част от програмите на СТДБ и ТЖС става традиция. Негови организатори са Тракийският женски съюз, Съюзът на тракийските дружества в България, тракийското дружество „Тракия – 1922“ в Крумовград, община Крумовград, кметството на с. Аврен. Тракийци от Кърджали, стотици жите-

⁹⁴ Пак там. Вж. и Мечева, П. Родени от Тракия, родили за... цит. съч., с. 253.

⁹⁵ Пак там вж. подр. за Първия национален тракийски женски събор в Аврен, с 253-256.

ли на Източните Родопи, потомци на тракийски бежанци от всички краища на България всяка година участват в събор-поклонение, за да засвидетелстват своята почит пред невинно загиналите.

Програмата започва със заупокойна молитва, продължава с поднасяне на венци и цветя пред паметника на зверски избитите през 1913 г. жени и деца, с трогателни слова на официалните лица, на председателите на ТЖС и СТДБ. В последните години националният събор-поклонение съвпада със селищния празник на Аврен, който е съпроводен с фолклорни изпълнения както на местни, така и на тракийски състави.

Поклонението в Аврен е част от паметта за Тракия и от паметта за България. Затова съвсем основателно по време на поклонението през 2020 г. Иванка Мечева, съпредседател на Тракийския женски съюз, като достойна дъщеря на Тракия и на своята майка Петра Мечева, смята, че трябва да се положат усилия и да се издирят и поканят на поклонение наследниците на жертвите, чиито имена са изписани върху паметника в Крумовградското село⁹⁶.

Част от паметта за България е и **националното тракийско поклонение „Ден на тракийската памет“**, което се провежда в Маджарово през последната седмица на септември.

През злокобната 1913 г. тракийски българи тръгват по маршрута Дедеагач – Фере – Армаганската долина, за да търсят спасение от турските жестокости. По пътя са подлагани многократно на жестока сеч от турския башибозук и от турски потери. В този критичен момент помощ на тракийското население оказват четите на Димитър Маджаров и Руси Славов, които устройват засада в южните покрайнини на Фере.

⁹⁶ Национално тракийско поклонение в с. Аврен. 19 септ. 2020 г. Достъпно онлайн: http://stdbg.org/pin_stdb-nacionalen-trakiiski-jenski-sabor-v-avren_1843.htm

Четниците успяват да ликвидират водача на османлиите и тракийци се укриват в гората. Башибозукът си отмъщава на изостаналите тежкоподвижни селяни, избивайки ги с неподозирана жестокост.

На 28 септември Димитър Маджаров събира старейшините и решава да поведе колоната от 20 000 души към България. Два дни след това нощуват на връх Коджаеле, където вали сняг. Там, уморени и премръзнали, загиват над 100 души.

Походът продължава седем дни и на 4 октомври 1913 г., в близост до село Ятаджик, дн. Маджарово, рано сутринта ги посреща засада от башибозуци. В този ден се водят най-големите сражения. Четите спасяват колкото могат от населението. След засадата уплашените жени и деца тръгват надолу по дерето под връх Чаталкая, за да преминат р. Арда, която в този момент е граница на България. Там попадат под обстрела на картечница, която става причина за кръвопролитната смърт на хиляди тракийци по пътя им към живота. В страшната трагедия загиват над 2000 души, част от които са жени и деца, избити и удавени в р. Арда. Останалите са спасени благодарение на Димитър Маджаров и Руси Славов. В мразовития месец октомври реката е пълноводна и с дни влачи труповете на загиналите, а от кръвта им водата потича червена, безпощадно повличайки част от децата и по-възрастните хора, които се опитват да преминат през нея. Димитър Маджаров подава от ръка на ръка дечица. За да прекосят реката, хората се хващат за ръце в опит заедно да се спасят. От другия край на реката ги очакват български граничари, които помагат на бежанците.

През 1928 г. по инициатива на младежко-културното благотворително дружество „Тракия“ в памет на загиналите българи тракийци през 1913 г. се организира за първи път събор поклонение край с. Ятаджик, който се превръща в традиция

до днес. Решаваща роля за първото поклонение имат тракийските организации в селата Ятаджик, Долни Главанак, Горно поле, Малко Попово и други, които провеждат свои събрания и вземат решение за организирането на събора.

През същата 1928 г. Димитър Делибозов, който учителства в Ятаджик, организира събиране на човешки кости със своите ученици, за да бъде направен общ гроб на загиналите. По спомени на очевидци гробът е бил направен на 15 – 20 метра югоизточно от сегашния паметник. В началото на 1949 г. тракийската организация взема решение за построяването на паметник, в чието изграждане се включва цялото население на Ятаджик⁹⁷.

В пантеона са преместени намерените кости на загиналите, а върху паметника са изписани имената на войводите Димитър Маджаров и Руси Славов. Откриването на паметника, изграден по проект на арх. Д. Дяков, става на събора през последната неделя на септември 1949 г. в присъствието на войводата Димитър Маджаров. Той разказва за трагичните събития през 1913 г. Три месеца по-късно умира, но името и делото му продължават да живеят в паметта на тракийци и на всички признателни българи⁹⁸.

През 1993 г. по инициатива на СТДБ в Маджарово е извършена реконструкция на паметника. През 1959 г., в знак на признателност към тракийския войвода, село Ятаджик е преименувано на Маджарово, а през 1974 г. е обявено за град.

Национално тракийско поклонение „Ден на тракийската памет“ в Маджарово, организирано от Съюза на тракийските дружества в България и община Маджарово, събира стотици потомци на тракийци, председатели на тракийски

⁹⁷ Мечева, П. Памет за... цит. съч. Достъпна онлайн: <https://literaturesviat.com/?p=82861>

⁹⁸ Пак там.

дружества от цялата страна, представители на младежки тракийски дружества, представители на държавни институции, народни представители и признателни граждани, които почитат паметта на загиналите.

На 30 септември 1995 г. на традиционния събор в Маджарово са поканени и се отзовават посланиците на Русия – Александър Авдеев, на САЩ – Уилям Монтгомери, на Испания – Хорхе Фуентес, както и представители на посолствата на Украйна и Гърция. Сред официалните гости е депутатката Клара Маринова, която прочита послание от председателя на 37-ото Народно събрание Благовест Сендов⁹⁹.

Заупокойната молитва е отслужена от пловдивския митрополит Арсений в съслужение с отец Йоаникий и Боян Саръев.

Тържественото поклонение пред пантеона е открито от кмета на Маджарово и председателя на СТДБ К. Карамитрев, които запознават гостите с историята на трагичните събития край Арда.

Поклонението приключва с тържествена заря-проверка, с поднасяне на венци и цветя пред Пантеона на загиналите¹⁰⁰.

През 2013 г., когато се отбелязват 100 години от тракийската трагедия, сред официалните гости на поклонението са вице-президентът на Република България Маргарита Попова, председателят на БАН акад. Ст. Воденичаров, акад. Георги Марков, проф. Георги Янков, издателят Иван Гранитски, генералният консул на България в Одрин Любомир Попов. Пред пантеона е ръководството на СТДБ, представители на тракийски дружества от цялата страна и признателни граждани.

Денят на тракийската памет в Маджарово по традиция започва със заупокойна молитва, която през 2013 г. е отслужена от старозагорския митрополит Галактион. В словото си след

⁹⁹ В. „Тракия“, бр. 18, 19 окт. 1995 г.

¹⁰⁰ Пак там.

молитвата Негово Високопреосвещенство призовава присъстващите да си спомнят за мъченичеството и героизма на хората, загинали за вярата и българщината в името на неосъщественния национален идеал.

Официалната част, открита от кмета на Маджарово Милко Армутлиев, включва слова на официалните лица и на председателя на СТДБ.

В словото си вицепрезидентът Маргарита Попова приветства тракийци и призова политиците да научат уроците на историята, да ги помнят и уважават, защото България е една, а политическите интереси са много.

В изказването си Кр. Премянов припомня тъжната орис и героизма на тракийци, които задължават съвременниците да работят за достойнството на България. По традиция председателят на СТДБ запалва жертвения огън в памет на загиналите.

Денят на тракийската памет продължава с поклонение и поднасяне на венци пред Пантеона на загиналите и пред бюст-паметниците на войводите Руси Славов, Димитър Маджаров и капитан Петко войвода, с литературна програма, в която участват тракийски изпълнители, и приключва с тържествена заря¹⁰¹.

По подобен сценарий протича Денят на тракийската памет и през следващите години¹⁰².

Заслужава внимание поклонението през белязаната от Ковид 2020 г., която събира пред пантеона невиджан брой представители на държавни институции, политически партии, кметове на общини и много тракийци. Официален гост

¹⁰¹ В. „Тракия“, бр. 18, 2 окт. 2013 г.; вж. и сайт СТДБ: http://stdbg.org/pin_stdb-krasimir-premyanov-nacionalno-tramiisko-poklonenie-madjarovo-2013_604.htm

¹⁰² Сайт СТДБ, Актуално-събития-национални; вж. и в. „Тракия“, бр. 19, 10 окт. 2014 г.; бр. 19, 16 окт. 2015; бр.19 от 2016, 2017, 2018, 2019 и 2020 г.

на церемонията е и вицепрезидентът на Република България Илияна Йотова, която в словото си напомня, че българската държава е в дълг пред тракийските бежанци, чакащи справедливост. *„Аз и президентът Радев винаги при двустранни срещи поставяме въпроса за обезщетенията на тракийските бежанци. За съжаление тази тема през последните години излезе от дневния ред на българското правителство“*, изтъква тя и отбелязва, че с енергията и волята на тракийците въпросът няма да бъде забравен¹⁰³.

Историята на поклонението в Маджарово като един от символите на паметта е написана с кървави букви, които трудно подреждат думи, за да опишат болката, мъката и скръбта, белязали съдбата на потомците на тракийските бежанци. Те почитат своите предци, съхраняват паметта и продължават да чакат справедливост.

Националните хайдушки празници „Капитан Петко войвода“ в Чепеларе са нови в тракийския календар.

Първите национални хайдушки празници „Капитан Петко войвода“ са проведени от 22 – 24 септември 2017 г. Организатори са община Чепеларе и Съюзът на тракийските дружества в България. В церемонията по откриване на първите национални хайдушки празници „Капитан Петко войвода“ участват вицепрезидентът Илияна Йотова, кметицата на община Чепеларе Славка Чакърова, председателят на СТДБ Красимир Премянов, заместник-председателят на ЦР на СТДБ Краснодар Беломорски, депутатът в 44-ото Народно събрание Дора Янкова, тракийци, граждани и гости на Чепеларе.

Програмата започва със символично посрещане на капитан Петко войвода от организаторите и гражданите на Чепеларе и продължава с поднасяне на венци и цветя пред бюст-паметника на легендарния родопски закрилник.

¹⁰³ Пак там, бр. 19, 16 окт. 2020 г.

Официалната част е открита от кмета на община Чепеларе, която поздравява участниците за празниците и обещава на съгражданите си, че ще превърне тези чествания в постоянна част от културния календар на града.

В словото си председателят на Съюза на тракийските дружества в България поздравява Общинския съвет и кмета на Чепеларе за патриотичната инициатива, на която СТДБ е съорганизатор, защото целите на празниците съвпадат с целите на съюза, Родопите са тракийска планина и крепост на българщината, а легендарният войвода е патрон на тракийската организация.

Вицепрезидентът на Република България Илияна Йотова благодари на всички родолюбиви чепеларци и на общинското ръководство, осъществили идеята за празници, посветени на капитан Петко войвода именно в дните, когато се чества българската независимост. В словото си тя заявява че „величието и честта на страната ни се съизмерват с преклонението на света към българи като капитан Петко войвода“, като подчертава, че родината ни се нуждае от силни, непреклонни и отдадени на българското единение водачи¹⁰⁴.

Официалната церемония продължава с възпоменателен митинг и тържествена заря-проверка. По подобен сценарий протичат и вторите национални хайдушки празници „Капитан Петко войвода“, проведени от 22 – 24 септември 2018 г. с организатори община Чепеларе и Съюзът на тракийските дружества в България.

Новост в програмата за 2018 г. е срещата-разговор с доц. Румяна Комсалова на тема: „Хайдушкото движение по време на Българското възраждане и ролята на капитан Петко войвода“.

¹⁰⁴ Пак там, бр. 18, 29 септ. 2017 г. Вж. и сайт СТДБ: https://stdbg.org/pin_stdb-obshtina-chepelare-nacionalni-haidushki-praznici-kapitan-petko-voivoda_1197.htm

В читалището на родопския град е представен животът на легендарния войвода чрез презентация, направена от Зоя Начева – директор на Държавния архив в Смолян. На 22 септември е реализирана зрелищна възстановка на обявяването на българската независимост. След нея на площад „Олимпийски“ започва поетичният спектакъл „Епопея на забравените“. С втора възстановка са пресъздадени картини от дейността на капитан Петко войвода.

Кулминацията на тържествата е на 23 септември, когато са възпроизведени картини на „Хайдушка клетва“, а на площад „Олимпийски“ е проведен фестивал „Родопа пее хайдушки песни“. Жителите и гостите на града имат удоволствието да се насладят на изпълненията на фолклорен ансамбъл „Капитан Петко войвода“ при тракийско дружество „Родопи“ в Асеновград с председател Ели Воденичарова, на ансамбъла при читалището в с. Павелско и др.

Председателят на Съюза на тракийските дружества в България Кр. Премянов приветства участниците в празниците, поднася благодарност на Общинския съвет и на кметицата на Чепеларе за доброто сътрудничество при реализиране на патриотичната инициатива и награждава община Чепеларе със златен медал „Капитан Петко войвода“ за приноса ѝ към тракийската кауза¹⁰⁵.

Кметицата Славка Чакърва поздравява участниците за празниците, които вече са постоянна част от културния календар на града, и прочита поздравителен адрес до организаторите от премиера на Република България Бойко Борисов, чийто текст гласи следното:

¹⁰⁵ В. „Тракия“, бр. 19, 12 окт. 2018 г.; Вж. и Втори национални хайдушки празници „Капитан Петко Войвода“ в гр. Чепеларе. Достъпна онлайн: http://stdbg.org/pin_stdb-obshtina-chepelare-vtori-nacionalni-haidushki-praznici_1420.htm

„Уважаема госпожо Чакърова, Уважаеми господин Премянов,

Бих искал да отправя моите най-сърдечни пожелания за здраве и благополучие към всички жители и гости на Чепеларе.

Приветствам инициативата Ви да съхраните и показвате на поколенията славното минало на българския народ. Геройството на нашите предци трябва да бъде пример за всички нас за несломим дух и родолюбие. Тези уроци на историята ще ни научат да запазим себе си силни и ще ни дадат воля да градим заедно просперитета на България!

Честит празник!“

През септември 2019 г. в Чепеларе за трета поредна година се провеждат национални хайдушки празници „Капитан Петко войвода“, посветени на 175-ата годишнина от рождението на легендарния войвода. Организатори на националните хайдушки празници са община Чепеларе и Съюзът на тракийските дружества в България. Празниците започват в читалище „Родопска искра 1880“ с представителната изложба „Аз съм българка!“ на фотографа Радослав Първанов и продължават с шествие към паметника на капитан Петко войвода, пред който са положени венци и цветя от официалните гости и институции, от граждани на Чепеларе, от тракийци и родопчани.

И през 2019 г. жителите на Чепеларе символично посрещат легендарния родопски закрилник, след което празниците продължават с фестивал на хайдушката песен, в който участват фолклорни състави при тракийските дружества в Тополовград и Асеновград¹⁰⁶. По време на първите хайдушки празници в Чепеларе в речта на вицепрезидента Йотова прозвуча-

¹⁰⁶ В. „Тракия“, бр. 19, 11 окт. 2019 г.; Вж. и Национални хайдушки празници „Капитан Петко войвода“ 2019. Достъпна онлайн: http://stdbg.org/pin_stdb-obshtina-chepelare-nacionalni-haidushki-praznici-2019_1635.htm

ва посланието, че България се нуждае от силни и отдадени на българското единение водачи. Подобно послание се разчита и в поздравителното писмо на премиера Борисов, изпратено до организаторите на вторите хайдушки празници в родопския град. Прекрасни послания, които българският народ и тракийци като част от него биха искали да видят претворени в реалността. За съжаление по-често се наблюдават опити за разединение в името на конюнктурни интереси. С такава цел се посяга и на тракийската организация, чието ръководство за негова чест успява да устои на опитите за подмяна и разцепление. Нещо повече, за всички тракийски събори и поклонения ръководителите на СТДБ изпращат покани за участие на представителите на всички държавни институции и политически партии, изхождайки от разбирането, че България стои над всичко.

Традиционно годината на тракийци завършва с поклонение пред делото на патрона на СТДБ капитан Петко войвода.

През 1994 г. тракийци честват 150 години от рождението на легендарния войвода и закрилник на българите. През 2004 г. отбелязват тържествено неговата 160-годишнина¹⁰⁷. През 2014 г. – 170 години¹⁰⁸, през 2019 г. – 175 години¹⁰⁹. Под мотото на тези годишнини се реализират мероприятията от програмата на Съюза на тракийските дружества в България и Тракийския научен институт през цитираните години.

Всяка година на 18 декември паметниците на капитан Петко войвода в цялата страна потъват в цветя в знак на признателност и почит към великия син на отечеството. На рождената дата на войводата пред паметника му в Борисовата гра-

¹⁰⁷ Известия на ТНИ, кн. 5, 2004 г.

¹⁰⁸ В. „Тракия“, бр. 24, 22 дек. 2014 г.

¹⁰⁹ Пак там, бр. 24, 27 дек. 2019 г.

дина в столицата и във всички градове, в които живеят тракийци, те се събират за почит и поклонение пред своя патрон.

По време на кръгли годишнини СТДБ приема национална програма, в която планира мероприятия за отбелязването на бележитата дата. Ще се спра накратко на две от честванията, които дават ясна представа как СТДБ успява да превърне тези мероприятия във всенароден празник, въвличайки в тях стотици тракийци, много българи и представителите на институциите.

През 1994 г. тракийската организация чества 150-ата годишнина от рождението на своя патрон. С активността си Хасковската тракийска организация повежда тракийци към честванията на юбилея. През април областният управител на Хасково Теньо Делчев оглавява инициативен комитет, който да организира тържествата в областта. В него влизат кметовете на Хасково Стоян Илиев, на Свиленград – Светлин Проданов, на Ивайловград – Ангел Петров, на Маджарово – Вълчан Тодоров, на Тополовград – Петър Пашов, председателката на Областния съвет в Стара Загора – Цветана Джамджиева, заместник-председателят на СТДБ – Добри Каракирков, председателите на тракийски дружества в Хасково – Михо Михов, на Стара Загора – Петра Мечева, на Крумовград – Ангел Александров, на Кърджали – Димитър Славков, на Момчилград – Райна Маринова, на Свиленград – Димитър Църнелов, на Ямбол – Михаил Вълов. В комитета са включени общественици, представители на журналистическата гилдия, представители на бизнеса и др.¹¹⁰

На първото си събиране инициативният комитет се запознава с националната програма на тракийската организация за честванията и се включва активно в нейната реализация. Националната програма включва фестивал на тракийския фолк-

¹¹⁰ Пак там, бр. 5, 10 март 1994 г.

лор в Хасково през м. май, гръцко-български събор в родното село на войводата Доганхисар (Есими) през август, събори в Смолян, Чепеларе, Славейно, тракийски събор в Тополовград, българо-гръцки събор в с. Плевун, Ивайловградско, тържества във Варна през декември и откриване на паметник на войводата в столицата¹¹¹.

Мероприятията и тържествата за честването на 150-ата годишнина от рождението на капитан Петко войвода са грандиозни, така както само тракийци могат да ги направят, защото влагат в тях цялата си почит и преклонение към живота и делото на своя патрон¹¹².

На 26 януари 2019 г. на свое заседание ВК на СТДБ приема програма за национално честване на 175-ата годишнина от рождението на капитан Петко войвода.

Под мотото на тази годишнина и под патронажа на президента на Република България Румен Радев са реализирани мероприятията от програмата на Съюза на тракийските дружества в България и Тракийския научен институт през цялата година¹¹³.

На национално ниво е създаден инициативен комитет, в който участват видни представители на науката, изкуството и словото, както и общественици, известни с позициите си в защита на българската национална памет. Инициативният комитет, оглавен от акад. Воденичаров, включва историка акад. Г. Марков, проф. Ст. Статев, проф. В. Проданов, Иван Гранитски, журналистът Тодор Коруев, председателят на СТДБ Кр. Премянов, зам.-председателите на върховния комитет: Геновева Божкова, Петър Янков, Гено Пухов, Кирил Сарджев, зам.-председателите на ЦР на СТДБ: ген. Тодор

¹¹¹ Пак там, бр. 8, 21 април 1994 г.

¹¹² Пак там, вж. бр. на вестника за цялата 1994 г.

¹¹³ В. „Тракия“, бр. 3, 8 февр. 2019 г

Бояджиев, Михаил Вълков, Краснодар Беломорски и главния секретар Стефан Начев. В дейността си по подготовката и провеждането на честванията инициативният комитет работи активно с ръководствата на всички тракийски дружества в страната и с представителите на местната власт.

Програмата за националното честване на 175-ата годишнина от рождението на патрона на тракийската организация включва отправяне на предложение пред компетентните органи за изключително големите заслуги към Република България капитан Петко войвода да бъде удостоен с воинското звание „капитан от българската армия“ и награден с орден „Стара планина“ I степен – с мечове, да се завърши и открие тържествено паметникът на войводата в Алеята на възрожденците в Борисовата градина, провеждането на националните хайдушки празници в гр. Чепеларе да са посветени и тематично свързани със 175-ата годишнина, да се направят постъпки за поставяне на паметна плоча пред генералното консулство на България в Санкт-Петербург във връзка с посещението на Петко Киряков в града за среща с руския император и заслугите, отбелязващи неговия принос в Руско-турската освободителна война, провеждането на научна конференция във Варна, изработването на паметен медал „175 години Капитан Петко войвода“, който да се връчва за изключителни заслуги към тракийското движение, организиране съвместно със Съюза на българските писатели на конкурс за стихотворение и есе, посветени на живота и делото на войводата, представяне на документално-литературни произведения, посветени на капитан Петко войвода в литературния салон на СТДБ в София, в медиите и тракийските дружества в страната, РАО „Тракия“ заедно с тракийските дружества по места да отбележат подобаващо 175-ата годишнина на капитан Петко войвода, тържествено откриване на паметници на войводата на държавната граница на Република Бъл-

гария при едноименния граничен пункт с Гърция и в Алеята на бележитите българи в Борисовата градина редом с паметниците на Ботев и Левски¹¹⁴.

Мероприятията и тържествата за честването на 175-ата годишнина от рождението на капитан Петко войвода събират стотици тракийци, граждани, представители на централната и местната власт, изявени общественици, представители на науката. Като част от програмата за честванията Варна е домакин на национална научна конференция, посветена на 175-ата годишнина от рождението на капитан Петко войвода. Организатори на научния форум са СТДБ, Тракийският научен институт и неговият филиал в морската столица с подкрепата на община Варна, която предоставя зала за провеждането.

Коста Базитов – заместник-кмет на община Варна, приветства участниците в конференцията, чието провеждане в морския град се оценява високо на фона на значението на капитан Петко войвода за варненци. В словото си той подчертава значението на познанието за миналото като важна предпоставка за бъдещето¹¹⁵. Първата секция на конференцията е посветена на национални аспекти от участието на капитан Петко войвода в националноосвободителните борби на българския народ и отражението им в литературата, фолклора и историографията. В нея със свои разработки участват чл.- кор. проф. Васил Проданов, проф. Илия Тодев, проф. Светлозар Елдъров, проф. Росица Ангелова, доц. Георги Митринов, д-р Ваня Стоянова, журналистът Тодор Коруев, д-р Слави Славов, д-р Даниела Вичкова-Нушева и народният изпълнител Лазар Налбантов.

¹¹⁴ В. „Тракия“, бр. 3, 8 февр. 2019 г

¹¹⁵ Пак там, бр. 24, 27 дек. 2019 г. Вж. Варна бе домакин на Национална научна конференция, посветена на 175 годишнината от рождението на Капитан Петко войвода. Достъпна онлайн на: http://stdbg.org/pin_stdb-tni-nauchna-konferencia-vav-varna-posvetena-na-kapitan-petko-voivoda-2019_1673.htm

Втората секция на конференцията е посветена на живота и дейността на капитан Петко Войвода във Варна. Тя започва своята работа с представянето на документалния сборник „Войводата капитан Петко Киряков“, чийто автор е варненският изследовател Борислав Дряновски. Във втората секция с доклади участват д-р Николай Илчев, д-р Димитрина Александрова, Станка Димитрова, Гергана Пламенова, Петър Стоянов и полковник (о.з.) Атанас Недев, Веска Ламбова, Веселин Тракийски и Кристиана Димчева¹¹⁶. В Търговище е открита изложба, посветена на 175-ата годишнина от рождението на капитан Петко войвода. Експозицията „Живот в името на хората, справедливостта и свободата“ е дело на регионалната библиотека „Христо Смирненски“ в гр. Хасково. В Търговище тя гостува по покана на тракийското дружество „Стоян Мавродиев“. Изложбата е открита от Нели Анастасова – председател на тракийското дружество в града. Пред присъстващите тя представя щрихи от житейския път на легендарния войвода и патрон на тракийци. На откриването присъстват областният управител на Търговище Митко Стайков, кметът на община Търговище д-р Дарин Димитров, секретарят на общинската администрация Христалина Халачева, членове на тракийското дружество в Търговище, потомци на бежанци от Беломорска Тракия и др. Музикален поздрав към всички тях прави вокален състав към ансамбъл „Мизия“ – Търговище¹¹⁷.

На 30 ноември 2019 г. тракийци от Хасково, Ивайловград, Димитровград, Харманли, Любимец, Стара Загора и Свиленград провеждат тържество, посветено на 175 години от рождението на капитан Петко войвода. Домакин на тържеството е тракийското дружество „Тракия“ в Свиленград с председател Василка Вангелова. В тържеството участват председате-

¹¹⁶ Пак там.

¹¹⁷ В. „Тракия“, бр. 24, 27 дек. 2019 г.

лят на СТДБ Красимир Премьянов, зам.-председателят на централното ръководство на СТДБ Кр. Беломорски, кметът на Свиленград арх. Анастас Карчев, заместник-председателят на ВК на СТДБ Кирил Сарджев – председател на тракийското дружество „Георги Сапунаров“ в Хасково, членовете на върховния комитет на съюза: Маргарит Петров – председател на тракийското дружество „Бойко Чавдаров“ в Харманли, Цанко Атанасов – председател на тракийското дружество „Одринска епопея“ в Стара Загора, Михаил Димитров – председател на тракийското дружество в Любимец, Тодор Каваков – председател на тракийското дружество „Капитан Петко войвода“ в Димитровград, и ръководството на тракийското дружество „Яни Попов“ в Ивайловград.

Тържеството започва с поднасяне на венци и цветя пред паметниците „Одринска епопея“, „Кръстовия паметник“ и паметника на ген. Никола Иванов, свързани със съдбата на тракийци, и продължава в тракийския дом. Василка Вангелова приветства тракийци и официалните гости и ги запознава с дейността на местното тракийско дружество. Срещата завършва с концерт от тракийски песни, изпълнени от фолклорния състав на тракийското дружество в Свиленград и ученици от местната гимназия¹¹⁸.

175-ата годишнина е отбелязана тържествено и от останалите тракийски дружества в София, Пловдив, Бургас, Стара Загора, Перник, Кърджали, Средец, Поморие, Карнобат, Несебър, Созопол, Велико Търново, Русе, Шумен и др.¹¹⁹

Като част от програмата на СТДБ за честването на 175-ата годишнина на 16 ноември 2019 г. на едноименния граничен контролно-пропускателен пункт с Гърция е открит паметник на капитан Петко войвода. Под звуците на „Петко льо, ка-

¹¹⁸ Пак там, бр. 23, 13 дек. 2019 г.

¹¹⁹ Пак там.

питанине“ представители на тракийски дружества от цялата страна с развети знамена „Тракия“, с венци и цветя изпълват площада на ГКПП. Тържеството за откриването на паметника, събрало стотици тракийци, представители на държавната и местната власт, на ГД „Гранична полиция“, архитекти, учени и общественици, е внушително и запомнящо се. В него тракийци влагат признателността и преклонението си пред своя патрон, както и своята вяроност към майка България¹²⁰.

Кулминацията в националните тържества за 175-ата годишнина на капитан Петко Войвода е на 18 декември в столицата, като честванията са организирани от Съюза на тракийските дружества в България и Столична община в София. Те продължават с откриването и освещаването на бюст-паметник на легендарния войвода в Алеята на бележитите българи в Борисовата градина редом с паметниците на Ботев и Левски. Във внушителната церемония участват ръководството на СТДБ, тракийци от цялата страна, представители на националната тракийска инициатива „Завръщане към корените“, представители на официалната държавна и местна власт, депутати, представители на политически партии, ученици от столични училища, граждани и гости на столицата¹²¹.

От изнесената информация, която въпреки невъзможността да обхване пълноценно всички изяви на СТДБ и на тракийските дружества в рамките на една статия, е видно, че съборите, поклоненията и честванията на бележити дати и годишнини събират стотици хиляди хора, свързани с тракийската кауза, и дават възможност на тракийци за поддържането им като общност и за укрепване на колективната памет. Обществото има дълбоки корени в миналото и не може да съществува без тях, защото те са в неговата памет. Целена-

¹²⁰ Пак там, бр. 22, 29 ноем. 2019 г.

¹²¹ Пак там, бр. 24, 27 дек. 2019 г.

сочената политика за подмяна на националната памет, която се развива с изключителна скорост в годините на т.нар. преход, показва как мнозина се отказват от биографиите си и се отричат от народа си в името на конюнктурни интереси и/или заради власт и пари. Ето защо противодействието на тази тенденция, което оказва Съюзът на тракийските дружества в България, му отрежда достойно място като патриотична и родолюбива институция, която има достойнството и отговорността да съхранява паметта и българщината.

Поставяните понякога въпроси за целесъобразността от повторенията на провежданите от СТДБ събори, поклонения и чествания, са неуместни. Защото устойчивото поддържане на живота на една общност и на нейната идентичност винаги е било свързано с ежегодна повторяемост на определени мероприятия, чрез които тя се утвърждава във времето. Необходимостта от тях е свързана с идентичността, с ценностите и съхраняването на паметта. Защото народ без памет загива.

125 ГОДИНИ ОРГАНИЗИРАНО ТРАКИЙСКО ДВИЖЕНИЕ: ИСТОРИЯ И ДОКУМЕНТИ

БОРЯНА БУЖАШКА

През 2021 г. честваме 125 години от организираното тракийско движение в България. Отбелязването на тази годишнина премина с няколко знакови събития. На първо място е преиздаването на забележителния труд на проф. Иван Филчев „Тракийският въпрос и тракийското движение в България“, книга, изградена на базата на многобройни документални свидетелства, книга, която може да служи като наръчник на различни поколения, изкушени в тракийската проблематика. Събитие в книжнината, посветена на организираното тракийско движение, е и излизането на труда на Ваня Иванова с великолепно заглавие и текст „СТДБ в битката за паметта и търсене на историческата справедливост 1990 – 2020 г.“ и документалния сборник с доклади, интервюта, слова и позиции по тракийската проблематика (1990 – 2021) с автор Красимир Премянов. Трите издания покриват целия период от развитието на организираното тракийско движение, като са повод за равносметка, размисъл, оценки, препоръки. През тази година бе подготвена и юбилейна фотоизложба, посветена на годишнината, нещо, което не беше правено досега. Освен нашия заслужен интерес към тези прояви четирите събития отново поставят въпроси, свързани с документалното наследство на тракийското организирано движение.

Цялостната дейност на ръководството на Съюза на тракийските дружества в България (СТДБ) става под условното разделение: минало, настояще, бъдеще. Днес една от най-важните

задачи на съюза е съхраняването на историческото минало и организирането на широка изследователска, събирателска и издателска дейност. При оценката на тази дейност се поставят множество въпроси. Те са провокирани от недостатъчно издирения и използван визуализиран документален материал (снимки, липса на албуми, каталози); недостатъчно проучени отделни периоди на тракийското движение (напр. този от 1944 до 1977 г.); използването на родовата история чрез личните фондове на отделни тракийски дейци за попълване на съществени празноти от демографската и стопанската история на България; многобройните запитвания към ТНИ къде да се търсят документи, свързани с тази проблематика.

Но тази дейност би могла да бъде извършена само ако знаем къде и какви документални свидетелства са запазени. Съществуват няколко известни книжовни и документални центрове в столицата и страната, в които ще открием какво се съхранява за организираното тракийско движение. Някои от тези документи са част от архивни сбирки, които съдържат и сведения за македонското организирано движение.

Ако вървим по хронология, добре е да започнем с това, което се намира в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Внушителен е масивът от документи, непосредствено свързани с освободителните борби на българите в Македония и Одринско след 1878 г. Те са част от архивните фондове на капитан Петко войвода, Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО, на Върховния македонски комитет (ВМК), съдържащ над 100 000 документа, на Гоце Делчев, Гьорче Петров, Никола Зографов, Никола Малашевски, семейния фонд Димитър, Христо и Ангел Узунови, Борис Сарафов, Владислав Ковачев, Васил Чекеларов, Тодор Александров и др. Към този период трябва да добавим и фонда на Христо Матов в Държавен архив (ДА) – Варна (ф.

637 К), който дава най-пълна представа за всестранната му дейност като идеолог на ВМОРО, учен, педагог, поет, публицист, фолклорист и езиковед, така и за историята на културно-просветните и революционните борби на поробените българи от Македония и Одринско за времето 1892 – 1919 г.

Сбирката от документи за история на Тракия е част от богатото академично документално наследство, съхранявано в научния архив на БАН. Тази сбирка има изключително историческо, научно, културно и дългосрочно справочно значение. Съдържа материали за историята на тракийската организация в България от създаването ѝ в края на XIX в. до разформирването на Съюза на тракийските културно-просветни дружества през 1977 г. Запазени са устройствените документи и спомените за основаването на Тракийския научен институт. Той е създаден да издири материали и опише миналото и географията на българските земи в Източна и Западна Тракия. Неговата основна задача е да изследва и съхрани тяхното езиково, художествено и песенно богатство, неповлияни от новите условия на живот в България. В резултат от дългогодишната дейност на този институт днес ние разполагаме с най-богатата изворова база по темата. Би било жалко, ако не се намери изследовател, който да разкаже историята на Тракийския научен институт. Аз например като университетски изследовател възлагам курсови и дипломни работи не само за организираното тракийско движение, но и за ТНИ и някои от личните фондове в НА на БАН.

Документите от „Тракийската сбирка“ постъпват в НА на БАН през 1987 г. с решение на президиума на БАН. Решението предвижда да се състави подробен опис, по който се извършва предаването на архивния фонд в академичния архив. Хронологичните граници на документите в сбирката обхващат периода от края на XIX до деветдесетте години на XX в. Обемът е 130 архивни кутии и 4 кашона със снимки.

Структурно материалите са организирани в няколко основни раздела: история и дейност на тракийската организация преди и след 9 септ. 1944 г.; съпътстващи структури като Тракийския младежки съюз и фонд „Тракийско дело“; трудове, спомени, рецензии, документи и източници за проучване миналото, бита, културата и революционните борби на тракийските българи от Източна и Западна Тракия; личните фондове на дейци на тракийското революционно и културно-просветно движение.

Началото на фонда обхваща документи на дружествената и просветната дейност на тракийската организация, групирани в няколко подраздела. От изключително значение са документите на софийското дружество „Одринска Тракия“, обхващащи периода от 1914 г. до 1935 г.: членска маса, протоколи и резолюции от общи годишни събрания и от годишните събори, списъци на бежанци, протоколни книги на върховните управителни органи, финансова и издателска дейност. Запазената богата кореспонденция разкрива организационния живот на дружество „Одринска Тракия“, честването на различни годишнини, благотворителните концерти в полза на тракийските бежанци, постъпките за облекчаване участва на бежанците и разрешаване на тракийския въпрос, протестни резолюции, протоколи и телеграми на населението срещу решенията на Великите сили, сведения за разцепление в организацията и по много други важни въпроси.

Към този начален период от живота на тракийското организирано движение трябва да прибавим и съхранените документи в ДА – Бургас, за културно-благотворителното дружество „Тракия“ – Бургас (ф. 758 К). Този фонд е интересен с документите, които разказват и разкриват широката социална дейност на дружеството за облекчаване незавидната съдба на бежанците, събраните храни, уреждането на собствеността

на бежанските имоти, построяването на тракийския дом в Бургас и кино „Тракия“.

Не по-малко интересни са документите за тракийската организация след 1944 г. На първо място отново са списъците на дружествените клонове в страната от 1947 до 1977 г., протоколи на централното ръководство на тракийската организация, промени в наименованието и др. Има запазени документи за съюзната и просветната дейност на организацията; меморандуми, доклади, беседи, обзори за живота и дейността на видни тракийски революционери, просветители и общественици; позиви, афиши, календари и апели за свикване на митинги и събрания. В сбирката са съхранени документите на двете основни дружества – „Тракия“ – гр. София, и „Тракия“ – гр. Пловдив. По-богата изворова база предлагат материалите на пловдивското дружество: протоколи от учредителни събрания на тракийската емиграция 1944 – 1946 г., протоколни книги по дейността, резолюции от събрания, митинги и конференции на тракийската емиграция в Пловдив. Документално е представена цялата организационна и културно-просветна дейност на дружеството чрез програми, обяви, афиши и позиви за тържества, землячески срещи, лекции и доклади, концерти, чествания на годишнини и др. Засегнат е въпросът за оземляването на бежанците, молби за жилища, парични помощи и работа. Има сведения за извършените продажби на недвижими имоти от бежанци от Беломорието през 1941 – 1942 г. В сбирката са отложени множество списъци на преселници от селата Доган-Хисар, Еникьой, Бадама, Дервент, Узункюпрю, Каладжи-Дере, гр. Дедеагач и др. Отделен акцент сред материалите представляват запазените поименни заявления, махленски свидетелства и удостоверения с данни за произход, място за раждане, образование и занаят. Тези сведения трябва да бъдат използвани в бъдещи изслед-

вания, защото уплътняват демографската и стопанската картина на България. Пловдивското дружество е водило богата кореспонденция с тракийските дружества в страната и с централното ръководство в София по организационни въпроси за възобновяване дейността на организацията след 1944 г., апели за митинги в подкрепа присъединяването на Западна Тракия към България, за участие в обществено-политическия живот в страната, искания от битов характер.

Тракийският научен институт и неговата дейност са представени в сбирката чрез множество материали. Съхранени са устройствените документи и спомените за създаването на института, протоколни книги и протоколи от общи събрания и отчети на ръководството, списъци на членовете и др. Научната дейност е отразена в протоколите на научния съвет, в протоколите на съвещания за обсъждане на трудове, спомени и мемоари, предоставени за публикуване. Част от тях са запазени заедно с рецензиите и съответните разисквания. Множество доклади и беседи с популярен характер се явяват в подкрепа на културно-просветната дейност на централното ръководство на съюза.

Изключително ценна част от „Тракийската сбирка“ са трудовете, спомените, рецензиите и документалните източници за проучване на миналото, бита, културата и революционните борби на тракийските българи от Източна и Западна Тракия. Сътрудници на ТНИ са извършили преводи на турски и гръцки документи, статии и извадки на трудове за историята на Тракия до края на 20. век. Сбирката съдържа множество трудове, спомени и отделни документи за Преображенското въстание. Някои от тях са запазени в оригинал и са отпечатани, а други не са публикувани. Очерците, спомените и документите за събитията от 1900 г. до Балканската война са отделени тематично и по съдържание, и по характер и са

много интересни. Участието на тракийците в Балканската война е отразено в спомените на Димитър Маджаров, Михаил Балджиев, Иван Орманджиев, Христо Колебинов, Ефтим Воденичаров, Анастас Разбойников, Георги Кушев, Димитър Ковачев и др. Документите са обособени в отделен фонд за улесняване работата на изследователите по темата. Груповите снимки и портрети от различни събития с участието на тракийци естествено допълват картината на периода.

Не на последно място по значение са личните фондове на основателите и ветераните на тракийското революционно и просветно движение. Изключително ценни са личните фондове на Ламби Данаилов, Димитър Груев, Георги Заприпаров, Иван Йосифчев, Петко Кедиков, Христо Мирски, Мара Михайлова, Христо Нестев, Минко Неволин, Иван Орманджиев, капитан Петко Войвода, Станимир Попов, Атанас Разбойников, Никола Спиrow, Панайот Маджаров и много други с голям по обем снимков материал, който не е обработен. Личните им документи, тяхното творчество и служебна дейност, запазената кореспонденция разкриват въпроси, свързани с историческото минало и революционните борби на българите от Източна и Западна Тракия. Нерядко в личните фондове откриваме документи на тракийската организация като окръжни, меморандуми, изложения и решения на върховните управленски органи, материали по възобновяване дейността на тракийските дружества в България след 1990 г. Те разкриват утвърждаването на СТДБ като най-масовата неправителствена организация, утвърдила заслужено своя авторитет в обществено-политическия и културния живот на България.

Необходим е и един преглед на съхраняваните архивни колекции в Държавна агенция „Архиви“ (ДАА). Тук бих искала да припомня, че съгласно подписано споразумение между СТДБ и ДАА беше изпълнена цялостна програма за събиране на сведе-

ния от членовете на съюза с перспектива те да бъдат представени на държавните органи и поставен въпросът за компенсиране на наследниците на източнотракийските бежанци.

В голямата си част документите, съхранявани в ДАА, обхващат периода след 1944 г. до 1977 г. Най-богати са фондовете на ДА – Кърджали (ф. 838), Пловдив (ф. 693), Бургас (ф. 769) и Варна (ф. 311). Ако можем да характеризираме тази документация, трябва да кажем, че тя най-пълно представя регионалната дейност на тракийските дружества в страната. Това са протоколи от събрания и заседания, годишни отчети, кореспонденции и материали за недвижимото имущество. Те са ярка илюстрация за пълнокръвния живот на тракийските дружества, за тяхната голяма отговорност към ежедневните проблеми и съдби на тракийци, илюстрират цялостната събирателска, организационна и културно-просветна дейност на дружествата, която бележи целия съюстен живот на Съюза на тракийските дружества в България.

Тракийското минало е широко отразявано и в Известията на Тракийския научен институт и в „Тракия“. Стратегията на съюза е насочена към отварянето на организацията към всички патриотично настроени българи, които подкрепят тракийската кауза като част от българския национален капитал. В редиците му са привлечени изтъкнати български интелектуалци и културни дейци, известни изследователи. На базата на богат документален капитал са написани и много трудове по темата „Организирано тракийско движение“ от Светлозар Елдъров, Румен Караганев, Папани Козарева, Панайот Маджаров, Елена Алекова и др. Миналото е обект и на редица научни конференции в София, Хасково, Варна, Смолян, Русе и др. В помощ на СТДБ е експертната и изследователската дейност на членовете на ТНИ. Огромната изследователска дейност на всички участници се основава и на богатата доку-

ментална база. Няма дейност на ТНИ, която да не се основава на запазените документални свидетелства.

Не на последно място трябва да се отбележи, че в сградата на СТДБ се съхранява обработен голям книжен фонд и систематичен, азбучен и топографски каталог.

Направеният преглед на съществуващите документални свидетелства за дейността на СТДБ е повод да се постави едно начало на проучването на историята и дейността на съюза и разкриване на тези непознати и непроучени страни от дейността на организацията. Надяваме се, че тези теми за напред ще привличат нови и млади изследователи, защото цялата история на СТДБ е част от българското културноисторическо наследство, което трябва да се изучава и съхранява.

Втора част
МИНАЛОТО НА ТРАКИЙСКИТЕ БЪЛГАРИ

**БЪЛГАРИТЕ В ТУРЦИЯ (1913 – 1918 г.) –
ЕТНОДЕМОГРАФСКИ ПРОЦЕСИ**

ВАНЯ СТОЯНОВА

1913 г. е ключова в историята на всички балкански народи, но за българите в Тракия тя се оказва фатална. За по-малко от година те преживяват възторга от свободата и трагедията на разорението. Погромът над християнското българско население в Тракия от втората половина на 1913 г., който съвременната историография определя като геноцид, намалява числеността му с 30%¹ и разрушава постигнатото от Българската екзархия в областта на образоването и църковния градеж. Той е продължение на една трайна и планомерна политика за обезбългаряването на областта, провеждана от османската власт след 1878 г., чиято цел е да подсигури пътя към Проливите и Цариград (Истанбул)² и да лиши България от етнически аргументи за бъдещи териториални претенции³.

¹ Милетич, Л. Разорението на тракийските българи през 1913 г. С., 2013, с. 325.

² Макар официалното име на града да е Истанбул, в българската документация, вкл. дипломатическа, до края на Втората световна война е в употреба българското му название „Цариград“, поради което то е предпочетено тук от автора. Същото се отнася и до българските названия на градовете Одрин и Лозенград.

³ Вж. по въпроса: Райчевски, С. Етническото прочистване на българите в Източна и Западна Тракия и Мала Азия (1903 – 1913 – 1923), С., 2013,

Макар значително по-малобройни или почти незабележими като количество на фона на общото население, в границите на турската държава остават няколко хиляди българи⁴ – в Източна Тракия, в Мала Азия, както и в най-големия турски град и столица на империята Цариград. Настоящата статия проследява промените в тяхното етнодемографско състояние от края на Балканските войни до края на Първата световна война.

Цариградският договор (16/29 септември 1913 г.), сключен между България и Турция след Втората балканска война, оставя почти цяла Източна Тракия с изключение на Малкотърновско, Василиковско и част от Мустафапашанско в границите на Османската империя. Той гарантира правото на българите – османски поданици, напуснали домовете си в резултат на войната, да се завърнат в срок не по-късно от две години (чл. 9). Изключение се прави само за населението в 15-километровата ивица от двете страни на границата, което подлежи на факултативна размяна (буква В от Приложение I към договора). На българските общини се дават същите права, от които се ползват понастоящем и другите християнски общини в Отоманската империя. Според чл. 9 от договора българите, османски поданици, запават своите движими и недвижими имоти и няма да бъдат възпрепятствани в изпълнение на своите човешки и имотни права, както и в ползването от тях⁵. Скоро става ясно, че турската страна не възнамерява

9-23; 93-209; *Елдъров, С.* От ескалираща репресия към откровен геноцид. – в. „Десант“, бр. 38, 3 юни 2016 г.

⁴ Тук е необходимо едно уточнение – обект на изследване в статията са българите-християни, за които става дума в Цариградския договор от 1913 г.

⁵ Цариградски договор между България и Турция за полюбовно уреждане върху една трайна база редът на нещата, създаден след станалите събития подир сключването на Лондонския договор и установяването отношения

да спази дадените обещания, а продължава да прогонва българите от стратегически важното и останало вече единствено нейно европейско владение.

На 18 октомври 1913 г. в Одрин започва работа смесената българо-турска комисия, която трябва да обсъди и да реши съдбата на десетките хиляди бежанци от двете страни на границата. Още с първите си изявления турските делегати дават недвусмислено да се разбере, че няма да допуснат завръщане на българските бежанци. Според твърденията им освен търговците и занаятчиите в градовете в селата на Тракия не са останали никакви българи, тъй като турските административни власти по нареждане от Цариград са успели да ги изселят в териториите, отстъпени на България⁶.

В невъзможността изгонените българи да се върнат обратно по домовете си е убеден и българският пълномощен министър А. Тошев, а Министерството на външните работи и изповеданията (МВРИ) инструктира своите делегати, ако не успеят да преодолеят турската съпротива, да настояват за оценка на изоставеното имущество и справедливо обезщетение или компенсация⁷.

След постъпките, направени от българското правителство, категоричната турска позиция за поголовното обезбългарява-

на приятелство и добросъседство. Сключен в Цариград на 16/29 септември 1913 г. Ратифициран на 29 септември (9 октомври) 1913 г. – В: *Кесяков, Б.* Приноси към дипломатическата история на България 1878-1925. С., 1925, с. 58-60; 61-62, 64.

⁶ Въпреки декларацията на Хайдар бей, ръководител на турската делегация в смесената комисия, по това време българи все още има в селата около Цариград, в Мала Азия, та дори и в някои села в Източна Тракия, които няма да бъдат пощадени през следващите месеци и години. – *Трифонов, С.* Бежанският въпрос..., 185-203.

⁷ *Бужашка, Б.* Източнотракийският въпрос в българо-турските дипломатически отношения (1913 – 2016 г.). С., 2017, с. 20.

не на Източна Тракия е смекчена: Одринският валия Адил бей уточнява, че тя се отнася само за българските села от Лозенградския и Одринския санджак, в които вече са настанени турски бежанци, докато българите от селата в Родостенко, Галиполско и Чаталджанско, както и в градовете, вкл. в Лозенградския и Одринския санджак, могат да се завърнат⁸. Отстъпката не е голяма: българите в градовете са сравнително малобройни и от тях турското правителство не се притеснява. То отказва правото на връщане на основната маса от изгонените, които съставляват мнозинството от българското население в региона до войните – селяните в Одринско и Лозенградско.

Подписаното на 2/15 ноември 1913 г. споразумение за бежанците от Тракия, известно като Одринско съглашение, постановява изселените българи от селата на Лозенградския и Одринския санджак, чиито къщи са заети от мюсюлмански бежанци, дошли от отстъпената на България територия от Тракия, да се настанят в изпразнените мюсюлмански села там (чл. 1). Уточнява се, че правата на собственост ще бъдат двустранно зачитани и за целта, след настаняването на бежанците, смесената комисия трябва да направи оценка на селата и да определи обезщетение при наличие на разлика в оценката (чл. 2). Българите – османски поданици от селата на санджаците Родосто и Галиполи, могат безпрепятствено да се върнат в домовете си (чл. 3). За изрично посочени шест села от този район обаче, в които вече са настанени мюсюлмански бежанци, остава в сила предходната разпоредба, което до голяма степен обезсмисля този член от съглашението.

Що се отнася до българите от градовете на Тракия, те могат свободно да се приберат по родните си места, с едно уточнение за Лозенград и Бунархисар: тъй като българските къщи

⁸ ЦДА, ф. 336к, оп. 1, а. е. 447, 10-13.

в тях са заети от мюсюлмани, чиито домове са пострадали по време на войната, споразумението за тях ще влезе в сила три месеца след одобрението му от съответните правителства, за да могат да бъдат устроени турските бежанци (чл. 4). Връщането може да става по 15 семейства на ден, след триденно предизвестие на административните власти в Лозенград за деня на тръгването (приложение към чл. 4)⁹.

С решението си за размяна на селата от Одринския и Лозенградския санджак с мюсюлманските села в отстъпената на България територия Одринското съглашение влиза в противоречие с Цариградския договор, който разрешава завръщането на бежанците по домовете им в двегодишен срок. Така чл. 9 от договора в тази му част е обезсилен по-малко от два месеца след подписването му не само фактически, чрез политиката на „свършените факти“, но и дипломатически. Самото Одринско съглашение в онези негови клаузи, които гарантират свободното завръщане на българските бежанци от градовете и селата на Родостенския и Галиполския санджак, както и в градовете на Тракия, също остава неприложено.

Заседанията на смесената комисия и работата на трите подкомисии, които трябва да посетят селата на българска и турска територия и да установят размера и качеството на бежанските имоти са съпроводени с безкрайно протакане, прекъсвания и отлагания от турска страна до есента на 1914 г., когато комисията прекратява съществуването си, без да изпълни целта, за която е създадена¹⁰.

⁹ Съглашение между България и Турция за бежанците от Тракия. Сключено в Одрин на 2/15 ноември 1913 г. – В: *Кесяков, Б.* Цит. съч., с. 69-70.

¹⁰ За работата на смесената комисия по оценка на бежанските имоти вж. *Трифонов, С.* Тракия. Административна уредба, политически и стопански живот. С., Тракийска фондация „Капитан Петко войвода“, 1992, с. 169-171.

Докато се водят преговорите в Цариград и Одрин, изселването на българите от Източна Тракия продължава. То не престава и след пописването на Одринското съглашение, докато българските и турските делегати обикалят населените места, за да направят оценка на бежанското имущество. Само в началото на октомври 1913 г., т.е. след сключването на Цариградския договор, от Източна Тракия са прогонени още 15 000 души¹¹. Докладът на архиерейския наместник в Лозенград свещ. Ив. Костов до екзарх Йосиф от 12 ноември 1913 г. дава представа за процедурата, която властите следват: селото се загражда от войска, така че никой да не може да излезе извън него. Селяните се подканят да побързат, а който не се подчини, се заплашва с бой. Тъй като повечето [волски – бел. авт.] коли на населението са иззети по-рано, властта снабдява всяка къща с по една кола, в която да приберат, каквото могат. Заедно с натоварените коли, с едрия си и дребен добитък те потеглят едновременно към новата граница на България, съпроводени от военна стража. Изпразнените села с останалия в тях движим имот още на следващия ден се заемат от бежанците турци. По този начин между 20 и 30 септември 1913 г. е изпъдено цялото българско население от Лозенградския санджак (Лозенградска, Бунархисарска и Визенска кааза) и само по една случайност в града се задържат седем семейства, дошли от околните села. Изгонването на българите от самия Лозенград започва на 26 септември и спира на 1 октомври. И тук пред всяка къща застава военна кола, а преди изселването патрул обикаля махалите и не разрешава да се изнася нищо от къщите. Така българите не могат да скрият част от покъщината си в домовете на „инородци“ или да продадат нещо от нея. В деня на заминаването някои успяват да продадат на

¹¹ Трифонов, С. Бежанският въпрос в българо-турските отношения (1913 – 1918). – В: Известия на БИД, кн. XXXVII. С., 1985, с. 185.

безценица житото и част от домашните си потреби. Останалите са разграбени от местните жители или са запечатани от властта и оставени за правителството, за да се продадат впоследствие от определена за целта смесена комисия¹².

След османското настъпление в началото на юли 1913 г. от Лозенград избягват 166 семейства. Между 26 и 30 септември с.г. властите изгонват 87 семейства от махалата св. Спиридон, 128 – от св. Атанасий и 5 – от св. Никола, или всичко 220 семейства. Към средата на ноември в града все още остават 456 български къщи с 1318 жители, като от почти всяко семейство има по някой избягал. Хората продължават да живеят в тревога и страх, подхранвани от слухове за спекуланти, прииждането на нови бежанци – турци, арнаути и др. и забраната за връщане на наскоро заминалите. Денковете им стоят стегнати, готови за път, а мнозина държат част от покъщнината си в гръцки и еврейски къщи. Идването на архиерейския наместник свещеник Иван Костов в града на 12 ноември внася известно успокоение сред тях. Пригответилите се да тръгнат за България жители на махалата св. Атанасий се отказват от намерението си, а мнозина идват в наместничеството, за да се допитат за създадената ситуация и да потърсят утеха¹³.

През лятото и есента на 1913 г. се изселват и българите от Одрин и околността. Областта е почти обезбългарена: след извършеното преброяване на паството му през м. декември с.г. управляващият Одринската епархия архимандрит Никодим констатира, че то наброява едва 3071 души в 512 къщи в градовете Одрин и Лозенград¹⁴.

¹² ЦДА, ф. 246к, оп. 3, а. е. 149, л. 70.

¹³ ЦДА, ф. 246к, оп. 3, а. е. 149, л. 71. – Доклад на архиерейския наместник в Лозенград свещ. Ив. Костов до екзарх Йосиф, 12 ноември 1913 г. Свещ. Костов не посочва кой е източникът на информацията му. По всяка вероятност това са устните разкази на гражданите.

¹⁴ *Милетич, Л.* Цит. съч., с. 327.

Сведенията на официалната турска статистика за 1914 г. дават за Лозенградско 1599, а за Одринско – 648 българи, като посочените числа най-вероятно се отнасят единствено до жителите на двата града. Списъците отчитат още 255 българи в окръг Галиполи, или всичко 2502 българи в целия Одрински вилает с население от общо 631 094 души. Освен тях според официалните данни има още 1097 българи в района на Чаталджа. Или, общият брой на българите в империята, заедно с цариградските и малоазийските българи и тези в други райони на азиатската ѝ част, според данните за 1914 г., е 14 908 от 18 520 016 души население¹⁵.

В този брой не влизат всички етнически българи християни, тъй като след учредяването на Българската екзархия османската статистика отчита за българи броя на екзархистите, а патриаршистите или „гърчеещите се“ попадат в друга графа. Както потвърждават по-късни дипломатически източници, част от българите през 1914 г. са записани в „нуфузите“ (регистрите) като „рум“, т.е. гърци¹⁶. Вероятно и по-горе

¹⁵ *Karpat, K. Ottoman Population, 1830 – 1914: Demographic and Social Characteristics. University of Wisconsin Press, Madison 1985, 170-171, 188-189.* К. Карпат изрично отбелязва, че официалната статистика за населението в Османската държава през 1914 г. се базира върху резултатите от преброяването от 1905/6 г., коригирани според броя на ражданията и умираанията за изминалите години. – *Ibidem*, р. 34, 189.

¹⁶ След Лозанския договор (1923 г.) това ще затрудни легитимирането им като българи, макар междувременно те вече да са припознали екзархията за свое духовно ведомство. Вж. напр. ЦДА, ф. 321к, оп. 1, а. е. 2809, л. 65 – Рапорт на Българския генерален консул в Одрин Т. Марков от 28 август 1923 г.: „Турците по никакъв начин не искат да признаят ония българи, на които в нуфузите им пише „рум“, при всичко и да са добри българи и въпреки застъпничеството на консулството в Одрин“. А Анастас Разбойников отбелязва: „В Източна Тракия след 1913 г. се запазили само тия българи, които се приютили към гърците като гъркомани патриаршисти.“ – *Разбойников, А., д-р Разбойников, С. Населението на Южна*

посоченият от архимандрит Никодим брой на паството му в края на 1913 г. включва само българите екзархисти в Одринския вилает.

Когато една година по-късно (на 10 дек. 1914 г.) новият одрински митрополит Неофит Скопски посещава Лозенград, той установява, че и след масовото прогонване и бягство на българите в него е останало „*едно съзнателно гражданство*“ с вяра в по-доброто бъдеще. В трите махали има все още близо 450 български къщи измежду по-заможните отпреди войната жители¹⁷. От видяното и чуто в Лозенград в края на 1914 г. владиката остава с впечатление, че в последно време гоненията на българите са спрели и че властта в това отношение е твърде внимателна. За сметка на това в действията ѝ липсва „*оня прословут фаворитизъм към гърците*“, което кара сънародниците му по-леко да понасят „*насочилата се главно към икономическото съсипеване политика на властта*“. Продължаващата безработица и икономическата криза застрашават благосъстоянието им и предвещават икономическия им упадък, още повече, че лозарството – техният основен поминък, е опропащено от филоксерата¹⁸.

Оцелелите от катастрофата българи в Източна Тракия продължават да се изтеглят към България на по-малки групи. През април 1914 г. жителите на патриаршистките села Чонгара и Корудере, Бунархисарска околия, обявени от вилаетското управление за гърци, пожелават да се прехвърлят на българска територия, което става с помощта на българските

Тракия с оглед народностните отношения в 1830, 1878, 1912 и 1920 година. С., 1999, с. 236.

¹⁷ ЦДА, ф. 246к, оп. 3, а. е. 149, л. 79. Доклад на Одринския митрополит Неофит Скопски до екзархийския заместник в Цариград Велешкия митрополит Мелетий, 12 май 1915 г.

¹⁸ Пак там, л. 80.

погранични постове¹⁹. Някои от избягалите по-рано правят опит да се завърнат, възползвайки се от Одринското съглашение, но като намират домовете си ограбени, заминават обратно за България²⁰.

Турските власти не се ограничават с Одринския и Лозенградския санджак, за които има споразумение, а продължават да изселват българи от цялата област. Нападенията на въоръжени турски четници, заплахите за живота, разграбването на имуществото им, натискът на пристигащите турски бежанци (мухаджири) и бездействието на полицейските власти ги принуждават да търсят съдействие от екзархията и българските дипломатически представители в Цариград и Одрин. През април 1914 г. делегации от селата Курфалий, Синеклий и Кючюксеймен, Силиврийско, се явяват в българското генерално консулство в Цариград с молба да им се помогне да заминат за България. Същата съдба споделят и българите в района на Чорлу, Родостенско. През м. април около 200 души от с. Ени-чифлик пристигат с кораб във Варна²¹.

През пролетта на 1914 г. само за два месеца са изселени и българските села в района на Цариград и Чаталджа, чиито жители наброяват 10-12 000 души екзархисти. Жителите им са заставени да ги напуснат, лишени от цялото си недвижимо имущество. Разказите им свидетелстват за повторение на модела, приложен и в другите български села в Източна Тракия²². Опитите на екзархията да защити интересите им оста-

¹⁹ Трифонов, С. Бежанският въпрос..., с. 185.

²⁰ Виж, напр. свидетелството на Димитър Добрев, бежанец от Лозенград. – В: Райчевски, С. Етническото прочистване на българите в Източна и Западна Тракия и Мала Азия (1903 – 1913 – 1923). С., Изд. „Захарий Стоянов“, 2013, с. 289.

²¹ Трифонов, С. Бежанският въпрос..., с. 185-186.

²² ЦДА, ф. 246к, оп. 3, а. е. 149, л. 50-51. Доклад от митрополит Мелетий от 30 март 1914 г. Оплакванията на селяните от с. Тая-кадън, с около 700

ват напразни. След като разбира, че не е в състояние да спре изселването, с помощта на легацията се изготвят списъци на изоставените имоти, които се предоставят на министъра на вътрешните работи Талаат бей, за да бъдат евентуално разгледани от една специална Комисия за оценка на имотите. Бежанците от Чаталджанско, които преминават през Цариград, по нареждане на консулството се подслоняват в сградата на бившата семинария, след което се натоварват на параходи за Варна или Бургас²³.

През първата половина на 1914 г. със съдействието на българската държава се изселват и българите от Мала Азия, изоставяйки своите домове и събираното с години имущество. Значителна част от тях са настанени в Западна Тракия, която отново трябва да напуснат, след като областта е отнета от България с Ньойския договор през 1919 г.²⁴

Когато избухва Първата световна война, главният въпрос в борбата за спечелване на неутрална България с нейното стратегическо разположение на Балканите и боеспособна армия от страна на двата противостоящи блока е удовлетворяването

души българско население, се повтарят и в свидетелствата на селяните от селата Деркос, Аврен, Емрихор и др. – *Трифонов, С.* Бежанският въпрос ..., с. 186-188.

²³ ЦДА, ф. 246К, оп. 3, а. е. 149, л. 63. Доклад на екзархийския заместник Мелетий Велешки до МВРИ от 2 април 1914 г. Пак там, оп. 2. а. е. 15, л. 2. Доклад на екзархийския заместник Мелетий Велешки от 26 август 1915 г.

²⁴ Подробно за малоазийските българи вж. *Шиманов, Д.* Необикновената история на малоазийските българи. С., 2001, 225-276; *Ташкова, В.* Завръщането на малоазийските българи. – Известия на Тракийския научен институт (ИТНИ), кн. 10, 2010, с. 281-291; *Същата.* Село Мандър. Историята на едно българско село в Мала Азия. ИТНИ, кн. 14-15, 2016, с. 195-209 и др.

на нейните териториални претенции, т.е. връщането на онези територии, от които е лишена от своите балкански съюзници, а също така – от Румъния и Османската империя. Те включват „спорната“ и „безспорна“ зона в Македония, пристанището Кавала на егейския бряг, Одринска (Източна) Тракия до линията Мидия-Енос и Южна Добруджа.

Линията „Мидия-Енос“ присъства в офертите на страните от Съглашението, но по отношение на останалите територии сред тях липсва единно становище. Основният недостатък на направените от Антантата обещания към България в нотата ѝ от 29 май 1915 г. е, че териториалните отстъпки в безспорната зона и Кавала се отлагат за след края на войната, при това – в зависимост от компенсациите на Сърбия и Гърция за сметка на Австро-Унгария и Турция. А що се отнася до Източна Тракия, за нея трябва да се воюва още сега²⁵. На българската армия, която познава тракийския военен театър, се разчита да се изправи отново срещу Османската империя. За либералното правителство обаче нова военна кампания в обезбългарената Източна Тракия е недопустима²⁶.

Централните сили, от друга страна, са много по-щедри – те предлагат всичко, и то веднага, с изключение на линията Мидия – Енос. След дълги и сложни преговори, в които българската дипломатия се опитва безуспешно да получи те-

²⁵ Стоименов, Н. Българският избор. – В: Българската армия в Първата световна война (1915 – 1918). I том (1915 – 1916). (Ред. С. Станчев, И. Криворов, Т. Петров). С., 2015, с. 32.

²⁶ В доклада си от 28 октомври 1914 г., одобрен от цар Фердинанд, българският дипломат Георги Пасаров отбелязва: „Балканската война бе предприета за освобождението на сънародниците ни, а сега за какво ще я предприемем. Българският народ не е стадо, не могат да го водят напред, без да му дадат един идеал.“ – Марков, Г. Голямата война и българският ключ за европейския погреб 1914 – 1916. С., АИ „Проф. Марин Дринов“, 1995, с. 88.

риториални компенсации от Османската империя в Източна Тракия²⁷, се стига до подписването на Тайна българо-германска спогодба, Военна конвенция между Германия, Австро-Унгария и България и Съюзническият договор между България и Германия от 24 август/6 септември 1915 г. Същият ден министър-председателят В. Радославов слага подписа си под още едно споразумение – Конвенцията по изменение на българотурската граница, с която Турция отстъпва една 2-километрова ивица земя по левия бряг на р. Марица, включваща Одринското предградие Караагач с железопътната гара, или общо 2390 кв. км площ със 160 населени места, сред които градовете Караагач (Одрин), Димотика и Кулели Бургас. С минимални териториални отстъпки Османската империя привлича на своя страна един бивш и при други обстоятелства – опасен военен противник. Безспорната придобивка, изтъквана от либералите и техните привърженици, е овладяването на жп линията по р. Марица, която осигурява безпрепятствена връзка със Западна Тракия и беломорските пристанища²⁸.

Териториалните промени, постигнати с конвенцията, не удовлетворяват нито една от подписали я страни: България се стреми към по-голямо териториално разширение в Източна Тракия, а турското съгласие е дадено под натиска на съюзниците и затрудненията, предизвикани от британската офанзива срещу Галиполи през август 1915 г. Нещо повече, младотурското правителство освен с неохотно отстъпената ивица по течението на р. Марица не се е примирило и със загубата на Западна Тракия през 1913 г.²⁹ В хода на войната

²⁷ Пак там, с. 149-169.

²⁸ Трифонов, С. Тракия..., 1992, с. 138-140.

²⁹ Плановете на младотурците, заявени в проекта за българо-турска военна конвенция, представен на ген. Савов след подписването на Цариградския договор, предвиждат в случай на евентуална война срещу Гърция Турция да получи островите, Дедеагач и Гюмюрджинско, а България –

„тракийската граница“ ще продължи да обтяга съюзническите отношения вътре в Четворния съюз до самия му край³⁰.

В първия час на 10/23 септември 1915 г. в страната е обявена обща мобилизация, а на 1/14 октомври с манифеста за война срещу Сърбия България влиза в глобалния конфликт, обхванал Европа. През следващата 1916 г. във войната се намесва и Румъния на страната на Антантата и на 1 септември с. г. България ѝ обявява война. Трите български армии, ангажирани с бойни действия основно на Македонския и Добруджанския фронт, са призвани да воюват и освободят своите потиснати под чужда власт сънародници³¹.

Доводите на либералното правителство за липсата на българско население в Източна Тракия, което да оправдае воденето на военни действия в нея, от етнодемографска (но не и от стратегическа и геополитическа) гледна точка са верни.

Южна Македония. Ако войната се води и срещу Сърбия, при успех България може да вземе цяла Македония без Дебърско, а Турция – цяла Западна Тракия между Кавала и Мустфаша (Свиленград). – *Георгиев, Г.* Българо-албански политически отношения (1908 – 1915). С., МНИ, 2019, с. 219. Документът остава само на книга, но загатва за проблемите в българо-турското сътрудничество в един бъдещ съюз.

³⁰ *Марков, Г.* Голямата война и българският ключ за европейския погреб 1914 – 1916. С., АИ „Проф. Марин Дринов“, 1995, с. 143-225; *Същият.* 2006. Голямата война и Българската стража между Средна Европа и Ориента 1916-1919 г. С., АИ „Проф. Марин Дринов“, с. 222-223, 310. *Стоянова, В.* Тракийският въпрос през Първата световна война. – В: Сборник с доклади от научна конференция „България – Германия. Първата световна война. Поуки за бъдещето“, проведена на 26 септември 2018 година. Варна: Издателство: ВВМУ „Никола Йонков Вапцаров“, 2018, с. 18-26.

³¹ *Марков, Г.* Голямата война и българският ключ..., с. 180-193; *Същият.* 2006. Голямата война и Българската стража ..., с. 15-16.

Към началото на Първата световна война българското етническо присъствие в селата на европейска Турция е почти ликвидирано. Новите териториални промени предизвикат поредното движение на населението в региона. Инспирирани от Цариград, мюсюлманите напускат новоприсъединената към България територия по левия бряг на р. Марица. За да ги устроят, турските власти изселват и незасегнатите до този момент патриаршистки и гагаузки села в Източна Тракия³². Българите, които остават в областта, са съсредоточени почти изцяло в Одрин и Лозенград. В рапорта си за състоянието на българското население, църковното и учебното дело в Османската империя от 26 август 1915 г. екзархийският заместник Мелетий посочва, че в Одрин са останали приблизително 300 български семейства, а в Лозенград – 350³³.

Прогнозата на митрополит Неофит от края на 1914 г. за перспективите на българското население в областта се оказва вярна: обедняло, лишено от поминък и прехрана, то продължава да се изселва в България в търсене на по-добър живот. В края на март 1915 г. българският генерален консул в Одрин Серафимов успява да договори с одринския валия Адил бей изселилите се около 700 души от Лозенград, изоставили своя движим и недвижим имот, да запазят правото си на собственост върху него, както и възможността да се върнат, ако пожелаят, съгласно клаузите на Одринското съглашение. Българското правителство инструктира Генерално консулство в Одрин да не улеснява желаещите да се изселят, опитвайки се да задържи поне част от българското градско население в Източна Тракия. Усилия да убедят българите в Одрин и Лозенград да останат по местата си полагат и служителите на Одринската митрополия и архиерейското наместничество в

³² Трифонов, С. Бежанският въпрос..., с. 199-201.

³³ ЦДА, ф. 246к, оп.2, а. е. 15, л. 2.

Лозенград, към които отправят молби за помощ изпадналите в мизерия българи. Генералното консулство в Одрин отпуска средства за храна на гладуващите (само до края на 1915 г. за това отделя близо 12 000 гроша в полза на 232 семейства), но това не променя съществено положението им и изселванията продължават³⁴. В резултат на това, ако в началото на 1914 г. по сведения на Одринската митрополия в района ѝ има 5251 българи, към средата на 1917 г. броят им в Одрин и Лозенград е едва 2120 души³⁵.

Динамиката на движене на българското население в Одринско след Балканските войни показва трайна тенденция към намаление, дължаща се на изселването му в България. Според данните на Дирекцията за настаняване на бежанците, основаващи се на подадените молби от селскостопански собственици към 1 май 1928 г., до края на Първата световна война от Източна Тракия, останала в границите на Османската империя, са изселени общо 12 660 семейства. Разпределени по години, те са, както следва: за 1912 г. – 213 семейства; за 1913 г. – 11 749; за 1914 г. – 589; за 1915 г. – 36; за 1916 – 1917 г. – 73 семейства. Данните са приблизителни и непълни, защото визират само земеделското население, което има право да се ползва от Бежанския заем (1926 г.). Установилите се в градовете бежанци остават извън цитираната статистика³⁶. Данните от екзархийските източници обаче свидетелстват

³⁴ Трифонов, С. Бежанският въпрос..., с. 202-203.

³⁵ ЦДА, ф. 336к, оп.1, а. е. 455, л. 45. – Доклад от архимандрит Никодим до МВРИ, Одрин, 24. VII. 1917 г.

³⁶ Данаилов, Г. Изследвания върху демографията на България. С., 1930, с. 2; История на България. Т. 8, с. 56. Общо до 1931 г. 14 293 семейства с 62 298 души, напуснали Източна Тракия след 1912 г., предявяват искане и са признати за бежанци съгласно Закона за селскостопанско настаняване на бежанците. Данните, цитирани от Т. Браянов, са взети от картотеката на от-

телстват, че тази тенденция е валидна и за градовете въпреки предписанията на Одринското съглашение.

* * *

Балканските войните и резултатите от тях се отразяват на състоянието и числеността и на българската колония в Цариград. Според преобладаващото мнение в историографията, ако през 19. в. основната маса от цариградската колония формират гурбетчиите от Подбалкана и от Западна Македония, след Балканските войни македонските българи доминират сред състава на колонията и определят нейния облик. Те се занимават главно с хлебарство, млекарство и градинарство за разлика от дошлите от подбалканските селища, които са предимно абаджии и търговци. Българите, родом от Копривщица, Калофер, Аджар, Панагюрище и др., не изчезват от състава на колонията след 1878 г. и макар броят им да намалява, техни представители продължават да практикуват своя занаят в османската столица³⁷. Тяхното присъствие в Цариград потвърждават и списъците на над 120 българи „от еснафа в

деление „Бежанци“ при ДСК за ликвидация работата на бившата Дирекция за настаняване на бежанците в България. Пак по данни на същата дирекция българите от Източна Тракия произхождат от 17 околии с 250 селища, наброяващи 20 187 семейства. Разликата от около 6000 семейства в сравнение с броя на признатите за бежанци се обяснява с това, че част от дошлите в България не се регистрират, друга част е избита по време на реокупацията на Тракия от турските войски през 1913 г. (според Ст. Райчевски именно това е реалната причина за разликата в броя), а малка част остава в Турция. – *Браянов, Т.* Българи бежанци от Тракия (Родни места и къде са заселени в България). – В: Известия на Тракийския научен институт. Кн. 1, С., Наука и изкуство, 1965, с. 122-123. *Райчевски, С.* Източна Тракия. История, етноси, преселения XV-XX век. С.,: Отечество, 1994, с. 196; *Бужашика, Б.* Източнотракийският въпрос..., с. 19.

³⁷ Зеленгора, Г. Цит. съч., с. 43.

Стамбул“ в документацията от 1917 – 1918 г. на Българското генерално консулство в Цариград³⁸. До 1912 г. нарастването на колонията се дължи на външен, механичен прираст. Възпроизводството става решаващо за развитието на българската общност в Цариград след войните от 1912 – 1918 г.³⁹

Според официалната статистика за 1914 г., тя наброява 3339 души – сравнително малочислена общност на фона на общия брой население на столицата от 909 978 души, от които 560 434 – мюсюлмани, 205 375 – гърци, 72 962 – арменци, 52 126 – евреи и др.⁴⁰ В цитираното по-горе писмо от 26 август 1915 г. екзархийският заместник митрополит Мелетий

³⁸ ЦДА, ф. 363к, оп. 2, а. е. 6, л. 4-8. Списъците на българите, съдържащи техните имена, данни за възрастта и произхода им, не са датирани и в папката са вмъкнати между рапорта на генералния консул Янко Пеев до пълномощния министър в Цариград Н. Колушев от 27 юли 1918 г. (пак там, л. 1-2) и списъците, придружаващи рапорта на 440 българи – български поданици от „Македония и турска Тракия“, живеещи или временно пребиваващи в района на консулството, които се смятат за изправни по отношение на българските закони (пак там, л. 1-2, 9-43). В рапорта се споменават и други, общи списъци, представени на министъра с предходен рапорт от 22 август 1917 г. При непълнотата на преписката е възможно да се допусне, че списъците на българите от подбалканските селища, пребиваващи в Цариград, заведени в цитираната архивна единица като л. 4-8, са актуални към момента на изготвянето и на другите списъци, т.е. август 1917 – юли 1918 г., като целта на съставянето им е да внесат яснота относно българското поданство на живеещите в района на консулството българи.

³⁹ *Зеленгора, Г.* Демографски особености на българската колония в Цариград преди и след Освобождението. – Минало, 2004, с. 38-39.

⁴⁰ *Karpat, K.* Op. cit., p. 171, 189. В таблицата на с. 171 те са посочени в графата на сърбите, но в сумираните данни за цялата територия на империята на с. 189 са правилно отбелязани в графата на българите. Същите данни цитират *Зеленгора, Г.*, цит. съч, с. 37; *Събев, О.* цит. съч., с. 55.

посочва, че броят на българите в града към момента възлиза на приблизително 700 семейства⁴¹.

По-конкретни са сведенията, изготвени от иконом Ст. Костов, свещеник в българската църква „Св. Стефан“ с дата 19 юни 1917 г. В изработения от него списък на „жителите българи, живеещи в Цариград за през 1916 г.“⁴², са описани 497 лица от мъжки пол в качеството им (най-вероятно) на глави на семейство с данни за рожденото им място, адреса, професията, семейното положение и поданството им.

Зад тези 497 семейства стоят общо 1737 души – 1094 мъже и 640 жени. (Посоченото в документа сумиране е грешно – жените би трябвало да са 643. Следващите сумирани числа са на автора – В.С.). От тях с българско поданство са записани 227 глави на семейства, а 270 – с българско; същото важи и за членовете на семействата им.

Огромната част от тях са от Западна Македония – Костурско, Леринско, Ресенско, Охридско, Кайлярско и др. – общо 476 семейства. Другите са от Царство България или от Източна Тракия. Значителна част от тях живеят в Цариград поединично, сами – в качеството им на „бежари“, „вдовци“ или на пребиваващи в града без семействата си – общият им брой е 213. Прегледът на графата „професия“ показва, че от тридесетина разпространени сред българите занятия най-популярни са градинарството (с него се издържат 151 семейства)

⁴¹ ЦДА, ф. 246к, оп.2, а. е. 15, л. 2.

⁴² ЦДА, ф. 246к, оп. 5, а. е. 275, л. 1-22. Данните в този източник са обект на анализ в публикациите на: *Стоянова, В.* Към въпроса за числеността на Цариградската българска колония (1913 – 1945). – В: *Sine Ira et Studio*. Изследвания в памет на проф. Зина Маркова. (Отг. ред. К. Косев). АИ „Проф. М. Дринов“, С., 2010, с. 415-424; *Hacısalıhoğlu, Neriman Ersoy.* Sultan Mehmed Reşad Döneminde İstanbul'daki Bulgar Cemaati: Nüfus, Yerleşim ve Ekonomi. – *Tarih Dergisi – Turkish Journal of History*, 71 (2020/1): 407-428.

и млекарството (145). След тях са абаджиите (28), търговците (28), продавачите зарзаватчии (28), хлебарите (26) и пр. занаяти (кафеджии, обушари кръчмари, цветари и т.н.) Професиите, свързани с упражняването на интелектуален труд, са представени от неколцината учители и свещеници под ведомството на екзархийското заместване.

Повече обяснения могат да се дадат по отношение на поданството им. След Балканските войни, за да избегнат притесненията и натиска върху семействата им от страна на сръбските и гръцките власти, на чиито територии попадат родните им места, част от цариградските българи от Македония пожелават да станат български поданици. Малцина от тях успяват да оформят това с редовни документи съобразно вътрешното българско законодателство. Най-често техни близки ги записват в общинските регистри на големите български градове. Останалите се снабдяват с „билети за пребиваване”, издадени им от българската легация. Някои от тях служат в българската армия през Първата световна война, а други изобщо не стъпват в България⁴³.

Трудно е да се каже с категоричност колко точно македонски българи се снабдяват с българско поданство и какъв процент от общия брой българи съставляват те непосредствено след края на Балканските войни.

Известна светлина по въпроса хвърлят две папки, заведени като архивни единици към ф. 246 к. на ЦДА (т.е., към фонда на Българската екзархия), съдържащи списъци с имена на цариградски българи, които от есента на 1913 г. до март 1915 г. се сдобиват с българско поданство по описания по-горе начин⁴⁴. По инструкцията на МВРИ документацията,

⁴³ Пак там, ф. 176к, оп. 5, а. е. 452, л. 128. Доклад на секретаря на българската легация в Турция Ст. Бакладжиев, 4 април 1930 г.

⁴⁴ Пак там, ф. 246к, оп. 6, а. е. 31, л. 1-87; а. е. 32, л. 1-28.

която придружава личното заявление на кандидата за поданство, включва също така удостоверение от Българската екзархия или църковната община в Цариград, потвърждаващо, че лицето е българин. Следователно екзархията е ангажирана в процедурата, но това не означава, че списъците излизат от нейната канцелария. Авторството им е по-скоро дело на Българското генерално консулство, което я реализира, макар това да не е отбелязано никъде по въпросните папки.

Списъците обхващат 1190 семейства с около 2500 членове. В първата папка са имената на 1871 българи от 885 семейства, във втората – 620 души от 305 семейства⁴⁵. Освен името те съдържат още информация какво място в семейството заема лицето (глава, съпруг/а, деца); дата и година на раждане (в някои случаи е посочена само възрастта); месторождение (главно в Македония), вероизповедание (източноправославно; евреите и арменците тук са единични случаи); професия; в коя община е записано лицето (най-често това са градовете София, Варна, Русе, Пловдив, Дедеагач); номер и дата на издадения документ (паспорт, временен лист или и двата). От наличните списъци обаче не става ясно дали всички от записаните в тях реално пребивават в Цариград към момента на получаване на поданство или доколко самите списъци са пълни и окончателни. В полза на предположението, че те са до голяма степен изчерпателни, е едно решение на Фенерската църковна община от заседанието ѝ от 5 април 1915 г.: *„Съветът се занима обширно върху въпроса за избор на български кмет. Като не намери подходящо лице за този пост, реши този въпрос занапред да се изостави, понеже всичките бъл-*

⁴⁵ Списъците са изготвени по азбучен принцип, но номерацията им не е от 1 до безкрайност, а е разбъркана в отделните папки и е възможно при сумирането на имената авторът да е допуснал грешки.

гари, живущи тук, са български поданици.”⁴⁶ Предоставянето на българско поданство на българи от Македония, дошли в Цариград, продължава и през 1915 г.⁴⁷

В историографията е изказано мнение, че списъците са изготвени от екзархията и съдържат имената на близо 2500 българи, напуснали града през 1914 г. С това се обяснява намалението, констатирано при сравнение на официалните данни за 1912 г. и 1914 г. и сведенията на иконом Костов от 1917 г., регистриращи продължаващия спад. Масовото им изселване се свързва с преселването на малоазийските българи през лятото на 1914 г., както и с враждебното отношение на част от местното гръцко население към тях⁴⁸. Посочените обстоятелства със сигурност влияят върху нагласите на цариградските българи и тяхното движение, но наличните архивни документи не потвърждават изказаната хипотеза за масовото им изселване от столицата през лятото на 1914 г. Екзархийският заместник Мелетий Велешки, който реагира незабавно и докладва за всяко повече или по-малко мащабно изселване на българи, какъвто е напр. случаят с чаталджанските села през пролетта на 1914 г., не информира София за настъпила внезапна радикална промяна в числеността на цариградските българи в рамките на юли – август 1914 г. Не се откриват такива рапорти и в архивите на Българското генерално консулство от същата година. Намаление на българското население в Цариград очевидно има, но наличните данни не дават основание да считаме, че това е станало в голям мащаб именно

⁴⁶ ЦДА, ф. 1489к, оп. 1, а. е. 1, л. 51.

⁴⁷ Вж напр. съпроводителното писмо от 17 април 1915 г., с което консулт Панайотов препраща до МВРИ в София четири заявления на живеещи в Цариград българи, родом от Македония, желаещи да приемат българско поданство, заедно с нужните за процедурата документи, с молба те да бъдат записани в Дедеагачката община. – ф. 363к, оп. 7, а. е. 719, л. 15.

⁴⁸ Събев, О. Цит. съч., с. 55-56.

през лятото на 1914 г., а списъците с близо 2500 български имена сами по себе си не са доказателство. Напротив, в тях в графата, съдържаща сведения къде се е изселило лицето, фигурира някой от цариградските квартали⁴⁹. (Оставяме настрана факта, че, както бе посочено по-горе, официалните статистически данни за 1914 г. се основават на изчисления, отчитащи броя на ражданията и умираанията спрямо данните от последното преброяване от 1905 – 1906 г., но не и последвалите миграции, което поставя под съмнение точността на съпоставките).

Преселване към България действително има, за което пише и самият митрополит Мелетий, но не уточнява кога (явно, по-рано) е станало то. Това, за което той информира Екзарх Йосиф в рапорта си от 14 август 1914 г., е, че „останалото в Цариград българско население, понеже роднините им са преселени в България, па и поради военната повинност, напоследък голяма част от него се снабди с български паспорти, така че в Турция са останали съвсем малко българи с отоманско поданство“⁵⁰.

Освен отлив на българи от Цариград, за което говори намаляването на числеността им, налице е и обратното движение. В началото на 1914 г. до пълномощния министър А. Тощев пристигат сведения, че полицейските органи оспорват придобитото българско поданство на българи, живеещи в Цариград, най-вече родом от присъединените към Гърция части от Македония. Прогонени с терор и риск за живота им от родните им места, те са дошли в столицата неотдавна, за да

⁴⁹ Вж. напр. сведенията за записания под № 17 Манолов, Васил, роден на 26 авг. 1881 г. в с. Загоричане. Женен, православен, българин, млекуар. В графата „В коя община е записан“, е посочено „Дедеагач“. В следващата графа „Изселване и умирање“ за място на изселване е посочено „Кум-Капу“. – ЦДА, ф. 246к, оп. 6, а. е. 31, л. 8.

⁵⁰ Пак там, оп. 3, а. е. 141, л. 745.

се занимават мирно с търговия, занаяти, учение и пр. В полицията ги разпитват въпреки амнистията за участието им във войната, отказват да признаят редовните им паспорти и ги заставят да отидат войници или да платят 50-60 лири военен данък⁵¹. Властите оправдават тези свои действия с гръцко-турския мирен договор, тълкувание, чийто резон българската страна оспорва и настоява те да не се заставят да отбиват военната си повинност в Турция, да се уважават паспортите им и авторитетът на държавата, която ги е издала⁵².

Влизането на България в Първата световна война предизвиква поредния спад в числеността на българската колония в Цариград. Според един късен дипломатически доклад от 1958 г., излязъл от канцеларията на Българското генерално консулство в Истанбул и вкаран в обръщение в научната литература, 2500-3000 от местните българи участват в Първата световна война на страната на България в замяна на участието на турците от България в турската армия, договорено на реципрочен принцип⁵³. Доколкото точността на тази информация не се потвърждава засега от други сведения, можем да я приемем с резерви, що се отнася до броя на военнослужещите в българската армия цариградски българи. А такива със сигурност има. С обявяването на обща мобилизация на 10 септември 1915 г. *„всички запасни военнослужещи българи и български поданици, живущи в Цариград“*, се приканват незабавно да се завърнат в България и да се явят в частите си⁵⁴. В тях влизат и всички *„българо-македонци на възраст от 20*

⁵¹ Пак там, ф. 3632к, оп. 7, а. е. 43, л. 13.

⁵² Пак там, л. 65-68.

⁵³ Архив на Министерството на външните работи (АМВнР), оп. 11п, а. е. 852, л. 6 – Справка на БГК относно българската колония в Цариград, 4 декември 1958 г.; *Петрова, Д.* Цит. съч., с. 120-121.

⁵⁴ ЦДА, ф. 363к, оп. 7, а. е. 726, л. 8. Нареджане от пълномощния министър Н. Колушев до Я. Пеев, царски консул в града, 10 септ. 1915 г.

до 40 г.⁵⁵ На 24 септември 1915 г. Генералното консулство разгласява чрез българските свещеници, че ще отпусна помощи „на семействата на заминалите вече за Царството по случай общата мобилизация български резервисти“, които са лишени от средства за препитание⁵⁶. В списъка на иконом Костов от 1917 г. в графата „професия“ се среща обяснението „войник в България“. Това обаче не означава, че само тези споменавания изчерпват служещите в българската армия цариградски българи, нито пък, че разликата между броя на семействата от сведението на Мелетий Велешки (приблизително 700 – преди влизането на България във войната) и този

⁵⁵ ЦДА, ф. 246к, оп. 3, а. е. 243, л. 265. Генералният консул Я. Пеев до Велешкия митрополит Мелетий, 30 септ. 1915. Българското генералното консулство изготвя списъци с младежи – български поданици, числящи се в Дедеагачката община, които живеят в Турция и не са отбили военната си служба, за да получат чрез неговата канцелария пътните документи, с които да заминат за Дедеагач и се явят пред наборната комисия в града. – Пак там, л. 473-476; ф. 363к, оп. 7, а. е. 740, л. 2-4. При сравнение на имената в списъка на записаните в Дедеагачката община българи, подлежащи на военна служба през октомври 1915 г. с този на получилите българско поданство от списъците във ф. 246к, оп. 6, а. е. 32, се откриват, на случаен принцип, съвпадения на едни и същи лица. – Виж, напр., Благой Димитров, 22-годишен, родом от с. Върбени, живущ в Цариград, градинар, записан под № 45 в списъка на донаборниците от ЦДА, ф. 363к, оп. 7, а. е. 740, л. 2 и Благой Димитров, род. на 15 дек. 1892 г., неженен, градинар, записан в Дедеагач, място на „изселване“ – Кум-Капу, с документ от 30 юли 1914 г. под № 649 в списъка от ЦДА, ф. 246к, оп. 6, а. е. 32, л. 2. Това още веднъж потвърждава хипотезата, че списъците на около 2500 българи, получили документ за българско поданство през 1913 – 1915 г., отразяват живеещи към момента българи в Цариград, а българското консулство работи с тях като източник на актуална информация. Подобен списък на донаборници се прави и за записаните българи от Цариград в община Гюмюрджина – вж. ЦДА, ф. 363к, оп. 7, а. е. 767, л. 1-2.

⁵⁶ Пак там, ф. 246к, оп. 3, а. е. 243, л. 463.

в сведението на иконом Ст. Костов (497) е за сметка на участници във войната или на изселили се от града.

Що се отнася до споменатата в дипломатическия доклад от 1958 г. договорена на реципрочен принцип военна служба за българите и турците през войната в армиите на съответните държави, до този момент не разполагаме с текста на подобно споразумение, нито с допълнителна информация на какво ниво е постигнато то и кои са страните по него⁵⁷.

Към причините, стимулиращи българите от Цариград да напуснат града, може да се прибавят и нелеките условия на живот и работа, каквито изпитват представителите на някои професии. На няколко пъти (през юли и ноември 1915 г. и отново през март 1916 г.) в Екзархийското заместване пристигат оплаквания от хлебарския еснаф за неравностойното третиране на българските фурни спрямо турските хлебари, което ги заплашва с разорение и ги принуждава да отстъпят заведенията си на турци. Заради приятелските отношения между двете държави им е било официално обещано, че ще

⁵⁷ За разрешение на „българските поданици – турци от Македония, стара България, Гюмюрджинско, Серско, Драмско, Саръ-Шабан и Кавалско“ да служат в турската армия пише в поверителен рапорт от 1 януари 1917 г. до щаба на действащата българска армия полк. Ал. Протогеров, заместник-началник на Македонската военно-инспекционна област, но не коментира евентуалната му реципрочност. – В: Официалната и тайната българо-турска дипломатия (1903 – 1924 г.). Документален сборник. (Съставителство, редакция, предговор и бележки Цочо Билярски и Валентин Китанов). С., ДА Архиви, 2009, с. 223. За издадено разрешение на 74 българи от Македония, живеещи в Цариград, да служат в българската армия по споразумение между българската легация и Генералното консулство и след направените постъпки от страна на министъра на външните работи и изповеданията пред императорските османски министри Халил Бей и Талаат бей (министри съответно на външните и на вътрешните работи), се споменава в рапорта на генералния консул Янко Пеев до МВРИ от 10 ноември 1916 г. – ЦДА, ф. 363к, оп. 7, а. е. 368, л. 11-14.

получават ежедневно толкова брашно, колкото турските хлебари, а не както гръцките и арменските. От състоянието им зависи препитанието на няколкостотин българи, но въпреки застъпничеството на екзархийския заместник Мелетий и наследника му архимандрит Харитон, както и на намесата на пълномощния министър Колушев пред вътрешния министър Талаат бей, положението им не се подобрява⁵⁸. Нежеланието на българите да служат в турската армия също насърчава изселническите им нагласи⁵⁹.

От казаното дотук може да се заключи, че наличните факти за числеността на българската колония в Цариград след Балканските войни до края на Първата световна война позволяват да се очертаят по-скоро някои общи процеси, отколкото да се изведат категорични заключения за нейната демографска динамика. Основната част от нея формират българите от Македония под гръцка и сръбска власт, които в огромната си част кандидатстват и се снабдяват с документи за българско поданство през 1913 – 1915 г. Някои от тях участват в Първата световна война в българската армия. Под влияние на промените се обстоятелства в Османската империя и мястото на християнския елемент в нея, изтеглянето на българския екзарх от Цариград и почти теоретичната перспектива градът да продължи да бъде обединител за българите от цялата обитавана от тях етническа територия, привлекателността му като политически център на българските национални борби се загубва. Това неминуемо се отразява върху числеността и състава на българската колония в него, в която по професио-

⁵⁸ Пак там, ф. 246к, оп. 3, а. е. 243, л. 452-453, 459.

⁵⁹ За военната повинност като причина за изселването на българи от империята в Царството, както и „старанията на властта да очисти колкото е възможно повече българския елемент в Тракия“ пише велешкият митрополит Мелетий още в рапорта си от 14 август 1914 г. – ЦДА, ф. 246к, оп. 3, а. е. 141, л. 745.

нален признак преобладават млекарите и градинарите, следвани от занаятчии с разнороден профил, търсещи препитание в огромния град. Въпреки противоречивите податки в изворите и литературата, някои от които подсказват наличието на по-висок брой българи в града до края на Първата световна война, видима е тенденцията към намаляване на числеността на българската общност в Цариград през първото десетилетие след Балканските войни.

Етнодемографската политика към българите в Турция и по-специално в Източна Тракия е част от „глобалния демографски проект“ на младотурците за турцизиране на териториите, в които немюсюлманите са преобладаващата част от населението⁶⁰. След изселването на българите от областта през 1913 – 1914 г. идва ред на православните гърци (рум) със същата цел – настаняването в тракийския регион на „лоялни елементи“, които да гарантират сигурността на столицата Истанбул. Жертва на насилствените етнодемографски промени стават и гърците по егейското крайбрежие. Между 1913 и 1918 г. около 150 000 гърци са изгонени в Гърция (през 1913 – 1914 г.) и 150 000 – 250 000 са интернирани във вътрешността на Анадола. „Доброволното“ изселване е стимулирано от наложеното им икономическо ембарго и от натиска от страна на заселваните в районите мухаджирите от Балканите⁶¹.

⁶⁰ Арменският геноцид: сценарият. Разговор с турския историк Фуат Дюндар. – в. „Култура“, бр. 5 (2932), 10 февруари 2012 г.

⁶¹ *Dündar, F. Deporting Demos, Militarizing Natives: Forced Migration and Conflicts in the Ottoman Empire and Modern Turkey (1908-1947)* – In: *Migration to and from Turkey: Changing Patterns and Shifting Policies*. Edited by Aysel Biriz Karaçay, Ayşen Üstübcü. The Isis Press, Istanbul, 2014, 26-28; *Ladas, S. The Exchange of Minorities, Bulgaria, Greece and Turkey*, New York: Macmillan, 1932, p. 16.

Източна Тракия е единствената област, която Османската империя отвоюва след Балканската война. След това младотурското правителство се фокусира върху Анадола и укрепването на нейния турски и мюсюлмански характер чрез промяна на етническия състав на населението ѝ. С провеждането на различни политики за разселване (експулсиране, депортиране, обмен на население, презаселване), асимилация и физическо унищожение техният брой трябва да се ограничи от 5 до 10% в турските региони. Насилствените миграции засягат десетина нетурски и немюсюлмански етнически групи, вкл. кюрди, албанци, босненци, черкези, а евакуираните райони се заселват с мюсюлмани. За никой от тези етноси обаче последиците не са толкова трагични, както за арменците. През 1915 г. са депортирани около един милион арменци, а приблизително две трети от тези, които не успяват да избягат, са избити⁶².

Необратими са етнодемографските промени и за българите в Източна Тракия, чието някога внушителното присъствие, особено силно изразено в селата, е почти заличено и сведено до малобройните градски общности в Лозенград, Одрин и столицата Цариград. Българското правителство не успява да наложи на турската страна изпълнението на Цариградския договор относно бежанците, нито да спре тяхното по-нататъшно изселване или да осигури връщането на част от тях независимо от съюзническите българо-турски отношения през Първата световна война. Нерешен остава и въпросът за изоставените от тях имоти⁶³. Същевременно въпреки изселванията броят на турците и мюсюлманите в България остава значителен. Преброяването на населението

⁶² *Dündar, F.* Op. cit., p. 26.

⁶³ Относно имуществените аспекти на бежанския въпрос в българо-турските отношения през 1913 – 1918 г. вж. *Трифонов, С.* Тракия..., с. 167-181; *Бужашика, Б.* Източнотракийският въпрос..., с. 20-27.

в България през 1920 г. регистрира 520 339 турци по народностна принадлежност (10.74%) от общо 4 846 971 души, а по вероизповедание – 690 734 мюсюлмани, или 14.25% от цялото население на страната⁶⁴. Тази асиметричност неизбежно засяга негативно възможностите на българската държава да отстоява в бъдеще своите позиции в двустранните българо-турски отношения.

⁶⁴ *Стоянов, В.* Турското население в България между полкостите на етническата политика. С., 1998, с. 60, 236.; <https://www.nsi.bg/Census/StrReligion.htm> – посетена на 5 юли 2021.

АНТРОПОНИМНИ И СТАТИСТИЧЕСКИ ДАНИ ЗА ХРИСТИЯНСКОТО НАСЕЛЕНИЕ НА С. АВРЕН, КРУМОВГРАДСКО ОТ 1906 – 1907 г.¹

ГЕОРГИ МИТРИНОВ

В архива на Българската екзархия, съхраняван в ЦДА, гр. София, се открива списък на християнското население на с. Аврен, Крумовградско от 1906 – 1907 г. В него са включени данни за личните имена на членовете на семействата и за презимената им; за числеността на семействата; за трудовата заетост на техните глави, в частност и на отделни по-големи деца от мъжки пол; за грамотността на населението. Посочена е и възрастта на всеки жител, включен в списъка. Това дава възможност да се възстанови антропонимната картина на авренските българи християни в началото на ХХ в., в навечерието на разорението на българите християнски селища в Източна Тракия, Западна Тракия и в Източните Родопи, което сполетява и жителите на с. Аврен.

Аврен, Крумовградско, е едно от старите села в Източните Родопи. Според османските данъчни регистри от 1570 и 1596 г. е отбелязано селище Соанлък и Ак виран към каза Диметока (Христозов 2017: 138). В случая авторът на публикацията посочва села, които по това време са имали две селищни ядра. Ако се приеме, че Соанлък е някое от по-късните Горно

¹ Авторът изразява благодарност за финансовата подкрепа на БАН в рамките на Споразумението за научно сътрудничество с Румънската академия на науките по осъществяване на съвместен проект, част от който е публикацията.

Суванли и Долно Суванли, Ортакьойско (дн. Горно Луково и Долно Луково, Ивайловградско), а Ак виран е с. Аврен, Кошукавашко (дн. Крумовградско), то те са доста отдалечени в района! Но посоченото от автора на изследването местоположение на селище Ак виран върху картата съвпада с днешното местоположение на с. Аврен, Крумовградско. Родоповедът Б. Дерибеев отбелязва в своя публикация най-старото сведение за преселващо се българско население в Източните Родопи от 1560 г., в което се споменавало и с. Акче виран (дн. Аврен), но не цитира библиография (Дерибеев 1981: 22). Публикуваните османотурски данъчни документи от средата на XVI в., дело на османиста Ал. Стояновски, включват частични данни и за население на с. Ак виран, спадащо към каза Диме-тока. Но то е описано в списъка на с. Хаджи виран (дн. грц. Ано Вирсини, бълг. нар. Ажурен). Посочени са 10 глави на семейства с постоянно местоживеене в с. Ак виран (Митринов 2021: 23). В изследването на Ел. Грозданова за българската народност през XVII в. с. Аврен с графични варианти на името в османските данъчни документи Ак виран и Ак еврэн, като част от Димотишка каза, доп. Созополски вилает, е отбелязано за 1626 – 1627 и за 1635 г. с по 44 християнски домакинства (Грозданова 1989: 460), което показва, че селото е било голямо.

В дневниците на френския изследовател О. Викенел са запазени данни за обходените от него селища през 1847 – 1848 г. За с. Аврен е отбелязано, че е българско, т.е. че в него живее българско християнско население (Дерибеев 1983: 255). Според статистиката на Т. Карайовов, по данни от началото на XX в., с. Ак Виран Мюслим и Християн е отдалечено на 3½ ч. път от предишния казалийския център на каза Султан йери с. Мастанлъ (дн. гр. Момчилград), а тогавашен настоящ център е било вече с. Кошу кавак (дн. гр. Кру-

мовград) (Карайовов 1903: 179). В статистиката на Л. Милетич към Кърджалийска (Кошукавакска) каза е отбелязано с. Аврен с бележка бъл[гари]. см[есени]. с пом[аци] (Милетич 1918: 297). В случая неправилно т.нар. помаци не са споменати като българи поради изповядваната от тях мюсюлманска религия. Според статистиката на Разбойникови с. Аврен е имало 160 къщи българи през 1830 г., 185 къщи през 1878 г., 260 къщи през 1912 г. и 219 къщи през 1920 г. (Разбойников 1998: 307). В случая изследователите са посочили общ брой къщи на българи, без да е разграничено местното еднородно българско население по религиозни групи – християни и мюсюлмани.

Характеристика на антропонимията

Мъжки лични имена от български произход, несвързани с християнската религия (с цифрите се означава честотата на употреба на всеки антропоним):

Вълчо 31 – от Вълчо, XIII в., от Въл-ко (Заимов 1988);

Гиньо 10, Гиню 8 = 18 – по меки основи от Гино, XVI в. от Гин, скъсено от Дра-гин, Бла-гин (Заимов 1988); Гиньо съкр. от Гергин, Драгин или друго име (Илчев 1969);

Стоян 15;

Милю 12 – зват. от Мило по меки основи, XIII в. от *мил* ‘скъп, драг, любезен’ или съкратено от Мило-мат, Мило-та, Бого-мил, Люд-мил, XV в. (Заимов 1988);

Петко 10;

4 употреби: Дялчо – умал. от Дело, Дельчо, съкратено от Неделчо (Илчев 1969; Заимов 1988); Станко – умал. от Стан, Стано, XI–XII в. (Заимов 1988);

3 употреби: Дяко от Дя-но, Дя-ло или от Дя-до и -ко, XVIII в., Дяло от Дялко (Заимов 1988), от Дянко или Дялко с изпадане на *н, л* (Илчев 1969); Славил;

2 употреби: Русин;

1 употреба: Вълчю, Дялчю, Запрян – от прич. *запрян* от *запръ*, *запйрам* – да се спре раждането на още деца (обичайно при многодетство), а също защитно име при детска смъртност: да спрат умиранията, да се запази детето (Заимов 1988; Илчев 1969), Недялко, Стоил – от Стойо и *-ил* (Илчев 1969); Стою – скъсено от Стои-мир, Стои-слав, XV в. (Заимов 1988).

Откриват се имена с непрозрачна етимология:

Куртю – от Курто, от стб. *күрць* ‘петел’ и *-то* по Мито, Мето (Заимов 1988), но Куртъо разновидност на Курти от тур. *kurt* ‘вълк’ (Илчев 1969) 3;

Пейю (Пею) – от Петко или от Петър и *-йо* (Заимов 1988; Илчев 1969); Пейко – от Пейо (Заимов 1988) 2;

Сево – скъсено от Севлад < Всевлад, XV в. (Заимов 1988), но съкр. от Севастиян, Севаст (Ковачев 1987), видоизменено от Севдо, от Север или Евсевий (?) (Илчев 1969) 4;

Стамо – скъсено от Стамер, Стамир или от Стамен, XVI в. (Заимов 1988), но съкр. от Стамат или от Стамен, от Стамати, грц. *Σταμάτης* от *σταματώ* ‘спирам, прекратявам’ – еднакво по значение със Запрян (Илчев 1969) 2;

Янко – от Ян, Яно и Яне, преди XII в. (Заимов 1988), ум. от Яне, Яньо, грц. *Ιάννης* съкрат. от *Ιωάννης* (Илчев 1969) 3;

Яню, Яньо – зват. от Яно по меки основи XVIII в., от Ян и *-о* по Благо, Драго или ж. от Яна, преди XII в. (Заимов 1988); Яню разнов. на Яне от Яньо, грц. *Ιάννης* съкрат. от *Ιωάννης* (Илчев 1969) 3.

Обобщена употреба с фонетични и морфологични варианти:

Вълчо 31, Вълчю = 32

Гиню 8, Гиньо 10 = 18

Стоян 15, Стоил, Стою = 17

Дяко 3, Дялчо 3, Дялчю, Недялко = 8

Пейко 2, Пею = 3

Но се откриват и антропоними, които нямат свои варианти: Милю 12, Петко 10, Сево 4, Станко 4, Славил 3 и др.

Словообразуване

С именни основи Вълк-/Вълч-, Гин-, Сто(й)-, Мил-, Стан-, Слав-, Рус, Запр- и др.

Със суфикси:

- 'ан: Запрян

-ил: Славил, Стоил

-ин: Русин

- 'о (- 'у): Гиньо/Гиню, Стою

С умалителни суфикси:

-ко: Недялко, Станко, Пейко

-чо: Вълчо, Дялчо

Интерес представлява съпоставката на антропонимията на с. Аврен с тази на съседното с. Дутли, Ортакьойско (дн. Черничево, Крумовградско), което също е старо и в което също съжителстват българи християни и мюсюлмани. Историята на двете български села, в частност на оцелялото от помюсюлманчване тяхно християнско население, е обща. В архива на Българската екзархия е запазен подобен списък на християнското население в с. Дутли, по данни от 1906 – 1907 г., което дава възможност за сравнение. Картината на мъжките лични имена от български произход, несвързани с християнската религия, в с. Дутли е следната:

Стоян 18, Вълчо 10, Петко 8, Дяко 8, Гиньо 7, Вълко 3, Бечо 3 – от Бето с (*ь*)чо, XVI в. (Займов 1988) Вълко 3, Станко 3, Бяльо 2, Недялко 2, Русин 2, Янчо 2.

Честотата на употреба на някои имена с фонетичните и морфологичните им варианти е:

Вълчо 10, Вълко 3 = 13

Недялко 2, Дяко 8 = 10

Гиньо 7, Гино = 8.

В с. Черничево, Крумовградско, сред първите три лични имена с най-широка употреба са Вълчо и Стоян. В с. Аврен второ по употреба е лично име Гиню, а в с. Черничево – Петко. За антропонимията на двете села е характерна обща употреба на антропоними Станко и Русин. Широко разпространение в с. Аврен има мъжко лично име Милю, което не се открива в антропонимната картина на с. Черничево. Това важи и за антропоними Запрян, Куртю, Сево, Славил, Стоил. Характерните за антропонимията на последното село мъжки лични имена Бечо, Бяльо и Вълко пък не се откриват в антропонимията на с. Аврен. Честотата на употреба на мъжките лични имена с вариантите им в двете села е сходна:

- в с. Аврен: Вълчо, Вълчю 32; Гиню, Гиньо 18; Стоян, Стоил, Стоу = 17; Дяко, Дялчо, Дялчю, Недялко 8

- в с. Черничево: Вълчо, Вълко 13; Недялко, Дяко 10; Гиньо, Гино 8.

Мъжки лични имена, свързани с християнската религия в с. Аврен, Крумовградско.

Коста 19, Георги 18, Никола 16, Кирю 15, Тодор 15

6 употреби: Ангел, Димитър, Христо

5 употреби: Кольо, Колю

4 употреби: Васил, Димо, Иван, Павел

3 употреби: Манол, Марко

2 употреби: Атанас

1 употреба: Апостол, Илия, Кирьо, Митрю, Митю, Михал, Хараламбо

Общо 142

Видна е употребата на съкратени форми на имената: Коста – от Костадин; Кирю / Кирьо – от Кирил; Колю / Кольо – от Никола; Димо, Митрю, Митю – от Димитър; Манол – от Емануил; Михал – от Михаил.

Някои имена с вариантите си имат по-широка употреба:

Никола 16, Кольо 5, Колю 5 = 26

Димитър 6, Димо 4, Митрю, Митю = 12

Антропонимната картина на с. Дутли, Ортакьойско (Черничево, Крумовградско), по данни от 1906 – 1907 г., е следната:

Мъжки лични имена

Иван 21, Георги 21, Никола 18, Тодор 15, Киро 13, Димо 12, Павел 11, Георго 6, Коста 5, Атанас 4, Димитър 4, Митьо 3, Васил 2, Христо 2, Янчо 2.

Някои имена с фонетичните и морфологичните си варианти имат доста по-широка употреба:

Георги 21, Георго 6 = 27

Димитър 4, Димо 12, Митьо 3, Митрю 1 = 20

Съпоставката на антропонимните системи показва, че за двете села с широко разпространение са личните имена Георги, Никола, Тодор, Димитър, някои от които с варианти. Важно е да се отбележи, че по данни от XVI в. антропонимите Георги, Димитър, Тодор със свои варианти са най-разпространени в Южните Родопи и в Западна Тракия (Митринов 2018: 145). Най-разпространеното мъжко лично име в с. Аврен Коста е с доста по-слабо разпространение в с. Черничево. Характерни само за с. Аврен са антропоними Ангел, Апостол, Илия, Манол, Марко, Митрю, Хараламбо. За антропонимията на с. Черничево това са мъжките лични имена Иван (най-разпространено), Янчо.

Важно е да се отбележи, че за оформлението на мъжките лични имена от с. Аврен е характерно непоследователно отбелязване на краесловна редукция $o > y$ – особеност на рупските говори като част от източните български говори (Стойков 1991: 97): Вълчу, Вълчо 31; Гиню 8, Гиньо 10; Дялчо

4, Дялчю; Стою; Кольо 5, Колю 5; Кирю 15; Куртю, Митрю; Митю. Докато в списъка на с. Черничево е спорадично отбелязването на краесловна редукция: Митрю.

Мъжки лични имена от чужд произход, несвързани с християнската религия:

- с. Аврен: Мавер – разновидност на Мавро, от грц. Μαύρος ‘черен’, ЮИБ (Илчев 1969);

- с. Дутли (Черничево): Харит 4 – от грц. χάρις; -ίτος; χάρι ‘прелест, добрина’ (Илчев 1969); Χαρίτος (< Χαριτωμένος) (Симеонидис 2006: 132).

Видно е, че имената, свързани с християнската религия, преобладават. И това е напълно обяснимо, защото местните българи християни, живеещи в Османската империя, в която основна е мюсюлманската религия, обкръжени от преобладаващо мюсюлманско население, са търсели упование в религията на дедите си. Възприемали са носенето на лично име, свързано с агионим (име на християнски светец) като покровителство от страна на светеца. От друга страна, следите от езическия период също са факт. Показателно е, че разпространението на лично име Вълчо е най-широко в тази група имена. Това предпазно-защитно име е възприето в българския антропонимикон най-вероятно като име на тотемно животно (Ковачев 1987: 135).

Женски лични имена в списъка на с. Аврен, Крумовградско

Лични имена от домашен, български произход, несвързани с християнската религия

Вълка 24, Стана 20, Тяна – от Тяно, скъсено от Стоян (Займов 1988) 13; Рада 9

7 употреби: Злата, Недялка

6 употреби: Руса

3 употреби: Добра, Стойке; Мирша – от ж. Мирча от м. Мирчо с преход *ч > ш*.

2 употреби: Велика, Груда, Милка, Райке, Цвята

Единична употреба: Дяка – от Дяко от Дянко или Дялко с изпадане на *н, л* (Илчев 1969; Заимов 1988); Дяля – съкр. от Недяля; Дяна – от Дяно от Рад-ян (Заимов 1988), стегната форма от Деяна (Илчев 1969).

Имена с непрозрачна етимология

Тона – от То-дора и *-на* или скъсено от С-тойна (Заимов 1988); Тона, съкрат. от Антония, главно ЮИЗБ (Илчев 1969), съкр. от Антона (Ковачев 1987а) 20;

Яна – скъсено от Рум-яна, Сто-яна, Сил-яна, ж. от Ян, но и женска форма срещу Яне, Яньо (Илчев 1969; Заимов 1988) 4.

Обобщена употреба на имената с варианти

Стана 20; Стануда 1 = 21

Стояна 1, Стойке 1, Тяна – от Тяно, скъсено от Стоян (Заимов 1988) 13 = 15

Недялка 7, Дяка 1, Дяля 1 = 9

Честотата на употреба на женските лични имена от същата група в с. Черничево е следната: Злата 16, Стана 15, Стоя 15, Вълка 10, Стоянка 7, Руса 5, Яна 5, Райка 4, Рада 4, Стойка 4, Груда 3, Бистра 2, Дойка 2, Дяка 2, Милка 2, Стайка 2.

Някои лични имена с фонетичните и морфологичните си варианти показват по-широка употреба:

Стоянка 7, Стояна 1, Стоя 15 = 23

Вълка 10, Вълкана 1 = 11

Общо за двете села сред най-разпространените женски лични имена са Вълка, Стана, Злата, Руса. Специфични за антропонимната система на с. Аврен са женските лични имена Тона, Добра, Стойке, Мирша, Цвята. За антропонимията на с. Черничево това са Бистра, Дойка, Стайка, Стоя. Откриват се различия на морфологично ниво: Райке, Стойке (Аврен), Райка, Стойка (Черничево), което може да се дължи и на спецификата на изписване от страна на записвача.

Женски лични имена, свързани с християнската религия в с. Аврен, Крумовградско

Митра – съкратено от Димитра, XVI в. (Заимов 1988) 20

Мара 18

10 употреби: Петра; Комня – *communio* ‘комка, причастие’ ЮИБ (Илчев 1969), грц. Κομνηνή, *Κομνηνιά (Симеонидис 2006: 120); Мария

4 употреби: Димана, Тодора,

2 употреби: Елена, Наста,

1 употреба: Василка, Василке, Катерина, Маринка – от Мара и *-ина* (Заимов 1988), Тодорка, Юрданка

Откриват се умалителни форми, образувани с наставка *-ка*: Василка, Динка, Маринка, Тодорка, Юрданка. В единичен случай е налице форма с умалителна наставка *-ке*, по зват. форма: Василке.

Имена със спорна етимология:

Гина – от Гиргина или от Гин, Гино или от Ан-гелина (Заимов 1988), съкр. от Ангелина, Евгина, Гергина или друго подобно име (Илчев 1969); Гиргина, Динка – ум. от Дина, от Динко от Дино (Заимов 1988) 1;

Кера – съкратено от Кераца господарка, XVI в. (Заимов 1988); от Керана от Кирана от Киро и *-ан* (Илчев 1969); съкр. от Кераца, Керана – от Керан, разнов. на Киран, от Киро и *-ан* (Ковачев 1987а) 27.

Обобщена употреба на лични имена с техни варианти

Мария 10, Мара 18 = 28

Тодора 4, Тодорка = 5

Според честотата на употреба, отбелязана в списъците, картината при женските лични имена в с. Черничево, Крумовградско, е следната: Кера 23, Мара 23, Тодора 14, Петра 9, Мария 5, Яна 5, Василка 4, Комня 4, Ирина 3, Кирякица 3, Маринка 3, Наста 3, Митра 2.

Отделни лични имена с фонетичните и морфологичните си варианти показват по-широка употреба:

Мария 5, Мара 23 = 28

Откриват се различия при най-разпространените женски лични имена, свързани с християнството, в антропонимните системи на съседните села Аврен и Черничево. Обща е по-широката употреба на лични имена Мара, Петра, Тодора. Най-разпространеното в с. Аврен женско лично име Митра (20) е със слаба употреба в с. Черничево (2). Това важи и за други имена: Комня и Мария с по 10 употреби в с. Аврен и съответно с 4 и 5 употреби в с. Черничево. Специфични за антропонимната система на с. Аврен са имена Димана, Динка, Гина, Катерина, Юрданка. За с. Черничево това са: Ирина, Кирякица, Яна. Доста по-слаба е употребата на умалителни форми с наставка *-ка* в антропонимията на с. Черничево: Василка 4, Маринка 3.

Имена от чужд произход, несвързани с християнската религия в с. Аврен, Крумовградско:

Гира – съкрат. от Аргира, от Гиро, XVI в. (Заимов 1988), от грц. Αργύρια Аргирия, Аргира (Симеонидис 2006: 109);

Малта – от грц. Μάλθα ‘мека, нежна’ Шумен, Плевен 1884 (Илчев 1969), от грц. ‘нежна, мека’, XVIII в. (Заимов 1988), срв. грц. Μάλτα (Симеонидис 2006: 100); по-малко вероятно е произходът да е от Мала и *-та* ж. от Малто (Заимов 1988);

Султана 2 – женска форма от *султан*, главно ИзБ (Илчев 1969), срв. грц. Σουλτανία Султания, Σουλτανή Султани (Симеонидис 2006: 129);

Шерма – от Сирма с преход *c > ш* и преглас *и > е* (?); Сирма от *сирма* ‘сърма, украшение’ от нгрц. σύρμα ‘жица, тел’ (БЕР 2002), срв. грц. Σύρμα, разпространено главно сред гръцките бежанци от Мала Азия женско име (Симеонидис 2006: 74).

В антропонимията на с. Черничево е засвидетелствано женско лично име Малта 2.

Презимена

Имената са оформени с наставки *-ов*, *-ев*, в зависимост от характера на краесловната съгласна (твърда или мека) и на краесловната гласна.ставка *-ов* се прибавя към имена, окончващи на твърда съгласна или на гласни *-а*, *-о* в позиция след твърда, но не шушкава съгласна, аставка *-ев* – към имена, окончващи на мека съгласна или на *ж*, *ц*, *ч*, *ш* + *о*) (Ковачев 1987а: 155): Ангелов, Димов, Дяков, Митков, Недялков, Николов, Славилов, Стамов, Станков, Стоилов, Стоянов, Стоилов, Янков; Гинев, Колев, Милев, Милушев, Щерев, Янев. Но се откриват изключения: Василев 2, Янчов; Кирев 7, Кирева, Куртев 2, Маврев 2, Манолев 4, Митрев 2. Изброените презимена сставка *-ев* са образувани от лични имена с краесловна мека съгласна или с такава пред краесловната гласна: Кирьо – Кирев, Куртъо – Куртев, Мавръо – Маврев, Маноль – Манолев, Митръо – Митрев. Интерес представлява опозицията Вълчев 8 – Вълчов. В по-голяма степен тя е характерна за антропонимната система на с. Черничево: Георги Вълчев, Димо Вълчев, Тодор Вълчев но Павел Вълчов, Злата Вълчова. Налице е и опозиция Кирев – Киров: Георги Кирев, Георго Кирев, Гино Кирев, но Васил Киров, Ив. Киров, Никола Киров. Както бе отбелязано на друго място, това може да се дължи на непоследователност на писачите, изготвили списъците. Откриват се презимена Георгиев 2 и Георгиев, като не става ясно дали и доколко вторият вариант е бил характерен за антропонимната система на с. Аврен.

Интерес представлява презиме Конделов (Конделов Тодор) – от Кондо и *-ел*, както Кондил от Кондо и *-ил* (Заимов 1988), но Конде разновидност на Кондъо от Коно с вмъкнато *д*, съкр. от Константин или от Никола (Илчев 1969).

Интересни са статистическите данни, свързани с бита и културата на авренските християни. Според данните за тру-

довата заетост на мъжкото християнско население преобладава занаятчийството като поминък. Водещ занаят е дюлгерството: 89 неграмотни и 26 грамотни авренски християни са се препитавали с дюлгерство. Както отбелязва в своята селищна монография Л. Колев, дюлгерликят е бил професия на голяма част от мъжете християни в селото. Те ходели на гурбет на изток към Одрин, Димотика и други градове (Колев 1991: 177). Съсловието на калайджиите е представено от двама неграмотни и 1 грамотен занаятчия. Интересно е, че според местния изследовател на историята на селото наличието на такъв занаят не е посочено, за разлика от изброените семерджийство, арабаджилък, ковачество, като последният занаят е бил практикуван от заселили се в Аврен няколко семейства агупте (цигани ковачи) (Колев 1991: 178). В селото имало 5 търговци и 3 бакали. От традиционните трудови заетости в Родопите в Аврен широко разпространение е имало овчарството (Колев 1991: 137). 31 неграмотни и 3 грамотни овчари са отбелязани в списъка на населението на селото. Със земеделие, основен поминък на местното население (Колев 1991: 127), са се занимавали 28 християни, от които 7 са били грамотни. Към общата бройка на грамотните се включва и местният свещеник.

Възрастови граници и грамотност по данни от 1906 – 1907 г.

До 10 години: 79 неграмотни и 21 грамотни

До 20 години: 101 неграмотни, 37 грамотни

До 30 години: 100 неграмотни и 15 грамотни

До 40 години: 60 неграмотни и 7 грамотни

До 50 години: 52 неграмотни и 4 грамотни

До 60 години: 42 неграмотни и 2 грамотни

До 70 години: 17 неграмотни и 2 грамотни

До 80: 3 неграмотни

До 90: 3 неграмотни

До 100: 1 неграмотен

Отделни семейства са представени с повече грамотни членове: Гинев Вълчо с 9-членно семейство, от които 6 грамотни; Кера вдовица, 50, с 3 грамотни сина и 1 неграмотна дъщеря.

Трябва да се отбележи, че до 1891 г., когато авренските християни се приобщават към Българската екзархия, обучението на децата се е извършвало най-вече от свещеници гъркомани, на гръцки език. През есента на 1891 г. с. Аврен вече има свой български учител, както и българин свещеник в църквата (Колев 1991: 36-37). Предишните опити за въвеждане на обучение на български език са били неуспешни, както е случаят с убийството на екзархийския учител Михаил Христов, извършено от гъркоманите в с. Аврен (Колев 1991: 40-41).

Числеността на семействата според данните от списъка е следната:

Двучленни: 16 и 4 вдовишки = 20

Тричленни: 17 и 12 вдовишки = 29

Четиричленни: 23 и 8 вдовишки = 31

Петчленни: 12 и 4 вдовишки = 16

Шестчленни: 12 и 4 вдовишки = 16

Седемчленни: 4 и 1 вдовишко = 5

Осемчленни: 1

Деветчленни: 2

Уединено (самостоятелно) живеели 11 ергени, 2 моми и 3 вдовици.

Заклучение

Прегледът на антропонимията на с. Аврен, Крумовградско, по данни от началото на ХХ в., дава възможност да се представят характерните ѝ особености. От друга страна, съ-

поставката с антропонимията на християнското население в съседното с. Черничево показва общото и различното в личноименните системи на единствените две стари селища с оцеляло християнско население в южните райони на Крумовградско. Проучваните списъци на Българската екзархия възстановяват антропонимната картина там преди унищожението на българското християнско население в Източните Родопи и Западна Тракия през 1913 г. Така те се явяват важен документ за проучване историята на българите в Източните Родопи. Особено важни са статистическите данни за числеността на местните българи християни, за грамотността им и за трудовата им заетост. Не на последно място приложеният списък на християнското население може да бъде използван от потомците на някогашните авренски християни, които вече са се изселили от селото, за уточняване на въпроси, свързани с родовата памет. Приложеният материал може да бъде използван от изследователи, научни работници и краеведи.

ЛИТЕРАТУРА

БЕР 2002: Български етимологичен речник. Т. 6, пускам – словар. София, 2002. Академично издателство „Проф. Марин Дринов“ (BER 2002: Balgarski etimologichen rechnik. T. 6, puskam – slovar. Sofia. Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“).

Грозданова 1989: Грозданова, Ел. Българската народност през XVII век. Демографско изследване. София. Наука и изкуство (Grozdanova 1989: Grozdanova El. Balgarskata narodnost prez XVII vek. Demografsko izsledvane. Sofia. Nauka i izkustvo).

Дерибеев 1981: Дерибеев, Б. Османското господство в Източните Родопи. – Родопи, 1981, № 9 (Deribeev 1981: Deribeev,

В. Osmanskoto gospodstvo v Iztochnite Rodopi. – Rodopi, 1981, № 9).

Дерибеев 1983: Дерибеев, Б. Огюст Викенел в Родопите. – Родопски сборник. Т. 5, 1983, 231-268 (Deribeev 1983: Deribeev, B. Ogyust Vikenel v Rodopite. – Rodopski sbornik. Т. 5, 1983, 231-268).

Заимов 1988: Заимов, Й. Български именник. София. Издателство на БАН (Zaimov 1988: Zaimov, Y. Balgarski imennik. Sofia. Izdatelstvo na BAN).

Илчев 1969: Илчев, Ст. Речник на личните и фамилни имена у българите. София. Издателство на БАН (Ilchev 1969: Ilchev, St. Rechnik na lichnite i familni imena u balgarite. Sofia. Izdatelstvo na BAN).

Карайовов 1903: Карайовов, Т. Материали за изучване на Одринския вилает. – СбНУК, Кн. 19. София, 1903 (Karayovov 1903: (Karayovov, T. Materiali za izuchvanie na Odrinskia vilaet. – SbNUK, Kn. 19. Sofia, 1903).

Ковачев 1987: Ковачев, Н. Българска ономастика. София. Наука и изкуство (Kovachev 1987: Kovachev, N. Balgarska onomastika. Sofia. Nauka i izkustvo).

Ковачев 1987а: Ковачев, Н. Честотно-тълковен речник на личните имена у българите. София, ДИ „Петър Берон“ (Kovachev 1987a: Kovachev, N. Chestotno-talkoven rechnik na lichnite imena u balgarite. Sofia, DI „Petar Beron“).

Колев 1991: Колев, Л. Село Аврен, Кърджалийски окръг. София. Издателство на ОФ (Kolev 1991: Kolev, L. Selo Avren, Kardzhaliyski okrag. Sofia. Izdatelstvo na OF).

Милетич 1918: Милетич, Л. Разорението на тракийските българи през 1913 година. София (Miletich 1918: Miletich, L. Razorenieto na trakiyskite balgari prez 1913 godina. Sofia).

Митринов 2018: Митринов, Г. Езикови свидетелства за българския характер на населението в Южните Родопи и За-

падна Тракия през XVI век. Ксантийско, Златоградско, южните райони на Смолянско. София (Mitrinov 2018: Mitrinov, G. Ezikovi svidetelstva za balgarskiya karakter na naselenieto v Yuzhnite Rodopi i Zapadna Trakia prez XVI vek. Ksantiysko, Zlatogradsko, yuzhnite rayoni na Smolyansko. Sofia).

Митринов 2021: Митринов, Г. Езикови свидетелства за българския характер на населението в Южните Родопи и Западна Тракия през XVI век. София Ч. II. Гюмюрджинско, Дедеагачко, Димотишко, Крумовградско, Ивайловградско София. Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“ (Mitrinov 2021: Mitrinov, G. Ezikovi svidetelstva za balgarskiya karakter na naselenieto v Yuzhnite Rodopi i Zapadna Trakia prez XVI vek. Ch. II. Gyumyurdzhinsko, Dedeagachko, Dimotishko, Krumovgradsko, Ivaylovgradsko. Sofia. Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“).

Разбойников 1998: Разбойников, Ан., Сп. Разбойников. Населението на Южна Тракия с оглед народностните отношения в 1830, 1878, 1912 и 1920 година. София. ИК „Безсмъртни мисли“ (Razboynikov 1998: Razboynikov, An., Sp. Razboynikov. Naselenieto na Yuzhna Trakia s ogled na narodnostnite otnoshenia v 1830, 1878, 1912 i 1920 godina. Sofia. IK „Bezsmartni misli“).

Симеонидис 2006: Симеонидис, Х. Гръцкото влияние върху системата на българските собствени имена. София. Ах-Ба-Ка (Simeonidis 2006: Simeonidis. H. Grackoto vliyanie varhu sistemata na balgarskite sobstveni imena. Sofia. Ah-Ba-Ka).

Христозов 2017: Христозов, Хр. Окръжаващото пространство и планинското население в Родопите през XVI – XVII век. – дисертационен труд, защитен в СУ „Св. Климент Охридски“, Исторически факултет. Катедра История на Византия и на балканските народи. София. (Hristozov 2017: Hristozov, Hr. Okrazhavashtoto prostranstvo i planinskoto naselenie v Rodopite prez XVI – XVII vek. – disertacionen trud,

zashtiten v SU „Sv. Kliment Ohridski”, Istoricheski fakultet.
Katedra Istorica na Vizantia i na balkanskite narodi. Sofia).

СПИСЪК НА НАСЕЛЕНИЕТО НА С. АВРЕН, КРУМОВГРАДСКО ПО ДАННИ ОТ 1906 – 1907 г.

ЦДА, Ф№ 246К, Българска екзархия, оп. 9, а.е. 246

**ВЯНЧИЛА ВЪ ЕНОРИЯТА НА СВЕЩЕНИКЪ ТОДОРЪ
КОНДЕЛОВЪ, СЕЛО АВРЕНЪ, КААЗА КУШУКАВАШКА,
ЕПАРХИЯ ОДРИНСКА, ВИЛЯЕТ ОДРИНСКИ**

Ангелов Вълчо – зидар 18, в България, ерген.

Ангелов Кирю – зидар 65, вдовец; син: Ангел (починал),
Стана – съпруга 32; Петра – дъщеря 13; дъщеря: Петра 32; Ди-
митър – съпруг, овчар 40; Яна – дъщеря 6, Стана – дъщеря 1.

Василов Димитър – зидар 38, гр.; Динка – съпруга 30, гр.;
синове: Васил 10, гр., Никола 1; дъщеря: Катерина 12, гр.

Василов Коста – земеделец 60, вдовец; синове: Васил – зи-
дар 28; Тона – съпруга 20; Кирю – зидар 22.

Василов Стоян – земеделец 18, гр., ерген, в България.

Вълчев Гиню – земеделец 55, гр.; Кера – съпруга 50; си-
нове: Вълчо – калайджия 25, гр., Милю – зидар 24, гр., Сла-
вил – овчар 18, гр., Христо – бакалин 16, гр., Димо – овчар 14,
гр.; дъщери: Гина 20, Мара 12.

Вълчев Кирю – зидар 35; Мара – съпруга 30; син: Гиньо 6;
дъщеря: Мария 10, гр.

Вълчев Кирю – зидар 60; Петра – съпруга 55;

Синове: Коста – овчар 30, Вълчо – овчар 25;

Дъщери: Кера 20, Митра 12.

Вълчев Кольо – овчар 22, ерген.

Вълчев Коста – земеделец 57, вдовец; дъщеря: Султана – 18.

Вълчев Недялко – зидар 25; Мара – съпруга 20.

Вълчев Никола – зидар 34, ерген.
 Вълчев Тодор – зидар 32; Тяна – съпруга 28; дъщеря: Вълка – 2.
 Вълчов Дяко – зидар 60, вдовец; син: Стоян 18; дъщери: Дяля 15, Мария 12.
 Георгиев Никола – зидар 38; Недялка – съпруга 35; дъщери: Тяна 13, Руса 8, Ерина 2.
 Георгиев Никола – търговец 65, гр.; Кера – съпруга 50; дъщери: Ерина 6, Комне 3.
 Георгиев Павел – зидар 18, ерген.
 Гинев Вълчо – овчар 55, вдовец; син: Георги 24; дъщери: Тяна 27, Митра 16.
 Гинев Кирю – зидар 70; Комне – съпруга 60; син: Коста – земеделец 22, гр.; дъщеря: Тона 28.
 Гинев Кольо – земеделец 65; Вълка – съпруга 55; синове: Станко – земеделец, 22, Хараламбо – земеделец 18, гр.
 Гинев Кольо – земеделец 45; Яна – съпруга 40.
 Гинев Колю – зидар 30, гр.; Петра – съпруга 24.
 Гинев Коста – овчар 58; Тона – съпруга 50; синове: Никола – 12, гр., Гиньо – 10.
 Гинев Коста – зидар 60, вдовец; синове: Колю – зидар 20, Гиню – зидар 15, гр.
 Гинев Коста – зидар 32; Тяна – съпруга 28; Тяна – сестра на Коста 20; дъщеря: Вълка – ?
 Гинев Мавер – овчар 60; Гира – съпруга 40; синове: Тодор – овчар 22, Георги 13, гр., Дялчо 5; дъщери: Недялка 24, Яна 18, Стана 13, Митра 10, гр.
 Гинев Милю – зидар 25; Гиргина – съпруга 18; Добра – майка на съпругата 45.
 Гинев Янко – зидар 45; Злата – съпруга 40.
 Гинева Комне 23, мома.
 Димов Вълчо – зидар 65, вдовец; синове: Димо – зидар 30, Тона – съпруга 25; Вълчо – 9, гр., Сево – 1; дъщеря: Груда – 1.

Димов Иван – овчар 70, вдовец; син: Димо – зидар 30, Мара – съпруга 28; Рада – дъщеря 12; Иван – син 9, гр.

Дяков Васил – земеделец 58; Вълка – съпруга 50.

Иванов Атанас – зидар 45; Ерина – съпруга 40; Милю – брат, овчар 36; син: Георги – зидар 12, гр.; дъщери: Стана 20, Елена 4.

Кирев Вълчо – овчар 65; Вълка – съпруга 60; дъщеря: Тяна – 21.

Кирев Гиню – зидар 25, ерген.

Кирев Димо – зидар 38; Стана – съпруга 36; дъщери: Тона 11, Велика 10, Мария 6, Добра 4.

Кирев Милю – зидар 55, вдовец; син: Вълчо – зидар 20, гр.; дъщеря: Райке 18.

Кирев Петко – овчар 70; Руса – съпруга 60.

Кирев Петко – зидар, 32; Митра – съпруга, 31; син: Кирю – 3.

Кирев Стоян – зидар 70, вдовец; дъщеря: Мария – 40, умоповрядена.

Кирева Мара 18, мома; братя: Васил – зидар 15, гр., Славил 12, гр.

Колев Вълчо – земеделец 50; Кера – съпруга 40; син: Гиньо – овчар 18.

Колев Гиньо – земеделец, 40; Малта – съпруга, 35; синове: Вълчо 12, гр., Кольо 8; дъщери: Мария 10, Стана 1.

Колев Коста – зидар 50; Стана – баба 70; син: Гиню 15; дъщеря: Стана – 20.

Колев Марко – овчар 28.

Колева Тодора 50, вдовица.

Конделов Тодор – свещеник 45, гр., вдовец; син: Георги 16, гр.

Костов Вълчо – земеделец 75; Митра – съпруга 65.

Костов Вълчо – земеделец 45; Митра – съпруга 38; Яна – майка 65; синове: Коста 12, гр, Милю 5.

Костов Гиньо – зидар 45; Кера – съпруга 30; Ерина – майка на Кера 55.

Костов Стоян – зидар 28; Вълчо – брат, зидар 25; Стамо – брат, зидар 18.

Куртев Вълчо – земеделец 35; Тяна – съпруга 28; дъщеря: Вълка 1.

Куртев Христо – зидар 55; Кера – съпруга 45; синове: Вълчо – зидар 18 (в България), Коста – зидар 15 (в България), Петко 12, гр., Илия 10, гр.

Маврев Гиню – овчар 30; Ерина – съпруга 28; синове: Марко 6, Георги 1.

Маврев Кирю – овчар 32; Султана – съпруга 29; син: Марко 6; дъщеря: Мара 3.

Манолев Ангел – зидар 42; Милка – съпруга 35; дъщеря: Митра 6.

Манолев Иван – овчар 35; Митра – съпруга 30; дъщеря: Тона 2.

Манолев Никола – зидар 50, гр.; Вълка – съпруга 45; синове: Георги – зидар 22, гр.; Русин 10, гр.; дъщери: Рада 18, Тона 15, Митра 4.

Манолев Павел – зидар 54; Кера – съпруга 32; син: Манол – зидар 20, гр.; дъщери: Юрданка 13, Тона 5, Стана 2.

Милев Ангел – овчар 60, вдовец; синове: Вълчо – зидар 24, Милю – зидар 21, Стоян – зидар 15, гр.; дъщеря: Злата 18.

Милев Куртю – овчар 44; Комне – съпруга 34; синове: Ангел – овчар 17, Вълчо – овчар 14, гр.; дъщери: Стана 20, Тодора 11.

Милев Манол – зидар 55; Кера – съпруга 45; дъщери: Дяка 18, Василке 15, Мария 10, гр.

Милев Сево – овчар 25; сестри: Мария 22, Стана 11; брат: Димитър 12.

Милушев Кирю – зидар 50; Стойке – съпруга 45; син: Милю 16, гр.

Митков Тодор – зидар 45; Стана – съпруга 38; син: Милю – земеделец 15, гр.; дъщери: Вълка – 12, Елена – 6.

Митрев Колю – земеделец 65, вдовец; син: Стоил – земеделец, 32, гр.; Вълка – съпруга 30; Милю – брат на Вълка, овчар 12; Тона – дъщеря 3.

Митрев Пею – земеделец 92; Дъщеря (?) 20.

Недялков Станко – зидар 25, гр., ерген.

Недялкова Комне – мома 20.

Николов Вълчо – търговец 29, гр.; Тодора – съпруга 27; син: Никола 5.

Николов Георги – търговец 25, гр.; Вълка – съпруга, 24; дъщеря: Наста 2.

Николов Георги – зидар 29, гр.; Маринка – съпруга 25.

Николов Пейко – зидар, 70; дъщеря: Тона 20; син: Никола – зидар 25, гр.; Кера – съпруга 25; дъщери: Вълка 4, Руса 2.

Николов Тодор – търговец 36, гр.; Стана – съпруга 36; синове: Никола 5, Кирю 2; дъщери: Наста 13, Петра 8, гр.

Павлов Георги – зидар 27, гр.; Вълка – съпруга 25; Злата – сестра на Вълка 22; дъщеря: Петра 2.

Павлов Коста – калайджия 45; Груда – съпруга 40; Вълчо – баща на Груда 75; синове: Вълчо 13, гр., Тодор 4; дъщери: Кера 18, Стана 9, гр.

Пейков Георги – зидар 65; син: Кирю – зидар 30; Кера – съпруга 25; дъщеря: Тяна 1.

Пейков Куртю – зидар 65; Тона – съпруга 50; дъщеря: Вълка 22; Петко съпруг, земеделец 22, гр., домозет.

Пейков Митрю – зидар 55; Мара – съпруга 35; син: Тодор – 18.

Пейков Петко – зидар 25; Димана – съпруга 23.

Петков Кирю – зидар 40; Рада – съпруга 38; синове: Петко 12, гр., Стоян 4; дъщери: Кера 16, Митра 8, гр.

Петров Митю – зидар 33; Вълчо – брат, певец 30, гр. (в България).

Славилов Вълчо – земеделец 35; Вълка – съпруга 30; Кера – майка на Вълка 55.

Славилов Петко – бакалин 29; Мирша – съпруга 25.

Стамов Вълчо – земеделец 55; Тона – съпруга 50; дъщеря: Тяна 20.

Станков Вълчю – овчар 32; Руса – съпруга 26; дъщеря: Рада 2.

Станков Георги – зидар 28; Манол – брат, зидар 25; Христо – брат, зидар 20; Петкана – сестра 15.

Станков Георги – зидар 37; Кера – съпруга 30.

Станков Милю – зидар 40; Рада – съпруга 30; синове: Кирьо 4, Вълчо 1; дъщеря: Стануда 8.

Станков Янко – земеделец 55; Недялка – съпруга 50; син: Христо 10, гр.

Стоилов Русин – зидар 15, гр., ерген.

Стоянов Ангел – зидар 40, гр.; Митра – съпруга 35; синове: Гиньо 10, гр., Стоян 3; дъщери: Тяна 15, Руса 12, Мара 9, гр.

Стоянов Гиньо – земеделец 65; Митра – съпруга 50; синове: Дялчо 12, гр., Атанас 8; дъщеря: Вълка 15.

Стоянов Гиню – земеделец 60; Цвята – съпруга 55; синове: Дяко – зидар 25, гр., Дялчо – зидар 22.

Стоянов Дяко – зидар 65; Мара – съпруга 60; дъщеря: Калина 15.

Стоянов Запрян – търговец 29, ерген (в България).

Стоянов Милю – зидар 35; Стойке – съпруга 30; син: Стоян 5; дъщеря: Мирша 3.

Стоянов Никола – земеделец 60; синове: Стоян – овчар 15, Петко – ученик 12, гр.; дъщеря: Рада 17.

Стоянов Павел – зидар 45; Кера – съпруга 40; дъщери: Стана 16, Тона 13, Ерина 4.

Стоянов Сево – зидар 28; Ерина – съпруга 25; син: Стоян 4.

Стоянов Тодор – зидар 35, гр.; Комне – съпруга 30; син: Милю 1; дъщеря: Митра 7.

Стоянов Тодор – земеделец 50; Вълка – съпруга 45; синове: Ангел – зидар 22, Вълчо – зидар 15, гр.; дъщери: Велика 13, Митра 11.

Тодоров Вълчо – земеделец 50; Митра – съпруга 45; синове: Тодор – овчар 25, Кирю – овчар 20; дъщери: Тодорка 15, Мария 8.

Тодоров Коста – калайджия 36, гр.; Кера – съпруга 30; Вълчо – брат, калайджия 20; син: Тодор 2.

Тодоров Стоян – зидар 80; син: Павел – зидар 26, гр.; Вълка – съпруга 25.

Щерев Яню – златар 36, гр.

Янев Гиньо – зидар 32; Тона – съпруга 28; Мара – майка на Тона 70; синове: Коста 6, Яньо 1.

Янев Стою – зидар 40; Мара – съпруга 29; Митра – сестра на Мара 22; дъщери: Кера 8, Митра 5, Стана 3.

Янков Георги – зидар 50; Стана – съпруга 40; син: Тодор – зидар 17; дъщери: Мара 22, Димана 13, Вълка 6, Митра 2.

Янков Сево – зидар 60; Митра – съпруга 55.

Янчов Тодор – зидар 60; Злата – съпруга 50; дъщеря: Тона 20.

СЕМЕЙСТВА НА ВДОВИЦИ И СИРАЦИ, ЧИИТО ЧЛЕНОВЕ СА ИЗПИСАНИ САМО С ЛИЧНИ ИМЕНА

Велика – вдовица 50; дъщеря: Руса 22.

Вълка – вдовица 50; синове: Апостол – зидар 22; Коста 16.

Вълка – вдовица 35; синове: Христо 12, гр., Георги 6, Вълчо 4.

Димана – вдовица 60; син: Гиню – бакалин 30; Мара – съпруга 30; Димана – дъщеря 8, гр., Славил – син 4, Петко – син 1.

Добра – вдовица 40; дъщеря: Мара 18.

Ерина – вдовица 55; син: Гиньо – зидар 25; дъщеря: Тона 18.

Злата – вдовица 50; синове: Вълчо – зидар 26; Шерма – съпруга 24; Сево – зидар 13, Янко – ученик 11; дъщеря: Рада 1.

Злата – вдовица 50; синове: Вълчо – зидар 30, гр., Георги – зидар 27, Кирю – зидар 24; дъщери: Кера 18, Стойке 15.

Кера – вдовица 45; син: Пейко – зидар 16; дъщеря: Недялка 10.

Кера – вдовица 50; синове: Коста – търговец 26, гр. (в Солунско); Гиню 21, гр.; Христо – зидар 15, гр. (в България); дъщеря: Тона 12.

Кера – вдовица 55; синове: Михал – зидар 18, Колю – ученик 12, гр.; дъщеря: Ерина 25.

Кера – вдовица 50, гр.; син: Вълчо – земеделец 32, гр.; Кера – съпруга 28.

Кера – вдовица 40; дъщеря: Тодора 18.

Комне – вдовица 45; дъщери: Вълка 24, Мара 17.

Комне – вдовица 40; Стана – майка 76; синове: Гиньо – зидар 28, Вълчо – овчар 25, Димо – зидар 22, Стоян – овчар 15; дъщеря: Недялка 20.

Мара – вдовица 40; дъщеря: Недялка 6.

Мара – вдовица 40; синове: Станко – зидар 22, Георги 12, Иван 8.

Мара – вдовица 60; синове: Гиню – зидар 30, Димитър – зидар 21, Дялчю – зидар 16.

Милка – вдовица 40; Тяна – нейна майка 58; синове: Никола – овчар 15; Коста 10, гр.; дъщеря: Тяна 8, гр.

Мирша – вдовица 45; син: Кирю – зидар 15; дъщери: Недялка 18, Стана 12, гр.

Митра – вдовица 55; синове: Тодор – зидар 22; Стоян – зидар 32, гр.; Стояна – съпруга 25.

Митра – вдовица 55; син: Милю – зидар 30, гр.; Митра – съпруга 29; Мария – дъщеря 5, Кера – дъщеря 2.

Митра – вдовица 60; син: Коста – зидар 40; Комне – съпруга 35; Василка – дъщеря 11, Митра – дъщеря 9, гр.; Георги – син 4.

Петра – вдовица 50; синове: Димитър – зидар 10, Коста – зидар 10.

Петра – вдовица 50; синове: Тодор – овчар 24, Стоян – зидар 21; дъщеря: Вълка 17.

Петра – вдовица 55; син: Кирю – зидар 35; Вълка – съпруга 30; Митра – дъщеря 2.

Рада – вдовица 60; син: Стоян – овчар 40; Мара – съпруга 32.

Райке – вдовица 55; синове: Коста – земеделец 30; Стана – съпруга 28; Куртю 18.

Руса – вдовица 60; синове: Колю – зидар 22, Димитър – зидар 15.

Тона – вдовица 45; син: Станко – зидар 18; дъщери: Дяна 24, Кера 16, Стана 12.

Тона – вдовица 45; син: Петко – зидар 25; Рада – съпруга 22; дъщеря: Петра 20.

Тона – вдовица 45; син: Георги 14; дъщеря: Злата 12.

Тяна – вдовица 55; син: Кольо – зидар 22; дъщеря: Кера 15.

Цвята – вдовица 65.

БЕЛЕЖКИ КЪМ ИСТОРИЯТА НА ЧЕРНОМОРСКИТЕ СЕЛИЩА БЯЛА, ЕМИНЕ, ОБЗОР И СЪСЕДНИТЕ НАСЕЛЕНИ МЕСТА В КОНТЕКСТА НА БЕЖАНСКАТА ТЕМАТИКА¹

ИВАНКА ДЕЛЕВА

Настоящият материал разглежда популярни исторически събития. Акцентът е поставен върху специфични за региона характеристики на бежанските процеси през първата третина на XX век, проследени в архивни документи от периода.

Формирани основно като бежански средоточия и олицетворение на такива, населените места по северното Българско черноморие – Обзор, Бяла, Баня, Емона и съседните на тях, имат сходно историческо развитие и проблеми за разрешаване, както и тези около Бургас. Развоят на събитията, които протичат тук – следствие на бежанския вихър, трудностите, които преодоляват местните изселници и заселници и емоционалната травма, която ги бележи, всъщност представляват микроисторията на много българи и техните семейства².

Макар и сравними, в посочените селища е налице различна демографска база, която е ключова за по-късно протеклите миграционни процеси. Една от най-ярките отлики на разглеждания регион от епохата на османското владичество до

¹ Част от предложения материал е представен на научна конференция на тема „Бежанският въпрос на териториите на общините Бяла и Долен чифлик (края на XIX – първата третина на XX век), организирана от община Бяла и ОКИ / Музей – Бяла. 27.05–29.05 2021. Публикува се за първи път.

² В това число семействата на автора и близки приятели.

началото на XX в. е гръцката етническа принадлежност на преобладаващото население. При проучване историческата динамика на крайбрежните черноморски селища през XVIII и XIX в. Щилян Щерионов отнася първите движения на компактни гръцки маси по българските земи към периода на непосредственото завладяване на българските територии. Тези движения той обособява в три основни групи:³

- Изселническа – отразяваща масовото бягство на население от традиционни гръцки поселения по нашите земи при османското нашествие (към Мраморно и Средиземно море).
- Заселническа – след османското завладяване на Цариград, когато аристокрацията търси спасение по черноморското крайбрежие и в Пловдивско и Мелнишко.
- И третата, свързана с насилствена промяна на религиозната принадлежност на християнското население от турската администрация.

Изселвания сред гърците през XVIII – XIX в. се наблюдават през целия период, като през XIX в. стават по-активни. Най-масови са в годините 1828 – 1830, провокирани от Руско-турската война (1828 – 1829 г.). Има и локални фактори като чумна епидемия през лятото на 1828 г. и чести пожари. В следвоенния период се наблюдава стопански подем, свързан с активната популация сред местните гърци и стремежа за реализация на наличните икономически възможности. Тяхното присъствие се открива предимно в търговските центрове на Североизточна България и по северозападните пристанища на черноморското крайбрежие. Хронологически последното

³ *Щерионов, Щ.* Миграцията на гръцкото население, обитаващо българските земи през XVIII – XIX век (до 1878 г.). С., 2009, с. 19.

за XIX в. изселване е през лятото на 1877 г. – началото на последната Руско-турска война⁴.

Заселвания на етнически гърци през посочения период се установяват най-вече във Варна и региона. Тъй като той е в състояние на демографски вакуум след поредицата Руско-турски войни, се появява необходимост от запълване. При това движение завръщащото се местно гръцко население, избягало преди поредната война, увлича със себе си нови заселници. От друга страна, този процес е свързан с отпадането през 1839 г. на монопола върху търговията със зърнени храни в Османската империя и превръщането на Варна в основен износен пункт на продукцията от Добруджа. Също така в началото на XIX в. основната част от изселниците от Месемврия се насочват в опразнените селища от Провадийско и Варненско, а после и на север към румънските пристанища.

Другата линия, по която гърци се заселват по нашите земи, е като учители и свещеници в гръцките училища и църкви.

Последната вълна гръцки заселници в рамките на XVIII – XIX в. е от времето на Руско-турската война 1877 – 1878 г. Тогава руското командване настанява тук около 14 000 бежанци от Тракия, сред които и определено количество етнически гърци⁵.

По отношение на произхода на преселените гърци е установено, че те идват от Епир, Тесалия и Македония и имат трайно присъствие във Варна, Балчик, Каварна. Друга основна дестинация е Островна Гърция – о. Корфу, Итака, Андрос, Крит⁶.

⁴ *Щерионов, Щ.* Миграцията на гръцкото население, обитаващо българските земи през XVIII – XIX век (до 1878 г.): С., 2009, с. 26.

⁵ Пак там, с. 42, 43, 148.

⁶ Пак там, 151-153.

Добра представа за етническият облик на селищата от северното българско черноморско крайбрежие през XIX в. дава специализираното изследване на Даниела Ангелова, което очертава и общите тенденции за проучваните от нас населени места⁷.

Емона (Емине). През XIX в. населението основно се занимава с работа на пристанището – износ на дърва за горене и дървен строителен материал. Останалите – с обслужване на стопанствата на няколко манастира в района. Средната численост на населението е около 200 семейства, основната част – гръцки. Обликът на селището не се променя и след Освобождението, когато е обитавано от 563 души, от които 98,8% са гърци.

Северно от Емона е разположено друго изцяло гръцко село – *Иракли*. В средата на XIX в. тук живеят около стотина семейства, сред които през втората половина на века се забелязва активен изселнически процес. Така че Освобождението го заварва със 141 жители – всички етнически гърци. Процесът е необратим по различни причини и води до масовото обезлюдяване на селото в края на века.

Северно от Иракли е село *Баня*. Първоначално селото се намира навътре в планината и е голямо и богато. През XVIII в. то е нападнато и опожарено – може би от пирати, които разграбват и опожаряват крайбрежните селища; може би от оттеглящи се турци от поредната Руско-турска война. Останалите живи жители на с. Баня се разделят на две групи в търсене на нови поселения – едните към село Българево, а другите, установили се на днешното местоположение на селото, най-вероятно в началото на XIX в., за което свидетелства първата църква, изградена тук. Според първото следо-

⁷ Ангелова, Д. Демографско развитие на българското черноморско крайбрежие през XIX век (до 1878 г.). С., с. 42, 43.

свободенско преброяване на жителите на новото село те са 601 души, от които 97,8% гърци.

Следващото селище на север е *Гъозекен (Обзор)*. По време на османското владичество селището е заселено основно с мюсюлманско население, което след освобождението се изселва. Според преброяване в края на XIX в. от 294 обитатели 214 са турци.

Бяла. Според историческите извори това е най-многочисленото село по нашето крайбрежие, обитавано през XVIII – XIX в. от 400-500 семейства, повечето от които гръцки. Относно техния произход има различни хипотези, дори такива, които определят местното население като българско, насилствено гърцизирано през XVII в. Въпреки това през целия проучван период компактността на обитаващата селото елинистична маса е неоспорима и в годините на Освобождението 98,8% от всичките му 1430 обитатели са етнически гърци.

Интересно е, че в тази част на Българското черноморие преобладават населени места с най-малка численост, а същевременно се намира и най-многобройното село – Бяла. Заселниците са предимно търговци и предприемачи, които, усетили нарасналите икономически възможности на района, се установяват тъкмо тук.

След Освобождението, в началото на XX век, преселническите процеси отново се активират, но за обитаващото гръцко население този път с обратен знак.

Усложненията започват с Балканските войни от 1912 – 1913 г., които променят съществуващата политическа конфигурация, преначертават границите, преобръщат човешките съдби⁸.

⁸ *Стоянова, В.* Изселвания на българите от Източна Тракия (1913 – 1945). – В: Сборник с изследвания и доклади от научна конференция

Преди началото на войните интересуващите ни села Емине, Гъзекен, Еникьой, Раковсково, Велибаш съставят една община с център село Баня, околия Анхиалска⁹. Според списък на избирателите от Банянската селска община от 1 юни 1912 г., отпечатан като свитък и приложен във втората протоколна книга на селското общинско управление (29.01.1912 – 18.05.1913), населението на селата е следното:

1. От село Баня – 217 д.
2. От село Емине – 208 д.
3. От село Гъзекен – 175 д.
4. От село Еникьой – 46 д.
5. От село Раковсково – 53 д.
6. От село Велибаш – 20 д.

Занятията на избирателите, посочени в списъка, са впечатляващо разнообразни: воденичар, надничар, горски стражар, градинар, свещеник, учител, бакалин, слуга, работник, шивач, кръчмар, кафеджия, земеделец, овчар, свинар, говедар, фенерджия, рибар, налбант¹⁰.

През лятото на 1912 г. четири от изброените села – Гъзекен, Еникьой, Раковсково и Велибаш, подават заявление до бургаския окръжен управител, в което искат отцепване от община Баня и образуване на отделна община с център село Гъзекен. Молбата е удовлетворена на 15 юли 1912 г. с преценка, че приходите на тези села са в състояние да издържат отделна община с център Гъзекен. В дългото разискване на Банянския общински съвет е взето предвид следното:

„Миграции от двете страни на българо-турската граница: наследство, идентичности, интеркултурни взаимодействия“. С., 2011, 15

⁹ ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 2, а. е. 2, л. 13

¹⁰ ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 2, а. е. 2.

1. Гореспоменатите села броят: Гъзокек – 120 къщи; Еникъой – 45, Раковсково – 40, Велибаш – 15, или всичко 220 къщи със 796 души жители.
2. Освен общинската връхнина и другите общински такси и бери, които постъпват от тия села, те разполагат и с 25 000 дка възрастни гори, които при редовна експлоатация с приходите им само може да се издържа общинското управление и да се удовлетворяват всички обществени и културни нужди на тия села.
3. Селото Гъзокек, където се иска да бъде центърът на общината, е разположено до морето, където има скеля, през която се внасят и изнасят по море дървени материали и разни стоки, която скеля при установен ред и по-близък контрол може да създаде добри приходи за общината по внасянето и изнасянето и складирането на общински места стоките, понеже скелята е общинска и всички места край нея са също общински¹¹.

Последвалите военни години са истинско премердие за българската държава. Засегнати са всички – не само изпратените на фронта, но и хората в градовете и малките селища. Още с обявяването на мобилизацията се налага пренастройване на мирното всекидневие и административни промени по места. През есента на 1912 г. кметските наместници на селата Емине, Гъзокек, Еникъой, Раковсково и Велибаш са временно уволнени, понеже заминават запасни войници¹². Това се отнася и до писаря Георги поп Сава Катрафилов, на когото е разрешен 20-дневен отпуск, за да отиде до новоосвободените земи и да узнае *„някои работи по смъртта на сина му войник“*¹³. Притеснено е положението и на ония лица от об-

¹¹ ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 2, а.е. 2, л. 28-29.

¹² ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 2, а.е. 2, л. 37

¹³ ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 2, а.е. 2, л. 44.

щината, от които са реквизирани коли и добитък и изпратени за транспортиране на войскови припаси на бойното поле. Тъй като не са върнати по различни причини – или лицата са били в редовете на войската, или инвентарът е станал негоден за употреба, а добитъкът умира, се налага стопаните да бъдат обезщетени поне с реквизиционни квитанции¹⁴.

С края на Балканските войни негодите не свършват. Резултатите от въоръжените конфликти се оказват съсипателни за българското население – следват безкрайни бежански потоци от Тракия и Македония към България, които задълбочават усложненията. Съвсем разбираемо придошлите в община Баня през есента на 1913 г. бежанци спешно се нуждаят от помощ за поддържане на семействата им. Трябва също да бъдат официално регистрирани, а според Избирателния закон, чл. 10, ал. 3 – и зачислени в избирателните списъци¹⁵. Местната власт обаче е ограничена във функциите си, тъй като държавата е силно централизирана и решенията ѝ трябва да се съгласуват и одобряват от държавните органи и на местно, и на централно ниво, а това забавя изпълнението на всяко общинско решение. Нужната финансова подкрепа е непосилна за общинския бюджет и се налага назначаване на специални благотворителни комисии в селата Баня и Емине, които да събират доброволни помощи за бежанците в общината¹⁶.

Разбира се, едновременно с усилията за подпомагане и настаняване на бежанците местните власти решават и други въпроси. През 1915 г. започва преименуване на селата. Тъй като Баня и Емине са с български имена, общинският съвет счита, че това не се налага¹⁷.

¹⁴ ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 2, а.е. 3, л. 7.

¹⁵ ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 2, а.е. 3, л. 24

¹⁶ ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 2, а.е. 3, л. 53.

¹⁷ ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 2, а.е. 3, л. 58.

Известно е, че годините след Първата световна война са превратни за всички европейски народи, а най-вече за онези, чиито държави са от страната на губещите. Поредният, най-масов бежански поток към България, е регистриран тъкмо след Първата световна война. Той е предимно от гръцка територия – Егейска Македония и Западна Тракия, като двете големи вълни са през 1920 и 1924 г.¹⁸ Ньойският мирен договор лишава страната от области, населени с българи, с което я поставя в изключително положение. Най-болезнено се усеща загубата на Западна Тракия и предаването ѝ на Гърция. Прогонените от родните им места българи от Беломорска Тракия са превърнати в бежанци по силата на подписаната, по настояване на гръцкото правителство, на 27.XI.1919 г. Конвенция за взаимно изселване на население между България и Гърция. Чрез нея се създава „правна“ основа Югоизточна Македония в района между българо-гръцката граница и Егейско море, а по-късно и Западна Тракия да бъдат обезбългарени. Този документ узаконява за първи път практиката на международното право за размяна на инородно население между две съседни държави. В своето съдържание по формулировката на Ваня Стоянова той създава условия за насилие и почти изключва доброволността при взаимна размяна на населението. Конвенцията влиза в сила на 4.X.1920 г. След ратифицирането ѝ нейните решения започват да се прилагат за Западна Тракия от 26.X.1923 г. Оформени са и финансовите параметри на изселването чрез План за изплащанията (1922), български вътрешен държавен заем (1923), спогодбата Моллов-Кафандарис (1927) и други нормативни документи, с които собстве-

¹⁸ *Мантарлиев, Й.* Бежански и преселнически движения сред българите от Освобождението (1878 г.) до края на Втората световна война. – В: *Българските бежанци в Бургас и региона 1878-1945. Сборник с доклади.* Бургас, 2018, 107

ниците се обезщетяват от съответната държава, за оставените от тях имущества на гръцка, респективно и на българска територия. Изплащането на стойността на изоставените частни български имоти става дългосрочен проблем в двустранните отношения. Същевременно натискът на гръцката власт върху българите от Егейска Македония, целящ или тяхното погърчване, или прогонването им, както и наложената мобилизация на мъжете в гръцката армия за участие в Гръцко-турската война от 1919 – 1922 г., стимулират бягствата и изселването в България. Този процес се засилва през 1923 г., когато в Гърция се преселват над милион бежанци от Мала Азия, много от които са настанени в селата и къщите на българите. Така с насилие само за периода от 1923 до 1925 г. от Беломорието (Западна Тракия и Егейска Македония) са прогонени над 66 хил. българи, които се установяват в България като бежанци¹⁹. В същото време, макар след подписване на спогодбата желяещите да се изселят от България в Гърция да са нищожен брой – до 1 юни 1923 г. са подадени само 197 декларации на гръцки семейства от цялата страна, след 1 юли 1923 г. броят им нараства и достига 365 декларации. Впоследствие преселението добива масов характер във всички райони, в които живеят гърци²⁰.

Българското правителство предприема целесъобразни мерки за облекчаване положението на преселниците в България. Оземлени са хиляди бездомни хора, предприети са различни инициативи за подкрепа и осигуряване на възможности. Зна-

¹⁹ Стоянова, В. Изселвания на българите от Източна Тракия (1913-1945). – В: Сборник с изследвания и доклади от научна конференция „Миграции от двете страни на българо-турската граница: наследство, идентичности, интеркултурни взаимодействия“. С., 2011, с. 134.

²⁰ Кълвачев, В. Стрдание, мъка и спомени (етнодемографски промени в Тополовградския край в нач. на XX век). – В: Българските бежанци в Бургас и региона 1878-1945. Сборник с доклади. Бургас, 2018, с. 305.

чителният брой настанени бежанци осезаемо способства за икономически подем в редица райони на България. Усвоени са стотици декари, превърнати в обработваеми площи, култивирани са неизползваеми дотогава пространства. Със своя неуморен труд и желанието за приобщаване преселниците повишават обема на производството в България и допринасят за нарастване на националното богатство.

Показателен, по определението на Даниел Вачков, за успешните интеграционни процеси на бежанците в България е и фактът, че когато през 1941 г. българската държава за пореден път присъединява обширни територии в Македония и Западна Тракия и широко лансира идеята бежанците да се завърнат по родните си места, на призива откликват сравнително малък брой от тях. Повечето предпочитат да останат в новите си домове и да продължат живота, който вече са успели да подредят²¹.

Първоначално имигрантите от Егейска Македония пристигат в България поединично и на групи и са разпределяни на различни места из страната. Постепенно обаче в крайбрежните селища започва концентрация на преселници. Същевременно много от жителите на тези населени места, които имат гръцко самосъзнание и се декларират като гърци, подават заявления за изселване в Гърция. Техните имоти са описани, като къщите им са предвидени за настаняване в тях на български бежански семейства, а земеделските имоти – за раздаване за обработване на безимотни бежанци. Почти всички български преселници произхождат от Енидже-Вардар и района му, но има и семейства от Костурско, Кукуш, Кавадарци, Солун, Дойран, Скопие и др. Точни данни дават списъците на

²¹ *Вачков, Д.* Интегрирането на българските бежанци в стопанския живот на страната в периода между двете световни войни. – В: *Българските бежанци в Бургас и региона 1878 – 1945. Сборник с доклади.* Бургас, 2018, с. 72.

създадените Македонски благотворителни братства, които се заемат да координират и подпомагат бежанците в настаняването им, организират дарителски кампании, ходатайстват и подкрепят молби при намирането на работа пред институции, търговски сдружения, отделни фирми и др., издават протестни резолюции заради липсата на защита на българските интереси²².

В този период всяко едно решение в общините е обвързано с проблема за изселващото се и заселващо се население. Пишат се непрекъснато писма до различните министерства и ведомства – за отмяна на такси и данъци поради невъзможност на населението да плаща, за увеличаване издръжките на общините поради окаяното състояние на жителите²³. Известна е поговорката, че злото не идва само. През 1918 г. се появява и болестта „Испанска инфлуенца“, която е силно заразна, покосява стотици хора и налага редица предпазни мерки и ограничения, затваряне на училища и строго наблюдение от страна на санитарните власти²⁴.

Още с пристигането си огромната маса бежанци е изправена пред екзистенциални проблеми, затова държавните и общинските органи се съсредоточават най-напред върху тяхното настаняване. В кореспонденциите и протоколните записки на общините, приютили бежанци от периода 1921 – 1926 г. и след това, се разглеждат най-различни случаи.

²² Дракалиев, Г. Пристигане и установяване на бежанци от Македония в Бургас 1878 – 1928 г. – В: Българските бежанци в Бургас и региона 1878-1945. Сборник с доклади. Бургас, 2018, с. 254-256.

²³ Документите, с които имах възможност да работя в Държавен архив – Бургас, се отнасят предимно за населени места от Бургаския регион, но мисля, че проблемите с преселниците за всички черноморски селища като тенденции и трудности за преодоляване са сходни.

²⁴ ДА – Бургас. ф. 565 К, оп.1, а. е. 2, л. 2; 3; 12; а. е. 3, л. 2.

В отговор на предписание на Комисията по настаняване на бежанците (от 27 март 1921 г.), с което се предлага да им се раздадат дворни места край селата за построяване на жилища, общинският съвет, имайки предвид, че край село Баня няма такива, в които може да се разреши построяване на жилища, без да се пречи на стопанските нужди и на местните условия, решава, че няма и не могат да се раздадат места²⁵. Ако държавата намери за допустимо да им се отпуснат известна част от общинските гори, общинският съвет няма да бъде против те да се преобърнат от бежанците в ниви²⁶.

В свой доклад кметът на с. Баня дава кратка, но съдържателна характеристика на съществуващото положение в общината: *„Населението, като иноводно гръцко, възползвало се от Гръцко-българската конвенция за размяна на население, се изселва в Гърция и на мястото му е настанено бежанско, и то много повече, поради количеството на земята, вследствие на което ще има да се строят нови жилища. При това постройките, които изселилите се са оставили, са изключително от плет и на колове, които са изгнили.“* Общинският съвет, наясно, че постройките са на срутване и се налага строителство на нови, което пък изисква осъвременено планиране на селото, отправя молба до председателя на Бургаската окръжна постоянна комисия. В нея се апелира за ходатайство пред Окръжния съвет при планирането на селата през 1926 г., финансирано от фонда за кооперативно планиране, да постави и тяхното село Баня²⁷.

Натовареността на общинските управления, наистина извънмерна в този момент заради ежедневното настаняване на бежанци, а и поради изселване на местното население, е

²⁵ ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 2, а. е. 5, л. 55.

²⁶ ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 2, а. е. 6, л. 5.

²⁷ ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 1, а. е. 2, л. 49.

допълнена и от множеството оваканти длъжности. Ситуацията предизвиква спешна нужда от назначаване на нови администратори в селата Баня и Емине, които да регистрират и организират извънредното положение²⁸. Една от редовно изпълняваните от общинските съвети задачи е приемането на списъци на бедни семейства, сред които бежанците преобладават. Списъците се разглеждат прецизно, разисква се състоянието на всеки беден, записан в тях, но обикновено напълно се приемат, тъй като повечето от хората наистина бедстват²⁹. Включените в тези списъци получават право да ползват безплатно правосъдие, безплатна медицинска помощ и други облаги, които специализираните закони, правилници и наредби им дават. Те не притежават имоти, а дори и да започнат работа, мъчно могат да задоволяват насъщните нужди на семействата си. Поради това, че не могат да се лекуват със свои средства, е взето решение аптеките и амбулаториите да им отпускат по списък лекарства³⁰.

Непосилно е и изпълнението на трудовата повинност. Населението на района като изключително гръцко, снабдено с документи за окончателно изселване, не може да се застави да отбие временна трудова повинност, а новонастаненото население като незатвърдено също не може да се застави да отбие временна трудова повинност, тъй като не е окончателно отдадено на нормален стопански живот. При това положение общинският съвет взема решение през 1925 г. да не се отбива временна трудова повинност – нито от старото население, нито от новото³¹. През следващата 1926 г. ситуацията се усложнява още повече. Новодошлите бежанци не само се

²⁸ ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 1, а.е. 2, л. 36; 51.

²⁹ ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 1, а.е. 2, л. 10

³⁰ ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 1, а.е. 2, л. 25; 35.

³¹ ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 1, а.е. 2, л. 29

настаняват в опразнените от старото население къщи, но поради това, че са много семейства, наличните сгради не достигат, за да бъдат удовлетворени всички. Фактът, че по закона за трудовите земеделски стопанства (ТЗС) са им предоставени и по 45 дка ниви, допълнително увеличава броя на заселилите се в общината. Така поради невъзможността да бъде наета частна сграда за административен дом освен поправка на пътищата и доставяне на строителни материали за това се налага и направа на нов общински дом³².

Затруднения за общинските власти се появяват всеки ден, защото изселването засяга всяка битова дейност на хората и решенията невинаги са лесни за вземане. *„Като се има предвид“*, докладва кметът, *„че общината ни е заселена изключително с бежанци след емигриране на гръцкото население, които бежанци със своята бедност засега и докато не се прибере тазгодишната реколта, не могат да изплащат полагаемите им се общински данъци и пр., приходите на общината от април до края на август (1925 г.) ще са незначителни и не ще могат да посрецинат и най-належащите нужди.“*³³ Непроменено остава финансовото положение и през следващите години – 1927 и 1928 г. Като предпоставка за затрудненията отново се поставя обстоятелството, че населението е бежанско и не може да плаща данъци³⁴. Пореден пример е събирането на таксата за паша към скотовъдния фонд, която е по 20 лв. за едър добитък и по 2 лв. на дребен добитък. Общинарите се намират пред невъзможност да съберат тази такса заради това, че старото гръцко население напуска, а на негово място остават само нови бежанци от Македония и Тракия. Таксата следва да се събира от новодошлите,

³² ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 1, а.е. 2, л. 46.

³³ ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 1, а.е. 2, л. 59.

³⁴ ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 1, а.е. 2, л. 74.

но докато се съвземат, това е непосилно за тях. Те са принудени да плащат едновременно общинска горска и държавна горска такса за паша, защото разположението на общинската гора е такова, че не може без преминаване на добитъка от общинската в държавната гора и обратно. При това положение се налага да се помоли Министерството на земеделието и държавните имоти да отмени таксата за паша за скотовъдния фонд, утвърдена през 1925 г.³⁵ За издръжката си община Баня разчита изключително на приходите от общинската гора, защото не би могла да събере никакви поземлени данъци от обработваемата земя отново поради окаяното състояние на настанените тук бежанци. По същата причина – *„мизерното положение на бежанците, настанени на мястото на изселените се“*, не е гласувано увеличение на таксите за горските продукти от общинските гори 1925 – 1926 г.³⁶ Бежанците не могат да си позволят дори собствен впрегатен добитък за извозване на добитите материали, а се налага предприемачите на горски сечища да докарват коли за целта³⁷.

Проследяването на проблемите, произтичащи от преселванията, дава възможност за натрупване на разнолика информация. Протоколите от заседанията на местните административни власти разкриват съществени страни от развитието на разглежданите селища, природни и географски характеристики, отношенията и връзката с централната власт. В поредни заседателни протоколи на банянската и гъозекенската община са запазени показателни сведения. Разисквания например предизвиква фактът, че тарифните цени, определени от Дирекцията на ТЗС, са неприемливи за земите от общината. Става ясно, че *„почвата като чисто балканска е много слаба*

³⁵ ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 1, а.е. 2, л. 33.

³⁶ ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 1, а.е. 2, л. 48; 53.

³⁷ ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 1, а.е. 2, л. 62.

и би трябвало да се отнесе към най-последна категория“. Голяма част от земите, раздадени на бежанците като ниви, са негодни за земеделски култури – дори самите им собственици, сега емигранти, не са ги обработвали повече от 30 години. Предлага се те да бъдат причислени към пасбищата, каквито в действителност са. Поради слабостта на почвата ежегодното използване със засяване на земеделски култури е невъзможно. Липсата пък на впрегатен добитък пречи разораването и оползотворяването на дадените им земи. В резултат реколтата е толкова слаба, че от дохода на декар едва ли би могъл да се изплати само наемът, който определя тарифата³⁸.

В друго заседание общинският съвет взема решение да настоява пред Бургаската сметна палата да се разреши на училището в с. Емине да изплати и раздаде учебници на всички деца, тъй като *„всички родители в общината са бедни бежанци, които преживяват от средства от държавата и не могат да купят учебници“*. Така емоционално докладва председателят на общинския съвет и продължава – *„изгонени от родина, напуснали бащина стряха и то не по тяхно собствено желание, а по силата на един закон, и от страшни изтезания на ужасния терор, живеят в България, благодарение на помощта, която им се отпуска от същата държава и то пак в лишения“*³⁹.

Безизходица се усеща и в доклад на кмета на община Баня във връзка с обсъждане на училищния бюджет за 1925 – 1926 г. Администраторът апелира към общинския съвет да предвиди в бюджета помощ за училището, което не разполага с никакви имоти и издръжката му лежи изцяло на

³⁸ ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 1, а. е. 2, л. 67.

³⁹ ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 1, а. е. 3, л. 82; 83.

помощта на общината, отново по причина на изселническите процеси⁴⁰.

Със сключването на Бежанския заем през 1926 г. настъпва коренна промяна в интегрирането на бежанците в българското общество. С подкрепата на Главната дирекция за настаняване на бежанците (ГДНБ) освен трайно оземляване започва мащабно строителство на нови пътища и мостове, прокарва се водоснабдяване, извършва се планиране и нивелиране на селата, направа на площи, паркове, „за да не бъдат селата разхвърляни без план, а да имат по-красив вид и по-уредени улици“⁴¹. Неизбежна тенденция в този период е безчетната кореспонденция с ГДНБ. Случаите, които се излагат, са стотици, затова привеждаме само някои примери. През зимата на 1929 г. молба към Главната дирекция да се вземат присърце местните проблеми отправят кметът и селско-общинският съвет на Гъзекен (Обзор). Те обосновават прошенията си – да бъде построен мост над р. Черта (днес р. Двойница) със средствата от заема с това, че жителите на селата Баня и Емине са в постоянни всекидневни връзки с Гъзекен и че направата на въпросния мост е от голяма необходимост за населението на общината, което е изключително бежанско⁴². На следващата година – 1930, е отправена нова молба до ГДНБ – да се погрижи да водоснабди селата Баня и Емине. След като отново е напомнено, че селата са бежански, в заявлението е добавено, че водата от кладенците не само не е достатъчна да задоволи нуждите на населението, но бързо се замърсява и има вредни последици за хората. Общинарите

⁴⁰ ДА – Бургас. . ф. 201К, оп. 1, а.е. 2, л. 57.

⁴¹ ДА – Бургас. ф. 201К, оп.1, а.е. 4, л. 6, 97.

⁴² ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 1, а.е. 3, л. 78.

предлагат да се проучат водите извън селото и по възможност да се използват за бъдещо водоснабдяване⁴³.

През 1928 г. ГДНБ започва измерване и парцелиране на емигрантските земи с цел оземляване на бежанците. Към земеделските бригади са присъединени и местни жители – трудоваци, като част от трудовата им повинност⁴⁴. Подготвителните работи по оземляването не минават гладко. Остротата възниква от определянето на заграбените земи. В банянска община няма заграбени пространства от мерите, а такива, изкоренени от общинската гора, предимно от бежанците дошли през 1913 г. Кметът е задължен да покани хората да подадат декларация, в която да посочат размера, границите и местонахождението на изкоренената от тях площ, по които ще се съставят описи, ще бъдат оценени, след което ще се поканят заграбителите да ги изплатят⁴⁵. През август 1928 г. измерването на емигрантските земи е почти приключено. Преди да се пристъпи към оземляване, жителите на с. Баня настояват да се увеличи размерът на земята, поне на 60 дка, поради това, че земите са много слаби. И понеже в село Емине бежанците са оземлени с 60 дка, а категорията на земята е почти същата, се очаква да се направи същото и за Баня. Накрая всеки оземлен е призован да изсече парцела си от изключената от обекта на горското стопанство гора, да кубира добитите материали, да се измери и заплати тарифната такса и започне разработването⁴⁶.

Правилното трасиране и направата на пътища има ключово значение за напредъка на една територия. Това е съществен проблем, който занимава умовете на отговорните лица,

⁴³ ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 1, а.е. 4, л. 6, 98.

⁴⁴ ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 1, а.е. 3, л. 23.

⁴⁵ ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 1, а.е. 3, л. 29.

⁴⁶ ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 1, а.е. 3, л. 35; 49.

преди и днес, а също и на пряко засегнатите. Известно е, че прокараните от хората пътеки минават по най-удобните за тях места и ако се следваше тази логика при професионалната направа на пътища, те всички щяха да имат висок коефициент на полезно действие. „По неизвестни причини“, анализира баянският кмет, „населението обработва общинската пътна тегоба по направление все на север около с. Гъзекен. Нуждите и интересите на селото ни обаче са свързани с гр. Месемврия и центъра на околията – гр. Анхиало. Там ние изнасяме излишека от зърнени произведения за продан, както и по няколко коли дърва при свободно време. Пътят минава през много пресечена и камениста местност, която вследствие дъждовете лесно се изронва. Това прави пътя свършено непроходим. Всички селяни от с. Баня няма да претендират за плащане на земята, както и няма да се правят никакви препятствия по трасирането и направянето на бъдещото шосе от с. Баня за Месемврия. Нека се помоли Министерство на земеделието да разреши въпроса да се позволи да се прекара трасето на нашето шосе било по установения междуселски път или ако стане нужда и през държавната гора.“ Решението на съвета е единодушно – бургаският инженер да бъде замолен да направи потребното, за да се отбива пътната повинност по направление от с. Баня към Месемврия, за да се прекара новото трасе по най-удачния терен⁴⁷.

Разумното настояване на жителите на селата от община Баня относно оформяне на полезна пътна инфраструктура (според съвременната терминология) се опира на предишно разискване на този казус, записано в протокол от 1911 г. и направено по предписание на Бургаската окръжна постоянна комисия. Според изказаното още тогава мнение за установя-

⁴⁷ ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 1, а.е. 4, л. 6; 52.

ване мрежата на пътищата в общината и тези на околните села и държавни шосета за най-важни са признати следните пътища:

1. Пътищата, които свързват селата: Емине, Гъзекен, Еникъой, Раковсково, Велибаш с центъра на общината – селото Баня.
2. Пътят, който води от всичките тези села за градищата Месемврия, Анхиало и Бургас.
3. Пътят, който води от всички тези села за към града Варна, който пресича реката Черта (днес р. Двойница) при селото Гъзекен и минава покрай селото Бяла и оттам до съединяването му с държавното шосе Бургас – Варна⁴⁸.

Друга част от разноликата информация за миналото на селищата, за която стана дума по-горе, е запазена във фондовете на църковните настоятелства на населените места. Покрай основната дейност на църквата за събиране на сведения за църковни имоти и съставяне на лични дела на свещениците се откриват ценни данни за самите села, брой на жителите и брой на къщите, верската и националната принадлежност на населението, наличието или отсъствието на храм и енорийски свещеник и др.

Отнесена към 1938 г., информацията, която предоставя фондът на Църковно настоятелство при храм „Св. Йоан Предтеча“ в с. Обзор, е следната⁴⁹:

1. село Обзор – 260 къщи, храм „Св. Йоан Предтеча“, построен 1905-1906, неосветен;
2. село Приселци – 74 къщи, параклис „Св. вмчк Димитрий“, построен 1930, неосветен;
3. село Раковсково – 101 къщи, храм „Св. св. Константин и Елена“, построен 1906, неосветен;
4. село Велико – 37 къщи, няма храм.

⁴⁸ ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 2, а.е. 1, л. 33.

⁴⁹ ДА – Бургас. ф. 443К, оп. 1, а.е. 3, л. 37, 38.

Инославни вероизповедания и секти няма. Под строеж е притвор на църквата.

В сведение за църквата „Св. св. Константин и Елена“ в село Раковсково (името е задраскано и отгоре е написано „Св. Йоан Рилски“), попълнено от енорийския свещеник Михаил Ив. Киров, се прави подробен опис на състоянието на храма⁵⁰. От него разбираме, че църковната сграда е извън селото, на разстояние от 3 км и е разположена на подхлъзващ се пласт. Построена е през 1906 г. Приложени са и размери – външни: дължина 12 м; ширина 8 м; височина 4 м; дебелина на стените 0,40 м; няма притвор и камбанария. Празникът на храма е отбелязан – 3 юни, след което е зачертан и отгоре е написано 1 ноември (очевидно свързано с промяна на името на храма). Служенето в него е забранено, защото сградата е застрашена от срутване. Ктитори, основатели и майстори строители – Негово вспрсв. Никола Спасов; Никола Анастасов; Недялко Тодоров Грудов; Н. Падинков, Манол Тодоров. Стенописни изображения няма. Иконостасът е дървен, нерезбован и на него няма големи икони, а само малки. Владишкият трон също е обикновен.

В писмо до архиерейското наместничество в Бургас от 12.11.1939 г. се съобщава, че селата Раковсково и Велико са без храмове и параклиси. Първото село е преместено и храмът му остава на старото място. Обсъждана е идеята да се събори старият храм и с материалите да се построи друг на новото място. Селото се състои от 103 къщи и 127 семейства. В благоустройствения план на селището има и отреден парцел за църква. Село Велико също се измества поради естествени причини. На новото място е предвиден строеж на храм

⁵⁰ ДА – Бургас. ф. 443К, оп. 1, а. е. 3, л. 46. Данните вероятно също се отнасят за 1938 г., тъй като и останалите документи са от тогава.

или параклис. Селото се състои от 37 къщи и 45 семейства. Сведенията са на обзорския енорийски свещеник⁵¹.

Това, което е отличително за българските преселници от началото на XX век, е тяхната изключителна устойчивост, упорство и воля. Благодарение на прословутото умение на българина да оцелява, да надмогва и най-трудните обстоятелства, тези хора успяват да се изправят след поредния погром, да възстановят къщите и имуществото си, да гледат отново ниви и добитък и да създадат достойно поколение. Всички те се опитват да слепят късчетата от раздробеното минало, да подредят и осмислят действителността. И да живеят!

БИБЛИОГРАФИЯ

Ангелова, Д. Демографско развитие на българското черноморско крайбрежие през XIX век (до 1878 г.). С., 2013.

Вачков, Д. Интегрирането на българските бежанци в стопанския живот на страната в периода между двете световни войни. – В: Българските бежанци в Бургас и региона 1878-1945. Сборник с доклади. Бургас, 2018.

Дракалиев, Г. Пристигане и установяване на бежанци от Македония в Бургас 1878 – 1928 г. – В: Българските бежанци в Бургас и региона 1878 – 1945. Сборник с доклади. Бургас, 2018.

Кълвачев, В. Страдание, мъка и спомени (етнодемографски промени в Тополовградския край в нач. на XX век). – В: Българските бежанци в Бургас и региона 1878 – 1945. Сборник с доклади. Бургас, 2018.

Мантарлиев, Й. Бежански и преселнически движения сред българите от Освобождението (1878 г.) до края на Вто-

⁵¹ ДА – Бургас. ф. 443К, оп. 1, а. е. 4, л. 57.

рата световна война. – В: Българските бежанци в Бургас и региона 1878 – 1945. Сборник с доклади. Бургас, 2018.

Стоянова, В. Изселвания на българите от Източна Тракия (1913 – 1945). – В: Сборник с изследвания и доклади от научна конференция „Миграции от двете страни на българотурската граница: наследства, идентичности, интеркултурни взаимодействия“. С., 2011.

Щерионов, Щ. Миграцията на гръцкото население, обитаващо българските земи през XVIII – XIX век (до 1878 г.). С., 2009.

Държавен вестник № 68 от 28.IV.1922 г.

ДА – Бургас. ф. 201К, оп. 1, а. е. 2, л. 10; 25; 29; 33; 35; 36; 46; 48; 49; 51; 53; 57; 59; 62; 67; 74; а. е. 3, л. 23; 29; 35; 49; 78; 82; 83; а. е. 4, л. 6; 52; 97; 98.

ДА-Бургас. ф. 201К, оп. 2, а. е. 1, л.33; а. е. 2, л. 13; 28-29; 37; 44; а. е. 3, л. 7; 24; 53; 58; а. е. 5, л. 55; а. е. 6, л. 5.

ДА-Бургас. ф. 565К, оп. 1, а.е. 2, л. 2; 3; 12; а.е. 3, л. 2.

ДА-Бургас. ф. 443К, оп. 1, а. е. 3, л. 37; 38; 46; а. е. 4, л. 57.

Трета част

ДОКУМЕНТАЛНИ СВИДЕТЕЛСТВА

ПРЕДОСВОБОЖДЕНСКИ* ДОКУМЕНТИ
ЗА ТРАКИЙСКИТЕ БЪЛГАРИ

ИЛИЯ ТОДЕВ

Настоящата публикация е нещо като анонс за подготвяния за печат документален сборник *„БЪЛГАРСКО ВЪЗРАЖДАНЕ В ТРАКИЯ. ДОКУМЕНТИ (1849 – 1878). Съставителство (издирване, разчитане, компютърен набор, коментар, глосар, показалец, предговор): Илия ТОДЕВ“*.

Сборникът е поредна крачка в многогодишните ми занимания с темата *„Тракия“*. След издаване на изследвания¹, спо-

* Последният документ от публикацията излиза извън рамките на това определение, тъй като е създаден около 1880, но пък неговото съдържание се отнася за времето преди 1878.

¹ Най-важните от тях са: *Тодев, Ил.* Екзархийското дело в Одринска Тракия. – в: *Известия на Института за история*, № 30, 1990, с. 5-34; *Тодев, Ил.* Българското национално движение в Тракия 1800 – 1878. С., Акад. издателство Марин Дринов, 1994.

мени², дневници³, вестникарски материали⁴, доклади⁵ в конференции, след популярни публикации, медийни изяви, тържествени слова, предговори, рецензии и пр. сега идва ред на архивните документи. Те си остават най-трудно- и най-временноемкото, но като че ли и най-трайното в творчеството на историка – защото документите, също като диамантите, са вечни.

Тук са представени българоезични документи от трите основни (с оглед на темата) архивохранилища: НБКМ-БИА, БАН-НА, ЦДИА. Подредени са хронологически, като всеки документ се предхожда от пореден номер и заглавие, в което

² Тракия през Възраждането. Спомени. (Съст., увод, коментар *Ил. Тодев*). С., 1996.

³ *Галабер, В.* Дневник (международно издание на български и френски; съкоординация, увод, коментар, редакция на българския текст *Ил. Тодев*). Т. 1 (1862-66); Т. 2 (1867-69). С., 1998.

⁴ Тракийските българи във възрожденския периодичен печат. Ч. 1 (1849 – 1871). Ч. 2 (1871 – 1877) Ред., увод, коментар, показалец *Ил. Тодев*. Съст. *Руслан Иванов, Мария Левкова-Мучинова, Бояна Минчева*. С., 2014, 2015.

⁵ Например докладите: „Тракия във възрожденските търсения на модерна българска идентичност” (представен в честването 150-годишнината от рождението на Любомир Милетич в БАН и публикуван в: *Сп.БАН*, 2014, № 3); „Одринска Тракия – роден дом на български бежанци (Етнодемографска характеристика към 1878)” (представен в научната конференция „Българските бежанци в Бургас и региона 1878 – 1945 г.” (Бургас, 2017) и публикуван в: *Българските бежанци в Бургас и региона 1878 – 1945 г.* Съст. *Св. Елдьоров* и др. Бургас, 2018); „Предосвобожденското бунтовничество в Тракия и капитан Петко войвода” (представен в научна конференция „Делото на капитан Петко войвода – исторически и съвременни измерения” (Варна, 2019) и публикуван в: *Известия на Тракийски научен институт – Филиал Варна*, кн. 1, 2020); „Българската общност в Одрин през Възраждането” (представен в научната конференция „Българската общност в Турция. Исторически аспекти и съвременно състояние” (София-НБКМ, 2020) и публикуван в: *Българската общност в Турция. Исторически аспекти и съвременно състояние*. Сб. от научна конференция. Съст. *Б. Бужашка*. С., 2020).

са посочени датата и мястото на написването му, имената на автора и адресата, кратка анотация. След всеки документ се поставя легенда, където се посочват неговото местонахождение и искиви данни, както и дали се касае за оригинал, копие или препис⁶. Две коси черти (//) означават, че, за да се спести място, е избягнат нов ред – особено при предаване на финалните формули в писмата, на адресите и бележките от получателите.

При предаването на текстовете е търсена максимална близост с архивните ръкописи, като всички отпаднали от някогашната българска азбука букви са заменени с техните днешни съответствия. Без да се отбелязва, са поправени несъмнените *lapsi kalami*. Съкращенията са развити веднага в квадратни скоби, в каквито са поставени и добавките към чужд текст. Датите са по Юлианския календар, като в униатските документи редом с него се използва и Григорианският. Коментарните бележки са под линия, номерирани с арабски цифри; за срещашите се пък в оригиналите (условно казано) бележки под линия е използван астериск (*). Редките и остарели думи са разтълкувани в глосара. Индексът е общ за всички имена. За по-лесна ориентация в съдържанието на документите техните анотации са подредени в опис.

30 ноември 2021

⁶ В повечето случаи става дума за оригинали, но има някои копия и преписи. Копията са създадени, за да не се похабяват оригиналите при ползване. Преписите са изготвени било за техни съвременници (като преписите на документи от униатската епископия в Одрин, които преписи се съхраняват във фонда на Найден Геров в БИА-НБКМ и които най-вероятно са правени по негова поръка), било по-късно с надежда за издаване (такива са преписите на документи от архива на Екзархията, които прави известният изследвач на Тракия Иван Орманджиев).

ДОКУМЕНТИ

№ 1 1849-01-25

1849, януари 25, Одрин. – Калист Луков до Неофит Рилски на о. Халки: честити му Новата година и го пита дали се занимава с книжовна дейност; той самият преподава български на около 25 ученици в училището при църквата „Св.Никола”.

Почитаемий ми учителю! Целувам ви десница, и моля Бога да ви подари новата година благополучна, както сами желаете.

И да нямам нешто важно да ви пиша, нъ зачтото ся случи Г-н Димитрий Смрикарев, общий наш приятел, да отива за Ц[ари]град, и ми каза, че ще наиде время, да дойде и до Вас на Халки⁷, не ми допусти съвестта, да ви не поздравя с новата година, и принеса длъжното си почитание вашему всепреподобию писменно. Един път ви съм писал от тука още през Юния прешедшаго года, и не зная дали получихте писмото ми; после догде имаше болест по Едерне, училището бе затворено, а аз си бях на Сопот, и дойдох пак та го отворих на 25 Септемвр[и]. Знаете вече от първото ми писмо, негли и от уста сте ся научили, че съм тука в училището на Святаго Николая, и имам до 25 ученика, които уча български. Не зная дали сте любопитни, да научите нешто повече за моята работа тука, та затова ся не простирам; аз обаче ви моля да мя сподобите с едно ваше почитаемо мне писмо, известително за драгоценното ми здравие ваше, и дали имате время да ся упражнявате и в друго нешто,

⁷ По това време Неофит преподава славянски езици в тамошното Богословско училище.

като в превод, в списуване, в Лексикона⁸ или в псалтикий⁹, за които ми явявахте едно време от манастир¹⁰; обявете ми ако се случи нещо да ви пиша, до кого да ви пращам писмото си в Ц[ари]град; може ли до Г. Н. Тапчилещов? Бъдете уверени на всегашното мое почитание и преданност към вас.

ваш ученик и слуга // Калист Лучов

1849, Яннуар[и] 25 // Едерне.

[на гърба адрес:] Всепреподобнейшему // Господину Неофиту П.П. Славянскому учителю на Цариград // в Халки
[и бележка от получателя:] получено февруар[и] 10.1849
НА-БАН, ф. 12, оп. 1, а.е. 81 (оригинал).

№ 2 1849-02-25

1849, февруари 25, Одрин. – Калист Луков до Неофит Рилски на о. Халки: повечето му вещи изгорели в пожар; по тази причина напуска Одрин и пита дали в Цариград ще се намери работа за него.

Високопочитаемий ми учителю целувам ви десница!

Не зная по какви судби божии избухнува един огън до къщата, гдето седях, та ми изгарят и мене вещите, освен един сандък, който избавих. Тоя огън стана причина да оставя Едерне, гдето от край си вървяха работите наопаки, что то най-после дойдоха до тос карар¹¹. Аз мисля да си отида на Сопот и оттам накъдето е късмет, нъ предпочитам да дойда до Цариград ако би имало нещо за мен работа и хляб, с на-

⁸ През живота си Неофит Рилски работи по три лексикона (речника): *Словар еллиногреческого и славяноболгарского языка, Тълковно-преводен българско-гръцки и Лексикон славянского языка.*

⁹ Псалтикия – книга с църковни песни и ноти за византийско пеене.

¹⁰ Рилския манастир.

¹¹ Решение.

гледа някой в вашето лице, нежели на ония които приимат помощ, но и они как да молчат вашите благодетелства. 1150: Гроша които ся удостоихме да приемнем помощ от вашето благородие, чрез Господина Стоянчовата рука, исполни радост неисказанна в сичкото ни село. Белобрадите старци непрестанно ходят в църквата да поет молитви за тяхнаго благодетеля, чадата ни благославят в путищата честното ви име, ми же желяехме да имаме Стенторовия¹⁵ Глас за да ви ками велегласно Благороднейший и родолюбивейший Господин Александр е предстоятел и спасител на бедственните и ний прочее не щем умолчим во вся дни живота нашего за да молиме всеблагаго промишлителя Бога за вашето благоденствие за да са именуваме всякогаж

На вашето благородие // раби благопокорнейший
[Следват печати и подписи, сред които се четат:] х. Стефу Георгиев, х. поп Мавроди, Бахар Гюрчев, х. Станку Стратев, Демир Тодор.

[На гърба:] 1851 Мустафа-Паша // Кметове
Свидетелство Гр. 1150 // 30 юлия прието
БИА-НБКМ, II A 5388 (оригинал); ф. 641, а.е. 45, л. 271-272 (препис).

№ 4 1857-07-18

1857, юли 18, Одрин. – Константин Райнов до Христо Тъпчилещов в Цариград: одринските българи са съгласни в подготвяния Църковно-народен събор да ги представява Цвятко Узунов, но според възприетите правила всички такива предствители ще бъдат или гърци, или гъркомани – нека българските първенци в Цариград се опитат да променят това.

¹⁵ Стентор е гръмогласен персонаж от „Илиада“, който можел да надвика 50 души.

Едрене, 18 юлия 1857.
Господине Христу Тъпчилеща // в Цариград

Имам честа да получа ваше приятелскога от 15 насто[ящаго], на което поспеша да ви отвестувам че тукашни наши сичките са съгласни за Г. Цветка Н. Узун, ако им са дозволи таково нещо от страна на правителството. Нъ по нещастие наше работа ни е тъй каквато Вам ся дали да разумите. Она е съгласна с патриаршеското писмо което аз четох в последните листове на Византис¹⁶ и с мектуб-и-сами¹⁷ което дошло на нашия Вали паша¹⁸. Това гласи че Едренските коджабашии¹⁹ заедно с Владиката ще изберат едно лице което като ся одобри от Владиката, ще ся прати в Цариград за да присуствова в соборат патриаршеский²⁰. Ако убо сичките каймаками²¹ получат таква заповед, безсумнено тия векили²², тако казвани народни, ще са или греци или грекомани по том що сичките Владици са обколени от такива само човеци, а по големите градове вред гречески владее. На пример Едренския санджак²³ по-много има жители българи. Какво добро имат тия да ся надяват от одного грека или грекомана? Дал ще предложи тойзи да ся чете по селата Български и по махалите български в църквите българския язык, а по училищата да ся учи бащинския язык? Това е невозможно, а ний от това имаме най-голяма нужда. Сушето

¹⁶ Гръцки вестник в Цариград.

¹⁷ Официално писмо от канцеларията на великия везир.

¹⁸ Валия, областен управител.

¹⁹ Първенци, старейшини.

²⁰ Църковно-народен събор с цел реформиране на Вселенската патриаршия, свикан по нареждане на Високата порта и проведен в Цариград през 1858 – 62.

²¹ Околийски управители.

²² Представители.

²³ Окръг.

може да ся случи и с векилина филибелийский²⁴ и прочее. Що убо издействовахме? Нищо друго освен да ни съдат и да ни уреждат пак ония против които ми са жалехме. Следователно ако ся не издействува покрай греческия или грекоманина Векилин и да ся избере и един българин векилин от български жители на епархиите, нищо не изработихме и наша работа за всегда е загоблена. Размислите добре това наше състояние с другите ни в Цариград единородници и приятели и виште благовременно какви мерки ще земите, понеже положението ни е критическо.

Поздравите ми, молим, сичките наши приятели по имену и кажите на Г. Салчу²⁵ и г. Геор. Чалоглу²⁶ че Вали паша ефенди ни ме пита често за тях и не зная какво да му отговорим по том що не са сподобих от тях писмо друго освен оно в което само ми явяват че са приспели в Цариград.

Здравствуйте // Ваш оданий приятел // К. Райнов
[на гърба бележка от получателя:] Едрене // К. Райнов

Прието Юлия 21 // Отговор // 857
БИА-НБКМ, ф. 641, а.е. 45, л. 274-275 (препис).

№ 5 1858-01-09

1858, януари 9, Одрин. – Нешо Хаджиматеев Керекон до Христо Тъпчилешов в Цариград: относно свадата между българи и гърци в Одрин за езика на богослужението.

Едрене 1858 януар 9

Господар Христо братски ви поздравяваме

²⁴ От Филибе – турското име на Пловдив.

²⁵ Салчо Чомаков.

²⁶ Георгаки Стоянович.

Преди това писмо сос зурат²⁷ ви изпращаеме едно писмо до ваша милост и едно до Г[осподин] Райно²⁸ и може да го приемете и ви изевяваме що са случи вов нашия град. – И сичко както пише онова писмо от край как станало до днес сахатат²⁹ пет както е писано сущото е текмил³⁰. Нема нето повече, нето по-малко. И кир³¹ Нешо не може да я подпише той, защото набръзом беше да тия беха на капията³² и мусу³³ Ступин и той сичката причина както ви пишем има и той тѣй писа на ... франсуският консул³⁴ наино, та да имате хабер³⁵. Ами това ще им обадим. Както ватре вов онова писмо ви пишем за анафората³⁶, дето пращат гриците, че има мухтарски³⁷ михуре³⁸ удариле сос политиски ковет³⁹ до там дето трябва. Ако обаздате, че Кересхената⁴⁰ на половина и повече блигаре са и карашик⁴¹ са. Как и бес да питат блигарете удариле михурете зорлен⁴², та да имате хабер. И сега владиката⁴³ направи есак дибидус⁴⁴ да не се чете блигарски нито едно Господи помилуй. И вос това

²⁷ Лично име?

²⁸ Константин Райнов.

²⁹ Сахат – час.

³⁰ Точно.

³¹ Господин.

³² Врата, държавано учреждеине.

³³ (фр.) Monsieur – господин.

³⁴ Шарл Шампоазо.

³⁵ Известие.

³⁶ Прощение.

³⁷ От мухтар – старейшина.

³⁸ Мюхюр – печат.

³⁹ Кувет – сила.

⁴⁰ Киришхана – одрински квартал.

⁴¹ Смес.

⁴² Насила.

⁴³ Кирил.

⁴⁴ (тур.) Пълна забрана.

направихме харзовал⁴⁵ и писахме сичката причина ватре и го дадохме на пашата и пашата рече Анадъм, хак сизиндър; бенда язяджаим Стамбола бу иш ичин⁴⁶. И мозе и кир Гьорги⁴⁷ да ви пише какво рекал пашата. Та па веке ще ви се молим за тая работа дурушясинис⁴⁸ колкото мозете. Молим ви са братски гуляма служба ще да направите на нашите христие не блиягаре. Ваш доброжелател

Нешо хачи Матея Керек.

[П.П.:] Мола ви са тая приключена книга да викате кир Цвятко⁴⁹ вов одаята⁵⁰ да му дадете тая книга.

[Адрес:] Почтеному Господ. Христо Тъпчилеша
на Бал капан вов Цариград

[Бележка от получателя:] Едрене // Нешо Х. Матеев
прието януар 19

отговор “ // [1]858

БИА-НБКМ, Ф. 6, I A 155.

№ 6 1858-12-08

1858, декември 8, Лозенград. – Първенци до Христо Тъпчилешов в Цариград: българите от махалата Каракаш искат в църквата евангелието да се чете и на славянски.

Писмо⁵¹, отправено до Христо Тъпчилешов в Цариград – 8 декември 1858 от страна на енорияшите – 520 венчила – на

⁴⁵ Арзухал – писмена молба, заявление.

⁴⁶ (тур.) Разбрах, правото е ваше, и аз ще пиша в Стамбул за тая работа..

⁴⁷ Георги Карамихалев.

⁴⁸ (тур. от *durmak*) Да държите.

⁴⁹ Цвятко Узунов.

⁵⁰ Одая – стая.

⁵¹ Оригиналът е на гръцки; тук е в резюмирания превод на български, направен от Мих. Балджиев.

Каракаш махала⁵², които след като са изградили черквата и изразходвали 365 000 гроша са пожелали да се чете при богослужението евангелието и на славянски. Двама-трима от 20-те гръцки семейства в енорията са се противопоставили и осуетили това искане на българите. За което молят Хр. Тъпчилещов да направи необходимото гдето трябва за да се уважи това тяхно законно искане.

За енорияшите подписали
Атанас Стоянов // Петко Камбуров // Александр Калоянов
БИА-НБКМ, ф. 641, а.е. 45, л. 316-317 (препис).

№ 7 1858-12-22

1858, декември 22, Лозенград. – Първенци до Христо Тъпчилещов в Цариград: да им издейства разрешение евангелието в църквата да се чете на български⁵³.

22 декември 1858

Почитаеми Господин Христо!

Понеже се съмняваме, че изпратените до Вас две наши писма са пропаднали, тъй като до днес нямаме ваш отговор – изпратиха Ви настоящото през Родосто. Молбата ни е старата на въпроса за черквата Свех Святих, за която ние триста и тридесет венчила българи изразходвахме много труд и средства, и пожелахме да се чете в нея на български евангелието. Обаче някои от тридесетте гръцки венчила се противопоставиха и попречиха на свещеника, като го заплашиха, че екзарха ще го аргоса⁵⁴ и тои се подаде оставката. Прочее молим

⁵² Българската махала „Каракаш” се наричаше още „Долната махала” и махала „Св. Атанас”, по името на българската черква (б. И.О.).

⁵³ Оригиналът е на гръцки; тук е в резюмирания превод на български, направен от Мих. Балджиев.

⁵⁴ Аргосвам – отнемам на свещеник правото да служи.

Ви да направите потребното гдето трябва и ни издействувате разрешение по тоя въпрос. Едно от писмата които ви изпратихме бе за г. архимандрита Антима⁵⁵ когото поздравете. Ако се поискат подписи всички българи ще подпишат за да не останат под триесето гърци.

Атанас Пройко // Александър Калоянов
Стоян Камбуров // Йоанис Дидаскалос

БИА-НБКМ, ф. 641, а.е. 45, л. 318-319 (препис).

№ 8 1859-01-08

1859, януари 8, Одрин. – Георги Карамихалев до Христо Тъпчилещов в Цариград: българите от Ениджия искат литургия на роден език – за тях да му намери 10 богослужебни книги на славянски⁵⁶.

В Цариград 1859 януари 8 Одр[ин]

Почитаеми Господин Христо П. Тъпчилеща

Преди няколко дни, като се връщах от Цариград, случи се да мина през едно християнско село (Ениджия?). Едвам намериха бедните (селяни) един свещеник, наистина грък, но с добра душа човек. Отдавна селяните се мъчили да намерят свещеник, който да им служи на славянски език, но било невъзможно. Те българи, а свещеника служел на гръцки, немал разрешение от владиката. Сега обаче същият тоя свещеник на тая страна (област), която е с 250 къщи, желае да служи на славянски. Да ни изпратите някои и други книжки, гдето

⁵⁵ Това е бъдещият екзарх Антим I.

⁵⁶ Писмото е на гръцки; тук е в резюмирания превод на български, направен от Мих. Балджиев.

се съдържа напълно литургията на славянски и да принудим свещениците вътре в олтара. 10 книжки да се пръсне [!?] в българското село и да научат свещениците литургията на славянски да я четат. Ако в Цариград няма такива книжки, потрудете се от другаде да ни изпратите и колкото гроша струват, ще ви ги изпратя ...

Георги Карамихалов

БИА-НБКМ, ф. 641, а.е. 45, л. 320-321 (препис).

№ 9 1860-05-02

1860, май 2, Лозенград. – Атанас Пройков, Стоян Камбуроглу и Иван Пройков до архимандрит Антим чрез Христо Тъпчилещов в Цариград: местните гърци не искат да допуснат славянски език в църквата; молят да им се извади ферман за българско училище.

Писмо от 2 май 1860 г., отправено чрез Хр. Тъпчилещов, с което му съобщават, че по повод проповедта на х. Милтиади в черквата гърците от махалата им са подстрекали всички други гърци от другите махали като са заявили, че няма да допуснат да се проповядва на славянски език и че не искат да чуват нито за писмата на патриарха, нито даже биха се покорили на оръдията на султан Абдул Меджид. Затова молят да им се издейства ферман за българско училище. Турците, към които са се обърнали, им казали, че е нужно да си издействат ферман. Носителят на настоящото ни Атанас Стоянов Камбуроглу ще ви разправи точно и устно всички подробности.

Атанас Пройков // Стоян Камбуроглу // Иван Пройков
БИА-НБКМ, ф. 641, а.е. 45, л. 345-346 (препис).

№ 10 1860-07-07

1860, юли 7, Одрин. – Георги Карамихалев до Христо Тъпчилешов в Цариград: препоръчва му Гарил чорбаджи от Голям Дервент, Димотишко – той ще му разкаже за деянията на епископ Мелетий Димотишки, срещу когото да помогне пред Патриаршията⁵⁷.

Първо питаме за Вашето здраве и второ носителят на настоящото ни Гарил чорбаджи, от Димотишка кааза от Дербента⁵⁸, идва в Цариград по негова частна работа и Ви го препоръчвам като човек с голямо състояние българин и да Ви разправи за злоупотребленията на епископ Мелетия Димотишки че да изтръгне умът на човека който иска да остане владика в Димотика. Не го щат всички димотичани такъв трижди проклет човек. Ако се случи да приказвате в Патриаршията помогнете. Не го щат в Димотика да се махне. И пак ида за Гарил чорбаджи много събуден човек на Димотика [...]⁵⁹

И оставам Ваш син // Георги Карамихалев

БИА-НБКМ, ф. 641, а.е. 45, л. 351-352 (препис).

№ 11 1863-07-21

1863, юли 21, Сливен. – Иван Добровски до Георги Карамихалев в Одрин: би могъл да приеме предложението да учителства в Одрин есента или идущата пролет.

⁵⁷ Оригиналът е на гръцки; тук е в резюмирания превод на български, направен от Мих. Балджиев.

⁵⁸ С. Голям Дервент, Димотитшко, е било дервентджийско село. Гарил чорбаджи е представлявал селото си пред турската власт. В Димотика, в Калето, е имал хубава къща, която неговите наследници около 1898 – 1908 дали за български параклис (б. Ив. О.).

⁵⁹ Няколко неясни думи.

Благороднейший и Родолубивий Господине!

Като щях да тръгна от града Ви доидох пак у Вас за да Ви поздравя, но не можах да Ви сполуча, както треба да Ви е казало момчето Ви. Тогази намерявах да поговоря с Господство Ви за едно предложение, което Докторът Г-н Найденович⁶⁰ беше ми направил от негова и от Ваша стърна; сиреч как сте желаяли да възприемна учителството на тамошното Ви Българско училище. За туй, и според като ся обещах реченното му Г-ну Доктору, и да сега да Ви отговоря писмено за това предложение, с което че ми правите чест покорно Ви благодаря.

Колкото аз и да не можах да мисля на това според дето мя занимават грижита ми, отчасти известни Вам обстоятелства, и според слабото си здравие, което съвсем беше изчезнало там, ако и да ся гледах, че на крака ходя, като ся научих обаче как Едирненските благородни граждани са въодушевнени от толко едно пристойно народополезно и богоугодно чувство, което показвате с старанието си за доброто възпитание на младежя, но можах и аз да остана равнодушен, но трогателно пожелах да съдействам на такова достопохвално старание по възможности.

Но както казах и Г-ну Найденовичу, не мога от сега реши кога и как ще ми бъди възможно да възприемна учителството в Училището Ви, тая сегашна невъзможност е скърбна и на мене, като познавам нуждите на младежя Ви, нь унуждавам ся да позная испърво кога и как ще можа тука да свърша, или поне да расположя что годе по-добре своити особни работи. А надея ся до подир един месец да мога по-определително и решително да Ви отпиша за същия предмет.

⁶⁰ Д-р Иван Найденович.

Та и ако би да можя да дойда, то ще е или през есента или може би на идущата пролет, сега имам намерение, ако ми го простят обстоятелствата да отида на Узунджовския панаир, а може би да отида и до в Цариград; впрочем каквото направя ще бъдете известени. За сега поздравлявам Ви с пристойното изрядно почитание и уважение, и оставам

покорний Ви приятел // Иван Добровски

Сливен 21 Юлия 1863

[адрес на гръцки:] До Благородния Господин
Георги Карамихалов // в Одрин

БИА-НБКМ, ф. 641, а.е. 45, л. 358 (препис).

№ 12 1863-11-27

1863, ноември 27, Одрин. – Рапорт⁶¹ на руския консул в Одрин Михаил И. Золотарев: убеждава архимандрит Пахомий да не се отказва от православието и да продължи дейността си срещу униятството в Малко Търново; валията Мехмед Къбръзлъ паша действа против унията, владиката Кирил се държи пасивно; работата по католическото училище е спряна.

Препис

От един рапорт на съветникът Золотарев с дата от “Одрин, 21 ноемврий 1863 (под № 233)

I. В моите разговори с одринския управител аз всякога съм се силил да му обясна, че “Съединението на Българите” било едно последствие на френско-поляшка интрига а не национа-

⁶¹ Оригиналът вероятно е бил на френски; копие от него Золотарев изпраща на Н. Геров с писмо от 4 дек. 1863 г. – вж. Панчев, Т. Из архивата на Найдено Геров. Ч. I. Пловдив, 1910, с. 621, д. 1076.

лен обшир. Мехмед Киприсли⁶² Паша изглежда да го е разбрал като взима в работата в католишкото училище, мерките на който имах чест да дам сметка в моите минали съобщения и като действа да спре развитието на Юниатизъм в един случай който си права длъжност да съобщя в тая ми депеша.

Селото Фирноваджик⁶³, намиращо се в околностите на Виза, с времето, служило за огнище на резултатите на представителите на католическата пропаганда и между 1000-то фамилий който живеели там, 500 се обявили за Юниатски. Усилията на съветника⁶⁴ преди мене сполучили най-после да бъдат по горни от юниадските и да служат като уравнители срещу тия последните; значи [не?] можеше да се чака някакво подновяване на католишки усилия за покатоличване или пък, след подновяване някакво лошо последствие за нашата черква. – Моето удивление беше голямо когато научих, че Архимандрид Пахомий, живющ от една година и половина в Фирноваджик и изпратен в туй село от патриаршията с длъжността да наглежда пропагандаторите и да унищожават техните усилия, беше дошъл в Одрин с цел да се покатоличи и че 20 от фамилийте в селото писали тук за същата цел. – След което научих че архимандрита трябваше да се представи на другия ден пред управлението за да предаде неговото отказване от православната вяра, управител на града побързал да оведоми митрополита⁶⁵ в Одрин и да го помоли да се тури от страната на руския консул та да попречът на туй нещо. – Помощта на Мехмед Kiprisli Pacha като била от отдавна приготвена за всякакви опити от юниадите

⁶² Мехмед Емин Къбръзлъ паша, османски държавник, Одрински валия (1861 – 1864).

⁶³ Малко Търново.

⁶⁴ Николай П. Шишкин.

⁶⁵ Кирил.

аз помолих пашата да не приеме на другия ден отказването на архимандрита и да му даде времето за да помисли та да имаме ние материалната възможност да го накараме да остави неговото желание. – Управителя прие с радост моята идея и на другия ден като се яви пред него архимандрита, той се помъчи от негова страна да го извие от пътя който беше взел и го помоли да помисли през няколко дни преди да вземе каквото и да е резолюция. – След като си усигорих съдружието на управителя, аз утидох у митрополита за да ся съгласим какви мерки да вземем. – Без да искам да намала заслугите на тоя владика, длъжен съм да призная че след малко видех че ще ми бъде невъзможно да го накарам да вземе енергични мерки, който самички можеха да ни бъдат полезни, и че резолюцията и постоянството ги нямаше там дето бяха съвсем нужни. – От тугава аз се силех да намеря с мене си самичек пътят по който да вляза в понятията на Архимандрит Пахомий скрит от очите от поляшките попове⁶⁶. – Един от неговите съселани, натоварен от мене да му поиска причините който го накарали да вземе тоя път, ми каза че в Фирноваджик се била образувала една компания от селяни който изпратили молба в патриаршията за неговото отдалечаване. Патриаршията го повикала за да го съди и страхът от едно неправо наказание го накарало да се откаже от православната вяра. Уверен че оплакванието против него не било друго нещо освен едно последствие от една интрига аз се видех длъжен, да му отговоря на тоя отговор че в случай че той остане верен на патриарха, тоя последния няма да му извърши никакво лошо, но напротив една служба ще му бъде приготвена. Още не съм получил отговор на моята декларация, вярвам че ще получа преди търгванието на пощата.

⁶⁶ Мисионерите от полската католическа конгрегация на Възкресенците.

Аз мисля че не трябва да мълча върху един случай, малко важен в себе си, но който показва интригантството което се намира в делата и жестовите на католическите попове; за да усигорът един успех по-голям на техните предприятия и да имат видът на български попове те вземат формата на руските попове.

Работата по католическото училище е спрена: – представителите на пропагандата дойдоха един от тия дни да говорят с управителят на града който им даде една такава ауденция, но не намериха никакъв отговор който да свърши работата им. В Пловдив не е така за жалост: католическото училище, поставеното под описите⁶⁷ на поповете от дружеството „*Assomption*”⁶⁸ е, както казват в надвечерието да се отвори.

Имам честа ...

P. S. За да довърша моята телеграма от днеска, имам че[ст]та да Ви съобщя следните новини: – Задържан на леглото си по неразположение, архимандрит Паомий не можа да дойде да ме види, както той бе показал желанието. – Драгоманинът на консулството, г-н Сакеларио⁶⁹ утишъл у него и говорил. – След много протестирания за неговата вярност в православната черква, той заяви, с сълзи на очи, че само нещата го накарали да действа така както направил днес: че едно лъжливо оплакване, направено против него от една интригантска група след като било изпратено в Патриаршията от митрополита в Одрин, извикали го в Цариград, и че виждайки позицията която имали неприятелите му той рисковал

⁶⁷ Sous les auspices de (фр.) – под покровителството на.

⁶⁸ Les Augustins de l'Assomption, Асомпсионисти (Успенци) – френска конгрегация, която има мисия в Одрин.

⁶⁹ Емануил (Манолаки) Сакеларио.

да бъде невинно наказан. – Той заявил че е готов да се откаже писмено от желанието си стига само аз да му дам от моя страна, писмена гаранция за това че Патриаршията ще го остави на мира. Не можейки да взема от моя господар такава гаранция аз мисла че ще трябва да пойскам заповедите на вас, за да се съ[о]бразя после. Квото и да бъде според обясненията който съм събрал, архимандрид Паомий, със временно щел да парализира усилията на Католиците във Фирноваджик и обещавал че днес ще даде прошка на Юниатецът. За оплакванията против него, те не могат да имат сериозен вид: значи щеше да бъде полезно за го изпратим в Фирноваджик и да му върнем сумата от 14 м.⁷⁰, който той казва да е похарчил при изпълнение на дълга си. В случай че Патриаршията не иска да се помири с Пахомий, тя ще бъде длъжна да отговаря в затрудненията който могат да дойдат в въпроса за “съединението на 2-те черкви”.

Г. Т. Бал[...]⁷¹

БИА-НБКМ, Ф. 22, а.е. 579, л.1-5. Претис.

№ 13 1865-08-23

1865, август 23, Одрин. – Константин Райко Курукафа до митрополит Антим Преславски: предлага му да убеди патриарха да подкрепи разгром на униятството в Одрин; Одринският владика Кирил не желае да противодейства на унията.

На Н. Високо-Преосвященство Г-на // Антима Преславски

⁷⁰ Вероятно 14 m[ille] (фр.) – 14 х[иляди].

⁷¹ Или Кал[...]; целият подпис е с несигурно четене.

Ваше Преосвященство!

Като от давно време не съм Ви писал, тъй също и Виe на мене, то аз днес като имах чест да сторя една услуга на В[еликата] Хр[истова] Църква⁷², не можях от радост да търпя да не я принеса Вам, а подире и да Ви помоля да направите един труд да я потвърдите и осъществите там гдето трябва. Тая моя радостна новина и услуга на В[еликата] Хр[истова] Църква е следующата:

Преди два месеца, От. Рафаил, Униятский начялник, като ся повика в Ц[ари] град от Папския наместник Брюнони⁷³, за да ся ръкоположи за Владика на Съединените си; и за да му ся връшят тука в Едрене работите, повери ги на свой си един писар. Обаче тоя млад и учен мъж, като защитник на правдата, поиска да чюе моите съвети, съвременно не ся забави да доведе и другаря си, който е учител на съединените, да напуснат тази унижителна пропаганда, чтом като намерят средства материални, които да им служат за съхранение на живота и честта им.

Тези двамата добросъвестни мъжие, до колко са способни в всяко отношение, аз няма да Ви ги описвам настоящее; нь ще ся огранича само за което е по-интересно и по-важно на В[еликата] Хр[истова] Църква.

Тези Г-да днес ся намират под мое расположение, нь ако ся убави повече от 10 или 15 дни, решени са да бъдат пак на истото си място, а не да останат и изгубят наподир своя интерес и чест. Заради това чтом получите настоящето ми, отдайте и приключеното⁷⁴ според надписа му, и без да губите ни най-малко време, моля Ви, употребете всички средства и

⁷² Официално название на Цариградската патриаршия.

⁷³ Паоло Брунони.

⁷⁴ Липсва.

убедете, както знайте вече Н. Всесвятейшество⁷⁵, да не отпуща тойзи удобен случай зачтото сега като ся пропустне, Бог знае, ще ли ся яви вторий път или не.

Ако, в противен случай, видите, че не обърне никакво внимание Н. Всесвятейшество, подобно и други Ваши съдействователи, то моля Ви отпишете по-скоро за да знам и аз. Обаче това чтото Ви явявам днес, моля Ви, много тайно да го имате у Вази си, зачтото това съм ся обещал аз на тях най-много и това трябва да дръжите и Вие, зачтото при най-малко откритие, те ще ся оттеглят и никога вече за такъво нечто не можем ги склони.

Глядай там, материал да не жялат никак за тоя случай, ако искат да ся разори това съединение, което днес е като трън и камен предкновение на В[еликата] Хр[истова] Церква.

Това Ви съобщавам днес, и желая да го извършите или ако го оставите в немарение, то и мене вярвайте, че не ще мя имате вече Ваш и никога за такъво нечто няма да Ви пиша. Аз към длъжен да Ви известя, че Вие ако не връшите работа грехът е Ваш и да не казвате че Куру-кафа не Ви известява. – В тези Г-да е днес всичката сила на съединението: те като ся оттеглят, народът тях гледа, и те, чтото им кажат това ще правят.

Начялникът им Рафаил пише до тях днес да направят прошение от страна на народа за да го ръкоположат за Владика; но те в това деликатно време като го напустнат и не известят биля⁷⁶ и на народа, От. Рафаил Владика деил⁷⁷, но и папството ще забрави на къде е. – Разберете колко е деликатна

⁷⁵ Патариарх Софроний III.

⁷⁶ Дори.

⁷⁷ Вероятно това е турската отицателна частица değil, използвана в случая заради римата с „Рафаил” в смисъл „отец Рафаил владика не”.

в настояще работата на съединението, и колко трябва това тайно да держите!

Тая тайна не казах на нашият Митрополит Кирила защото⁷⁸ той няма тая мъдрост у него да разсъди; за то предпочех Вас да натоваря с тази тяжка обязанност, уверен, че само В. Преосвященство е, който разбирате от такива деликатни работи. На Кирилла съединението му е угодно (курт думанлъ хаваи север⁷⁹). Съединение имало и че пречяло на В[еликата] Църква, като не пречи на неговата кесия малко го е грижа него. Но до-ще време да го избълва Едрене и тогас ще го питам ще обръща ли внимание и друг път за онова, което пречи на Св. Църква, или не.

При все това, откак Ви поздравя и целувам десницата, ожидавам с нетърпение за най-скорошен отговор, който било с Турска поща, било с Немска или с телеграф отговор искам непременно: Да! или Не!

Ваш признателний якоже // брат и слуга
К. Райко Курукафа

Едрене 1865 год. // Август 23-ий

НА-БАН, ф. 144к, оп. 1, а.е. 1026. Оригинал.

№ 14 1866-03-03

1866, март 3, Свиленград. – Писмо от свиленградския учител Христо Попмарков⁸⁰ до Т. Бурмов в Цариград: влязъл в конфликт с местните гъркомани, защото в Неделята на православието произнесъл слово в църквата про-

⁷⁸ Следват няколко зачертани до нечетливост думи.

⁷⁹ (тур.) Вълкът обича мъгливото време.

⁸⁰ Авторството установено по подписа „*Ваш един спомоществовател*” – спомоществовател от Мустафа паша на в. „*Время*” е само „Христо поп Марков учител” (вж. БИА-НБКМ, Ф. 16, а.е. 375, л. 242об.).

тив Цариградската патриаршия, униятите и протестантите; заплатите на гръцкия и българския учители; Гачо Цветанов (Арабаджията) неуморно се труди за укрепване и развитие на българщината; предишния ден в Одрин пристигнал новият управител Хуршид паша, на когото се възлагат големи надежди.

Мустафа паша 1866 Марта 3

Господин редакторе!

В 28-ий брой на вестника⁸¹ Ви всякой от читателити е забележил казаното за Мустафа паша; нъ аз, като уверен, че Гръколудити не щат мирясат и останат само с това; за това ся и обещах да явя все, что ще последува от тази ничтожна скупщина. Добре е человек да премълчява и да не укорява, нъ кога има надежда за покаяние, а кога види че грешникът останува в своето твърдоглавие, то по думите на Ап. Павла, такъв да ся яви пред църквата, която да го обличи не ще да е зле; и така ето тяхното безумно движение и негодование.

В неделя на Православие⁸² Българский учител⁸³ от неизбежна длъжност към народа излиза и казва в черковата ни едно слово съобразно на празникът. То заключаваше в кратце всички гонения, ереси и иконоборства, които е претръпяла нашята Православна Черкова в старина. След това исказа подробно ходът на Българский народ кам Гръц[ката] Цариградска Патриаршия от 6 годин на сям. Такожде и отношението и поведението на Гр[ъцката] Патриаршия с Българский народ от толкова си години, и най сетне, като от всъде

⁸¹ В. „Время”.

⁸² Първата неделя от Великия пост, когато се празнува окончателното възстановяване (842) почитта към иконите.

⁸³ Христо Попмарков.

ся гледат ями и беди, които са ся отворили от няколко време да погълнат Православната ни вяра и да подкопаят здравити й основи потвърдени от толкова си събори, каза, че ми трябва да ся уклонявами от лоши и развратни лица в Вярата, и да ся предувардвами от заразата на тия Гр[ъцки] калугерие и папишяшки проповедници, които са молепсани⁸⁴ с нея.

Но за да ся узнае работата по-добре и по-ясно, учителът притури, че не трябва да имами никакво сношение нито с грък владика, нито с папишяшин било или Протестантин: зачтото ми, като простички [...] ⁸⁵ в техните лъстиви думи.

Колкото и да беше добро словото, колкото [...] ⁸⁶ заключаваше нечта поучителни и назедателни за вярата [...] ⁸⁷ казаните гръколуди ся видяло не добро и много жилно: зачтото ся приказало за незаконната и противоканонична власт на Гръцката Патриаршия. Та в куп от черквата на брой 3 души без половин влизат в общата ни стая, и един от тях Янаки Димитриев начна да напада връх учителът че тии били дошли в черкова да слушат наставление в Вярата а учителът им укорявал гръцските владици, като им изявлявал бѣзпѣтнители и безчеловечните им дела. Учителът, ако и да му яви, че за неговата глава мъчно може ся намери человек, който да я напѣти и убеди, па ако и да му доказаха мнозина от нашити и особено Г-н Кр[...] ⁸⁸, че той нема право да напада връх Бълг[арския] учител, като чужд за нас и най-сетне ако и да биде прогонен от стаята, като развратник и самоотвържен за распелявание на обществото ни, но той с другарити си събират ся на училището си, гдето след много размишления под

⁸⁴ Заразени.

⁸⁵ Две-три думи угаснал текст.

⁸⁶ Една-две думи угаснал текст.

⁸⁷ Угаснал текст.

⁸⁸ Угаснал текст.

председателството на учителя⁸⁹ им измислили една клевета върху учителят и ся решили да я пустнат из народът. Клеветата е тая, че учителят учил хората да не почитат св. Богородица, като Богородица; защото И. Христос минал през нея да покаже, че ся родил без да ся роди. Но трябва да си наумите, Г-н редакторе, че това истина и да каза учителят в словото си при разказът на ересите, но то беше учението на Нестория⁹⁰ а не както искат да покажат казаните Г[осподинов?]ци.

След тия праздни и на ветарът им отишли усилия, с които немогоха да издействуват ничто, ето най сетне учителят им, който от четире месеца на сям яде и пие на вяра притиснал ги да му дадат заплата за казаното време. Но тия Г[осподинов?]ци на место да извадят от касите си по хилядо гр[оша] та да му заплатят; не, нъ пак се свикват на конгрес и привикват мемлекет⁹¹ чорбаджият Г-на Демира и му явяват, че до три дни, ако не съберат и не дадат заплатата на учителя им от черквата не знам, что щяло да последува.

Нашите Българие, като ся научиха за това събират ся и дават на черковните настоятели едно писмо, потвърдено с петдесет подписи и им заповядат да не дават пари никде без тяхно съизволение.

А пак завчера в неделя отбиват са пак тии същити и след много разсъждения реши ся да съставят един контрат⁹² по между си, че от Димитровден до истечението на времето на

⁸⁹ Зосиади.

⁹⁰ Несторий, Цариградски патриарх (428 – 431), основоположник на ерес, която се отделя от православието след Ефеския събор през 431. Привържениците на несторианството смятат, че личността на Исус Христос обединява две самостоятелни природи – човешка и божествена. Поради това те отричат наименованието Богородица, тъй като смятат Мария за майка само на човешката форма на Христос, а не на божествената му същност.

⁹¹ Местност, край, страна, родно място.

⁹² Контракт.

учителът Българский да заплащат от тях си. Това ся извърши и контрагът написан по турски язык потвърди ся с 150 подписа.

Тука да не мислите, нашите Българие ги е страх та щат плащат за напред от своята кессия на учителя си, не, нъ за да стане това с по лесен способ, и за да би спечелила църквата няколко пари за поправление на училището, което вече не може да събира детцата, които надминуват сто и петдесет без петдесяттях други в классове. [...] ⁹³, с която лесно ще ся убягнат разногласия и несправедливости.

За всичкити тия добри и умни наряди и за прозябването ⁹⁴ на Българский язык в училището и в църквата има да благодари потомството на Г-на Гача Цветанов или Арабаджията, който неуморно ся труди за Българщината.

Днес се научих, че Едирненский Управител Н[егово] Пр[евъзходителство] Хуршид паша пристигнал в Едерне вчера и бил посрещнат с голяма пишност и великолепие. Сега вече надеждити на всички жители под Едирненский велят щат приемат своето ласкаво удовлетворение.

Ваш един спомоществовател

[на гърба адрес:] До Господина Теодора С. Бурмов
редактор на Время // в Цариград

БИА-НБКМ, Ф. 16, а.е. 375, л. 291-292. Оригинал.

№ 15 1866-11-10

1866, ноември 10, Лозенград. – Писмо от Иван Д. Рододарович до Т. Бурмов в Цариград: надява се, че ще получава редовно в. „Время“; полагат се усилия за откриване на български църква и училище в Лозенград; нека Т. Бурмов праща един екземпляр от вестника си в с. Дерекъой.

⁹³ Няколко думи угаснал текст.

⁹⁴ Раста, увеличавам се, разпространявам се.

(40 църкви⁹⁵) лозен, 1866 Н[оември] 10

Благодетелний ми учителю!

Като не съм в полужение да Ви известя и напиша някои подробности за сега, отлагам за друг път.

Благодаря Ви, че мя удостоихте с последният Ви почтен лист⁹⁶, който несъмнено ще дохожда редовно. Дано подражяха и другите примерът Ви. Жалното е, че съотечественниците ми не обръщат внимание за училище, а пък аз нямам потребните и тъй за сега трудиме ся за църква, че след малко за училище. Защото нашите хора искат и за училище и за книги и за други потребни неща на училището да ги накупя аз като кюмур, соба и д[руги] п[одобни] но пак да ни ще ся забави ако ми спомогнат някои родолюбци кой книги, кой Атлази и д[руги] т[акива].

Умолявате ся да изпращате и един лист за Дерекюю от 13ий брой за девет месечно спомоществование. Идущата поща ще пиша на Г. Минкоглу Тодора да Ви плати 3 б[ели?] м[еджидиета?]. Надписът да е до хаджи Маргарит за в Дерекюю.

Моля Ви ся да ми испратите до 13 брой от 2^а година чрез Г. Тодор Минколу, който дражи удая в Сюлюман Паша хан срещу Тюлбето от когото ще земите дребните.

Ваш неисменен ученик // Иван Д. Рододарович

[на гърба адрес:] Его Високословейшество
Господину Господину // Бурмову в улица // Ибил № 8^{мо} // В
Бейоглу⁹⁷

⁹⁵ Това е превод на гръцкото (Саранда еклисиес) и турското (Кърк клисе) име на града, който българите от този момент насетне постепенно ще започнат да наричат Лозенград.

⁹⁶ В. „Время”.

⁹⁷ Или Галата – европейският квартал на Цариград.

№ 16 1866-12-29

1866, декември 29, Одрин. – Писмо от х. Г. А. Паламидов до Тодор Бурмов в Цариград: подновява спомоществованието си за в. „*Время*” за една година напред и моли вестникът да бъде изпращан лично на него; изпраща пари и за още един екземпляр от вестника, който да бъде пращан на учителя Иван Димов в Дерекюй чрез Иван Абаджията от Лозенград.

Едрене, 1866 10 врия 29

Господине Теодоре С. Бурмов.

Понеже времето на шестмесечното ми спомоществование за вестникът⁹⁸ ви ся свърше, спешя днес за го подновя за напред, за една година. Преключвам ви едно боно⁹⁹ от сто и осемдесят гр[оша] за два листа, от които единият ще пращате право до мене, както правяхте из първо, защо сега захванахте да го пращате до х. Калинова, и понеже нямам време да го търся, едва подир една седмица го получавам, за това, умолявам ви, сторете добро, да го надписвайте право до мене. А другият ще пращате в Къркклисий до Г-на Ивана абаджий, за в дерекюй за учителя Г-на Ивана Димова, но гледайте точно да го надписвате, за да не би да пропада. С първо да ми известите за приемването на цената им.

Приемете поздравлението ми, с което имам чест да съм

Ваш спомоществовател // х. Г. А. Паламидов
български уч[ител] в Калето¹⁰⁰

⁹⁸ В. „*Время*”.

⁹⁹ Бон – времен книжен паричен знак.

¹⁰⁰ Централната част на Одрин.

[P.S.] Г-н Иван Димов е спомоществовател, сам, на другият лист.

истий

БИА-НБКМ, Ф. 16, а.е. 375, л. 158-159. Оригинал.

№ 17 1867-05-04

1867, май 4, Одрин. – Георги Димитров до архимандрит Дамаскин Рилец в Пловдив: Пахомий заминал за Цариград; Полиевкт е изгонен от църквата, не го искат и протестантите, търси учителско място и къльне Дамаскин Рилец.

Едрене, 1867. 4. май

Вашему Високопреподобнословесию чядски кланяемся.

Ако и да немам время за по надълго да Ви пиша, вкратце Ви обявлявам заради Пахомия¹⁰¹, че преди няколко време отиде за Цариград, но с намерение уш за Россия с него побегна и Куру-чешменский Тимотей, нь коконката¹⁰² остави. Г. Петра (Полиевкта) изгониха от черквата и всекъде го гонят, същата чест и Протестантити му отдават. Приуготовлява ся да иде някъде учител. Капитала останал две хиляди. Много Ви къльне, че сте били светиня ви причина, та не сполучил да земе книги от Г. Данова, дано не Ви хване някоя негова клетва. И друго понастоящем нема, оставам

Ваш покорний // Георгий Димитриев

[На гърба адрес]: Високопреподобнословесному ми отцу Архимандриту Г. Дамаскину рилцу // В Пловдив

ЦДА, Ф. 1281, Оп. 3, а.е. 162, л. 2. Фотокопие.

¹⁰¹ Вероятно архимандрит Пахомий Рилски.

¹⁰² Коконата – дама, госпожа.

№ 18 1867-12-14а

1867, декември 14, Одрин. – Епископ Рафаил Попов до папа Пий IX: поздравления по случай победата на френско-папските войски при Ментана.

Едирне 14/26 X/врия 1867

До Негово Святейшество // Нашия Св. Отец Папа Пия
IX – в Рим

Ако всред дългите и трудните испити които Ви е отредило Божието провидение е за Вас сладко утешение да приемате уверение за любов и на преданост от синовете си, които от много време са подчинени на Св. Римска Черкова, обичам да вервам че ще Ви е приятно да приемете от оногова, който най-подир от сичките други е дошъл под пастирската Ви тояга. Ако и да ся нажалихми дълбоко като чухми за ужасните нападения, които направили неприятелите на Вашата светска и духовна власт, ний ся много зарадвахми в Господа нашегo като ся научихми за бляскавата и славна победа¹⁰³, която вашите верни и предани войскари, спомогнати от французските, нанесли над неприятелите на черковата и на вярата. Обичами да вярвами, че Бог, който услыша нашите сами по себе си слаби молитви, нь ползовити като ся съединят с молитвите на сичките Ви синове, ще ви даде утешението да възтържествувате върху сичките неприятели на святоото му име; и че тая първа победа е предизвестителка на една по-голема, която ще подчини на подножието Ви сичките зломисленни подпорки на Ада.

Годината, която ся свършва беше славна за Св. Седалище; ний сми убедени, че оная гдето влиза ще е още по-славна, и

¹⁰³ Вероятно се има предвид битката при Ментана (3 ноември), в която доброволците на Гарибалди са победени от папско-френските войски.

че ще Ви позволи да отворите в мир и в тишина вселенският Събор¹⁰⁴, който е повикан да направи толко голямо влияние в бъдната съдба на черковата.

Смирено преклонений на нозете на Ваше Святейшество, моля Ва [да] дадете мене и на младото ми стадо Вашето Апостолическо благословение, за да на укрепява во вярата и да ни дава благодат да помним че както Св. Павел, Вий на приехте в животът на истинната черкова всред вашите мъки и скърби.

На Ваше Святейшество // най-смиреният
и най-покорният син

БИА-НБКМ, Ф. 22, а.е. 620, л. 8-10. Препис.

№ 19 1868-02-07

1868, февруари 7, Одрин. – Христо Ваклидов до Стефан Никитас в Одрин: руският консул искал да посети архимандрит Пантелеймон; страх Пантелеймон да не промени свидетелството, с което отстъпва поста си на Стефан Никитас; да не оставя Пантелеймон нито минута сам.

№ 28 Едирне 7 февруария 1868.

До Пр[еподобния] От. Ст. Никита игумен
на Монаст[ира] Соуджак и пр. // в Едирне

Преподобний отче,

Вчера ся видех с Г. Камерлоера¹⁰⁵ и му явих че руският консул¹⁰⁶ искал да прави посещение на старецат¹⁰⁷. Г. Камерлоер ся бои неприятелите ни да не придумат старецат да на-

¹⁰⁴ Подготвяният тогава Първи Ватикански събор (1869-1870), който се открива през декември 1869.

¹⁰⁵ Вилхелм фон Камерлоер – австро-унгарски консул в Одрин.

¹⁰⁶ М. И. Золотарев.

¹⁰⁷ Архимандрит Пантелеймон.

прави друга книга противна оная що ни даде и ми поръча да кажя на владиката¹⁰⁸ или да принесем От. Пателеимона на Киришаната или да Ва мола да го пазите дене и ноше и да не го оставяте сам нито минута. Н[егово] Преосв[ещенство]¹⁰⁹ мисли че по причина на болестта му ще е невъзможно да го принесем тука, но ми поръча да Ви пиша и да Ва молиа да не оставяте самичък старецат.

Н[егово] Преосв[ещенство] ще ся види днес с Г. Камерлоера и ще му каже да бъде спокоен колкото за това

По заповед на Н[егово] Преосвященство // Х. Д. Ваклидов

БИА-НБКМ, Ф. 22, а.е. 620, л. 47-48. Препис.

№ 20 1868-02-09

1868, февруари 9, Одрин. – Евтимий Русеков до Найден Геров в Пловдив: одринчани не му плащат, обзети са от безразличие и несъгласия; починал Найден Аккаш, църковен епитроп; псалтът Никола Груев пее добре, но е пияница и развратник; в Одрин има нужда от свестни учители, които да са и църковни певци.

Ваше Високоблагородие // Господине Найдене Геров!

Благословение Божие и мое да бъде на Вас и на Вашето благословенно семейство!

По него чест имам да поздравя Вас с достигванието ви в Пловдив.

Подир това обръщам ся у Вас за добрий съвет. Ибо, аз почти изпълнявам годината и постът¹¹⁰ си на тукашните народолюбиви Българе с които имам годишно условие за три

¹⁰⁸ Рафаил Попов.

¹⁰⁹ Рафаил Попов.

¹¹⁰ Думата е с несигурно четене.

хиляди и шестстотин грошове, а до сега пари не ми са дали. И какво щем правим не зная? На ти тебе народност и ней служи, а себе си лиши от нужни потребности! Ето тебе народна и чувствителна деятелност. А желаят да ме имат по мнението на Г-на Георгия Карамихалова. Освен това имахме тук един стар деятел народний, дяда Найдена Аккаш, който ся помина на послушанието си на 3^{ми} Февруария. Сега още няма Епитроп определен при Черковата ни.

При това още, като гледам, че тии нямам помежду си обединение и любов, та ми истинва сърцето от всичко. Прости човеци, като овци. И на това основание ся обръщам у Вас за съвет.

Аз от пръвий Май до сега не съм ги оставил без поучение в Церквата ни, кроме¹¹¹ по болезни.

По сие время Церквата ни извътре връви добре, и певцити ни я украшават с пение. Вторий певец имаме Николая Груев, син на уч[ителя] Груя¹¹². Той добре пее и вино много пие, та ще си потъпче званието от тукашните началници. Браво уч[ителю] Грую! Той го изучил и да пее и вино да пие и чапканлък¹¹³ да прави по къщити. А има и предписание да ся ограничава, нъ не ще да знае ничто. Лицето му биволска кожа.

Аз имах една русска книга оставена у Х. Данова, молим кажете Ячу да ми я испрати.

Благословение и молитва от нас на Райча¹¹⁴ Гугов и на кака Ивана и на Николая Петров, на Г. Стоянова и проч.

¹¹¹ Освен.

¹¹² Груйо Манев.

¹¹³ Женкарство, разврат, разпуснатост.

¹¹⁴ Думата е с несигурно четене.

Кокона¹¹⁵ Софица ожени Катинка за Ямболият уч[ител] Гергогов¹¹⁶ с условие у нея на привот¹¹⁷. Много Ви здраве от нея, от чича Христа и Василко и от Тинка.

Тук имат нужда за учители, но да имат добро качество и поведение и да знаят церковно пение.

Наконец чест имам да бъда ваш молитвенник В[аше] В[исокоблаго]родие

Хилендарский Йером. Евтимий

9^и Февр. 1868 г. Едрине

[на гърба адрес:] В Пловдив

До Негово Високоблагородие // Г-на Найдена Геров

БИА-НБКМ, ф. 22, а.е. 128, л. 29-30. Оригинал.

№ 21 1868-09-24

1868, септември 24, Цариград. – Г. С. Чалъков (Чалоглу) до игумена¹¹⁸ на Рилския манастир: от името на българите от квартала „Киришхана” в Одрин се моли за изпращане един рилски духовник в този град.

Цариград Ортакъой, 1869 Септември 24

Ваше Високопреподобие отче Игумене!

Жителити Българе в Кириш-хане махалеси в Едирне¹¹⁹ мя помолиха да Ви пиша и да Ви обадя нуждата която усещат от един духовник Българин в града им. Аз зная че преди време Вашият манастир имаше там един метох, за който не зная после що стана. Днес обаче като Ви съобщавам желанието на

¹¹⁵ Госпожа.

¹¹⁶ Думата е с несигурно четене.

¹¹⁷ При родителите или в къщата на жена си.

¹¹⁸ Игумен на Рилския манастир през 1868 – 1871 е йеромонах Кирил.

¹¹⁹ Всички подчертавания в този документ са от неговия автор.

казанните, ще Ви помоля да изберете от по между старцити едного който да е умен и способен да удовлетворява Християнските нужди на исповед и пр. на Българити в Едирне и да го испроводите на казанното място, като същевременно и мен явите.

Като Ви попрося да принесите моите смиренни поклонения на свящото място остоям

Ваше во Христe // чадо и доброжелател
Г. С. Чалоглу // член на Държавният Совет

ЦДА, Ф. 1281, Оп. 3, а.е. 656, л.1. Фотокопие.

№ 22 1870-02-18

1870, февруари 18, Цариград¹²⁰. – Стефан Никитас до Викторен Галабер в Рим: съгласен, че манастирите на Пантелеймон могат да бъдат много полезни на унията – но трябва да им се помогне с пари.

18/2 мар[т]

В слава Христова!

Mon très Révérend Père!¹²¹

Писмото ви от 10/вриа бех приел сос време, и ви отговорих още тогава. Подир като се оплакуваше от вашата страна Неговото Преосвященство¹²² ви пратил вторият път и копията на същото. И днес съм зел второ от 9 февр[уария] на което и отговоря. Всичките ви думи състоят че нашият манастир можи да помогни много добре за съединението ако му ся даде сила за живот. Това същото и вашият слуга казал много път, и от секи ден викане за това, не ми остана вече глас. Прочее

¹²⁰ Местоизпращането, местоназначението и адресатът установени по съдържанието.

¹²¹ (фр.) Преподобни отче!

¹²² Епископ Рафаил Попов.

като сте съгласни защо така да ни мъчат? Силата е парите, и животат училища в манастирите, а не вънка. За да можем да привлечем и селяните по лека лека. И мястото ни стига и за нас и за вас. Манастирите ни са широки за училища и за нивите имаме колкото трябва.

За Каикат¹²³, както Геннадий еднаж, но и Симон¹²⁴ и Тома¹²⁵, така и отец Атанасий остава тамо. За това ся ненавиждат, но не е право. Трябва да се одреди добре общо без изключение.

За съгласието подтверждавам първото ми писмо в което ми ся чини ви изредих мнението ми за потребните ми. Не ми остава веки да ви кажа нещо повече. Само в един голям жалост съм. Един само българско съединен манастир в местото ни, как да ся остави да ся задлъжнява толко и от бедността да си пада на окаения (*αλελλισία*¹²⁶) в което время толко добродетели ся жертвуват всичкият имотат си сос милиони за българско съединение и за важното ви манастир (както го именувате) нито 20 000 гроша има в година, дето не можи, ако ся загуби еднаш, нито сос 500 000 гроша да ся намери. Сос такъво жертвование да тарпи сух хляб и боси ноги. Mon Dieu¹²⁷ ... простети ма ако имам некая погрешка. Защото знайти че един човек беден като мене който има сто души на дължността си и нема никакво сретство за разноските им, да го дрънкат секи ден и за дългите му, може да му ся потемней умат му ...

БИА-НБКМ, IA 7828. Оригинал.

¹²³ Каик – одрински квартал.

¹²⁴ Симон Кобжински, Възкресенец.

¹²⁵ Томаш Бжеска, Възкресенец.

¹²⁶ (нгрц.) Безнадеждност, отчаяние.

¹²⁷ (фр.) Боже мой!

№ 23 1870-09-14

1870, септември 14, Бургуджикьой, Елховско. – Първенците на селото до синода на Екзархията в Цариград: молба да им се извади ферман за църква.

в Цариград

Свитейшаго нашего Болгарскаго синода днес идим да ви просим молитвата и благословията що са намирами в Богохранимое селу Бургуджикию гуспудари и чорбаджии мали и вилики сирдечно припадами днес все и ви евявами сас нашиту прущение заради в нашата мера сиреч на великии Бакаджик изнамерихми свято месту сиреч църква и нии исками да приступим да я направим и затова припадами на вази сас прущението си да ни испратити от правителствуту едно ираде¹²⁸ сиреч фирману и ви явевами мерката пидисе педи длага дваиси педи широка висока шиснаиси педи прозорци пет и тои храму свита Богородица успение спорет нашето согласие пристуехми днес и ду свитаго Димитрия молим ви да приступите да ни испратити фирману и да ви имами молитвата и благословията врати две.

лето 1870 сиптемврия 14

Идирне казааси Манастир наеси¹²⁹ // Боргуджикию

[следват печати на турски и подписи (или отпечатаъци от палци), между които четливи са:] кир¹³⁰ Маринув, Иван чорбаджи, Герги Саби, Димитри Герги, Нику Саби, Иовчу Васил, Злати Марин, Мувтар Димитар, Теню Иванов, Гину Иовчев, Иван, Колю Ивчюв Мицкин.

БИА-НБКМ, II А 50. Оригинал.

¹²⁸ Султански указ, заповед.

¹²⁹ Каза (околия) Одрин, нахия (община) Манастир.

¹³⁰ Господин.

№ 24 1871-03-22

1871, март 22, Цариград. – Екзархията до Одринската община: упълномощеният от Одринска епархия Яков Геров е приет единодушно в Църковно-народния събор и вече участва в неговата работа – нека го подпомогнат, за да може той по-свободно да се отдаде на общото дело; общините в Одринска епархия трябва да се стабилизират, да се активизират и да действат съгласувано.

22 март 1871 г. 125/34 Одрин

Достопочитаеми и благочестиви членове на Одринската община отечески ви молихте

Писмото ви от 7 март, чрез което опълномощавате за ваш представител в народний събор Г-на Якова Герова, прияхми йоще с време, и като го прочетохми в пълно заседание на речений събор, прия ся единодушно в него достопочитаемият на ваша епархия представител, който уже и участвува редовна в разискванията на съборът. Изпращанието и приеманието на тойзи представител е един знак толкос на вашето колкото и на нашето постоянство да защитим данните и за вашата Епархия права на Цар[ското] правителство. Това трябва да съживи повече многочисленните единородни общини на Одринската Епархия и както вий тъй и ний да удвоите ревността и старанието ви пред принадлежните граждански власти и за защита и потвърдение на вашето право да ся присъедините с Българската Ексархия. Но затова като действувате законно трябва и общините ви да се устроят по-редовно, и действието да бъде единодушно. Освен това нужно е и прилично да подкрепите по възможности и испроводеният ви тука Епархийски представител, който да може да ся занимава по-свободно с народното дело, и да остане до заключението на народний събор, който уже е преполовил работата.

Тия като ви съобщавами и като ви молитствувами от се сърдце да празнувате благочестиво и с радост Въскресение Христово оставами.

Ортакхой 22 март 1871

1/В. I Протокол на Екзархийските писма,
чяст пръва 1870-1872 година, стр. 34.

БИА-НБКМ, ф. 641, а.е. 47, л. 315 (препис).

№ 25 1872-06-13

1872, юни 13, Цариград. – Екзарх Антим до общината в Лозенград: благодари им за подкрепата по повод низвержението му от страна на Патриаршията; учителят им Андон Петров може да им бъде ръкоположен за свещеник в Цариград.

13 Юния 1872 г. 120/146

Благочестиви и почтени членове на Кърклисийската община, // отечески Ви молитствувами

С душевна радост прочетохми писмото ви от 6^{ми} Юния и Ви благодарим за добрите чувства, които ни изражявате в него. Приятно ни биде да видим че и моите съотечественници, както и целий Български народ, не отдават никаква важност на беззаконните и несправедни извержения на Гръцкия патрик¹³¹ и че се не плашат от тях.

Колкото за нуждата Ви от едно духовно лице и за желанието на учителят Ви, Андоний Петров да се рукоположи за свещеник Вий можете да го пратите [да] дойде тука да го рукоположим.

Като призовавами Божията благодат на Вас остоями

[Антим Български ексарх]

¹³¹ Патриарх.

1/В. I Протокол на Екзархийските писма,
чяст пръва 1870-1872 година, стр. 146.

БИА-НБКМ, ф. 641, а.е. 47, л. 316 (препис).

№ 26 1872-07-03

1872, юли 3, Цариград. – Заседание на Св. Синод: разглеждат се и се отговаря на писма от Одрин (относно затворените първенци от Бунар-Хисар и назначението на Доротей за Одрински владика) и от Бургас (за черкезки зулуми).

11⁰ Заседание на св.Синод, председател
Н. Б[лаженство] Ексархът, 3 Юлия 1872

... Прочете ся писмо от Едерне, в което питат какво ся направи за затворените от Бунар Хисар и друго писмо, в което искат за Архиерей на Едренската Епархия Н. П. Г-на Доротей. Ще им ся отговори, че за затворените ся зеха мерки, за Доротей останва на Н. Блаженство да ся споразумее с правителството и с Доротей.

... В едно писмо от Бургаската община Беймахалци¹³² разказват убиванието на един калугер от трита черкези и молят да съобщи ексархът това на Везиря и да иска да ся смирът черкезите, които правят много вини; Бургаската община казва, че постоянно получава такива писма от селата. Реши ся да ся съобщят тия оплаквания на Н. Височество.

† Антим Ексарх Българский // Главний писар Лазар
Йовчев

Кондика 2/А, кн. I, стр. 16 ,18, 19.

БИА-НБКМ, ф. 641, а.е. 47, л. 322 (препис).

¹³² Бей-махле – днес с. Светлина в община Средец, област Бургас.

№ 27 1872-12-30

1872, декември 30, Цариград. – Заседание на Св. Синод: разглеждат се писма от Свиленград и Одрин, в които се настоява за по-бързото изпращане на архим. Йосиф, избран за Одрински владика.

49° Заседание на Святий Синод // Председател Н. Блаженство
1872 10/врий 30

... 9) Писмо от Общината на Мустафа-Паша от 2 Януарий (№ 18), в което известява за приемането на синодалното писмо, изказват желание по-скоро да ся ръкоположи и испрати пастирът им и извести за резултатът на прошениято им за фирмани за две църкви.

Реши ся да ся отговори след десет дни.

10) Писмо на Одринската община от 3 Януарий (№ 19), в което благодари за синодалното писмо и изражава надежда скоро да им ся прати пастирът.

Реши ся да останат без отговор.

† Антим ексарх Българский
† Пелагонийский Евстатий
† Охридский Натанаил
† Софийский Мелетий
† Велешко-Струмнишкий Дамаскин

Кондика 2/А, стр. 98, 101-102.

БИА-НБКМ, ф. 641, а.е. 47, л. 335 (препис).

№ 28 1873-03-27

1873, март 27, Одрин. – Писмо на Георги Милетич до Тодор Бурмов в Цариград: българската просвета в Одрин

е слаба; има отлично католическо училище на полските Възкресенци; никой не противодейства на католиците; главният учител Тодор Милковски е ревностен родолюбец; рилският духовник Даниил е опитен съветник на общината; народностният дух на селяните около Одрин е много по-здрав от този на гражданите; не намира работа в Одрин, останал и без пари.

Едрене 27 март 873

Достопочитаемий ми Г-не Бурмов здравствуйте!

Като имах чест, да ся вече удостоя на вашето познанство, считам за длъжност да ви учтиво поздравя, и да ви сърдечно благодаря, за вашето последно за мени старание. Има десетина дена, от пребиванието ми овде в Едрене. Сос жалост ви известявам, за несочувствието на овдешните Българе за тяхна народност. Много малцина са които действуват и това сухо! – Нямаат никаква почти разлика от западните и южните македоняне. Не е малка масата от овдешни Българе, но за тях народност е совсем чуждо нечто. У Киреч махале¹³³ има около 150 къщи, приверзани на унията, деца в училището са навярно до 35 на число. Тия посещават черквата добре. Нашата в исто махала черква останува почти праздна, при всичко че са велики пости, а Гърцки черкви са всякога пълни от Българи повише.

В Калето Унияти или Католици имат едно добре наредено училище сос 3 класса приуготвителни и 4 разреда гимназиални. Учители са на брой 12, от които 2-ма Гърци, един Ерменец, 1 французин (цивилен), 1 Българин на име Георгий Горчов¹³⁴, а останали сички Попове (Братиа). Язици се предават Немский, Француский, Италианский, Гърцкий,

¹³³ По-точно Киришхана.

¹³⁴ По-точно Голчев.

Турский и Българский. Язици задължителни за Българите са Французский и Италиански, немски. (Грцки не!) Сички науки на Българските деца, които са на брой такмо 31, ся предават на Българский, тия деца сичките имат благодеяние, живеят в пансионот внатре и учат ся совсем отделно. Други деца Българе от градот (на брой 17) кои посещават училището свободно, без благодеяние (освен учение и книги) учат ся отделно. Докле совсема Българе деца 48 в главно училище а в основното в Киречхането¹³⁵.

Друго отделение (училище) в истийт пансион от деца 20 такмо които под заплата учят и живеят в пансион под заплата [...] ¹³⁶ гроша на година. Други околу 34 кои само посещават истото училище без заплата свега 54 деца, смешени от народности Ерменски, от фамилии Француски, Гърцки (3) Италиански и няколко Еврейски учат по язык Французский науката и язици задължителни Италиански, Грцки (другите язици са произволни) Учителите (попове) сичките са полонези. Деца в пансион са сички от вънкашни градове и села.

Овде никого не гледам да има за предмет да противодействува на този развиток католички. Сички това мислат, ха! Тя нема да живее много, тя от себе си ще ся сосипе. Подржяние на това училище ся издържа от помощ на Консулите Френски и Италиански по нешто а главното му поржяние е от Австрия, затова точно и от вярно лице ся известих подробно. Нашите в безумието им, приели (отбрали) учителя им Г. Горчева като Председател на читалището им, което е в училището главно, а тои Г. Горчев живее в къщата на Епископа Г-на Рафаила (та онзи ден едва го отлучиха не само като Председател но и като член редовний. Не ся свестяват, че е низост народна това. Хе! Казваха: Ако е – Българин е.

¹³⁵ По точно Киришхана.

¹³⁶ Числото е изписано нечетливо.

Овде училищата са народни в низайше состояние.

В градът¹³⁷ има 30 деца малки големки, в Каик махале – 10 в Киречхане 25-27. Изгледът им е (на училищата) жалостен.

Учителът главни Г. Тодор Милковский ревностен родолюбец, но нема никаква подпорка, той по возможности руководи общите дела, като им писува потребните писма. Духовник Рилский отец Данил такожде Ревностен човек сос искренна ревност занимава място на един опитен советник на обществото. Чрез него се действува ободрение по селата, на които той разглежда духовните нужди. Познат по честността му още в живеянieto му в Македония. Достозалежително е, че децата и най-паче момичетата и на най-привържени към народност хора отиват в гръцките училища, по причина, че майките им са Гъркинки. И мнозина дохождат в общата къща, скришом от жените си. Колко сила имат гъркинките над непросветените Българе.

Инак духът на около живящите селяне, (които непрестанно по разни нужди дохождат до Духовника Данила за совет) е совсем различен от онзи на граждани. Дерзостни, почтени, горди по народното им изявление, люти и вечни омерзители на Турците. Тези са по мое воображение по достойни с постоянство и от същите подунавски Българе; но не усещат народното назаднувание, относително до просвещение вообще. Македонци са много подли у сравнению сос тях. Аз не сум сполучил никакво занимание досега. За учителствование няма място. При железницата има надежда, но иска търпение. Обстоятелствата ми са много трудни. Помощ от Г-на Посланика¹³⁸ приех много забавно, чтото за подражанието ми не остана ничто, освен че 6 лири пратих на фамилията си. С другите покрих харджовете ми у Цариграду и пътните раз-

¹³⁷ Тоест, в централната част на града, наричана Калето.

¹³⁸ Вер. генерал Н. П. Игнатиев.

носки до Едрене; та така останах на сред път, ни сам за там ни за сам!

Не зная дали не щъ ви ся видя много досадителен, ако ви помоля, за да не забравите, да прикажете на Г-на Посланика, онова които ви сообщих относително за Солунский Терджуманина¹³⁹ Г-на Харисса, и да поздравите Г-на Шишкова¹⁴⁰. Поздравляющи вас и вашу фамилию наедно сос Г-на Золотовича¹⁴¹ учтивейше съм ваш почитател

Георгий Милетич

БИА-НБКМ, Ф. 16, а.е. 205, л.1-4. Оригинал.

№ 29 1873-08-27

1873, август 27, Цариград. – Писмо от архим. Партений от Свиленград: иска да мине към Екзархията.

104⁰ Заседание на Святий Синод

1873 Августа 27, понеделник

Председател Н. Блаженство Антим I

Присътствоват Т.Пр. Г-н Доротей, Г-н Евстатий

Пелагонийския и Г-н Натанаил Охридский

... После това Н. Блаженство представи, че Архим. Партений от 12 Август, Мустафа паша (№ 458) пише, че е съгласен и желае да ся отмахне от Патриархията и да мине към Екзархията, но ся бои от Схизмата. Н. Блаженство каза, че му писа какво схизмата няма никакво основание, че българите са имали право, което го припознават другите православни Църкви. ...

¹³⁹ Драгоманин, преводач.

¹⁴⁰ Тодор Шишков, който през 1871 – 73 е директор на българското училище в Цариград.

¹⁴¹ Георги Золотович.

† Антим ексарх Българский
† Скопский Доротей
† Пелагонийския Евстатий
† Охридский Натанаил

Кондика 2/А, стр. 231, 234

БИА-НБКМ, ф. 641, а.е. 47, л. 354 (препис).

№ 30 1873-11-07

1873, ноември 7, Цариград. – Заседание на екзархийския Св. Синод: да се пратят Доротей Софийски и Нил Смоленски съответно в Одрин и Солун, за да се заемат центровете на Тракия и Македония; парите за разноските на двамата да се заемат от Хр. Тъпчилещов чрез д-р Чомаков; за Одрин преди това да замине Яков Геров, за да приготви тамошните българи да приемат Доротей.

127⁰ Заседание на Св. Синод

1873 Ноемвр. 7

Председателствова Н. Блаженство Антим I
присъствуват на Т.Пр. Г-да Доротей Скопский,
Евстатий Пелагонийский и Натанаил Охридский

На това заседание като ся разсъди пак върх испровожда-
нието на Н. Боголюбие Нила Смоленский, епископът при ту-
кашната Бълг. Църква, в Одрин, реши ся да ся испроводат в
Одрин и в Солун за да ся заемат тъй и двата централни пун-
ктове в Тракия и Македония на смесенните епархии, именно
Нег. Боголюбие Нил Смоленский в Солун, понеже е приятел
с Н. Превъсх. Мидхат-паша валията¹⁴², а Н. Пр. Г-н Доротей
Скопский в Одрин. Понеже Св.Синод не ся надяваше Пра-

¹⁴² Областен управител.

вителиството да дозволи на Ексархията да проводи владици в реченните места, за това ся реши да ся проведат без негово дозволение, даже без предварително извещение, но да им ся даде само по едно рекомандателно до Валиите, в което да ся казва, че те отиват в епархиите, които принадлежат на Ексархията, Н[егово] Боголюбие в Велешката, а Н[егово] Пр[еосвящен]ство Г-н Доротей Скопский в Пловдивската и да ся молят да ги остават, като заминуват през тези гредове да ся побават някое време за да удовлетворят някои религиозни нужди за тамошните християни, които са ся отказала отдавна от Патриаршията и признават Ексархията. Още понеже Ексархията ся лишаваше от средства за да им даде разноски, реши ся да ся земат от Хр. П. Тъпчилещов 60 т[урски] л[ири] с обикновената 3% лихва на мес. и да им ся даде по 30 л[ири], за които те ся задължават след връщанието си да дадат сметка и да повърнат това що остане. Г-н Д-р Ст. Чомаков, който присъствуваше на заседанието ся натовари да поиска парите и да даде за тях един запис който ся приготви и му ся връчи. Н.Пр. Доротей Скопский да търгне утре, а Н. Боголюбие Нил Смоленский у друг ден. За да ся приготват жителите на Одрин да приемат Н. Пр-ство реши ся да ся испроводи и Г-н Я. Геров, Ексархийскийт капуоланин¹⁴³, днес вечерта. Реши ся още да ся извадат нужните тескерета¹⁴⁴ за сметка на Ексархията на тях тримата, на двамата дякони, които ще придружават владиците и на слугата на Г-н Доротей Скопский, за което и ся писа на Г-н Ст. Костов тескереджията.

† Антим ексарх Българский

† Скопский Доротей

¹⁴³ Или капукехая – представител (на валия, васал, религиозна общност и пр.) пред различните нива на османската власт.

¹⁴⁴ Тескере – пътен лист за свободно движение в Османската империя.

† Пелагонийския Евстатий
† Охридский Натанаил

Кондика 2/А, стр. 272-273

БИА-НБКМ, ф. 641, а.е. 47, л. 359 (препис).

№ 31 1873-12-20

1873, декември 20, Цариград. – Св. Синод разглежда писмо от одринската община: епархията е отчаяна след заминаването на Доротей Скопски и архимандрит Йосиф от Одрин.

138⁰ Заседание на Св.Синод
1873 Декемвр. 20

Председателствова Н. Блаженство Антим I,
присъствуват Т.Пр. Симеон Варно-Преславский,
Евстатий Пелагонийский и Натанаил Охридский

На това заседание ся прочетоха следующите писма:

... 8) От Одринската община, само Декемврий (№ 696), в което явяват, че отчаянието, в което паднало населението на Одринската епархия вследствие на вдиганието на Н[егово] Пр[еосвещенство] Доротей Скопский от Одрин, също и на Архиманд[рит] Йосифа и сетне това, дете Ексархията ги излъгала, че ще им проводи Архимандрита – е голямо, обръщат вниманието на Н.Блаженство и Св.Синод върху бъдещето на епархията, на която грози опасност от това отчаяние. ...

† Антим ексарх Българский
† Варненско-Преславский Симеон
† Пелагонийския Евстатий
† Охридский Натанаил

БИА-НБКМ, ф. 641, а.е. 47, л. 375 (препис).

№ 32 1874-08-24

1874, август 24, Одрин. – П. Р. Славейков и иконом поп Панчо до архимандрит Йосиф в Цариград: претенциите на предишния председател на Одринската община духовника Даниил са неоснователни

Ваше Високопреподобие

[...] ¹⁴⁵

Научавами ся, че духовникът Даниил писал на Н. Блаженство чрез Пандурова¹⁴⁶ и досаждал му, че сми имали да му давами пари и да му ги дадем. Смеем да уверим Вас, а Ви които трябва, че духовник Даниил няма да зема нищо; ний даже можем да претендираме на някои вземания от него, но и ний смя се отрekli и отричаме ся от претенциите си, само да ни остави спокойни и да не досажда на Екзархията за работи праздни; той му ся вгълпило само в умът, че има да зема, но няма никакво основание даже ако да разбира от самите си тефтери, ще види, че му е пуста работата, но праздна глава мъчно ся пълни. Н. Преосвещенство свето Пловдивский¹⁴⁷ може и сам да помни как ся свършиха тези Даниилови сметки, и от него можите да узнаете ако е нужно.

¹⁴⁵ Следва текст (относно завещанието на д-р Петър Берон), който е публикуван в: Д-р Петър Берон и Одринската българска мъжка гимназия „Д-р Петър Берон”. Сборник от статии и документи. Съст. *ИВ. П. Орманджиев и д-р Ив. Ст. Пенаков*. С., 1958, д. 86, с. 235-236.

¹⁴⁶ Димитър Пандуров.

¹⁴⁷ Панарет.

[...] ¹⁴⁸

БИА-НБКМ, ф. 641, а.е. 45, л. 410-411 (препис).

№ 33 1874-10-10

1874, октомври 10, Цариград. – В Св. Синод се разглежда молба за помощ от българите в Узун Кьопрю за довършване на новостроящата им се църква.

197⁰ заседание на Св.Синод
1874, октомврий 10, четвъртък
Председателствова Н. Блаженство Антим I.
Присъствуват на Т.Пр. Панарет Пловдивский
и Симеон Варнеснко-Преславский.

... След това Н.Блаженство яви, че благочестивото българско население от Озун Купрю преди две години било почнало йедна църква, храм Рождества Пресв.Богородици, и понеже нейма средства да са искара, испроводили священникът си п. Константин Николов за помощ и олеснение от Ексархията. Като каза това Н.Блаженство, са повика реченният священник, който чакаше за решение, и са распита какво тръси. Той яви, че проси помощ от Ексархията и Пантахуса¹⁴⁹ да събира волна помощ и дарования от цариградските българие. Понеже Ексархията нейма определено да помага на църкви, и Н.Блаженство яви, че Хр. Тапчилещов са противил да ся даде пантахуса, Св.Синод му отказа в просията – нъ като гледаше нуждата да са помогне, реши да му даде само писмо, с което да свидетелствова, че той ъе проведен от населението за помощ за църквата, и да натовари Г. Джекова, и едного от

¹⁴⁸ Завършекът на писмото е публикуван в: Д-р Петър Берон и Одринската българска мъжка гимназия „Д-р Петър Берон”, д. 86, с. 236.

¹⁴⁹ Владишко писмо.

членовете на настоятелството на тукашната българска църква, който беше в това време в Екзархията, да му събере сам помощ от тукашните български еснафи ...

† Антим ексарх Българский
† Филипуполский Панарет
† Варненско-Преславский Симеон

Кондика 3/А кн. II, стр. 117-119.

БИА-НБКМ, ф. 641, а.е. 47, л. 405 (пренис).

№ 34 1875-01-28

1875, януари 28, Цариград. – Заседание на Смесения съвет на Екзархията: решава се да се покани Михаил Буботинов за учител в Одрин, където, според писмо на Г. Карамихалев, работите не вървят добре.

96^й Дееслов

Редовно заседание на Смесенний Съвет

вторник, 28 Януария 1875

Председател Н.Блаженство;

присътствующи членове: Пловдивский Панарет,

х. Ив. Еф., Георгаки Еф., Д^р Чомаков и Цанков

... Д^р Чомаков предлага на Съвета да размисли да ся нареди някой способен председател на българската Община в Одрин, както и един учител, защото от частно писмо на Г-на Карамихалева ся види, че работите в Одрин са зле.

Като ся извести, че Буботинов приема учителска служба с заплата сто № 100 т[урски] Лири, но че за сестра си иска да ся притури нешто на тая заплата, Съветът решава да ся пише на Буботинова да дойде с сестра си с заплата сто № 100. ...

† Антим ексарх Българский

х.Иван х.Ив. Пенчович // Г. С. Чалоглу
Д^р Ст. Чомаков // Д. Цанков

Кондика 6/Б, стр. 297-298.

БИА-НБКМ, ф. 641, а.е. 47, л. 418 (препис).

№ 35 1875-06-03

1875, юни 3, Цариград. – Заседание на Смесения съвет на Екзархията: да се препоръча устно на Одринския валия поп Сава от Хасково за екзархийски наместник в Одрин.

132^и Дееслов

Редовно заседание на Смесенний Съвет

Вторник, 3 Юния 1875

Н.Блаженство: Бяхме говорили да се прикаже на Харджието¹⁵⁰ за поп Савва да се издаде препоръчително до Одринский вилает, за да се припознае за Рухани-векили¹⁵¹; нъ днес намислихме с Георгаки Ефенди, като е тука Одринский валия¹⁵² да идем при него, да му приказвами устно за Н.Благоговейнство, дано ся свърши направо.

Съветът одобрява това предложение и притуря, че ако валията отрече, тогава да се приказва на Харджието. ...

† Антим ексарх Българский

† ДоростолоЧервенский Григорий

х.Иван х.Ив. Пенчович // Г. С. Чалоглу

Д^р Ст. Чомаков // Д. Цанков

Кондика 7/Б, стр. 2-3.

БИА-НБКМ, ф. 641, а.е. 47, л. 425 (препис).

¹⁵⁰ Външно министерство.

¹⁵¹ Духовен пълномощник.

¹⁵² Рушид паша.

№ 36 1875-08-21

1875, август 21, Цариград. – Заседание на Св. Синод на Екзархията: провежда се изпит на архимандрит Парте-ний (бъдещ викарий на Видинския митрополит и сетне Софийски митрополит).

227^о Заседание на Св.Синод
1875 Август 21, четвъртък

Присъствуват Т[ехни] В[исоки] Пр[еосвещенства] Панарет Пловдивский и Доситей Самоковский, под председа-телството на Н. Блаженство Антим I. Присъствоваха още, като зрители: Д-р Ст. Чомаков, Др. Цанков и писарът¹⁵³ на Екс[архийския] Съвет.

На това заседание се экзаменува по програмата на Св. синод от 30 Август 1872 година Н. Преподобие Архим. Парте-ний, бившият наместник на Одринский гр[ъцки] влади-ка¹⁵⁴ в Мустафа-паша, также от 7-8 мес[еца] священник при Екс[архийския] параклис, който Н. Блаженство желае да про-води наместник в Видинската епархия, понеже Н. Преподобие Архим. Йосиф ся записа кандидатин и трябва да дойде в Цари-град, а после и епарахиотите го искат и да ръкоположи в епис-копский сан за свой епископ.¹⁵⁵ Испитува ся по библиологията и по св. история до всемирнийт потоп. По другото остана да ся испита друг път, понеже ся мръкна. Н. Преподобие отговаря много добре.

† Антим ексарх Българский
† Филипулский Панарет

¹⁵³ Георги Груев.

¹⁵⁴ Дионисий.

¹⁵⁵ Епископ Партений е бил викарий на Видинския митрополит до 1892, когато е избран за Софийски митрополит на мястото на Мелетий Софий-ски. Митрополит Партений умира през юни 1918 [б. Ив. Орм.].

† Самоковски Доситей

Кондика 3/А, кн. II, стр. 189.

БИА-НБКМ, ф. 641, а.е. 47, л. 433 (препис).

№ 37 1875-09-02

1875, септември 2, Одрин. – Лука Вроновски до Иван Говедаров в Цариград: получил книгите, изпраща по пощата стойността им и поръчва още.

Одрин // д. 2. Септемврия

Благодат и Мир
Й.М.У.¹⁵⁶

Г[оспода] н[ашего] Иисуса Христа!
Почетенний Господине!

Честното Ви писмо от 30 Август т.г. и испратени с него книги приех и стойността им в сомма 698 гроша с настоящето Ви испращам по пощата.

Моля Ви ся да благоволите да ми проводите сега 24 екземпляра Геометрия Гюзелева¹⁵⁷ – а Грамматика Воиnikова¹⁵⁸ и Първа част на Олендорфа¹⁵⁹ в свое време.

Като Ви поздравлявам почетенно

¹⁵⁶ Съкращението е с несигурно разчитане; над буквата „М“ е поставено кръстче.

¹⁵⁷ Пълното заглавие е: Кратка елементарна геометрия. Съкратение от елементарната геометрия на А. Давидов, превел и съкратил *Иван Д. Н. Гюзелев*, 1873.

¹⁵⁸ Кратка българска граматика с упражнения от *Д. П. Воиnikов*. Издава се от книжарницата на *Др. П. Манчов* в Пловдив, 1864. Има още две издания – 1866 и 1869.

¹⁵⁹ Практическото изучение французкият язык по Олендорфовата метода от *С. Зафирова*. Ч. I, 1862; ч. II, 1864, Виена.

Остам // Ваш в Господа // Молитствовател
Лука Вроновский // Въскресенец

[П.П.:] За да не развалям жълтица провождам Ви цели седем жълтици сиреч 735 гроша. 37 гроша оставам за сметка за напред.

Лу В

[На гърба с друга ръка:] Отговор на 10^и 7врий 1875

БИА-НБКМ, ПД 2063. Оригинал.

№ 38 1876-01-15

1876, януари 15, Лозенград. – Писмо на Георги Проjkович до Иван Говедаров в Цариград: повечето от учебниците, които им изпратил, не се продават, ще му ги върнат.

Лозен 1876. януарий 15^и

Господине Ив. Г. Говедаров

Прияхме поздравлениата чрез Г-на Димитър минга и видихме да му пишете за книгите понеже да ви искажа причината на тези книги.

Дорде не ви бихме писали за да ни проводите книгите учителят ни Г-н Хр. Захариев ни принуди за да пишиме до вазе за да ни проводите неколко книги които са потребни и които щат по ефтини да ни доидат и пиша учителят писмото и каквито книги му потребат и ние са подписахме и вие на часът ни проводихте книгите които ги прияхме и които и до днес ни стоят в сандъкат. От тези книги не сме продали защото учителят ни после има негови книги неznam де и като ги донесоха в града ни на часът закачи да дава на ученничите от неговите си книги а от вашите книги сме продали няколко бащин яз[ик]¹⁶⁰ и сте оставим още неколко и другите ще ви

¹⁶⁰ Поредицата учебници „Бащин език за малки деца” е съставена и издадена от Драган Манчов. Вж. описание у *Стоянов, М.* Българска възрожденска книжнина. Ч. I. С., 1957.

ги испроводиме надире както ви бехме писали и напред а за парите ще ви ги проводиме за останите книги и сми

Ваш приятел // Георги А. Проикович

БИА-НБКМ, РФ П Д 2078. Оригинал.

№ 39 1875-07-28

1876, август 6, Одрин. – Писмо на Неделчо Орашков (Орешков) до Иван Говедаров в Цариград: да му изпрати книги.

Малко Търново // 1876 Ав. 6^{ии}

Господине Ивано! // в Цар[игра]д

Понеже първото писмо стана в бръз час, следующите книги забуравих да пиша в разписката за туй имайте грижа да исчислите и проводите по скоро.

И след като принасям приятелските си поздравления остаям

Ваш искрен приятел // Неделчо П. Оряшков

тела

3 Златни извор¹⁶¹ I част и
3 “ II “ ако има

¹⁶¹ Става дума за книгата „Златний извор заради домашното уреждане или Лондонский домочядни потреби и новоизнайдени тайни на йестеството; за сякое състояние и степен на човеците ради усъвършенствованието на домостроителството и художествата. Преведен от *Х. И. Крантова*, а умножен и допълнен от народни искусства с труда и иждивението на *Димитрия х. Иоанова Смиркарова Самоковеца*. Белград, 1870. I част.” Втората част носи названието „Додатаци на Златний извор или различни економически, поучителни и многополезни наставления за добростроителство, готварство и лекарство. Издава като оригинална книга с трудът и иждивението си *Димитрий х. Иоанов Смиркаров-Самоковеца*. част II. Белград, 1874.

3. Водачът пътят на животът¹⁶²
 - 30 чясословчета мал. словенски
 2. тела нови мода календар
 1. Цветосъбиране (от Т. Икономова)¹⁶³
 1. “ без въск.
 2. Въскресници само, пак (от Икономова)¹⁶⁴
 2. Календарчета малки.
- [На гърба:] Господину // Иванчу Говедарову
в Цар[игра]д (Балкапан)

НБКМ-БИА, П Д 2100. Оригинал.

№ 40 1880-00-00

1880¹⁶⁵, около. – Биографични сведения за екзарх Антим I¹⁶⁶: главно за антиуниатската му мисия в Странджа през 1862.

¹⁶² Водачът по пътя на живота, нравствеността в класическите поучения. Един дар за всеки возраст и в двата пола. Преведе и издава със свое иждивение *Алеко Н. Кръстевич*, свищовец. Виена, [1870].

¹⁶³ Вероятно става дума за Песнопение или черковно-восточно пение, съдържащо на Оутренни, и Последованието на литургията. Събрано от *Т. Икономова*. Ц., 1872 (на черковнославянски).

¹⁶⁴ Воскресеник или черковно восточно песнопение, съдържащо осмогласник, утренните стихирни и последованието на литургията. Написан от *Т. Икономова* etc. Ц., 1872.

¹⁶⁵ Датата определена по съдържанието.

¹⁶⁶ Тези „*Биографически сведения*” не съдържат данни за дата на написване и за автор. За първото можем да съдим по това, че във финалния им ред Димитър Македонски (Димитър Димов Праматарски от Скребатно, 1844-1912) е споменат като заемащ длъжността „*председател на Софийския окръжен съд*”; такъв последният е през няколкото години след края на 1878. Що се отнася до авторството, те може да произхождат от самия Антим I и да са свързани с намерението на Симеон Варненско-Преславски (в чийто фонд в НА-БАН те се намират) да напише биография на първия екзарх, документи на когото намираме в споменатия фонд на Варненския

**НЯКОЛКО БИОГРАФИЧЕСКИ СВЕДЕНИЯ
КАТО ДОПЪЛНЕНИЕ НА ИЗДАДЕНАТА ПО РУССКИ
ОТ НИЛА ПОПОВА БИОГРАФИЯ¹⁶⁷
НА НЕГОВО БЛАЖЕНСТВО**

На 1828^{ма} година младий Атанас отиде с баща си в Цариград и постъпи като ученик при шивача благочестивия Димитрия родом от Дупница, при когото седя три години. След това той стана помощник (калфа) на шивача Костаки в Галата в продължение на две години. На 1833 г. си отвори шивачко заведение и така ся занимава самостоятелно до 1835 год. В продължение на сичко това време той ся занимаваше с чтение на книги духовнаго съдържания и постоянно ся стараше да ся запознава с учители и наставници. Това настроение беше следствие на домашното християнско възпитание, което той получи в детството си от родители, които бяха набожни и внушаваха в неговата душа християнски добродетели своим собственним примером. На край на 1835^{та} година ся запозна с някой си млад връстник Харалампий, с когото по празниците наместо да ся разхождат по веселби, те ся занимаваха с чтение на духовни книги. Харалампий като знаеше много добре Еллинский язык стана като ръководител на Атанаса и първи захвана да проявява наклонност към иноческия живот.

владика (вж. тук № 13, както и *Либератос*, А. Антим Преславски (Екзарх Антим I) и унията в Малко Търново. – в: *Sine ira et studio*. Изследвания в памет на проф. Зина Маркова. Ред. К. Косев и др. С., 2010); възможна е и връзка с очерка за Антим, публикуван от А. Муромцева (*Муромцева А. Первый экзарх болгарский блаженный Анфим*. – в: *Русский вестник*, 1881, № 1-3) и почти изцяло поместен в: *Милков Т. Антим първи български екзарх*. Пловдив, 1899 – вж. *Кирил, патриарх Български*. Екзарх Антим I (1816-1888). С., 1956, с. 7, 13-14.

¹⁶⁷ *Попов, Н.* Биографические сведения об экзархе болгарском Анфиме первом. – в: *Православное обозрение*, септ. 1872.

Следствие на сичките тези духовни чтения и беседи беше окончателно решение да постъпят в някоя си обител на Св. Гора.

Един ден преди да тръгнат за в Св. Гора, Михаил Чалъков дойде да посети сина си Атанаса, който на прощавание силно беше взволнован и ся колебаеше дали да обяви на баща си за решението си, или нет, нъ на коне[ц]¹⁶⁸ като знаеше¹⁶⁹ мислеше, че това известие силно¹⁷⁰, может бити, силно ще опечали баща му, но най-напокон¹⁷¹ той ся реши на обяви на баща си намерението си; баща му като чу това, попита сина си Атанаса с каква цел той отива в Св. Гора, – само да ся поклони и пак да ся върне, или мисли съвсем там да остане, – син му Ат[анас] решително му отговори, че отива в Св. Гора за да постъпи в някоя обитель и да приеме иночеството; тогава баща му приседна на един камък, ся просълзви и му каза: от 11 чада само една щерка и един син му останали и той като стане инок, – то веке ся пресичало неговото поколение; на това син му Атанас му ся отговори, че в Св. писание е казано, че Спасител е рекъл: който обича баща си и майка си повеке от Него, той не е достоен нему; тогава баща му ся утеши и го прегърна и от все сърдце го благослови на новото духовно поприще.

(Вижд Русска Биография)

... на 1837 г. священнодиакон отиде като таксидиотин в Лозенград. Таксидиотин е бил в продължение на две години. От 1839 г. до 1840 г. той ся е учил в гръцкото Лозенградско училище.

¹⁶⁸ Зачертано в оригинала.

¹⁶⁹ Зачертано в оригинала.

¹⁷⁰ Зачертано в оригинала.

¹⁷¹ Най-накрая.

Визийска Епархия

В Визийската Епархия, която е населена повеке от Българе, ся бе появило уния¹⁷² общо негодование против беззаконните дела на Визийский Митрополит Маттей. Йоаким II патрик цариградский ся реши да испрати Преславскаго Антима в Виза за да разследва тази работа, която беше много мъчна, защото Маттей беше чирак (покровительствуем) всесильнаго тогава в Синода Ираклийскаго¹⁷³, който сильно защищаваше Маттея; той повика Преслав[скаго] Антима и иска да му даде наставление така да поведе разследованието, што работата да ся (свърши) реши в полза на Маттея; Ираклийский даже угрожаваше на Пресл[авскаго] Ан[има] с мщение, ако не ся оправдае Маттей, нъ останаха безуспешни както неговите угрози, така също и старанията на Филиппопольский Митр[ополит] Панарет, който по внушение на Ираклийския ся бе наел да убеди Преслав[скаго] Антима, што непременно да ся реши работата в полза на Маттея, защото Ант[им] Пресл[авский] отговори и на двамата Митрополити, че той не може да действова против съвестта си и пристрастно.

На 1862^a год. когато веке Визийската работа, която ся продължи два месеца, ся свършоваше и Маттей по изследование на Пресл[авскаго] Ант[има] ся оказа виновник на много беззаконни дела, по причина на които Маттей подир ся осъди и ся лиши от епархията си. В това последне время когато Ант[им] Преслав[ский] ся намираше в Малкий Самоков унията беше възникнала в Малко Търново и ся распространяваше наоколо, священниците и първенците търновци в отчаяние от унията прибягват към Пресл[авскаго] Ант[има] за да просят неговото съдействие и помощ за да ся пресече и

¹⁷² Зачертано в оригинала.

¹⁷³ Панарет.

изкорени злото на унията и го поканили да иде в село Малко Търново за да убеди (той) заблуждените българе, че спасение има само в Православната църква. Антим Пресл[авский] не им отказа в съдействие, нъ искаше да има позволение от Цариградската Патриаршия, затова поспеши и ся върна в Цариград, изложи на Патрика¹⁷⁴ работите на Маттея синодално, които бяха такива, щото изисковаха свалението на Маттея, което и бъде; тутакси Антима Пр[еславскога] натоварова Патриархия (Цариградската) с ново послание в Малко Търново и през страстната неделя тръгнова той с каик по църно Море за в Мидия; времето беше много бурно и малко остана да потърпят кораблекрушение (и каика да потъне). На Велика Събота престигна благополучно в Мидия. Великденя празнова на пътя и след три дни престигна в Малко Търново (като замина през Лозенград). Вездът¹⁷⁵ в Търново беше тържествен, не само търновци – мало и голямо, но и жителите на околните села бяха ся стекли от край на града до църквата беше народа ся наредил на два реда и да чуят пастирското му слово и да земат назидание не само православните, но и униатите. Словото му беше до толко трогателно като описваше какви коварства и интриги употребява западният Папизъм да введе в заблуждение Българите още при българските царе Симеона, Самуила и Асена. Един от униатските пропагандисти и учител Ваклидов начна да хули православната вяра, нъ народът като пчели раздражен нападна на него, извлече го из църквата и го би почти до полусмърт. Подир деветмeseчни трудове и старания удаде¹⁷⁶ Пресл[авский] Ант[им] сполучи да възврати заблудшите в лоното на православната църква.

¹⁷⁴ Йоаким П.

¹⁷⁵ Влизането.

¹⁷⁶ Зачертано в оригинала.

Причините и главатарите на унията

В 1862 год. Българето на Одринската епархия ся готвеха веке да ся преселят в Россия според условието, което беше заключено между Россия и Турция. Нъ като не поносяше съвсем на турското Правительство что Българите да ся преселят, бивший Одринский Къбризли Мехмед паша зе да помага през Куру-Кафа Константин на католическите мисионери, за да обръщат Българите в унията; Къбризли беше уверен, че униатите българи няма да щат да ся преселяват в Россия; нъ този паша щом забележи, че католиците успяват, престана да им помага.

В Одрин ся роди унията защото в Киришханата Българето при сичките си старания да сполучат да ся чете от лява стърна на славянски, макар че църквата беше направена с техни пари, Патриархията не им позволи. Българите за да си отмстят на гърците приеха унията, между които първий беше вишеупомянутий Курукафа Константин.

Пресловутий Цанков Драган, като ся връщал от Търново намери множество селени от Малко Търново, които бяха дошли в Одрин да ся оплакват на пашата¹⁷⁷ и Владиката¹⁷⁸ от злоупотребленията на чорбаджиите. Но като не ги послушани то Пашата, нито Владиката, отчаяни по внушение на Д. Цанкова ся решиха да приемат унията.

Поп Тодор, който служеше в българската в Цариград църква първ като униатский поп служи в Одринската униатска църква. Някой си Българин Александр Анастасов ся испроводи в Малко Търново по заповед на пашата. Придружен от някой си униатски поп¹⁷⁹ той като престигна в Търново ся воспользова

¹⁷⁷ Мехмед Къбръзль паша.

¹⁷⁸ Кирил.

¹⁷⁹ В края на документа бележка, която най-вероятно е пояснение към това място в текста: Петър Арабаджийски главатар на униатската църква

от препирнята, която съществуваше между гръцката патриархия и Българите. Почна да проповядва, но без да споменава за името на папата; уверяваше Българите, че те само ще се отделят от Патриархията и пак ще си останат православни. След Александра Анастасова дойде поп Ив. Ваклидов, който беше в Малко Търново учител и помощник на пропагандата¹⁸⁰ поп на униатите¹⁸¹, и когото изгониха жените. Подир него дойде Курукафа Константин от Одрин с бумбаширина¹⁸² и целий Визийски меджлис¹⁸³ да изследоват как е станало изгонването из Търново на униатските Попове, защото Французский¹⁸⁴ и Австрийский¹⁸⁵ консул, които като покровители на Папството издействovali да ся изпрати речената комиссия в Малко Търново за да ся изследова работата на изгонението на униат[ските] Попове, които представили на своите покровители, че те по внушение на Преслав[ския] Ант[има] били ограбени уж на 400¹⁸⁶ лири и изгонени безчестно. След Курукафа, когото успя Преславски да обърне в Православието и когото употреби като мисионер на Православието в Одрин, Католическата пропаганда не се отчая нъ изпроводи Йеромонаха Партения в М. Търново заедно с някой си монах Антима и него

и пропаганда. Униатина поп Койчо ся испрати в Малко Търново с Александра Анастасова.

¹⁸⁰ Зачертано в оригинала.

¹⁸¹ Последните три думи написани с друга ръка; в края на документа добавка от същата ръка, най-вероятно като пояснение към това място в текста: Ваклидови са двама братя: Иван и Костандин [всъщност Христо]. Последният е мирско лице и е бил учител в М. Търново, а първият Иван е бил Униатский свещеник и пропагандист в същото село. Родени са в Казанлък.

¹⁸² Вероятно мубашир (надзирател).

¹⁸³ Съвет.

¹⁸⁴ Шарл Шампоазо.

¹⁸⁵ Вилхелм фон Камерлоер.

¹⁸⁶ Числото е с несигурно четене.

тоже Пресл[авский] Ант[им] вразуми щото Партений в един празничен ден в църквата всенародно исповедовá, че згрешил като станал униатин и дошел да развращава народа, но ся раскайова и иска прошка от мало и голямо и местните главатари Караджендем Яни, Пишман Георгий, Топал Георгий, Грънчар Йован и тях убеди да [се] върнат в бащината вяра и да престанат да развращават народа. Онези които бяха направиле съзаклятие против Преслав[скаго] Ант[има] бяха писали писмо на своите привърженици, които ся намираха там около по селата. Понеже Н[егово] Преосв[ященство] имаше намерение да иде в Чукнохор¹⁸⁷ на Възнесение Господне. На пътя има река Велика, там да нападнат на него и убият, нъ промисел Божий го приварди та не отиде в назначен[ия] ден. Тези които писаха писмото подир с сълзи расказаха на Н[егово] Преосвященство. Унията беше распространена и в окръжието на Търново. Н[егово] Преосв[ященство] постоянно забикаляше селата и проповядоваше, и новите трудове с нови успехи ся възнаграждаваха, – также и в Визийската Епархия – село Пиргопло, Маджура и Плаца¹⁸⁸.

Македония

На края на 1862 год. Ст. Чомаков и Христо Тапчилещев убедиха Преславския Антима да приеме работата на покойния, тогдa Полянскаго Партения по съгласие на тогдaшния патрика Йоакима, който възложи от като свърше работата на Партения да иде като проповедник в Воденската Епархия, защото и там ся бе появила унията¹⁸⁹ именно в Енидже Вардар,

¹⁸⁷ На три часа разстояние от [Малко] Търново (б. от автора на биографичните сведения). По-точното название на това село е „Цикнихор“, днес е в Турция и носи името „*Karacadağ (Kараджадаа)*“.

¹⁸⁸ По-точно Блаца.

¹⁸⁹ В края на текста бележка, която изглежда като пояснение към това място от текста: В Македония главатар на пропагандата беше в Солун някой

а на връщание да иде в Св.Гора за две работи: едно да посети манастирите, а друго да остави Йеромонаха Партения в Хиландарския манастир, защото той никак не щеше от него да ся отдалечи и да си иде в манастира си Хиландар.

НА-БАН, ф. 144к, оп. 1, а.е. 984, л. 1-4 (оригинал).

си Македонский Димитр, беше учител на българск[ите] деца и който препятуваше на Пр[еславскаго] Ант[има] а сега е председател на окружний съд в София, види ся за награждение.

Четвърта част

ЮБИЛЕИ

ЮЖНОТРАКИЙСКИТЕ БЪЛГАРСКИ ГОВОРИ В ПРОУЧВАНИЯТА НА ЧЛ.-КОР. ПРОФ. ТОДОР АПОСТОЛОВ БОЯДЖИЕВ

ГЕОРГИ МИТРИНОВ

През 2021 г. се навършиха 90 години от рождението на чл.-кор. проф. Тодор Апостолов Бояджиев. Роден е на 11.11.1931 г. в гр. Ортакьой (дн. Ивайловград) в семейството на бежанци от Беломорска Тракия. Потеклото му е от с. Янюрен, Софлийско. От малък споделя тежобите на тракийските бежанци от Димотишко, Софлийско, Дедеагачко, Гюмюрджинско, Ксантийско, принудени да изоставят родните си места и да се установят в селища на българска територия. Оттогава е закърмен с онази любов към родна Тракия, която до голяма степен ще предопредели бъдещата му научноизследователска дейност в областта на българската диалектология. След завършване на висшето си образование, специалност Българска филология в СУ „Св. Климент Охридски“, през 1955 г., се установява в родния си град като учител по български език и литература. През 1960 г. е назначен за асистент в Катедрата по български език към СУ „Св. Климент Охридски“. Защишава докторат на тема „Говорът на с. Съчанли, Гюмюрджинско“, като научен ръководител му

е проф. д-р Стойко Стойков. През 1989 г. проф. Т. Бояджиев е избран за член-кореспондент на БАН. Юбиларят има дългогодишна преподавателска дейност в университети у нас и в чужбина по съвременен български книжовен език и българска диалектология. Заема ръководни длъжности като ръководител на катедра, заместник-декан и декан в СУ „Св. Климент Охридски“; директор на Института за български език към БАН; ръководител на Катедрата по български език, заместник-ректор и ректор на ВПИ „Константин Преславски“ в гр. Шумен. Дългогодишен главен редактор е на сп. „Български език и литература“. Проф. Т. Бояджиев е един от инициаторите за възстановяването на Тракийския научен институт през 1994 г.

Работата му в областта на българската диалектология основно е свързана с проучването на българските тракийски преселнически говори. След успешно защитения докторат на тема „Говорът на с. Съчанли, Гюмюрджинско“ трудът му е публикуван на страниците на поредицата Трудове по българска диалектология, Т. 7. 1972, 239 с. Следват още две публикации, посветени на говора на едно от най-големите и емблематични български християнски села в Гюмюрджинско: „Синтактични особености в говора на с. Съчанли, Гюмюрджинско“. – Език и литература, 19, 1964, № 3, с. 86-90; „Речник на говора на с. Съчанли, Гюмюрджинско“. – Българска диалектология. Проучвания и материали. Кн. 6, 1971, с. 5-135.

Освен проучването на говора на с. Съчанли, Гюмюрджинско, много негови публикации са посветени на особености на отделни южнотракийски говори: „Говорът на тракийските преселници в с. Орешник, Елховско“. – Българска диалектология. Проучвания и материали. Кн. 9, 1979, с. 3-78; „Говорът на селата Еникьой и Габрово, Ксантийско“. – Език и литература, 1983, № 2, с. 35-42; „Из лексиката на с. Дервент, Дедеагачко“. – Българска диалектология.

Проучвания и материали. Кн. 5, 1970, с. 223-243. Друга част от публикациите му са обобщаващи, като представят особености на говорни групи: „За квантитета на меките съгласни в странджанския говор“. – В: Езиковедски проучвания (в чест на акад. В. И. Георгиев). С., 1980, с. 398-401; „Към характеристиката на българските диалекти в Дедеагачко“. – Славистични изследвания. Кн. 5, С., 1984, с. 69-77; „Българските диалекти в Мала Азия“. – В: Българските народни говори. [Знания за езика. Т. 6] С., 1986, с. 74-76; „Характеристика на говорите [в Странджа]“. – Странджа. Материална и духовна култура. БАН, С., 1996, с. 432-444.

Някои от изследванията на проф. Т. Бояджиев са посветени на фонетични, морфологични и лексикални особености на тракийските и като цяло на рупските говори: „Образуване на бъдеще време в тракийските говори“. – ГСУ (Годишник на Софийския университет) ФСФ (Факултет по славянски филологии). Т 11, 1967, с. 342-358; „Аналитични форми с глагола *имам* в рупските говори“. – Известия на Института за български език. Кн. 16, 1968, с. 459-465; „Значение и употреба на числителното *един* в рупските говори“. – Известия на Института за български език, Кн. 19, 1970, с. 743-750; „Показателни притежателни местоимения в тракийските говори“. – Български език, 2, 1970, № 2-3, с. 190-193; „Екави имперфектни форми на *съм* в югоизточните български говори“. – Български език, 1977, № 3, с. 221-224; „Местоимението *котри* в югоизточните български говори“. – *Studia et Argumenta. Festschrift für Ruselina Nitsolova zum 65. Geburtstag. Specimina Philologiae Slavicae. Band 151.* Verlag Otto Sagner. München. 2008. s. 453-458; „Промяната $t' , d' > k' , g'$ в странджанския говор“. – Език и литература, 1973, № 3, с. 173-178. Други негови публикации с обобщаващ характер за българската говорна територия включват данни и за южнотракийските и родопските българ-

ски говори: „Изравняване на формите за мъжки и среден род при третоличното местоимение в българските говори“. – Известия на Института за български език. Кн. 8, 1962, с. 289-292; „Drei archaische Wörter in den bulgarischen Mundarten (ища, камо, хуг’е)“. – Zeitschrift für Slawistik, 2 band, 1966, s. 214-218; „Гръцкото влияние върху южнобългарските диалекти“. – Slavolinguistika 3. München, 2004 и др. Проф. Т. Бояджиев е член на авторския колектив, който работи по издаването на Идеографски диалектен речник на българския език, от който вече се появиха първите два тома: Т. 1, А-Д, 2012; Т. 2, Е-М, София, 2021. Речникът включва лексикален материал и от южнотракийските и родопските български говори като част от българската езикова територия.

Венец на неговата изследователска дейност, посветена на южнотракийските български говори, е монографията му „Българските говори в Западна (Беломорска) и Източна (Одринска) Тракия“ (С., 1991). Както е отбелязано в началната анотация, „В книгата се изследват и систематизират, въз основа на лично събран от автора в продължение на много години материал, характерните особености на южнотракийските говори. Общото и в съпоставителен план разглеждане на данните дава възможност да се хвърли светлина върху диалектното минало на Беломорска и Одринска Тракия както в насоките на цялостното развитие, така и в детайли по произхода и развоя на отделните говори.“ В уводната част на изследването са разгледани предишни публикации по темата с опити за описание на югоизточните български говори, назовавани още рупски; определяне на границите им, както и класификацията им. Позовавайки се на данни от свои проучвания и от Български диалектен атлас (БДА), Т. 1, Югоизточна България, С., 1964, и Т. 3, Югозападна България, С., 1975, авторът определя границите им и представя характерните им

архаични особености. Разглежда мястото на източнорупските български говори в групата на рупските говори. Представя диалектната пъстрота, наличието на нерупски по тип говори от т.нар. загорски клин между факийско-грудовския и хасковския говор на българска територия и източно от Одрин, стигащ чак до Чаталджанско в Източна Тракия, който според някои изследователи се приема за продължение от север на юг на мизийските говори. В раздела „Тракийските говори в общия развой на българския език“ (с. 25-102) са дадени изчерпателни данни за заселването на славяните в Западна и Източна Тракия. Описани са границите и характерните особености на южнотракийските български говори. Авторът приема за граница между севернотракийските и южнотракийските говори р. Арда (с. 33). Подробно са представени фонетичните, морфологичните и синтактичните особености на южнотракийските говори. В основната част, озаглавена „Описание на говорите според териториалната им групировка“ (с. 103-204), са разгледани говорите в Ксантийско, Гюмюрджинско, Димотишко, Софлийско, Дедеагачко в Западна Тракия; говорите в Одринско, Лозенградско, Малкотърновско, Бунархисарско, Визенско, Узункюприйско, Бабаескийско, Малгарско и Кешанско, а също тези в Силиврия, Чорлу и Цариградско (Чаталджанско) в Източна Тракия. Отделено е място и на българските говори в Мала Азия. За всички тези говори е посочено териториалното им разпространение и са разгледани характерните им фонетични, морфологични и синтактични особености. Изследването включва 64 карти с данни за териториалното разпространение на фонетични, морфологични и синтактични особености на южнотракийските български говори. По своя характер това е най-цялостното и обстойно засега проучване на южнотракийските български говори в българската езиковедска наука.

Проф. Т. Бояджиев не забравя своите учители в диалектологията. Показателно е, че той посвещава материали за кръгли годишнини на своя преподавател в Софийския университет доц. Стайко Кабасанов, познавач и изследовател на родопските говори, както и специалист в областта на методиката при обучението по български език в училище: „Стайко Кабасанов на 70 години“. – Родопи, 1976, № 3, с. 32-33 (в съавторство с К. Димчев); „Доцент Стайко Кабасанов на 90 години“. – Българска реч, 1996, № 2, с. 30-32; „100 години от рождението на Стайко Кабасанов“. – Български език и литература (електронна версия). 2006, № 3 (в съавторство с Кирил Димчев); „Стайко Кабасанов и родопските говори“. – Юбилеен сборник за доц. Стайко Кабасанов. Смолян, 2010, с. 5-10.

Изброените по-горе публикации на юбиляря, посветени на южнотракийските български говори, далеч не са единствените негови начинания в тази научна област. Той е инициатор за изработването на том на Българския диалектен атлас, посветен на българските говори в Източна и Западна Тракия. В съавторство с Максим Сл. Младенов, Христо Холиолчев и Хриска Симеонова подготви за издаване „Български диалектен атлас. Българските говори в Западна и Източна Тракия“. Засега този важен научен проект, посветен на темата за територии от българското езиково землище, останали извън границите на днешна България, не е завършен. През 80-те години на ХХ в., пак по негова инициатива, бе започната работа по създаване на Речник на българските говори в Западна и Източна Тракия. За съжаление, не бе продължено с оформлението на събрания лексикален материал в диалектен речник и с подготовка за издаването му. Но тези две неосъществени идеи на проф. Тодор Бояджиев, по които е свършена основна част от работата, чакат да бъдат завършени. Сред учениците му има много добри специалисти диалектолози, университетски преподаватели с дълъг стаж, които могат, а и трябва

да направят нужното тези научни трудове, свързани с българското говорно богатство в Южна Тракия, да видят бял свят.

В лицето на проф. Т. Бояджиев българската диалектоложка наука има учения и изследователя, който най-компетентно и цялостно проучи българското диалектно богатство като част от духовната култура на западнотракийските и източнотракийските българи. А за отношението му към южнотракийското българско говорно богатство и към нерадостната съдба на тракийските бежанци, като негова гражданска позиция, показателен е един цитат от статията му „Класификация на тракийските говори“, публикувана в сборника Втори международен конгрес по българистика. Доклади. 5. Диалектология и ономастика. БАН, С., 1988, с. 109-114: „Южнотракийските говори днес се говорят от преселници и бежанци. По-голямата част от българското население в Западна Тракия и цялото население на Източна Тракия, приблизително 350 000 души, бе насилствено изселено след Балканската и Първата световна война. Трагичната съдба на тези българи, напуснали родните си места, ни задължава да изучаваме тракийските говори, да търсим техния исторически произход и връзките им с останалите български говори.“

ЗА ТРАКИЙСКИЯ НАУЧЕН ИНСТИТУТ, ТРАКИЙСКИЯ ВЪПРОС И НАУЧНИТЕ ДИРЕНИЯ НА СВЕТЛОЗАР ЕЛДЪРОВ

ВАНЯ ПЕТРОВА

65-годишният житейски юбилей и 40-годишната научна дейност на професор Светлозар Елдъров са повод да си припомним творческия му път досега, който в значителна степен е свързан с Тракийския научен институт. Затова, преди да очертая участието му в него, ще хвърля поглед към миналото и същността на организацията, в която академичната наука се среща с обществената кауза, а присъединяването към нея е израз на вътрешна нагласа и съзнание за приемственост.

На 30 септември 1934 г. на учредително събрание в София, открито от доскорошния председател на Върховния изпълнителен комитет (ВИК) на Тракийската организация Иван Орманджиев и в присъствието на 22 души – дейци на тракийското движение, интелектуалци и общественици, близки до тракийската кауза, се взема решение за създаването на Тракийски научен институт. Близо 90 години този институт присъства на обществената и научно-хуманитарна сцена – по-дълго от всички институти в социалните и хуманитарните науки към БАН и други институции в страната, свързан с плеяда знаменити български интелектуалци. Учредителното събрание приема устав на организацията и избира за неин почетен председател Софийския митрополит Стефан. На 20

октомври 1934 г. се конституира и ръководното тяло: председател Христо Караманджуков, секретар-редактор Иван Орманджиев, касиер-счетоводител Анастас Разбойников и членове Никола Константинов и Константин Петканов. Пряката политическа причина за учредяването на ТНИ е забраната на партийнополитическите организации с техните печатни издания, наложена от Деветнадесетомайския режим. Институтът си поставя за цел да „изследва и представя писмено и устно пред българското общество и пред чуждия свят чрез научни отзиви и периодични издания географията, историята, етнографията, стопанския и обществения живот, политическото положение, борбите и страданията на българите от Тракия за освобождение и обединение на българския народ и българските земи“. В това отношение най-близката сродна до ТНИ организация е Македонският научен институт, която се появява единадесет години по-рано. Но и за тракийци 1934 г. не е началото. Дванадесетият редовен събор на Тракийската организация, проведен през септември 1927 г., взема решение да започне издаването на библиотека „Тракия“, която да включва четири раздела: 1. Исторически приноси за близкото и далечното минало на България; 2. Настоящото политическо положение на Тракия; 3. География, етнография и фолклор; 4. Стопански и икономически въпроси. Редакционният комитет, в който освен проф. Димитър Михалчев, Христо Караманджуков и Константин Петканов членуват още Димитър Попниколов, Иван Панделеев (Орманджиев), Анастас Разбойников и Николай Константинов, съществува седем години. До 1934 г. той издава четири тома от „Тракийски сборник“ и осем книжки от поредицата „Библиотека Тракия“. Замислени с практическата цел да подпомагат националноосвободителното тракийско движение с проучвания и пропагандиране на тракийския въпрос с оглед на неговото политическо решаване, отпечатаните в тях материали оставят и трайна следа в

българската научна и научнопопулярна книжнина. Те разработват разнообразните аспекти на историята, демографския състав, стопанския и географския облик, бита и културата на Източна и Западна Тракия, националноосвободителните борби на тракийските българи.

Учреденият през 1934 г. Тракийски научен институт става идеен и организационен приемник на Редакционния комитет на Върховния тракийски изпълнителен комитет. Със своята културно-просветна, научна и пропагандна дейност той се утвърждава като обществен и изследователски център, обединил усилията на поборници на тракийската кауза и учени – хуманитаристи, за професионалното изследване и обществената защита на тракийския въпрос с действия, адекватни на политическите реалности и стремежите на тракийските българи. Финансово дейността му се подкрепя от фонд „Тракийско дело“, създаден през 1929 г. със седалище в гр. Пловдив. Средствата на фонда се набират от дарения на пари, движимо и недвижимо имущество и от олихвяване на собствените средства. След разтурянето на ВИК през 1935 г. фондът решава субсидиите, които е отдавал на централното ръководство в размер на 70% от чистия доход, да се дават на ТНИ. Тази финансова независимост от държавни и политически фактори осигурява и творческата свобода и идейната независимост на неговите дейци. Продължава издаването на библиотека „Тракия“ (до 1944 г. номерацията ѝ стига № 13) и „Тракийски сборник“ (с още три нови солидни изследвания). През 1940 – 1943 г. Тракийският научен институт осигурява и издаването на списание „Завет“, което след спирането на вестник „Тракия“ остава единственият периодичен орган на тракийци (дотогава той е издание на Младежкия тракийски съюз). За негов главен редактор е избран Константин Петканов.

С края на Втората световна война тракийският въпрос навлиза в нова фаза. Ръководството на Тракийската организация и на ТНИ в първите години след 9 септември 1944 г. поставят неговия научен потенциал в защита на искането на ОФ правителството пред Парижката мирна конференция Западна Тракия да остане в границите на българската държава. През 1946 г. са издадени и преведени на чужди езици пет брошури за Западна Тракия, обосноваващи българските права над нея, Меморандум до Великите сили за разрешение на тракийския въпрос, както и солидното съчинение на Ив. Батаклиев, А. Разбойников и Ив. Орманджиев „Тракия – географски и исторически преглед“. Тракийският научен институт се съхранява през перипетиите на бурните обществено-политически промени след 9 септември 1944 г. Той остава свързан със Съюза на тракийските културно-просветни дружества в България и се ползва от неговата финансова подкрепа. Оглавяват го дейци като доц. Ламби Данаилов, Никола Спиоров и Тодор Браянов. Продължава изследователската и издателската работа. Сред издадените съчинения могат да се открият: Сборникът „Петко войвода, 1844 – 1900“, издаден през 1954 г. под редакцията на Никола Спиоров, Анастас Примовски и др.; „Преображенското въстание“, сборник статии и документи (1955 г.) под редакцията на Ан. Примовски; изследването на Никола Спиоров „Преображенското въстание“ (с две издания през 1965 и 1983 г.); „Националноосвободителното движение в Тракия 1878 – 1903 г.“ (1971 г.) от Ламби Данаилов и Стилиян Нойков; „Странджанският фолклор“ на Горо Горев (1983); сборник „Михаил Герджиков, спомени, документи, материали“ (1984 г.), под редакцията на проф. Л. Панайотов. През 80-те години се появяват и публикации на Стайко Трифонов, посветени на тракийското движение и съдбата на тракийските българи след Балканските войни. Наред с това се написват

редица регионални изследвания, които осветляват малко познати за широката публика места и герои. Необходимо е да се отбележи също събирането и съхраняването в архива на ТНИ (впоследствие предаден и обработен в Научния архив на БАН) на документи, спомени и изследвания на редица тракийски деятели и краеведи, свързани с революционните борби на тракийци, с насилственото изселване на българите от Тракия, със селищни проучвания и пр. След 1965 г. вместо „Тракийски сборник“ започват да излизат „Известия на ТНИ“, от които за съжаление излизат само два тома , втори-ят – през 1970 г.

Повторното закриване на тракийската организация през 1977 г. се отразява и на ТНИ. Част от материалната му база и архивът му са предадени на Центъра по българистика при БАН, където за известен период с тракийските въпроси се занимават Надежда Недкова и Вера Маджарова.

С възраждането на тракийската организация след 10 ноември 1989 г. се възражда и Тракийският научен институт. Свиканото на 15 февруари 1994 г. общо събрание приема 21 нови членове на института, избира нови ръководни органи и утвърждава изменения и допълнения в устава му. Начело на Управителния съвет застава доцент (а скоро след това професор) Стайко Трифонов като председател и Анастас Примовски – зам.-председател. Основната цел и задачите, които си поставя ТНИ в обновения устав, са изследване историята, етнографията, езика, фолклора и културата на българите от Източна и Западна Тракия, както и участието им в борбите за освобождение и обединение на българския народ. За изпълнението на тази цел институтът извършва научноизследова-

телска, събирателска и издателска дейност; участва в теоретично разработване на проблемите, свързани с тракийската кауза и нейното популяризиране; организира и провежда научни форуми. Всичко това – с доброволния труд и ентузиазъм на неговите сътрудници, които нямат щат и заплата, нито твърдо финансиране, а се ръководят от вътрешни подбуди като патриотизъм, чувство за духовна общност с каузата на тракийските българи и, разбира се, интелектуална любознателност и стремеж към академична коректност. В тяхна помощ е Съюзът на тракийските дружества в България.

Стайко Трифонов привлича към ТНИ редица млади изследователи – негови бивши студенти, с научен интерес и постижения в изследването на тракийския въпрос. Един от тези млади учени е и н.с., к.и.н. (а днес професор, д.и.н.) Светлозар Елдъров, още тогава вече формирал се специалист в областта на националноосвободителните борби на македонските и тракийските българи и българската военна история, със солидни трудове в тези научни области. В тях се откроява неговият комплексен и интердисциплинарен подход в изучаването на „националната“ проблематика – стремеж към разглеждане на събитията и фактите в тяхната цялост и взаимозависимост, но и умение да намери и открие специфичното в един или друг аспект от нея. Така се раждат проучванията му за македоно-одринското движение в България начело с Върховния комитет; за тайните офицерски братства в българската армия и освободителните борби на Македония и Одринско 1897 – 1912; за македоно-одринските благотворителни братства в България (1896 – 1912 г.), за офицерите от армията на Княжество България в Илинденско-Преображенското въстание 1903 г. и др., които обогатяват познанието с нови факти и оригинални интерпретации. Плод на изследователските усилия

от първото му творческо десетилетие са и студията, посветена на дружество „Странджа“ и македоно-одринското революционно движение (1896 – 1900) и статията за Петко Киряков и дружество „Странджа“ (1896 – 1900 г.) – и двете станали жалони в изследването на темата в най-новата българска историография. В тези години С. Елдъров включва в кръга на своите научни интереси още един проблем, докосвайки отново миналото на Тракия, към който ще се връща и впоследствие – униатството в съдбата на България. Всичко това го прави „ценен актив“ за работата на възродения Тракийски научен институт.

През 90-те години на ХХ в. най-активната страна в дейността на ТНИ са научните конференции, свързани с бележити годишнини от историята на България; с националноосвободителното движение; с войните за национално обединение и последвалите ги бежански потоци; с видни личности в борбите на тракийските българи и на първо място – с патрона на тракийската организация капитан Петко Войвода. Те се провеждат не само в столицата, но и в градовете с мащабно присъствие на тракийско бежанско население – Кърджали, Варна, Бургас, Сливен, Хасково, Стара Загора и др. Във всички тях участва и Светлозар Елдъров.

През 2002 г. се възстановява издаването на поредицата „Известията на Тракийския научен институт“ благодарение на следващия му председател проф. Иван Филчев, наследил покойния проф. Стайко Трифонов. На страниците на известията намират място както доклади от различни научни форуми, проведени в цялата страна под егидата на ТНИ, така и специално написани изследвания по разнообразната историческа и актуална тракийска проблематика. Сред тях са и публикациите на С. Елдъров, който продължава да разширява кръга на научните си интереси в тракийско направление: „Католическата църква, тракийските

униати и Балканската война (1912 – 1913)“ – в кн. 8; „Хърватският апостолат Св. св. Кирил и Методий и българите в Одринска Тракия (1910 – 1914)“ – кн. 10; „Илинденско-Преображенското въстание или смисълът на саможертвата“ – кн. 11-12; „Българите в обсадения Одрин“ – кн. 13; „Българската военна история за капитан Петко Войвода“, – кн. 14-15; „Екзарх Йосиф – духовният строител на националното единство“ – кн. 17. Отделно от тях са публикациите му в изданията на филиалите на ТНИ в Хасково и Варна.

От всички научни форуми, организирани от ТНИ през последните десет години, с особено значение поради мястото и повода, по който се провеждат ежегодно, са конференциите на Петрова нива – по традиция през август, по време на честванията на годишнините от Илинденско-Преображенското въстание в Странджа. Публиката, пред която учените представят своите доклади, е в най-голяма степен съпричастна към темите, които проучват. Тя е настроена да чуе и оцени както техните академични постижения, така и актуалното звучене на разглежданите от тях въпроси. Пред нея често се изправя и Светлозар Елдъров, за да сподели своите концепции по въпроси като „Илинденско-Преображенското въстание – символ на единството в македоно-одринската освободителна борба“ (2014 г.); „Военнополитическата стратегия на Илинденско-Преображенското въстание“ (2018 г.); „Историческите корени на организираното тракийско движение в България“ (2016 г.); „Борбите на тракийските българи за свобода и национално единство в паметта на нашето време“ (2017 г.); „Капитан Петко Войвода и македоно-одринското движение“ (2019 г.) и др.

В биографията си Светлозар Елдъров записва участие в още една, по-различна от обичайните академични срещи конференция, свързана с тракийския въпрос. През ноември 2013

г. като част от делегацията на Съюза на тракийските дружества в България в Брюксел, в една от залите на Европейския парламент той представя „библията на тракийци“ – книгата на Любомир Милетич „Разорението на тракийските българи 1913 г.“ Форумът се провежда във връзка със 100-годишнината от Балканките войни и има за цел да насочи вниманието на европейските институции към нерешените от миналото проблеми с овъзмездяването на тракийците и техните наследници, пострадали от трагичните събития през 1913 г.

Популяризирането на познанието за миналото на тракийските българи е една от основните задачи на Тракийския научен институт. На тази цел Светлозар Елдъров отделя немалко време и усилия, безвъзмездно и отговорно.

На първо място ще посоча публикациите му на страниците на вестник „Тракия“, в които се изявява дарбата му на публицист, който при това не отстъпва от академичната прецизност. Благодарение на широките си познания и бързо перо той е търсен и отзивчив автор, на когото може да се разчита за качествен и интересен материал, представен в срок. Ангажираността на С. Елдъров с тракийската проблематика се проявява и в рецензирането на книги и представянето им пред академична или по-широка аудитория в столицата и страната.

В сътрудничество с БНТ и ДА „Архиви“, със съдействието на СТДБ, Тракийският научен институт участва в подготовката на поредица от репортажи, озаглавена „Разорението на тракийските българи – 100 години след бежанската вълна от Одринска Тракия и Беломорието“. Репортажите се излъчват през февруари – март 2014 г. в централната новинарска емисия „По света и у нас“ и в публицистичното предаване „Още от деня“ на БНТ. С желание и професионален опит С. Елдъров съдейства за реализацията им, а в някои от епизодите участва лично и самият той.

През 2014 г. ТНИ в лицето на проф. С. Елдъров се ангажира с подкрепа на тракийското дружество „Руси Славов“ – Пловдив, при създаването на фотоизложба „100 г. Първа световна война“.

Следващият проект, свързан отново с документална изложба, е по-машабен. На 23 май 2016 г. по инициатива, тръгнала първоначално от СТДБ, в сградата на Българския метох в Истанбул се открива постоянна музейна експозиция „Корени във времето: Българската екзархия и българската общност в Цариград в миналото и днес“. Тя е организирана от Министерството на външните работи и Министерството на културата на България, Държавна агенция „Архиви“, Националният исторически музей, Македонският научен институт и Тракийският научен институт в София. Светлозар Елдъров е един от членовете на екипа, осъществил проекта и взел участие в различните етапи от работата по изложбата – от издирването и сканирането на материали, през съставянето на отделните табла, написването и многократното редактиране на съпътстващите текстове до забавните епизоди около подредването на експонатите в залата на Метоха и накрая – популяризирането ѝ в медиите. Негово е и сполучливото наименование на експозицията, което изразява същината ѝ и носи послание към съвременниците.

И още една документална изложба, подготвена от СТДБ и ТНИ, се свързва с името на Светозар Елдъров: „125 години организирано тракийско движение в България“, осъществена през май 2021 г. в партньорство с Държавна агенция „Архиви“, Научният архив при Българската академия на науките и Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. С фотоси и документи, голяма част от които показани за първи път пред публика, изложбата разказва 125-годишната история на организираното тракийско движение от създаването на дружество „Странджа“ през 1896 г. до Съюза на тракийските

дружества в България днес. С познанията си за македоно-одринското движение, за ранния етап от борбите на тракийските българи и на изворите за тяхното изследване С. Елдъров допринася както за съдържателната страна на експозицията, така и за нейното визуално представяне.

В многообразната му работа като член на ТНИ влиза и изработеното от него предложение до Общинския съвет – Свиленград, за изграждането на музеен комплекс „Пантеон Тракийска епопея“ на територията на община Свиленград, на която инициатива СТДБ и ТНИ могат да бъдат съорганизатори и партньори. Към него ще добавя и експертните становища за СТДБ по теми като Св. Престол, католическата църква и тракийските българи; военните паметници; капитан Петко войвода и пр.

Съзнателно оставих за последно една от най-важните цели в работата на ТНИ като институция с научна и обществена мисия: съхраняването на паметта за миналото и предаването ѝ на младите поколения. И в тази насока Светлозар Елдъров дава своя принос. За учениците от горните класове през 2016 г. той написва учебното помагало „Не забравяйте, но не отмъщавайте“. Борбите на тракийските българи за свобода и национално единство.“ И ако под него стои името му и, така да се каже, трудът му е морално възнаграден, то един друг аспект от работата в полза на младите хора остава, кажи речи, анонимна – участието му в журито, призвано да оцени разработките на участниците в националния конкурс на тема „100 години от Балканските войни и разорението на тракийските българи“, обявен от СТДБ и ТНИ през 2013 г. Целта на конкурса бе да насърчи учениците да направят проучване на събития от местната история, на паметници и исторически местности, на изявени фигури и обикновени хора, да потърсят свидетелства за тях в местните архиви и библиотеки, в

книгите и пресата от епохата, в семейните архиви и пр. източници за интересни случки и преживявания, свързани с войните в Тракия от 1912 – 1913 г. Това се оказа подходящ начин за предизвикване на интереса им. В конкурса взеха участие 104 ученици от цялата страна. Представените творби бяха най-разнообразни по жанр, подход, изразни средства и методи за пресъздаване на епохата. Това, че участниците бяха от всички краища на България, придаде на конкурса национално представителен характер. Единадесет средношколци бяха наградени с посещение до Европейския парламент в Брюксел по покана на българския евродепутат Евгени Кирилов. В журито (на което и аз бях член) влизаха и двама професори и един член-кореспондент, единият от които проф. Елдъров (другите бяха проф. И. Баева и чл.-кор. Васил Проданов, председател на ТНИ). Бях свидетел как загрижено и без следа от всяко академично високомерие те изчетеха всички творби, а някои и по два пъти, за да могат анонимно и безпристрастно да ги оценят и класират. На проведените три заседания всеки от нас, без изключение, защитаваше убедено своите „фаворити“, като посочваше конкретните достойнства на работите им, за да стигнем накрая до консенсус. Единствената награда за членовете на журито беше удоволствието, че се срещнаха задочно с толкова много талантиливи млади хора, интересувани се от българска история и по-специално – от миналото на тракийските българи. И това ни изпълни с оптимизъм.

Започнах изложението си с историята на Тракийския научен институт, на който професор Светлозар Елдъров е член от почти 30 години. След краткия и далеч не изчерпателен обзор на разностранните му изяви, които при това не включват анализ на неговите над 130 публикации (оценени високо от научната критика), едва ли някой ще се усъмни, че името му стои достойно в редицата на неговите предци.

Петта част
КНИГОПИС

**ПРИНОС КЪМ БЪЛГАРСКОТО КУЛТУРНО
НАСЛЕДСТВО В ТРАКИЯ:
ДИАНА СТОЯНОВА. „ЗАВРЪЩАНЕ
КЪМ КОРЕНИТЕ. ДИФУЗИЯ НА ЗНАНИЯТА
В ИЗСЛЕДВАНЕТО НА БЪЛГАРСКОТО
КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО В ТРАКИЯ“.
С., АИ „ЗА БУКВИТЕ – О ПИСМЕНЕХЪ“,
2019, 291 с.**

НИКОЛА АВРЕЙСКИ

Източна Тракия е един трансграничен район, където се приплъзват тектоничните плочи на различни и трудно съвместими цивилизации, чието изследване е голямо предизвикателство и пред най-опитните учени. Тази чувствителна за всеки истински българин тематика е привличала вниманието на цяла кохорта изследователи от всички следосвобожденски поколения.

Вече имаме основания към тях да приобщим и един млад и обнадеждаващ учен – д-р Диана Стоянова, която е доцент в катедра „Култура, историческо наследство и туризъм“ на Университета по библиотекознание и информационни технологии, в чийто център на научните интереси се намират

проблемите на културноисторическото наследство на Странджанския край. Същевременно тя е ръководител на Международния югоизточен летен университет, който вече почти цяло десетилетие (от 2011 г.) извършва неопенима ежегодна изследователска дейност на самия терен. В рамките на ежегодни научноизследователски проекти през тези години, съпроводжана от групи студенти, докторанти и млади изследователи, доц. Стоянова неуморно обикаля селищата от двете страни на българско-турската граница и с подкрепата на местните власти издирва документални, веществени, а и живи свидетелства за културноисторическото наследство на тракийските българи. Превърнала проучването на този сложен регион в своя изначална изследователска страст, тя има вече зад гърба си 14 публикации по проблемите на уникалното културноисторическо наследство на Странджанския край, разглеждано от нея като „симбиоза от дух, култура, вяра, памет и история”.

Появилият се наскоро монографичен труд „Завръщане към корените. Дифузия на знания в изследването на българското културно наследство в Тракия” е първото обобщаващо изследване на доц. Диана Стоянова по тази проблематика. Авторката е стъпила върху постиженията на своите предшественици и е използвала своите предимства – дългогодишната си работа на самия терен, участието си в научноизследователски проекти, преподавателската си работа и своята обществена активност по тази проблематика. Доцент Стоянова е приложила най-подходящия в случая интердисциплинарен подход, дал ѝ възможност да предложи убедително географско, историческо, етноложко и културологично изследване.

Вертикалът на изследването е исторически разрез на българските следи в Източна Тракия от Античността до края на XIX столетие. Доцент Стоянова е събрала, внимателно проучила и анализирала познати и нови писмени (включително

архивни) и веществени източници от всички тези исторически епохи. По-специално място е отредено на описанията на Източна Тракия от гръцки и латински хронисти, български летописци, както и от чуждестранни пътешественици от XV до XIX в. Представено е участието на тракийските българи в националноосвободителното движение с портретни характеристики на видните им лидери. Реализираните в тази посока приноси обогатяват и уплътняват представата за Тракия като земя на древни култури, както и за българския принос във формирането на културния облик на тези земи.

Иновативни елементи съдържат издирените от доц. Стоянова нови материали от периодичния печат за живота и културата на българите в района на Тракия – общо 45 материала от 15 периодични издания от времето на Кримската война до Освобождението. Особен интерес представляват материалите от вестник „Странджа”, излизал от 1896 до 1899 г. и представляващ безценен автентичен източник за историята, живота и културата на тракийските българи, както и за самоусещането им като органична съставна част от българската нация. (Заслуга на доц. Стоянова е издирването на цялото течение на в. „Странджа” с изключение на един-единствен брой, което вече е реставрирано, а в момента се дигитализира, за да се върне в читалището на гр. Малко Търново, по волята на дарителя). Издирените нови документи и работата на авторката на терен са й дали възможност да представи доста по-пълно етнодемографската ситуация в Източна Тракия и дейността на дружество „Странджа”.

Хоризонталът на изследването е концентриран върху поголемия и по-труден за изследване проблем за актуалното състояние на българското културно наследство в Тракия и по-специално в Странджанския край. Разкриването на драматичната политическа история на Източна Тракия от доц. Сто-

янова не е нито самоцелно, нито традиционно историческо повествование. Авторката си дава ясна сметка за невероятното многообразие на културноисторическото наследство на този район, в който се ражда древната представа за „Европа”, а впоследствие попада в хинтерланда на уникалния и магнетичен Константинопол/Истанбул. Водена от тази презумпция, доц. Стоянова е приложила успешно една от най-интересните новости в европейската историография от началото на ХХІ в. – изследването на дифузията на културите в европейската цивилизация, в конкретния случай към един район, представляващ уникален етнически, религиозен, езиков, културен и цивилизационен микс. Доцент Стоянова сполучливо го характеризира като „калейдоскоп от разнородно културно наследство“ и като се стреми да вникне дълбоко в дифузията на различните култури, умело повежда нишките на изложението към главния изследователски проблем за завръщането към корените като предизвикателство в живота на сегашните поколения с всички свързани с него въпроси: Как жителите на този запустял, обезлюдяващ се и икономически изостанал район на страната са успели да съхранят своя автентичен фолклор, традиции и бит?; Какво е тяхното етническо и религиозно самоопределение?; Каква е тяхната душевност?; Колко противоречива и сложна е тяхната паметова матрица?; Как осмислянето, преосмислянето и съпреживяването на историческия спомен, на културната традиция, на османските, турските, българските и европейските ценности рефлектират върху надграждането на тяхната идентичност в началото на ХХІ век?; Как тази земя може да остане дом за днешното и бъдещите млади поколения българи?

Големият брой позовавания на различни източници и литература придават документална обосновааност на направените изводи. А дългогодишната изследователска работа на

терен е позволила на доц. Стоянова в издържано академичен тон да даде обективна и балансирана оценка по спорни в науката тези.

Малко е да се каже, че монографията на доц. д-р Диана Стоянова е самостоятелен и оригинален научен труд, посветен на съществен научен проблем, който обогатява съществуващите знания и свидетелства за израстването на нейния автор като обещаващ млад учен. Може с увереност да се твърди, че той ще се утвърди като незаобиколим труд на вещ теренен изследовател при по-нататъшното проучване на тракийските българи.

Наред с гносеологичните си достойнства монографията на доц. Стоянова за дифузията на културите в Югоизточна България има и твърде съществени научноприложни приноси: основните резултати от нея вече намират приложение в преподавателската работа по проблемите на културноисторическото наследство; тя е ценна помощ за студенти, докторанти и млади учени, за краеведи и родолюбиви организации в Странджанския край. Не само това – изследователската работа на доц. Стоянова може да послужи също като успешен пилотен проект за проучване на културноисторическото наследство и на други български региони. В този смисъл тя би представлявала интерес за изследователите от хуманитарните и социалните науки, изучаващи българското доосвобожденско и следосвобожденско общество, а също за широката културна общественост, особено онази нейна част, която повече за предизвикателствата пред българската национална идентичност.

РОДОВАТА ПАМЕТ Е ЖИВА
ГЕНОВЕВА МИХОВА. „ЗАСТИНАЛИ ОГНИЩА
НА БЪЛГАРЩИНА. СЕЛО ДЕВЛЕТЛИ-АГАЧ,
ЛОЗЕНГРАДСКО“. ВАРНА, ИЗД. „СЛАВЕНА“,
2020, 336 с.

ГАЛИН ГЕОРГИЕВ

Геновева Михова е потомка на бежански род от Източна (или Одринска) Тракия, а нейните предци преживяват съдбата на стотици хиляди наши сънародници, прогонени на няколко вълни от родните си селища. Те намират убежище предимно в южните и източните райони на старото отечество България. Водена именно от идеята да установи по какъв начин земеделските общности на тези хора „се съхраняват и продължават да функционират и в селищата, в които те се заселват в България“, както и да проучи къде и как точно се установяват фамилията от с. Девлетли-агач, Лозенградско (с. 8-9) – мястото, откъдето тръгват нейните прадеди, авторката предприема написването на представената тук книга.

Основно градиво за осъществяване на изследванията на Г. Михова, която е професионален историк със специални интереси в областта на демографията и социологията, са най-общо два типа източници. На първо място, това са писмените исторически извори и научната историографска литература за областта Тракия, а на второ – събираните лично от нея множество фамилни разкази, съставляващи колективната памет на поколения наследници на тракийските българи. Във връзка с издирването на автентични свидетелства, документи и фотографии, на спомени, родови предания и пр. автор-

ката предприема вълнуващи срещи и много нови контакти с представители най-вече на своето родно село Белоградец, но и на други селища във Варненско, в които са се установили преселници от Одринско. В хода на проучвателската работа Г. Михова провежда и по-далечни пътувания, а именно до територията на Република Турция, където понастоящем се намира селото майка Девлетли-агач, както и установява връзки с хора от съвременна Украйна, където пък след масовите преселвания от 1828 – 1829 г. по време на поредната руско-турска война над 100 фамилии образуват ново дъщерно селище в областта Бесарабия, запазвайки старото селищно название. По този начин, макар и да използва в заглавието на своята книга метафората за застиналите огнища, самата авторка констатира големия интерес и живата родова памет у наследниците за миналото, за съдбата и традициите, за родовия корен на хората, тръгнали някога от дебрите на Странджа планина.

Първата част от книгата на Геновева Михова ни представя една по-обща, панорамна картина на селищната система, демографското състояние и етническият профил на населението в Източна Тракия. Очертавайки стратегическото местоположение и природните дадености на областта, изследователката изтъква обстоятелството, че тя привлича население още в древността. Основни нейни обитатели са траките, но районът е обект и на гръцка колонизация. Сред селищните имена, посочени от старогръцки историци, се среща и названието Тарподиза, което се свързва с родното място на авторката – с. Девлетли-агач и което свидетелства за неговия древен произход. По-нататък Г. Михова проследява редица сведения от стари автори като Йоан от Ефес, Теофан Изповедник, Патриарх Никифор и др., които говорят за присъствието на славяни и прабългари в изследвания район. През цялото Средновеко-

вие, пише тя, позовавайки се на големия наш медиевист проф. Васил Златарски, „по-голямата част от Странджа, Приморие-то и вътрешността били в пределите на българската държава, а населението им – с българско национално съзнание“ (с. 19), макар че за такъв ранен период е по-оправдано да се използва терминът народностно или етническо самосъзнание. След завладяването на Тракия от османците през 60-те и 70-те години на XIV в. започва процес на тюркска колонизация, но десетки села в района запазват своя чисто български етнически облик. Едно от тях е и Девлетли-агач, за което, съдейки по сведения за разположеното в непосредствена близост с. Канара, авторката предполага, че и двете са притежавали специален статут, свързан с отбраната на проходи и пътища. Населението от такива селища – т.нар. *дервенджии*, е ползвало известни привилегии като данъчни облекчения и пр.

По-нататък в тази първа част от своето изследване Г. Михова проследява изселванията на българско население от Източна Тракия през първата половина на XIX в. вследствие на кърджалийските набези и грабежи, както и след Руско-турската война от 1828 – 1829 г. По това време към пределите на тогавашната Руска империя се отправя голяма част от населението на такива села, чиито исторически имена и до днен-днешен се срещат на картата на Бесарабската област, както и в района на гр. Одеса, като Терновка, Голям и Малък Буялък, Селиоглу, Вайсал, Девлет-агач. Процесът на преселването придобива такива размери, че в някои материали от възрожденския печат, цитирани в книгата, особено в годините след Кримската война (1856 – 1861 г.), започва силно да се критикува руската политика за примамването на жителите на българските села, „от които някои си веке тръгнаха да идат да се заробят тия и децата им вечно“ (с. 27).

Въпреки значителните миграционни процеси сред населението от Тракия към Добруджа, Влашко и Молдова, към Бесарабия и пр. българското етническо присъствие по думите на Г. Михова не само се запазва, но се и разширява, а като негов количествен израз през XIX в. в Одрински, Солунски и Манастирски вилает (Битолско) тя сочи цифрата 2 милиона. Българското неселение, разположено основно в селата, съжителства и с многобройни други етнически групи и общности, каквито са гърците, турците и други мюсюлмани като черкези, татари, цигани и албанци, помаци, а също така с евреи, арменци и пр. Проследявайки редица особености в традиционните поминъци, говора, облеклото и като цяло в културата на българите от изучавания район, авторката говори за подялбата им на две основни групи – т.нар. *загорци* и *рунци*, разположени съответно в равнинните и в планинските села. При едно още по-скрупулъзно използване на съществуващите изворови данни и по-скоро, ако бъдат привлечени и други източници и разработки, най-вече от етнографски характер (напр. трудовете на Хр. Вакарелски, Хр. Кодов и Ст. Младенов, както и на Св. Ракшиева, М. Маркова и др.), би трябвало да стане дума и за групата на т.нар. *тронки*, които също обитават някои селища в Странджа, включително в Лозенградско. От друга страна обаче, позоваванията на Г. Михова най-вече върху материали от българския възрожденски печат позволяват да се въведат в обръщение именно такива по-малко познати и неизползвани данни относно традиционните културни черти на населението от изследваната област, поместени на страниците на вестници като „Право“, „Македония“ и пр. (с. 44-47). Освен това в тази част от книгата авторката привежда и ценни примери от собствената си семейна история, цитирайки своя дядо и други възрастни хора от рода, чиято реч тя помни от детството си и чиито

особености съвпадат с т.нар. в българската диалектология рупски говори – едни от най-старинните, запазени до днес.

На следващите страници Г. Михова отделя заслужено мястото на самия град Одрин и махалите му, както и на окръжния и околийски център Лозенград, където също живеят българи, но и многобройно друго население.

По-нататък в своя текст авторката засяга проблема за основните поминъци на източнотракийското българско население, говорейки за неговите умения и навици по отношение преди всичко на земеделието и животновъдството. Както изтъква потомката на трудолюбивите и находчиви тракийци, „легенди се разказвали за едрите като дренки житни зърна, произвеждани по тези земи, за гроздето като кехлибар, отглеждано в тази част на Тракия, както и за прочутите одринско вино и драмска ракия“ (с. 53). Тук Г. Михова отново се позовава на история от рода на своя съпруг Георги Василев, чийто праядо се преселва от споменатото вече с. Канара в България след войната от 1877 – 1878 г. След време обаче неговият брат специално се завръща в Лозенградско, за да закупи оттам породист овен, който да допренесе за по-доброто качество на вълната и млякото на овцете в новото им местоживеене в с. Манастир, Провадийско. Наред с това авторката посочва имената и прозвищата на редица занаятчии от родното ѝ село Белоградец – всички представители на бежански родове от Тракия, сред които срещаме производител на аби, бъчвар, майстор на хомоти за коне, бръснар, шивач, налбантин, касапин и пр., което ясно говори за занятията им още докато напуснат родния си край.

Специално място в тази част от изследването Г. Михова отделя на църковното и просветното дело сред българите в Тракия. Тук тя обръща внимание основно на враждите и противоборството между българското и гръцкото население

в областта с оглед извършването на богослуженията и обучението на собствен език, построяването на нови църкви и училища от страна на българските жители в градските центрове, както и във връзка с плащането на данък и за Гръцката патриаршия. Проследява се създаването на Българската униатска община в Одрин и прилежащия му район през 1861 г., а също и тържественото провъзгласяване на самостоятелна Българска църква през 1870 г. В следващ раздел от книгата Г. Михова разглежда зараждането и развитието на организирано революционно движение сред тракийските българи, започвайки от въстаническите действия по време на руско-турските войни от XVIII и XIX в., засягайки посещението на В. Левски в селата на Одринска Тракия през 1872 г., както и опитите им за подкрепа на Старозагорското и Априлското въстание. Въпреки подписания в Сан Стефано договор, който българите в Тракия посрещат с въодушевление с разпокъсването на териториите, населени с българи, според клаузите на Берлинския конгрес, открит на 13 юни 1878 г., по думите на авторката ситуацията придобива трагичен характер. Така наречената Долна Тракия е върната обратно на Турция, с което се поставя нов етап в националноосвободителната борба както за хората от изследвания район, така и за българите от останалите части на разделеното им отечество.

Подготовката и провеждането на Илинденско-Преображенското въстание естествено заема самостоятелно място в изследването на Г. Михова. След зверското му потушаване, пише тя, потискането на българщината продължава и в идните години до пълното изкореняване на нейните народностни основи в Одринска Тракия. Това става по време на Балканската и Междусъюзническата война, когато през юли 1913 г. започва нова окупация на областта, придружена с масови разрушения и погроми, с насилие върху мирните жители, които

се отправят в нов и последен бежански поток към майка България. Предците на Г. Михова пристигат в освободеното отечество още преди тези събития – на 5 февруари 1903 г., както сочи една от семейните реликви, запазена от дядо ѝ, а именно митническа декларация за прекосяването на границата при днешното с. Странджа, Ямболско.

Във втората част от своето изследване авторката описва съдбата именно на пристигналите в България представители на множество родове от Тракия, настанени в с. Тюрк-арнаутлар, както тогава се нарича родното ѝ с. Белоградец. Тук тя фокусира своето внимание най-вече върху обособяването на земеделската общност на хората от Девлетли-агач и други околни нему селища, „които от чисто българско село в територия, принадлежаща на Османската империя, попадат в чисто мюсюлманско село в освободена България“ (с. 167). По тази причина, а и въобще заради разликите между местните жители и преселниците, наричани, включително и от българите, *маджури*, последните за дълго време се обособяват и общуват основно помежду си – женят се за себеподобни, по много поводи си сътрудничат едни на други, поддържат роднински и всякакъв друг вид отношения. Практикуването на календарната и семейната празнично-обредна система в нейния тракийски вариант, пише Г. Михова, сплотява още повече тези хора, внасяйки „солидарност, душевност и колоритност във взаимоотношенията им“ (с. 174).

В тази част от книгата си авторката описва особено интересни моменти, свързани с нейните пътувания и срещите ѝ с родното място на предците. Всъщност Геновева е първата от поколението на изселените се от Одринско тракийци, на която се пада честта да посети свидните за всички тях родни краища. В пътешествието до селото майка, намиращо се понастоящем на турска територия, през 2016 г. я придружа-

ват сина й Валери Георгиев и семейството на племеника й Мариян Маринов – правнук на дядовия й брат Михо. Тук повествованието преминава във вълнуващ пътепис, който ни разкрива природните дадености в посетения район, съвременното състояние на селото, както и образа на неговите днешни обитатели. Видяното от Г. Михова, придружено от множество приложени снимки, навява „за изостаналост, за недоразвитост на един район, в сравнителна близост до такива градове като Одрин, да не говорим за мегаполиса Истанбул“ (с. 151). Второто пътуване до застиналото българско огнище в Девлетли-агач авторката осъществява през лятото на 2019 г., когато е придружена от по-голяма група, включваща представители на Историческия музей в гр. Провадия и близкото с. Манастир, а също така и хора от с. Делени (или Дивитлий), разположено в Арцизки район на Одеска област в Украйна. Тя отново описва подробно срещите в съвременните турски села около Девлетли-агач, където местните ги канят на молебен за дъжд и където успяват да разгледат останки от старите къщи на тракийските българи, както и стопански постройки, показващи традиционния поминък в тези краища, запазен от времето на българското присъствие тук – *мандраджийството*. Преди това обаче Г. Михова разказва за своите опити за осъществяване на контакт с потомците на изселилите се в Бесарабия родове от селото майка в Одринска Тракия. Първото подобно начинание се реализира през далечната 1967 г., когато във връзка с побратимяването между Варненска и Одеска област Геновева попада в Одеса, както и в едно от големите български селища в района – с. Камчик (или Заря в по-ново време). Оттогава, отбелязва авторката, бесарабските българи заемат специално и трайно място в обществените й интереси, включително и в научните. Следват множество запознанства в средите на

Културно-просветно дружество за връзки с бесарабските и таврийските българи „Родолюбец“ в София, както и още посещения, този път в Молдовска Бесарабия, а и съдбовни за Г. Михова срещи с българи от дъщерното селище на дивитлийци в Украйна. Сред тези контакти трябва непременно да изтъкнем нейното дългогодишно приятелство с историка и поета Владимир Калоянов, потомък на българи от с. Вайсал в Одринско, озовали се в земите на Таврия след поредното дълго преселване, а също и неин колега в Института за изследване на населението и човека към Българската академия на науките.

Като дългогодишен научен работник в посочения институт, включително и негов директор, както и като потомък на тракийски бежански род, с представената тук книга Г. Михова изпълнява професионалния си и родов дълг. След себе си тя оставя съдържателен и вълнуващ разказ за съдбата на предците си от Девлетли-агач, за техния живот преди изселването им, за родовата памет на множество други преселници в родното ѝ село Белоградец, Варненско, както и за българското присъствие в днешна Украйна на хора с тракийски корени. Единственото място, което самата авторка не е посещавала на живо, е именно дъщерното селище Дивитлий в Бесарабия. В наши дни то е едно от активните български огнища, поддържащи спомена за тракийската прародина и за майка България – част от многолюдната българска диаспора в Украйна, съхранила вече около 200 години своите език, традиции и идентичност. Пожелавам на г-жа Г. Михова много скоро да посети това голямо и красиво българско село сред бесарабската равнина, в което благодарение на заниманията ми с етнография съм имал възможността да пребивавам и да го проучвам, запознавайки се отблизо с изключителното гостоприемство и с трудолюбието на негови-

те жители. По този начин тя би могла да затвори цикъла на своите преки наблюдения и проучвания, а и да постави началото на следващ етап в издирвателската си работа, свързан с нашите сънародници от Украинска Бесарабия, които в момента преживяват едни от най-трагичните страници в своята съвременна история и които гледат с голяма надежда към прародината България.

БЕЗКРАЙНАТА СЪПРОТИВА И СРЕЩАТА СЛЕД „ВТОРАТА ТРЪБА“

Ивайло Балабанов. „Песни за старо вино“.

Поетичен сборник в два тома.

Т. I. „Отечество – любов“¹;

т. II. „Часовник за бъдеще време“.

Изд. „Български писател“, С., 2004.

ЕЛЕНА АЛЕКОВА

Поезията на Ивайло Балабанов е така ярко открояваща се в съвременната ни литература с родолюбието, вплетено в нея, със сепващата възхита пред жената и пред съвършената женска красота, че е почти невъзможно да се захванеш да пишеш за стиховете му, без да попаднеш в зашеметяващите световъртежи, предизвикани от тези екстазни – дори не чувства, а състояния, преобразяващи и най-сивото, роботно битие в битие магическо:

*Припомням си как слезе от небето
и стъпи в мойто мъжко битие –
едно небесно същество, което
си имаше навярно и криле.
(...)*

¹ В настоящия отзив заглавието на том първи ще бъде изписвано като „Отечество Любов“, както е в стихотворението „Проглеждане в земята“: „...този свят е общо Отечество Любов...“, а не като „Отечество – любов“ или „Отечество-любов“, както неоправдано е изведено в заглавието на томчето.

*Аз няма да ти рецитирам Фауст
ни мъдреци от древни времена,
но хаосът престава да е хаос,
когато в хаоса върви жена...*

(...)

*Животът ни се сбира умалително
в две думи прости като хляб и сол:
БЪЛГАРИЯ – красиво съществително.
ОБИЧАМ – най-обикновен глагол.*

„Мост“, поема

И когато се опомниш, ако това изобщо се случи, разбираш, че има в тези стихове още нещо, много по-голямо, глобално, необозримо, което някак ти се е изплъзвало преди. То е, как да го кажа, кислородът за Ивайло-Балабановата поезия. Онова, което я оживява, което ускорява нейните пулсации и което не изключва родолюбието, нито възхитата му пред жената и съвършената женска красота, а напротив – разкрива ги в нова светлина, прави ги безкрайни и... някак небесни.

Между две издания

Когато през 2004 г. излезе лирическият му двутомник „Песни за старо вино“, бях зашеметена. Не можех да прочета „Принос към европейската история“ и „Очи“, без да се разплача. Това не бяха толкова сълзи от сантимент. Бяха сълзи от красотата на изпълнението, от силата на образите, от майсторството. През 2006 г., във връзка с това издание, замислих да осъществим среща с Ивайло Балабанов в Тракийския дом в София. Не помня защо, но срещата не се осъществи.

През 2020 година се появи лирическият му сборник „Принос към европейската история“ (100 стихотворения

и поеми)². Тогава отново поисках да представя поезията му – в Националния литературен салон „Старинният файтон“, който трябваше да гостува в Хухла, в Ивайловград, в Свиленград или Кърджали – където той би пожелал... На 19 юли 2021 г. вечерта се видяхме с Иван Бунков в София и се договорихме да организираме такава творческа среща. Но уви... На другия ден научихме печалната новина – Иван Балабанов вече не беше сред живите...

Докато четях сборника „Принос към европейската история“ (2020) обаче, у мен възникна интересен казус. Нещо в съставителството му „куцаше“ и чувствах, че ще ми е невъзможно да пиша за него. Случва се понякога съставителят да не намери спойката между отделните стихотворения, а често – и да подсили разнобоя между тях. Така обикновено става, когато той няма опит или усет (не тази е „неговата“ поезия!) и няма как да улови естеството на стиховете, да ги „чуе“, затуй в подредбата се хлъзва по извън литературните съображения – тематични, идейни и дори политически внушения. Чела съм не една и две книги с нескôпосна композиция по вина на съставителя – стиховете са великолепни, а се гледат „накриво“ (така казваше поетът Кирил Гончев, когато долавяше „нестиковка“ между стиховете в дадена книга). Такъв бе случаят с този Ивайло-Балабанов сборник под съставителството на Анжела Димчева.

Композицията на двутомника „Песни за старо вино“ (2004), чийто съставител е самият поет, е безупречна. Според мен. Когато сам композира свое избрано, всеки автор влага в композицията му нещо от себе си – чрез подредбата на стиховете някак наслагва допълнителна енергия, внушения, без дори да

² Балабанов, Ивайло. „Принос към европейската история“. 100 стихотворения и поеми. Съст. Анжела Димчева. Изд. „Български писател“. С., 2020.

иска. Просто му идва отвътре. Затова въпреки наличието на новия лирически сборник („Принос към европейската история“, 2020) предпочетох да анализирам двутомника „Песни за старо вино“ (2004): т. първи „Отечество Любов“; т. втори „Часовник за бъдеще време“.

„Песни за старо вино“: особености на композицията

Ако тръгнем от заглавието „Песни за старо вино“...

Стиховете на Ивайло Балабанов носят спомена за общност, каквато вече не съществува в съвременната българска литература. Затова вероятно – с носталгия по някогашното време на съприобщеност и с надежда, че бъдещето ще върне всичко на мястото му – лирическият му двутомник носи заглавието „Песни за старо вино“.

Песни за старо вино се създават, когато има кой да ги пее. Песни за старо вино се пеят с другари, със съратници в делото, а не насаме. Те са плач, но и радостен възглас. Те са болка, но и призив:

На бунт! На бунт! Това е спасителният брод.

Не сме все още мърша, все още сме народ

от Онгъла до Охрид, от Енос до Банат..

На бунт! Любезни братя, камбаните звънят!

„Кърваво писмо“

Ако продължим с програмното стихотворение „Сол“ (първо в т. първи „Отечество Любов“)...

Песните за старо вино са тежки песни, истински. В тях няма лъжа, няма измама. Само плач. И сила. И любов, неподвластна на смъртта. Любов, дадена на човека още в зората на човешкото съществуване. Божествена субстанция..., която ня-

как естествено прекрачва *над* видимостта, *отвъд* видимостта на взаимоотношенията между мъжа и жената:

*Когато грешните Адам и Ева тръгнаха към грешната земя,
Бог взе прашинка сол, показа я на ангелите и им рече:
Прогоних ги, но Ме боли за тях!
Последното, което ще им дам,
е тази мъничка прашинка сол, наречена Любов.
Откъснах я от Моята любов, от Моя дух и сила.
Животът им е от нетрайно, сурово и безсолно естество.
Солта Ми ще го пази от разваляне и смърт.
Те вече знаят как да размножават своите тела.
Сега ще се научат как да размножават своите души –
ще се научат на любов.
Създал съм ги по образ свой и дух: Аз съм любов,
те също трябва да са като Мен любов...*

„Сол“

(Тук не се учудвайте на „свободния стих“. Да, знаем Ивайло Балабанов като майстор на „класическия стих“, но той свободно владее и „свободния“ и в двутомника ще срещнете „свободни стихове“ не веднъж и дважд, без обаче те да вземат превес и да нарушават хармоничната композиция.)

Ако надникнем по-нататък, ще стигнем до „Прогледане в земята“ (някъде в средата на том първи „Отечество Любов“ – от това стихотворение е изведено заглавието му)...

Тук ще видим как сюжетът за изгнанието на човеците от Рая в поезията на Ивайло Балабанов се прелива без каквото и да е съпротивление със сюжета за Вавилонското стълпотво-

рение³. Изгонен от Рая, човекът върви по пътя на познанието, който е път на болката, на страданието, на ропота. Вглеждайки се все повече и повече в земята, от която, според както е божествено наказан, с пот и мъка ще изкарва хляба си⁴, той провижда и осъзнава по-издълбоко природата на греха. Своеобразен апогей на греха е строежът на Вавилонската кула. Древното начинание, замисъл на човешката горделивост, се проваля поради разбъркването на езиците. Защото..., защото човекът е загубил очи и уши за Бога и не проумява Неговите послания:

*щом никой не съзира как в небосвода глух –
от страшна скръб раздиран, Светият Божи Дух
се носи денонощно с един небесен зов,
че този свят е общо Отечество Любов.*

³ По цялата земя имаше един език и един говор. Като се дигнаха от Изток, те намериха равнище в Сенаарската земя и се заселиха там. И рекоха един другиму: хайде да направим тухли и да ги изпечем на огън. И тухлите им служеха вместо камъни, а земната смола – вместо вар. И рекоха: хайде да си съградим град и кула, висока до небето; и да си спечелим име, преди да се пръснем по лицето на цялата земя. Тогава Господ слезе да види града и кулата, що градяха синовете човешки. И рече Господ: ето, един народ са, и всички имат един език, а на, какво са почнали да правят; и няма да се откажат от онова, що са намислили да правят; нека слезем и смесим там езиците им тъй, че един да не разбира езика на другото. И пръсна ги Господ оттам по цялата земя; и те спряха да зидат града (и кулата). Затова му е дадено име Вавилон, понеже там Господ смеси езика на цялата земя, и оттам ги пръсна Господ по цялата земя“. Първа книга Моисеева – Битие 11:1-9.

⁴ „А на Адама рече: загдето си послушал гласа на жена си и си ял от дървото, за което ти заповядах, като казах: не яж от него, – проклета да е земята поради тебе; с мъка ще се храниш от нея през всички дни на живота си; тръне и бодили ще ти ражда тя; и ще се храниш с полска трева; с пот на лицето си ще ядеш хляба си, докле се върнеш в земята, от която си взет; защото пръст си и в пръст ще се върнеш“. Първа книга Моисеева – Битие 3:17-19.

Ако се прехвърлим към поемата „Мост“ (някъде в средата на том втори „Часовник за бъдеще време“ – от нея е изведено заглавието му)...

Самото заглавие „Часовник за бъдеще време“ е прекрочване *над* видимостта, *отвъд* видимостта – сегашното някак се премества в бъдещето. Но дали това е възможно? Или по-скоро – дали това е невъзможно?

Мостът е съоръжение, което съединява брегове, видими и невидими – в пространството (над река или пропаст...), във времето (от епоха към епоха...), в безкрая (от тъмнината към светлината или обратно). Ивайло Балабанов е избрал историята – като мост от миналото към бъдното:

*И точно тук е главният въпрос.
Историята не е само слава.
Над времена, потънали във тлен,
белее тя като порутен мост,
но този мост през мене продължава
и стъпва всеки ден във моя ден.
И става ново седмично начало,
летеж над пропасти и висини...*

Но защо часовникът е „в бъдеще време“? Какво ще рече това? Нали часовникът отбелязва времето *тук* и *сега*, тоест в настоящето? Като се замислиш обаче, като вникнеш по-надълбоко в конкретното значение, в самата същност на израза „*тук* и *сега*“, ще усетиш разминаването, противоречието в него. В представата на използващия този израз времето в рамките на „*тук* и *сега*“ е наистина *тук* и *сега*. За да бъде наистина *тук* и *сега* обаче, времето би следвало да е застинало, „мъртво“. А не е. Времето е „живо“, движи се. Часовникът тиктака. И преди още да си казал „*тук* и *сега*“, то вече не е съ-

щото време с онова, в което си възнамерявал да кажеш „*тук* и *сега*“. Така че колкото и стабилно, непохватно и самоуверено като словесна и логическа конструкция да стои този израз, той като значение, като реалност в реалното пространство-време на земята е твърде условен, може да се каже дори относителен. На планетата Земя съществуват 49 часови зони (24 на сушата и 25 морски). Във всяка часова зона времето, фиксирано *тук* (на това място) като *сега*, е различно. Дори в рамките на една часова зона времето в различните точки на пространството, колкото и милимикронно да е разстоянието между тях, е различно. Ние сме приели, че е еднакво, но е различно. И дори в рамките на обозримото наше *тук*, времето в различните точки на видимото от нас пространство е различно. Времето „*тук* и *сега*“ на изток от произнасящия този израз е минало, а на запад от него е бъдеще – в същия тоя миг, в който той го произнася... Тъй и във времето. Кое точно време е *сега* за нас? Часовникът например бие 12 часа. Докато рецепторът, уловил звука на часа, минутата и секундата, изпраща нервния импулс към мозъка, минава известно време, колкото и милимигновено да се случва това. Тоест 12 часа, когато бие часовникът, при осъзнаването му като 12 часа от мозъка е вече минало спрямо *сега* за оня миг, в който времето наистина е било 12 часа. С други думи, нашето възприятие на времето *сега* е бъдещо спрямо мига, в който времето е било 12 часа. Получи се сложно, но е съвсем просто: всичко, което ни се случва, ние го съзнаваме в бъдеще време, малко след като то вече се е случило. Така че защо не – „Часовник за бъдеще време“, защото така или иначе като осъзнаване на живота, който се случва, винаги сме в бъдеще време спрямо времето, в което той се е случил. Ивайло Балабанов във връзка с историята като мост от миналото към бъдното, много точно го е казал:

*Обикновеният човек разбира,
че се руши след него този мост,
ала градежът му напред не спира;
че трябва денонощно да подпира
стотонната му вертикална ос –
като атлант, без име и без слава,
подложил там добрия си пестник;
че бъдещето се отдалечава,
а миналото расне всеки миг;
че всяка дата е една колона,
изправена в могъщия му свод...
И той разбърква всеки ден бетона
с една сълза и девет капки пот.
Премества се на времето реката
и ако той изчезне от света,
децата ни ще стъпят в празна дата,
децата ни ще паднат в пропастта.*

Всеки от нас е строител на моста от миналото към бъдното. Всеки с онова, за което се е родил. Бъдещето е заложено в миналото. Миналото е бъдещето. Началото и Краят – едно са. Както е и казано някога (в Евангелието на любимия ученик на Христа): „Аз съм Алфа и Омега, начало и край, Първият и Последният...“⁵ и е казано сега (при Ивайло Балабанов):

*Безкраен мост... Руши се. И остава.
Гради се денем, а в среднощен час
по него миналото преминава
и се заселва в датите пред нас.*

⁵ Откровение на св. ап. Иоана Богослова 22:13.

Но накъдето и да погледнем – назад (в миналото) или напред (в бъдещето) – навсякъде градивният елемент на живота е любовта, онази „мъничка пращинка сол, наречена Любов“, която сам Бог дава на Адам и Ева, за да имат цел („*Аз съм любов, / те също трябва да са като Мен любов...*“) и тя да осмисли живота им. Любовта е водещият мотив и в поемата „Мост“, ако и да не се говори за нея директно. Нищо друго да нямаше в поемата за любовта, достатъчни са само последните два стиха, обръщение към потомците, за да разберем, че е така:

*Търсете ни в основите на моста,
търсете ни във думата ЛЮБОВ.*

(Впрочем друг вариант, може би първовариантът на поемата е бил под заглавието „Парола „Любов“. Едва ли е случайно.)

Ако стигнем до последното стихотворение „Допиване на последната чаша“⁶ (последно в том втори „Часовник за бъдеще време“)...

*Добър ви вечер, любовни хайдутини!
Как ви е мъжкото здраве?
Стига сме спали на момини скути*

⁶ Стихотворението „Допиване на последната чаша“ е предпоследно в т. първи и последно – в т. втори, което, струва ми се, е недоглеждане при странирането. Нищо не оправдава публикуването му два пъти и не ми се вярва да е нарочно търсен ефект (да би било последно и в двата тома, би имало някакво обяснение, но не е). На туй отгоре в том втори то е орязано – липсват последните осем стиха, сред тях и цитираните тук. Грешката в случая, струва ми се, е чисто техническа. Авторът като съставител вероятно е поискал с него да завърши двутомникът. А при преместването в издателството са недогледали, че стихотворението е на две страници (както понякога се случва) и че странбоят го е преместил без последните строфи, като междувременно пропускат да го махнат от т. първи.

сънем, а не наяве.

Кой ни отписа, кой ни зачеркна

съвсем не по ред естествен?

Кой като турчин в българска черква

влезе в живота ни честен?

(...)

Давай – раздавай, мъжка дружино,

мъжка любов до искрица.

Всеки да хване чаша вино

и женска ръка в десница.

Крадохме – дадохме – още остана

обич богоподобна,

затуй ни трябва по една Яна,

една обич догробна.

„Допиване на последната чаша“

„Песни за старо вино“ са спомен за време, когато мъжете бяха мъже, а жените – жени, без нищо средно или неопределено помежду им като род. Защото днес е друго време, когато някой, нахлул в живота ни брутално, изневиделица, отписа, направо зачеркна мъжете като мъже, жените като жени, омъгляви мозъците ни и трябва да защитаваш правото си да бъдеш мъж, ако си мъж, и да бъдеш жена, ако си жена, едва ли не със сила, или поне по някакъв начин. Иначе какво би станало с любовта между мъжа и жената, жената и мъжа, дадена ни от Бога, солта на земята?

Някой би казал, че смисълът на това стихотворение е по-друг. По-друг за някогашното време – времето, в което то е писано, може би. Но днес смисълът му се е разширил съобразно новите реалности, никак не ласкави спрямо традиционното, естественото, „природосъобразното“ разбиране за

мъжа като мъж и за жената като жена, за мъжкото и женското като това, което те са.

Изводите...

При по-остро въображение можем да видим своеобразна кръстообразна лирическа конструкция на двутомника „Песни за старо вино“. Първото стихотворение („Сол“) от т. първи и последното стихотворение („Допиване на последната чаша“) от т. втори образуват вертикалния компонент на кръста; двете творби, от които са взети заглавията на двата тома (стихотворението „Проглеждане в земята“ и поемата „Мост“), разположени някъде в средата на т. първи и т. втори, образуват хоризонталния му компонент. В случая не говорим за значението, смисъла и символа на Кръста Христов, разбира се. Просто става дума за абсолютно хармонична, съвършена лирическа конструкция, около която са групирани стихотворенията в двутомника и която е такава тъкмо благодарение на този кръст.

Може Ивайло Балабанов като съставител да не е търсил такъв ефект, но ефектът е налице. Поетът се е доверил на интуицията и тя не го е подвела.

„Какво толкова? – ще каже някой. – Някакъв имагинерен кръст, някакво случайно съвпадение...“. Да, въображаем кръст. Да, неочаквано съвпадение. Работата е там, че в поезията тъкмо такива незабележими на пръв поглед простици, „случайни“ съвпадения, получили се като че ли от само себе си, са градивен елемент на хармонията на дадена книга. Кръстът придава на Ивайло-Балабановите „Песни за старо вино“ своеобразна стройност, бих казала дори елегантност. Той някак привлича към себе си разбягващите се като тематика, образност и внушения стихотворения. Благодарение на него центробежните сили, бушуващи в стиховете, се превръщат в центроостреми-

телни. Ако към това се прибави и любовта, която споява съдържанието и свързва двата тома, центростремителността нараства многократно... Да, любовта... Каквито и теми, мотиви, образи и „сюжети“ да прелитат и да се преплитат в лирическата тъкан на двата тома, любовта между мъжа и жената, преломена през човешкото съществуване в „*обич богоподобна*“, е водещата лирическа стихия на живота. Любовта между мъжа и жената, както е положена от Бога. От Началото на човешкия род до Края му. От раждането на човека до смъртта му.

(Именно с разнопосочните центробежни сили не е успяла да се справи съставителката на сборника от 2020 г. „Принос към европейската история“.)

Преломът: от буквализма на възприемането към метафизиката на внушението

(ако може така да се каже)

Има при Ивайло Балабанов някакво любопитно раздвояване на значението на думата. От една страна, значението е „буквално“, някак „едно към едно“, както повечето читатели го и възприемат. Но от друга, буквалното значение е преобладаващо и образите придобиват много по-дълбок смисъл. Нямам предвид някаква чудата метафоричност, а нещо много по-голямо и по-важно... Става дума за преминаване дори не в символическите, а в метафизическите пространства на думата. Така казано, изглежда сложно. Но когато го онагледим с образи от поезията на Ивайло Балабанов, всичко е от ясно по-ясно. Да вземем последната строфа на стихотворението „Допиване на последната чаша“:

*Давай-раздавай, мъжка дружино!
Знам, че животът ни смачка,*

*но свойта последна чаша вино
нека изпием до капка!*

Буквално, или „едно към едно“ погледнато, тези стихове звучат като за маса, дори бих казала, тривиално. Но поезията затова е прекрасна, защото освен откъм „буквалната“ гледна точка може да бъде видяна откъм безброй други точки, ъгли, перспективи, посоки. Тук само ще отбележа една от възможните точки, която ни „предоставя“ поглед *над* видимостта, *отвъд* видимостта. Да си припомним епизода в Гетсиманската градина. Непосредствено преди да бъде заловен, Иисус три пъти се моли на едно пусто място с думите: „*Отче Мой, ако не може Ме отмина тая чаша, без да я изпия, нека бъде Твоята воля.*“⁷ Това всъщност е Последната чаша, която Спасителят, по волята на Отца, изпива. През този надвременен, отвъдпространствен поглед не става ли и образът на „последната чаша“ в Ивайло-Балабановото стихотворение символ неизмеримо по-голям, дори някак безкраен, отколкото на пръв, т.е. „буквален“ – поглед изглежда. В тази светлина и образът на виното надраства буквалното значение и съдържание, придобивайки смисъла на виното (и хляба) като кръвта (и плътта) Христова при Светото Причастие...

А към това – и любовта, която, както вече стана дума, при Ивайло Балабанов надхвърля битовите рамки, надраства пределите на живота и, дадена от Бога, се връща при Бога, премножена и пречистена през битието-житието човешко... Дар и изкупление...

В този смисъл съвсем неуместно е да се твърди, че поезията на Ивайло Балабанов „*ни води през лабиринта на катарзиса, разбиран като Дионисиева естетика – едно екстремно преживяване на лирическия субект, който препредава цялата ди-*

⁷ От Матей свето Евангелие 26:42.

намика на своето страдание върху читателя“⁸, както съставителката на сборника му „Принос към европейската история“ (2020), стъпила само върху буквалното значение на стиховете, твърди в послеслова. При цялата многозначност на образа на виното атмосферата в стиховете на Ивайло Балабанов няма нищо общо с дионисиевското начало, вакхическата лудост, разгул и веселие. На туй отгоре, Дионис е божество, а не поет или естет, за да говорим за „Дионисиева“, т.е. лично негова естетика. (Ако въобще решим да търсим езическите, древните корени на Ивайло-Балабановата поетика, не би ли било по-продуктивно да се повзрем в родствените ѝ черти с битовите и юнашките народни песни, а по-късно – в Ботевото „В механата“ или Яворовите „Хайдушки копнения“, без паралелите, разбира се, да са еднозначни, а още по-малко – директни.)

Метафизическите аспекти на образа на „втората тръба“ в поезията на Ивайло Балабанов

Един от загадъчните символи в Ивайло-Балабановата поезия е символът на „втората тръба“, който в „Песни за старо вино“ се среща три пъти: в две стихотворения от т. първи – „Душата по залез време“, посветено на отец Боян Саръев, и „Проглеждане в земята“; и в поемата „Съпротива“ от т. втори.

Случаен ли е интересът на Ивайло Балабанов към този образ? Откъде идва той в поезията му? И какво ще рече „втората тръба“ в неговото разбиране?

Образът на „втората тръба“ се среща в Апокалипсиса на свети Иоан Богослов, където изключва всякакви разнотълкувания:

⁸ Вж.: Димчева, Анжела „Поетът, който отключи безкрая“. – В сб.: Ивайло Балабанов. „Принос към европейската история“. 100 стихотворения и поеми..., с. 187-194; цит. с. 191.

„Когато сне седмия печат, настана тишина на небето, около половина час. И видях седемте Ангели, които стояха пред Бога, и дадоха им се седем тръби... И седемте Ангели, които държаха седемте тръби, се приготвиха да затръбят. Първият Ангел затръби, и се появи град и огън, смесени с кръв, и паднаха на земята; и третата част от дърветата изгоря, и всичката зелена трева изгоря. Затръби и вторият Ангел, и като че голяма планина, пламнала в огън, се срина в морето; и третата част от морето стана на кръв, и умря третата част от морските твари, които имаха душа; и третата част от корабите загина... .“⁹

Когато преди години четох стихотворението „Проглеждане в земята“, образът на „втората тръба“ в него възприех в смисъла на Апокалипсиса – провиждах през него тогава трагичното бъдеще на човечеството, още повече, че Ивайло Балабанов свързва този образ с мотива за Вавилонското стълпотворение и последната битка между Господ и сатаната – Армагедон. И всичко това – докато се чуди кому ли е принадлежала белееща се в калта човешка кост: дали на внук на Резос или на другар на Калоян, дали на неканен ромей, римски патриций или на неук грък. Същевременно поетът си задава трудни въпроси, но и стига до нелеки изводи за нравственото или, да го наречем, духовното състояние на човечеството:

*Защо ли са умрели от роден край далеч –
живели-неживели, пронизани от меч
във разпри вавилонски?... Защо и днес светът
като с капаци конски върви по този път?
В една и съща яма се спъва ослепял,
живее в разпри, няма световен идеал*

⁹ Откровение на св. ап. Иоана Богослова 8:1-2, 6-10.

*и кулата свещена във древен Вавилон
стои доизградена до първия пирон.
До първото стъпало, потънало в трева,
днес времето е спряло с наведена глава.
Светът и днес е гавра с разноезична реч,
а Господ продължава все тъй да е далеч.
Светът е вавилонски, объркан е светът
и с дух армагедонски върви по своя път.
Надеждата се кърши и кулата-съдба
друг някой ще довърши след втората тръба,
щом никой не съзира как в небосвода глух –
от страшна скръб раздиран, Светият Божии Дух
се носи денонощно с един небесен зов,
че този свят е общо Отечество Любов.*

Тогава мечтата на неколцина безумци да превърнат света в „глобално село“, а човека – в консуматор, уплашен единствено за кожата си, бе на път да се осъществи. А през очите на поета ми се виждаше вече като горчива реалност как „глобалното“ човечество достроява Вавилонската кула, издигайки я до небесата (какво ли друго представляват замашките на Бил Гейтс, на Илон Мъск и компания да скрият Слънцето, да населят Космоса, като дори го разпарчетосаха и заразпродаваха!). Тогава не виждах основания Апокалипсисът да не се случи, защото, както в древните времена, хората все още сме слепи и глухи за Бога, макар Той ден и нощ – чрез Светия Дух – да напомня на самозабравилото се човечество, че „*този свят е общо Отечество Любов*“. Отечество – тоест, светът на Отца. Любов – защото, светът, сътворен от Отца, е Любов.

След време осъзнах, че подобно тълкуване на образа на „втората тръба“ при Ивайло Балабанов не е съвсем точно. Поетът

използва „втората тръба“ в смисъл на „последната тръба“, за която споменава апостол Павел в Първо послание до коринтяни:

„Ето, тайна ви казвам: всинца няма да умрем, ала всинца ще се изменим изведнъж, в един миг, при последната тръба: ще затръби, и мъртвите ще възкръснат нетленни, а ние ще се изменим; защото това тленното трябва да се облече в нетление, а това смъртното – да се облече в безсмъртие. А щом това тленно тяло се облече в нетление, и това смъртното тяло се облече в безсмъртие, тогава ще се сбъдне думата написана: „смъртта биде погълната с победа.“¹⁰

Или в значението на онази „тръба Божия“, след звука на която Господ ще слезе от небето и мъртвите ще възкръснат, а живите ще се възнесат – по твърдението на апостола Павла в Първо послание до солуняни:

„...Сам Господ с повеление, при глас на Архангел и при тръба Божия, ще слезе от небето, и мъртвите в Христа ще възкръснат първом; после ние, останалите живи, заедно с тях ще бъдем грабнати на облаци, за да срещнем Господа във въздуха, и така винаги с Господа ще бъдем.“¹¹

В другото стихотворение – „Душата по залез време“ (т. първи) – Ивайло Балабанов ни отправя директно към Христовото пришествие и Страшния съд. Човешката душа иска да знае, да е сигурна, че всичко обещано (изкупление, спасение и прочее) е истина, че е възможно, че ще се сбъдне, иначе без това уверение животът е изнурителен, непоносим, безсмислен, неоправдан:

*Ще има ли пришествие? Ще дойде ли Христос?
Въпросът е надежда, надеждата – въпрос.
В небето и в земята тя всеки ден проглежда.
Тя търси Тебе, Господи, защото си надежда,*

¹⁰ I Послание на св. ап. Павла до Коринтяни 15:51-54.

¹¹ I Послание на св. ап. Павла до Солуняни 4:16-17.

*че щом отидем долу, във тъмното, отвъд,
ще слязат Твоите ангели и Ти за Божи съд.
Съди ни както трябва и както подобава,
но Твоят Страшен съд надежда мила дава,
че можем да се видим отново след смъртта –
възкръснали и живи – каквито сме сега;
че този страх отвъден, че тази тъмна тайна
не е до век вековна, не е безкрай безкрайна...
Душата вярва в смисъла на „смертю смерть поправ“,
но още е наивна и със детински нрав,
затуй Те пита, Господи, с един въпрос-молба:
Ще чакаме ли дълго до Втората тръба?*

Забелязахте, предполагам, как тържествено ечат ритмите на това Ивайло-Балабаново стихотворение – подобно ритмите на Вазова – от незабравимата му „Епопея на забравените“!

Ивайло Балабанов не крие привързаността си към Патриарха и неговата поезия, напротив – в лириката му се срещат цитати, явни и „скрити“, от Вазов: в двата тома са общо дванадесет и сред тях – седем от „Новото гробище над Сливница“. Впрочем, нищо чудно и образа на „втората тръба“ Ивайло Балабанов да е „взел“ не директно от Евангелието, а от Вазовия реквием „Новото гробище над Сливница“:

*Покойници, вий в други полк минахте,
де няма отпуск, ни зов за борба,
вий братски се прегърнахте, легнахте
и „Лека ноц“ на веки си казахте –
до втората тръба.¹²*

¹² „Сливница“. Стихотворения по войната ни съ сърбите през 1885. Отъ Ивана В а з о в а. Второ издание. Издание и печатъ на Д. В. Манчовъ, Пловдивъ, 1886, с. 26. Правописът в цитата е осъвременен.

И тогава е естествено и значението на образа на „втората тръба“ при Ивайло Балабанов да е сродно до значението му при Вазов. Това затвърждава Ивайло-Балабановата поема „Съпротива“ (т. втори). След като кръвта на мъчениците български е пролята в името на България и героите български са положили кости за свободата и добруването на България, какво е останало на новите поколения да направят за България? Какъв би бил техният подвиг, чрез който ще докажат своята синовна преданост към родината в новите времена, коварни за българщината, осмиващи родолюбието? В търсенето на отговор на тези въпроси в поемата изниква при Ивайло Балабанов образът на „втората тръба“:

*По дяволите! Нека си отива
животът като летен горолом.
Очаква ни несвършената нива,
очаква ни започнатият дом.
Там ще побием знаме – да се вижда.
Там ще изпеем своя мъжки химн,
а нека мътно времето приижда.
Заветът е такъв: Да издържим!
За себе си, за другите, за тези,
които ни оставиха кръвта,
за всички непораснали надежди –
да издържим до Втората тръба...
Да издържим със мъжко благородие,
със българска душа и чиста кръв.
(...)
Животът е безкрайна съпротива
и вечният му смисъл е в това.
Реката тръгне ли на път – не спира,
дори да я пресрещнат канари.*

*Посял ли си – по жетва не умирай!
Градил ли си, на покрива умри!
Небе ми трябва – искам да опитам
посятия от мен човешки плод.
Това е мойта българска молитва.*

Отговорът е намерен. Подвигът на новите поколения в мирно време е в това да издържат до втората тръба, като и в живота, и в смъртта пренесат до Страшния съд с чест синовната си преданост към родината.

„А защо му е на човек да остава верен на родината и в смъртта и вечността – би попитал някой, – нали там няма родина в земния смисъл на думата, а само Небесно Царство, Райска градина?“ Два са отговорите на този въпрос. От една страна, защото... „Верният в най-малкото е верен и в многото... И тъй, ако в несправедното богатство не бяхте верни, кой ще ви повери истинското?“¹³, което на Ивайло-Балабанов език ще рече – верният на земното Отечество е верен и на Отечеството небесно... От друга страна, само останал завинаги българин, българинът, понесъл България в сърцето и след смъртта си, в селенията на вечността, ще я въздигне до Божията длан (познаваме такива българи, нали!). Това е надеждата на поета, която е развита в друга негова поема:

*Момчета, казвам ви го просто,
по Дядо-Вазовски дори,
че днес на вашта сила Господ,
Отечеството повери.
Днес не е време за куришуми
и нека всеки в този час
си вземе само тези думи –
„България – това съм аз!“*

¹³ От Лука свето Евангелие 16:10.

*Те са искрата богородна
в жарта на нашата съдба.
На път, момчета! За свободна
земя – с достойна свобода.
България сега ви дава
любов и вяра от сърце.
На вас съдбовно се надява
и вашата любов зове!
И тя ще стане черква бяла
под златна ангелска дъга,
ще бъде роза, разцъфтяла
в самата Божия ръка,
щом стихне днешното безчинство
и – подир вашия оброк,
възкръсне свято то единство:
Човек, Отечество и Бог,
щом всеки със душа съгласна
и пълна с любовородна страст,
си каже простичко и ясно:
„България – това съм аз!“.*

„Под златна ангелска дъга“

Така и в любовта човекът трябва да бъде верен, докато е жив, защото... който е останал верен в земната любов, ще бъде верен и в небесната. А любовта е живот. И любовта е животът:

*Живеем в бъдни и предишни
и носим като кръст Христов
през кръговратите годишни
животът, който е любов.*

„Животът, който е любов“

Така именно Ивайло Балабанов преобразява родолюбието и възхитата пред жената и съвършената женска красота и ги прави безкрайни и небесни (за което вече стана дума).

Чак сега всъщност, при съпоставката с „Душа по залез време“ и „Съпротива“, където образът на „втората тръба“ се припокрива с образа на „последната тръба“ или на „тръбата Божия“ от посланията на апостол Павел, виждам, че и в стихотворението „Проглеждане в земята“ Ивайло Балабанов развива сюжета около строежа на Вавилонската кула в тази посока. Вавилонската кула всъщност ще бъде достроена от най-достойните синове на земята, останали „верни на малкото“ служили на Бога и неотклонили се от Неговите пътища. Те ще я превърнат в онази стълба на спасение, по която по време на Страшния Божи съд ще възшестват до Бога душите на праведниците и мъчениците, на дечицата, на чистите по дух и непорочните по сърце, както и на живите преобразени. Може би... Може би...

II. II.

През 2011 г. бе сформирана във фейсбук група „Поезията на Ивайло Балабанов – в училище!“, която дори бе разработила и разпратила до съответните официални лица и институции петиция. Искането в нея се заключаваше в следното:

„За да се популяризира съвременната българска литература и като стъпка за гражданското възпитание на децата на България, предлагаме тази есен при церемониите по откриването на Учебната 2011/12 година във всяко училище да прозвучи по едно стихотворение на големия български поет Ивайло Балабанов.“¹⁴

Десет години по-късно в сборника на Ивайло Балабанов „Принос към европейската история“ (2020), припомняйки

¹⁴ „Поезията на Ивайло Балабанов – в училище!“. Петиция. – Фейсбук (на адрес: <https://www.peticiaq.com/balabanov>).

историята с петицията, съставителката припомня това и някак ни в клин, ни в ръкав, заключава:

„Все още обаче нито един съставител на учебник не е включил творбите му, новите поколения продължават да наизустяват трагикомични и остарели като стилистика стихотворения от 19. и 20. век.“¹⁵

И какво излиза? Излиза, че стиховете на Ботев, Вазов, Яворов, Дебелянов, Смирненски, Гео Милев, Фурнаджиев, Разцветников, Вапцаров (списъкът може да бъде продължен) – доколкото те са включени в учебниците по литература и са създадени във времевия диапазон XIX – XX век, посочен в нейната статия – са *„трагикомични и остарели като стилистика“*...

Не, не, няма грешка! Това е текст не на някой от познатите недолюбвани от нас соросоиди – няма как, защото те бърчат гнусливо устни от стиховете на класиците и на Ивайло Балабанов. Това са думи на Анжела Димчева, публикувани не къде да е, а именно в сборника на Ивайло Балабанов, видял бял свят в издателство „Български писател“, с предговор не от кого да е, а от самия председател на Съюза на българските писатели Боян Ангелов, оповестен в книгата като редактор на издателството и минаващ за върл антисоросид.

Но как е възможно да твърдиш подобно абсурдно нещо! И към това – да противопоставяш Ивайло Балабанов на великите ни предшественици по тоя признак! Та нали тъкмо тяхното творчество е извор, от който поетът черпи вдъхновение и сила непрекъснато: и в по-общ план – в цялостното съзнаване на поезията като поезия, и в по-конкретен – чрез вплитането

¹⁵ Димчева, Анжела *„Поетът, който отключи безкрая“*. – В сб.: Ивайло Балабанов. *„Принос към европейската история“*. 100 стихотворения и поеми..., с. 187-194; цит. с. 191.

в тъканта на своята лирика на техни стихове, мотиви, образи така, че с право можем да го наричаме и центонен поет, а това ще рече, че и стиховете на самия Ивайло Балабанов са „трагикомични и остарели като стилистика“!...

Явно „Криворазбраната цивилизация“ на Добри Войников (комай също „трагикомична и остаряла като стилистика“, защото е от XIX век), е от актуална по-актуална за нашия XXI в., в който дори наукообразни „комитрагични и модерни като стилистика“ статии на криворазбрали „съставители“ звучат надуто, кухо и нелепо и не просто изкривяват и тъй изкривената лирическа композиция на сборниците, съставени от тях, но често и преобръщат смисъла, посоката на авторовите внушения изцяло. А дали съставителят има право на това? И не е ли редно все пак той да разбира какво точно прави и какво всъщност пише?

1. В настоящия отзив заглавието на т. първи ще бъде изписвано като „Отечество Любов“, както е в стихотворението „Проглеждане в земята“: „...*този свят е общо Отечество Любов...*“, а не като „Отечество – любов“ или „Отечество-любов“, както неоправдано е изведено в заглавието на томчето.
2. Балабанов, Ивайло. „*Принос към европейската история*“. 100 стихотворения и поеми. Съст. Анжела Димчева. Изд. „Български писател“. С., 2020.
 1. „*По цялата земя имаше един език и един говор. Като се дигнаха от Изток, те намериха равнище в Сенаарската земя и се заселиха там. И рекоха един другиму: хайде да направим тухли и да ги изпечем на огън. И тухлите им служеха вместо камъни, а земната смола – вместо вар. И рекоха: хайде да си съградим град и кула, висока до небето; и да си спечелим име, преди да се пръснем по лицето на цялата земя. Тогава Господ слезе да види града*

и кулата, що градяха синовете човешки. И рече Господ: *ето, един народ са, и всички имат един език, а на, какво са почнали да правят; и няма да се откажат от онова, що са намислили да правят; нека слезем и смесим там езиците им тъй, че един да не разбира езика на другото. И пръсна ги Господ оттам по цялата земя; и те спряха да зидат града (и кулата). Затова му е дадено име Вавилон, понеже там Господ смеси езика на цялата земя, и оттам ги пръсна Господ по цялата земя“.* Първа книга Моисеева – Битие 11:1-9.

2. *„А на Адама рече: загдето си послушал гласа на жена си и си ял от дървото, за което ти заповядах, като казах: не яж от него, – проклета да е земята поради тебе; с мъка ще се храниш от нея през всички дни на живота си; тръне и бодили ще ти ражда тя; и ще се храниш с полска трева; с пот на лицето си ще ядеш хляба си, докле се върнеш в земята, от която си взет; защото пръст си и в пръст ще се върнеш“.* Първа книга Моисеева – Битие 3:17-19.
3. Откровение на св. ап. Иоана Богослова 22:13.
4. Стихотворението „Допиване на последната чаша“ е предпоследно в том първи и последно – в том втори, което, струва ми се, е недоглеждане при странирането. Нищо не оправдава публикуването му два пъти и не ми се вярва да е нарочно търсен ефект (да би било последно и в двата тома, би имало някакво обяснение, но не е). На туй отгоре в том втори то е орязано – липсват последните осем стиха, сред тях и цитираните тук. Грешката в случая, струва ми се, е чисто техническа. Авторът, като съставител, вероятно е поискал с него да завърши двутомникът. А при преместването в издателството са недогледали, че стихотворението е на две страници (както

- понякога се случва) и че страньорът го е преместил без последните строфи, като междуременно пропускат да го махнат от том първи.
5. От Матея свето Евангелие 26:42.
 6. Вж.: Димчева, Анжела. *„Поетът, който отключи безкрая“*. – В сб.: Ивайло Балабанов. *„Принос към европейската история“*. 100 стихотворения и поеми..., с. 187-194; цит. с. 191.
 7. Откровение на св. ап. Иоана Богослова 8:1-2, 6-10.
 8. I Послание на св. ап. Павла до Коринтяни 15:51-54.
 9. I Послание на св. ап. Павла до Солуняни 4:16-17.
 10. *„Сливница“*. Стихотворения по войната ни съ сърбите през 1885. Отъ Ивана Вазова. Второ издание. Издание и печатъ на Д. В. Манчовъ, Пловдивъ, 1886, с. 26. Правописът в цитата е осъвременен.
 11. От Лука свето Евангелие 16:10.
 12. *„Поезията на Ивайло Балабанов – в училище!“*. Петиция. – Фейсбук (на адрес: <https://www.peticiaq.com/balabanov>).
 13. Димчева, Анжела. *„Поетът, който отключи безкрая“*. – В сб.: Ивайло Балабанов. *„Принос към европейската история“*. 100 стихотворения и поеми..., с. 187-194; цит. с. 191.

ЧОВЕКЪТ ИМА НУЖДА ОТ ВЗАИМНОСТ

**Елена Алекова. „Милена“. Роман в стихове.
С., Изд. „Нов свят“, 2020, 400 с.**

НИКОЛА ИВАНОВ

Романът в стихове е сложна и трудна работа. Затова в европейската и световната литература подобни творби са и най-редки. В българската национална литература тази жанрова традиция почти липсва. За да се осмели един поет да пише роман в стихове, са необходими освен талант и дързост. Не става дума за графомани, за които поетичното море е до колене.

Елена Алекова е достатъчно доказана поетеса с предишното си лирично творчество. При всички положения романът в стихове предполага и епична дарба. В подобни творби се оглежда и отразява определен период или епоха от историческото и културното развитие на обществото в определен отрязък от немалко време. Неизбежни са и историческите, и културните препратки и отклонения към важни събития от историческата съдба на съответния народ, в случая на българския и съвсем конкретно на руския. Трябва да се изобразят генезисът и причините за случилото и случващото се и връзката между минало и настояще.

Понякога, както е в случая с „Милена“, националната съдба се преплита със съдбата и случващото се по аналогия на другите народи, в случая със ставащото през съвременността в Русия, където Елена Алекова е студентка в Литературния институт „Максим Горки“ в Москва през първата половина на 90-те години на миналия век, когато всичко в обществото

ври и кипи. Особено когато става дума за паралелно протичане на процесите във времето, за перестроечните процеси в Русия и промените в България малко преди и след 1989 г. Но при Елена Алекова това става не по силата на прочетено или чуто, а по автентичен начин. Защото случилото се и случващото се е част от нейната лична съдба, тя е непосредствен свидетел на станалото и ставащото, защото то е свързано със студентството ѝ в Русия.

Елена Алекова е българка до мозъка на костите си. Затова болезнено я интересува драматичната ни и трагична национална съдба с вековните робства, особено турското. Тя е чедо на Родопа, планината на древните траки, родината на Орфей. Тракийската тема ѝ е много близка и скъпа, на нея тя посвети книги и продължава постоянно да се вълнува от темата. Неслучайни са пристрастията ѝ към тракийската тема и историята на този изконно български край. Има достатъчно запазени спомени от трагичното време на насилственото потурчване на българското население в Родопите и приемането на исляма поради липса на друг изход и алтернатива. И в същото време не са малко българите, отказали да преклонят глави и да приемат и се примирят с насилието, предпочитайки мъченията и смъртта пред друговерството. Но никой няма право да упреква за това подчинилите се на силата. Не чрез теорията Елена Алекова доказва принадлежността си към Родопа, тя се чувства органична духовна част от запазените паметници и надписи върху тях. В „Милена“ поетесата се уповава на съхранените предания и легенди, които тя е слушала от баби и дядовци и които в последна сметка са отражение и памет на народния живот през вековете. Неслучайно героинята ѝ получава името Руфинка, което е свързано с безсмъртната народна песен „Руфинка ѝ болна легнала“.

В „Милена“ бай Стамен е уважаваният селски авторитет и мъдрец. С него обичат да разговарят и да се съветват селяните, да споделят, да черпят от човешкия му опит и добронамереност. Той е умен, природно интелигентен, деликатен, тактичен, отзивчив към болките на хората. Бай Стамен е съхранител и приносител на националната памет, знае мястото на паметниците, на светилищата и знае, че трябва да остави и завещае това знание на младите, за да ги предадат след това те на следващите и да не се погуби националната историческа памет, защото това е България. Заедно с Алиса те са пазители на националните скрижали.

Елена Алекова е слушала разкази от стари хора от селото си и от района, които са съхранили спомени и предания и ги предават на следващите поколения, за да помнят и знаят историята си и случилото се. Самата Алекова приема православието не по комерсиални причини, а по сърце, душа и съвест.

Чест прави на поетесата, че никъде в романа не е допуснала да я обземе омраза и чувство за реванш, не разделя хората по верска, етническа или религиозна основа. Това е част от хуманизма на „Милена“.

В творбата се откриват асоциации и паралели с безсмъртната поема „Изворът на Белоногата“ на Петко Славейков. И то не само в описанията на цветята в градините, а и с идеалната и всеотдайна любов между влюбените в двете творби. Както и с отстояването на националното достойнство. Асоциативни са усещанията и паралелите между „Милена“ и „На нивата“ на Яворов, що се отнася до суматохата пред предстоящия трудов ден, който е тревожен празник за българските селяни.

В романа си в стихове Елена Алекова умело преплита история и съвременност. Историческите и митологичните личности съжителстват в творбата заедно с политици от най-новата съвременна българска, съветска и руска история. В епи-

зодите от Москва се мяркат Горбачов и Елцин. Под командата на Елцин стрелят на месо с оръдия, танкове и автомати срещу законната Дума, човешкият живот не струва нищо.

Селското дете Милена живее с чистота и наивност далеч от покварата на големия град. Тя вярва идеалистично в Доброто, но попада в греховния свят на столицата като студентка и е уязвима в своята наивност. Н-ов търси Милена в София, разпитва страстно за нея. В Москва влюбеният в Милена Валери пропада заради любовта си, защото не среща отклик, тъй като Милена изповядва друга философия за любовта. За героинята:

*Любовта без сметка и без грях
е истинското чудо на земята.*

Категорично заявява: „човек е звяр без обич“. Любовта трябва да обсебва душата. Неслучайно в „Милена“ се мяркат Орфей и Евридика. Това разбиране импонира със своята симпатична старомодност.

Елена Алекова е поетеса с доказана и откроена социална чувствителност. В това се убеждаваме и от романа в стихове „Милена“. Поетесата не може да се примири със социалната нечувствителност на властта:

*Не знаеше, че на автопилот
амортизиран и отписан вече
те включили са цялата страна*

*и пълнят своите гушки без дъна
с народното и нашето имане,
че туй ще е високата цена
на новите посоки идеални...*

Алчните политици се оказват безогледни жестоки егоисти. Отвратителни са политиците на власт, много от тях са политически хамелеони. Яхнали са бедстващия народ и са се впили в тялото му като кърлежи, които ненаситно и безмилостно смучат кръвта му:

*А инак политиците безсрамни
нахлупват нагло новия хомот
и вечно ошашавения зрител,
който е само смешно любопитен,
съвсем наивен и безглас човек,
не търси сметка никога, не пита
далече от шума на тоя век –
нищожна, да, но и велика нула...*

Пребогатата ни национална история контрастира на негодните ни управници и властници. Още една потресаваща социална картина:

*от глад умират хора из гетата
или ровичкат в кофите с боклук,
не знам дали морална е играта,
каквото и да мисли някой друг.*

Жестока е съдбата на уважавания и почтен адвокат Янев, който е изхвърлен на улицата от бездушната си, безсърдечна, непризнателна и алчна дъщеря и споделя клошарската съдба. За окайване е животът на проститутките, също и съдбата на гастарбайтерите.

Корупцията е повсеместна. Настанила се е във всички сфери на обществения живот, включително в полицията и съдебната власт. Властва философията на Боян, че парите са всесилни, че с пари може всичко да се купи. Мафията е пре-

взела властта, подземният свят в лицето на персони мутри като Валери и Боян са на власт. И се убеждаваме, че всяка власт развъртава, а абсолютната – абсолютно. За комфорта на политиците немалка роля играе и подлата, меркантилна и продажна журналистика, която слугува на властта.

Главната героиня не може и не иска да се примири с действителността, бори се да живее достойно:

*„Не искам да съм лъскав манекен,
един от многото – без глас, без мисъл,
без чувства, без душа и всеки ден
като робот в живота да се вписвам,
да нямам мнение за нищо тук,
да се харесвам на един и друг
само и само за да съм на служба.“*

За Елена Алекова войната е най-жестоката проява на античовечност, тя носи само разрушения, страдания, сее смърт, обезчовечава човека. Войните се предизвикват от алчните политици и са израз на нечовешката им жажда да богатеят, да имат, да покоряват и потискат. Пацифизмът в творбата е важна част от хуманизма на „Милена“, той се доказва и изразява от отношението ѝ към бомбардировките над Сърбия през 90-те години на миналия век. Колко болка и хуманизъм откриваме в стиховете:

*...човекът има нужда от взаимност,
от топла дума, прошка, порив свят
по пътя си трънлив и безотраден.*

Хуманизмът на творбата откриваме и в предупреждението, което поетесата отправя към престъпниците, които са си

позволили да пристъпят Божите заповеди: в последна сметка възмездие то идва неумолимо, както се случва с Боян.

Хуманистична е и вярата на поетесата в човека и Доброто:

*Да, вярвам, че ще дойде ден, когато
в съзвучие с космическия ред
човекът тъжен ще възтържествува...*

Свободата може да бъде постигната само чрез преодоляване на страха от махалата. Както казва геният Ботев в „На прощаване“, обръщайки се към майката: „Нито пък слушай хората,/ дете ще кажат за мене:/ нехрани майка излезе“. Милена изпитва и тежко преживява незаслужените упреци и клюки на селото, на махалата. Тя е осъзнала и се е убедила, че без преодоляване на махалата не може да бъде свободна. Терзае я мисълта, че човекът „става все по-кух,/ все по компютърен, все по-нехаен...“, че в него закърняват чувствителността, съчувствието и състраданието към ближния. Човекът се нуждае от Съвест, Чест, Достойнство и Морал.

В „Милена“ Елена Алекова поставя и една много важна смущаваща, тревожна и болезнена тема и проблем, свързана с литературата, изкуството. Това е темата за несъответствието, за манипулацията на читателите по повод стойността на отделни автори и творби:

*А тъй минава целият живот
на някои във вечен ръкоплясък,
въртят се – идиот до идиот –
насам-натам, на ляво и на дясно.*

.....
*И няма кой да каже, че е гол
и смешен царят ни, че въобще е*

*голяма пошлост всичко. Няма сол,
подправчица, типерец... Кой ли смее
да се обади? Гнило общество!*

Масово и в момента се заблуждава четящата публика. Съвсем посредствени автори се обявяват за класици. По безцеремонен и нагъл начин те си уреждат литературни награди и си организират разхвалвания и реклама из медиите и понеже са много гласовити и арогантни, успяват да заблудят лековерните читатели. Прехвалват се псевдопоети и псевдописатели от клакьори и литературни секти. Така е във всички сфери на обществения живот, но това е особено нездравословно за духа на нацията, защото изкуството и културата са призвани да издигат духовно хората.

Романът в стихове „Милена“ е силно екзистенциален, което му осигурява живот във времето. В творбата на Елена Алекова главната героиня разсъждава за краткотрайността на човешкия живот и споделя:

*...Нима е
възможно просто – срещнеш ей така
човек безкрайно тъжен и самотен
и няма как да го спасиш, защото...
защото Някой тъй е пожелал!
Защото тъй се случвало в живота –
едва родил се, вече си умрял!“*

.....
*Тъй Злото и Доброто за ръка
Вървят, вървят, откакто свят светува.
На Времето в безкрайната река
тъй и животът, и смъртта ни плуват
и чакат оня наш единствен срок.*
.....

*отдавна стриктно отреден от Бог,
защото всичко в своя срок живее...
Накрая ще се свие като смок
на Времето реката, ще се слоят
Началото и Краят във едно,*

*Покоят и Движението... Но
не за това приказвах. Боже, Боже...*

Именно защото съзнава незаменимата велика роля на изкуството и в частност на поезията за духовното въздигане, облагородяване и усъвършенстване на човека, Елена Алекова споделя за смисъла и същността на поезията:

*Стихът е тишината на света!
Там всяко нещо своя образ търси.*

*Там всеки миг живот се ражда пак
в сиянието на света отвъдно.
Там всяка клетва, всеки таен знак
звучи „Да бъдеш или да не бъдеш?“*

.....

Стихът е самотата на света.

Истинският съдбовен стих се ражда в самота. Словото, културата са народността, те са обединители на нацията. Националната ни памет са книгите, паметниците, светилищата, църквите, песните...

Специално внимание заслужава художественото майсторство на творбата. Стихът на Елена Алекова е класически, творбата е изградена в ямб, с който си служат Данте, Пушкин, Лермонтов и други световни поети, автори на романи

в стихове. „Милена“ е в традицията на тези колоси и гениалните им творби. Тя прибъгва до услугите на ямба, защото според нея той е най-адекватен за подобен род творби, защото „*поема най-добре сюжет*“. В нейния избор няма никакво плагиатство.

Длъжен съм да отбележа умението на Елена Алекова да рисува със слово прекрасни завладяващи картини:

*Милена. Уж е някъде навън.
Предутрин. Славей. Поляна росна.
Припламва хоризонт. Неясен звън,
каквато преди раждане се носи.
Коси разпуска бялата Зора.*

*Прехвъркват перушинки и пера
във въздуха. Небето пламене.
Внезапно препирнята птичка спря.
Една брезичка трепна и през нея
просветва лъч – и лъч – лъчи – пожар!*

Примери могат да се цитират от целия роман. Понякога прибъгва до иронични и самоиронични моменти, за да снижи напрежението и да освежи творбата.

И с „Милена“ Елена Алекова доказва, че класическият стих в различните му модификации изобщо не я затруднява. Романът е изграден в петстишия, а предисловията и послесловията са в перфектни класически четиристишия. Никъде в „Милена“ няма да открием безцелно поетично бърборене и празнословие. В предисловията и послеслова са концентрирани концепцията и философията на романа в стихове „Милена“, подтикът за сътворяването на творбата. Романът е изграден от над 7000 стиха и е без недопустими спадове.

В романа си в стихове Елена Алекова си служи с чести явни и скрити цитати, които помагат на читателя по-лесно да достигне до посланията. В този смисъл много полезни са бележките, които подпомагат разбирането на творбата.

Освен всичко друго „Милена“ доказва и високата литературна, културна и поетична ерудиция, подготовка и култура, високите литературни познания на Елена Алекова, което несъмнено ѝ помага в сътворяването на романа. В творбата присъстват Вергилий и Шекспир, Данте, Байрон, Пушкин, Гогол и Лермонтов, Молиер, Тютчев и Булгаков, Пастернак и Платонов, Адамович, Георги Иванов, Селинджър, Пилняк, български поети и писатели, Моцарт, Бах, Андрей Рубльов, Фройд, Карл Юнг, Свети Франциск Асизки... Срещаме библейски, митологични и антични образи и герои, които са станали неразделна част от творбата.

Романът в стихове „Милена“ на Елена Алекова е сътворен на автобиографична основа. Но няма нищо общо с фотографията на живота, нещата в никакъв случай не са едно към едно. Така пишат само посредствените поети. Образите са събирателни, универсализирани. Всички послания и първообрази са обобщения, съвкупност. И в „Милена“ Елена Алекова е превърнала бита в битие.

Във финала на „Милена“ се намира главното послание:

Блажен е, който може да обича.

„Милена“ е първият успешен роман в стихове в националната ни литература.

Литературният критик Никола Иванов е автор на десетки рецензии, статии, портрети и студии за автори от старобългарската до съвременната българска литература, публикувани във всички авторитетни специализирани вестници и

списания. Автор е на поредиците „Подреждане на балната зала“, „Предговори“ и „Литератунокритически статии и рецензии“. Носител е на няколко литературни награди между които и на единствената специална награда „Иван Динков“.

СПИСЪК НА АВТОРИТЕ:

Боряна Бужашка – професор, д-р, УНИБИТ; ТНИ

Ваня Ангелова Иванова – д-р, ТНИ

Ваня Стоянова – д-р, *Институт за исторически изследвания* – БАН; ТНИ

Васил Проданов – чл. кор., д.ф.н., УНСС; ТНИ

Галин Георгиев – гл. ас., д-р, ИЕФЕМ – БАН

Георги Митринов – доцент, д-р, *Институт по български език* – БАН; ТНИ

Диана Стоянова – доцент, д-р, УНИБИТ

Иванка Делева – РИМ – Бургас

Илия Тодев – професор, д.и.н., *Институт за исторически изследвания* – БАН; ТНИ

Елена Алекова – д-р, ТНИ

Никола Аврейски – професор, д-р, УНИБИТ

Никола Иванов – *литературен критик*

Светлозар Елдъров – професор, д.и.н., *Институт по балканистика с център по тракология* – БАН, ТНИ

Станислав Иванов – д-р, *Тракийско дружество* – Ямбол

Стоян Райчевски – ТНИ

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОДНИ ДУМИ.....	5
Първа част	
125 ГОДИНИ ОРГАНИЗИРАНО ТРАКИЙСКО ДВИЖЕНИЕ В БЪЛГАРИЯ.....	9
ГЕОПОЛИТИКА НА ТРАКИЙСКИЯ ПРОБЛЕМ И ТРАКИЙСКАТА ОРГАНИЗАЦИЯ В БЪЛГАРИЯ ВАСИЛ ПРОДАНОВ	9
„НЕ ЗАБРАВЯЙТЕ, НО НЕ ОТМЪЩАВАЙТЕ!“ БОРБИТЕ НА ТРАКИЙСКИТЕ БЪЛГАРИ ЗА СВОБОДА И ПАМЕТ (Исторически обзор) <i>Светлозар Елдърров</i>	42
ДРУЖЕСТВО „СТРАНДЖА“ И НЕГОВИЯТ ЕДНОИМЕНЕН ОРГАН НА УПРАВЛЕНИЕ <i>Диана Стоянова</i>	118
ТРАКИЙСКИЯТ ПЕЧАТ ДО ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА <i>Стоян Райчевски</i>	136
КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНО ДРУЖЕСТВО „ТРАКИЯ“ – ЕЛХОВО (1947 – 1977 г.) <i>Станислав Иванов</i>	148
КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНО ДРУЖЕСТВО „ТРАКИЯ“ – ТОПОЛОВГРАД (1947 – 1977 г.) <i>Станислав Иванов</i>	163

ПАМЕТ И ИДЕНТИЧНОСТ В ДЕЙНОСТТА НА СТДБ <i>Ваня Ангелова Иванова</i>	176
125 ГОДИНИ ОРГАНИЗИРАНО ТРАКИЙСКО ДВИЖЕНИЕ: ИСТОРИЯ И ДОКУМЕНТИ <i>Боряна Бужашка</i>	259
Втора част	
МИНАЛОТО НА ТРАКИЙСКИТЕ БЪЛГАРИ	268
БЪЛГАРИТЕ В ТУРЦИЯ (1913 – 1918 г.) – ЕТНОДЕМОГРАФСКИ ПРОЦЕСИ <i>Ваня Стоянова</i>	268
АНТРОПОНИМНИ И СТАТИСТИЧЕСКИ ДАННИ ЗА ХРИСТИЯНСКОТО НАСЕЛЕНИЕ НА С. АВРЕН, КРУМОВГРАДСКО ОТ 1906 – 1907 г. <i>Георги Митринов</i>	298
БЕЛЕЖКИ КЪМ ИСТОРИЯТА НА ЧЕРНОМОРСКИТЕ СЕЛИЩА БАНЯ, ЕМИНЕ, ОБЗОР И СЪСЕДНИТЕ НАСЕЛЕНИ МЕСТА В КОНТЕКСТА НА БЕЖАНСКАТА ТЕМАТИКА <i>Иванка Делева</i>	324
Трета част	
ДОКУМЕНТАЛНИ СВИДЕТЕЛСТВА	348
ПРЕДОСВОБОЖДЕНСКИ ДОКУМЕНТИ ЗА ТРАКИЙСКИТЕ БЪЛГАРИ <i>Илия Тодев</i>	348

Четвърта част

ЮБИЛЕИ..... 415

ЮЖНОТРАКИЙСКИТЕ БЪЛГАРСКИ ГОВОРИ
В ПРОУЧВАНИЯТА НА ЧЛ.-КОР. ПРОФ. ТОДОР
АПОСТОЛОВ БОЯДЖИЕВ

Георги Митринов..... 415

ЗА ТРАКИЙСКИЯ НАУЧЕН ИНСТИТУТ,
ТРАКИЙСКИЯ ВЪПРОС И НАУЧНИТЕ
ДИРЕНИЯ НА СВЕТЛОЗАР ЕЛДЪРОВ

Ваня Петрова..... 422

Пета част

КНИГОПИС..... 434

ПРИНОС КЪМ БЪЛГАРСКОТО КУЛТУРНО
НАСЛЕДСТВО В ТРАКИЯ: Диана Стоянова.
„Завръщане към корените. Дифузия на знанията
в изследването на българското културно наследство
в Тракия“. С., АИ „За буквите – О писменехъ”,
2019, 291 с.

Никола Аврейски..... 434

РОДОВАТА ПАМЕТ Е ЖИВА

Геновева Михова. „Застинали огнища на българщина.
Село Девлетли-Агач, Лозенградско“. Варна,
изд. „Славена“, 2020, 336 с.

Галин Георгиев..... 439

БЕЗКРАЙНАТА СЪПРОТИВА И СРЕЩАТА
СЛЕД „ВТОРАТА ТРЪБА“

Елена Алекова..... 449

ЧОВЕКЪТ ИМА НУЖДА ОТ ВЗАИМНОСТ

Елена Алекова. „Милена“. Роман в стихове.

С., Изд. „Нов свят“, 2020, 400 с.

Никола Иванов 476

СПИСЪК НА АВТОРИТЕ 488

ИЗВЕСТИЯ НА ТРАКИЙСКИЯ НАУЧЕН ИНСТИТУТ
КНИГА 18 – 19

Редактор
Геника Бошнакова
Предпечатна подготовка
Емилия Лозанова

ИЗДАТЕЛСКИ КОМПЛЕКС – УНСС
1700 София, район „Студентски“,
ул. „8-ми декември“, № 19

Формат 16/60/84
Печатни коли 31

Печат
ИЗДАТЕЛСКИ КОМПЛЕКС – УНСС